

ISSN 2311-8040

# НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО  
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ  
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 2

Львів  
2016

УДК 34(05)  
ББК 67я5  
НЗ4

**Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.**  
НЗ4 **Серія юридика** / головний редактор В. В. Серета. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. –  
Вип. 2. – 428 с.

Виходить п'ять разів на рік (із них один – спецвипуск).

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук  
(постанова президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4).

### РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

**В. В. Серета**, доктор юридичних наук, доцент (*головний редактор*); **В. К. Гришук**,  
доктор юридичних наук, професор (*заступник головного редактора*);  
**О. М. Балинська**, доктор юридичних наук, професор (*відповідальний секретар*).

*Члени редколегії:* **З. Р. Кісіль**, доктор юридичних наук, професор;  
**А. В. Мовчан**, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;  
**А. С. Токарська**, доктор юридичних наук, професор; **М. П. Гетьманчук**, доктор  
історичних наук, професор; **Я. А. Гончарук**, доктор економічних наук, професор;  
**В. П. Захаров**, доктор юридичних наук, професор; **В. С. Бліхар**, доктор філо-  
софських наук, професор; **О. В. Авраменко**, кандидат юридичних наук, доцент;  
**А. В. Баб'як**, кандидат юридичних наук, доцент; **Р. І. Благута**, кандидат юридич-  
них наук, доцент; **С. В. Богданов**, кандидат юридичних наук (за згодою);  
**С. С. Гнатюк**, кандидат юридичних наук, доцент; **О. М. Дуфенюк**, кандидат юри-  
дичних наук, доцент; **Д. Є. Забзалюк**, кандидат історичних наук, доцент;  
**Д. Й. Йосифович**, кандидат юридичних наук, доцент; **М. В. Ковалів**, кандидат  
юридичних наук, професор; **В. О. Кучер**, кандидат юридичних наук, доцент;  
**А. Р. Лещух**, кандидат юридичних наук, доцент; **Ю. С. Назар**, кандидат юри-  
дичних наук, професор; **В. В. Сенник**, кандидат технічних наук, доцент; **І. Ю. Ско-  
вронська**, кандидат філологічних наук, доцент; **Г. В. Смолин**, кандидат юридич-  
них наук, доцент; **Т. І. Созанський**, кандидат юридичних наук, доцент; **Б. М. Те-  
лефанко**, кандидат юридичних наук, доцент; **А. Я. Хитра**, кандидат юридичних  
наук, доцент; **Г. Б. Яновицька**, кандидат юридичних наук, доцент; **П. Станіш**  
(*Stanisz Piotr*), доктор права габілітований (за згодою); **Н. В. Медвідь**.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ  
до друку та поширення через мережу Інтернет (*протокол від 27 квітня 2016 р. № 9*).

*Свідоцтво про державну реєстрацію від 14 листопада 2014 р. КВ № 21093-10893ПР*

Адреса редакції: Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна ко-  
легія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладено-  
го матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.  
Рукописи не повертаються.

## Розділ 1

# ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 342.7

В. С. Боровікова,  
О. М. Заверуха

## КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА: СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

*Розглянуто важливий аспект окресленої проблематики, що укладається у змісті поняття «конституційні гарантії» як виду нормативно-правового закріплення цих гарантій. З'ясовано дієвість забезпечення дотримання, виконання, застосування і використання конституційних та інших норм права у сучасних реаліях. Акцентовано на доцільності у сучасному конституційному процесі, зауважено на потреби реформування статей другого розділу Конституції України. Проаналізовано здійснені Конституційною Комісією при Президентові України напрацювання змін до згаданого розділу Основного Закону.*

**Ключові слова:** права людини, зміни до Конституції України, конституційні гарантії, оптимізація конституційного статусу людини, європейські стандарти прав людини.

**Постановка проблеми.** У чинній Конституції України розділ «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [1, с. 13–35] за значущістю вміщено другим після загальноюридичних констант. Це – одне із свідчень виняткового значення гарантування прав і свобод людини, яке надано у молодій незалежній країні, що задекларувала себе демократичною, соціальною і правовою державою, в якій визнається і діє принцип верховенства права. Ухвалений двадцять років тому Основний Закон саме у цій «праволодинній» (застосуємо термін П. Рабіновича) його частині, за визнанням більшості вітчизняних державних і громадських діячів, юридичних та політологічних експертів, вважається одним із найкращих з-поміж аналогічних розділів сучасних конституцій демократичних держав, оскільки він цілком узгоджується

з відповідними міжнародними стандартами [2, с. 9–10]. Та незважаючи на це, потреба оновлення Конституції України загалом і в цій частині зокрема назріла упродовж останніх п'яти років і є особливо актуальною сьогодні. Пояснюється це тим, що «стан дотримання в Україні основоположних прав і свобод людини та конституційних прав громадянина (особливо економічних і соціальних), за висновками правозахисних – і державних, і громадських – організацій не є задовільним. Причому це тло ще більше погіршилося у 2014–2015 рр. в умовах гострої соціально-економічної кризи, зумовленої насамперед збройним посяганням Російської Федерації на територіальну цілісність України (анексія Криму, пряма військова підтримка сепаратистів на сході)» [2, с. 10]. Враховуючи ці та низку інших обставин, на порядок денний виноситься питання, серед яких – необхідність вдосконалення механізмів конституційного регулювання прав і свобод, і на цій основі посилення гарантій, що безумовно відобразиться на удосконаленні конституційно-правового статусу людини і громадянина.

**Стан дослідження.** Питання гарантій прав і свобод людини та громадянина в різних аспектах досліджували вітчизняні науковці від часу набрання чинності Конституції України. Особливої значущості «праволюдinna» проблематика набула за останні десятиліття, на новому етапі українського державотворення, вирішення кризових ситуацій політичного і соціально-економічного характеру. Винятково актуалізувалася тема конституційних гарантій прав, свобод і обов'язків людини і громадянина після відомих подій 2004 р., коли було зроблено перші спроби реформування Основного Закону і фактично започатковано процес конституційної модернізації, що сьогодні втілюється внаслідок багаторічних напрацювань вітчизняних науковців.

Необхідно зазначити, що за останнє десятиліття в усіх галузях правових досліджень, а насамперед у межах науки теорії держави і права та конституційного права, досліджується «праволюдinna» тематика. Її розглядали у своїх працях такі відомі вітчизняні учені, як А. Колодій, В. Лемак, О. Скакун, М. Цвік, Ю. Тодика, О. Фрицький, В. Погорілко, А. Селіванов, Ю. Шемшученко та ін. Пріоритетне місце серед дослідників цього правового інституту займає академік НАПрН П. Рабінович, незмінний керівник заснованої 20 років тому Львівської лабораторії прав людини. Обґрунтовуючи необхідність оптимізації конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні, цей авторитетний учений вважає: «Актуальність розв'язання такого завдання набула надзвичайної нагальності іще, коли в Україні у листопаді 2013 р. розпочалися масові, тривалі протестні акції громадян, що, на жаль, супроводжувались грубими

порушеннями конституційних прав і свобод... Неабияка значущість ефективізації конституційного забезпечення і гарантування прав та свобод людини і громадянина не зменшилась і після ухвалення Верховною Радою України 21 лютого 2014 р. Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України 2004 р.». Адже і за парламентсько-президентської форми державного правління, запровадженої в Україні внаслідок ухвалення згаданого акта, удосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина для ефективної реалізації положення ч. 2 ст. 3 Конституції України про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження є її головним обов'язком, – має неодмінно залишатись її першочерговим завданням!» [3, с. 21–22].

Значний внесок в інформаційну базу досліджень цієї проблематики в останні роки робить колектив загальнонаціонального юридичного журналу «Право України». «У період 2010–2014 рр., – зазначає головний редактор цього видання О. Святоцький, – проблематика основоположних прав людини, закономірностей та проблем їх здійснення, розвитку, охорони та захисту неодноразово висвітлювалася на сторінках журналу. Зокрема у трьох його номерах було підготовлено спеціалізовані актуальні теми з проблематики прав людини» [4, с. 9]. В одному із таких номерів журналу за 2012 р., зокрема, наголошувалося на посиленні гарантованості прав. Відтак відомий український конституціоналіст О. Скрипнюк, обґрунтовуючи настійну потребу системного оновлення Основного Закону, наголосив на необхідності у процесі реформування Конституції України «передбачити в ній розв'язання всіх тих питань, відповіді на які не дає нинішня конституція, створити ті механізми гарантування прав людини, які нині відсутні...» [5, с. 39].

Навіть така коротка інформація про ставлення в науковому середовищі до актуалізації означеної проблематики засвідчує сформовану в останні роки тенденцію до пошуку шляхів забезпечення конституційних гарантій прав людини і громадянина.

Враховуючи цю визначальну тенденцію, маємо на меті розглянути, як у процесі конституційної реформи досягається оптимізація конституційно-правового статусу людини і громадянина в сучасних реаліях нашої країни на прикладі кількох статей чинного Основного Закону України.

**Виклад основних положень.** Інформуючи про перші досягнення у перебігу конституційного реформування в нашій державі, журналіст відомого видання, писав: «Чи справді зміна або ухвалення нової Конституції дадуть змогу подолати правовий нігілізм, який панує, на

жаль... у головах українців – питання риторичне. Адже проблема не в поганих законах, а в тому, що їх не виконують...» [6, с. 4]. Певною підставою для журналіста зробити такий висновок стали результати соціологічних досліджень, наведені як своєрідний постскрип-тум (P. S.) до його публікації. Опитування, проведене упродовж 15–25 грудня 2015 р. Фондом «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучері-ва» та Київським міжнародним центром соціології, засвідчили, що лише 5,2% респондентів знають про те, які зміни пропонується внести до Конституції, 41,6% – щось про це чули, 49,2% – нічого про це не знають. На серйозні роздуми спонукають й інші результати цього ж опитування. З'ясувалося, що лише 12% громадян країни читали всі розділи чинної Конституції України, 32,7% – окремі розділи, 4,2% читали про неї у ЗМІ, а 50,4% взагалі не читали. Тож не викликає здивування й таке, що близько 27,7% респондентів погоджуються з тим, що конституційна реформа потрібна і її треба проводити якомога швидше, 38,7% вважають, що така реформа потрібна, але це питання слід відкласти до стабілізації ситуації в країні, а 9,5% переконані, що конституційна реформа Україні зовсім не потрібна. І нарешті зауважимо ще на один аспект опитування, що певною мірою стосується конституційних гарантій. Встановлено, що 53,2% респондентів читали Основний Закон, щоб дізнатися про свої права, 40% це потрібно було для навчання або роботи, 10,9% – щоб знати, яка в Україні політична система, і 10,2% – щоб перевірити, чи діють найвищі органи державної влади відповідно до Конституції [6, с. 4]. Як бачимо, понад половини опитаних прагнули довідатися про свої права, що й передбачено нормами ст. 57 (цитуємо): *«Кожному гарантується право знати свої права і обов'язки»*.

*Законои та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом.*

*Законои та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є не чинними»* [1, с. 30].

Отже, імперативно вимога цієї статті полягає у доведенні до відома громадян змісту законів (насамперед Конституції) та інших нормативно-правових актів, які визначають права громадян. Виконання цієї вимоги є не лише обов'язком держави, а й неодмінною умовою існування самого закону як нормативно-правового акта. Констатуючи певну суперечність змісту положень цієї статті, наголошуючи на обов'язку державних чинників створювати належні умови для гарантованого здійснення конституційного права громадян знати свої права

і обов'язки, Н. Корнієнко-Зенкова на основі аналізу усіх трьох частин названої статті доходить висновку: «Закон, зміст якого не доведений до відома населення, не є чинним, а тому не є законом у значенні нормативного, тобто обов'язкового акта. Водночас для гарантування знання кожним своїх прав і обов'язків відповідно до статті 57 Конституції України потрібен також не лише чинний, а ще й дієвий – такий, знання якого гарантовано кожному, кого цей закон стосується», тому слід державі необхідно дбати про «створення під час введення закону в дію відповідних умов для забезпечення знання кожним його положень, своїх прав і обов'язків» [7, с. 13].

Слушно й обгрунтовано зазначено автором внутрішню суперечність ст. 57, на нашу думку, допомогли б подолати суттєві термінологічні уточнення й змістовні доповнення, запропоновані науковцями Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України під керівництвом професора П. Рабіновича. То ж для порівняння з наведеним текстом цитуємо запропоновані зміни: «У статті 57: 1) абзац перший – третій викласти в такій редакції: «Кожному гарантується право знати свої права, свободи і обов'язки. *Держава вживає необхідних заходів для забезпечення цього права.*

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають свободи і обов'язки, мають бути оприлюднені у порядку, встановленому законом.

Закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права, свободи і обов'язки, не оприлюднені у порядку, встановленому законом, є нечинними»;

2) доповнити абзацом четвертим такого змісту: «Закони та інші нормативно-правові акти повинні відповідати вимогам правової визначеності, відповідно до яких кожен на основі цих актів міг би передбачити правові наслідки своєї поведінки» [8, с. 22–23]. Запропоноване доповнення «спрямоване на конституційне закріплення принципу правової визначеності, який відображено у практиці Європейського суду з прав людини» [9, с. 30] і, безперечно, за умов його реального втілення істотно впливатиме на підвищення рівня правосвідомості та правової культури посадових осіб і населення, на подолання негативних наслідків правового нігілізму.

Необхідно наголосити, що Львівська лабораторія за час своєї двадцятирічної плідної науково-дослідної, законопроектної та просвітницької діяльності отримала визнання юридичної спільноти як методичного центру вітчизняних досліджень прав і свобод людини. Із провідними науковцями України колектив Львівської лабораторії активно

долучився до виконання завдань, поставлених утвореною за Указом Президента України Конституційною Комісією, беручи активну участь у діяльності робочої групи з питань прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, очолюваної професором В. Буткевичем, суддею Європейського Суду з прав людини у відставці, готуючи низку законодавчо-проектних напрацювань, про одне з яких вже йшлося. Отже, львівські науковці докладають чимало зусиль у справі наукового забезпечення оптимізації конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні, що визнано порівняно з двома іншими напрямками конституційного процесу (децентралізація влади; реформа правосуддя) пріоритетним у вдосконаленні конституційного регулювання суспільних відносин в Україні. І хоч за загальноприйнятною думкою політиків і науковців подальше реформування Конституції України доцільно здійснювати не шляхом її всеосяжного перегляду (за рекомендаціями Венеціанської комісії, «всеосяжної конституційної реформи»), а внесення найнеобхідніших змін, насамперед щодо децентралізації влади та реформування судівництва, однак нагальними усе ж залишаються потреби вдосконалити на вищому конституційному рівні механізми гарантування юридичних прав людини, тобто тих прав, якими наділяє громадянина держава і які закріплені на конституційному рівні.

За свідченням члена Робочої групи В. Речицького, конституційного експерта Харківської правозахисної групи, «метою опрацювання Розділу II Основного Закону України було приведення його у більш точну відповідність до таких документів, як Загальна декларація прав людини 1948 р., Європейська конвенція захисту прав людини та основоположних свобод 1950 р., Хартія засадничих прав Європейського Союзу 2000 р., нормативні документи про права людини ООН, актуальні для захисту прав і свобод людини прецедентні рішення ЄСПЛ, низка рекомендацій Комісії Ради Європи «Демократія через право» («Венеціанська комісія») тощо [10, с. 2]. Це, безумовно, вплинуло на ефективізацію конституційного забезпечення і гарантування прав та свобод людини і громадянина.

Крім того, Робочою групою використано низку документів минулих років, в яких містилися цінні методичні розробки і підготовку яких здійснювали і науковці Львівської лабораторії. Вони готувалися для Конституційної Асамблеї України, діяльність якої спрямовувалася саме на «всеосяжне реформування» Конституції України в редакції 1996 р. і яку Указом Президента України від 1 грудня 2014 р. було ліквідовано.

«За погодженням з усіма членами Робочої групи, – зазначає В. Речицький, – було ухвалено рішення змінити назву Розділу II



чинної Конституції України... на «Права людини»... За загальною згодою було ухвалено рішення формувати структуру оновленого Розділу II про права людини за схемою розташування прав людини в Харгії засадничих прав Європейського союзу 2000 р.» [10, с. 2]. Формально 36 протокольних засідань провели до завершення 15 липня 2015 р. діяльності Робочої групи, після чого проектний документ було офіційно закрито для змін та доповнень, передано до Адміністрації Президента України. Попереду українська парламентська процедура розгляду цього документа, що, звичайно, передбачає, як свідчить практика роботи Верховної Ради України, найрізноманітніші підходи до його апробації.

Аналізуючи діяльність своїх колег, В. Речинський висловив свій «критичний погляд на досягнуте». З врахуванням думки авторитетного фахівця з конституційного права (доцента Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, який представляв Українську Гельсінську спілку з прав людини у Конституційній Комісії), спираючись на напрацювання вже згаданої Львівської лабораторії прав людини і громадянина, на прикладі кількох важливих статей чинної Конституції України спробуємо реалізувати обрану мету нашої розвідки, тобто з'ясувати, наскільки пропонувані, опрацьовані й враховані пропозиції підвищать рівень конституційної гарантованості прав, свобод людини та громадянина в сучасних умовах України.

Як засвідчив В. Речицький, «досить драматичним стало в Робочій групі опрацювання нової редакції конституційного права на освіту. Вона більшістю голосів від присутніх відмовилася записати у проект норму про те, що *обов'язковість* освіти має стосуватися лише «неповної середньої освіти» (9 років навчання)» [11, с. 93]. Отже, у ст. 53 (за поданням проектом – це с. 34 відповідно до структурних напрацювань) зберігається імперативна константа «Повна загальна середня освіта є обов'язковою». На наш погляд, цій статті додало б чіткості та визначеності доповнення Львівської лабораторії: «Держава забезпечує спрямування освіти на гармонійний розвиток людської особистості та формування поваги до основоположних прав і свобод» [8, с. 43]. Крім того, Львівські науковці у ч. 3 цієї статті запропонували обмежити коло суб'єктів, яким держава забезпечує доступність і безоплатність освіти, лише громадянами України [9, с. 29].

Очевидно, з огляду на сьогоднішні реалії та тенденції, здійснюється підхід до гарантій, передбачених ст. 49 чинної Конституції України. З цього приводу В. Речицький зауважує: «Що стосується права на охорону здоров'я, то воно в проекті Робочої групи стало набагато «скромнішим»... За проектом безоплатну медичну допомогу відтепер

можна буде одержати лише в екстрених випадках і в мінімальних масштабах. Решту можливостей має поглинути страхова (державна й недержавна) медицина» [11, с. 84]. Нормативно-правове закріплення гарантій, передбачених цією статтею, отримало таке проектне втілення: «Стаття 49. Право на охорону здоров'я.

1. Кожен має право на доступ до отримання медичної допомоги та медичних послуг, що потрібні йому за станом здоров'я.

2. Держава гарантує кожному надання мінімального обсягу безоплатних послуг та безоплатної медичної допомоги в екстрених випадках, що встановлені законом.

3. Держава запроваджує і підтримує обов'язкове медичне страхування. Кожен має право на вільний вибір медичного страховика.

4. Держава впроваджує програми профілактичних заходів, dbae про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідеміологічне благополуччя» [12, с. 55].

Натомість Львівські науковці обґрунтували низку пропозицій до ст. 49 «з урахуванням трансформаційних спроб у сфері охорони здоров'я органів влади, зокрема Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я України на період 2015–202 рр. ..., проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення законодавства з питань охорони здоров'я» [9, с. 29]. Якщо ж порівнювати запропоновані тексти з чинним, то можна констатувати врахування в них певних результатів уже здійснених спроб реформування цієї важливої соціальної галузі.

І далі, зважаючи на лімітований обсяг цієї статті, коротко про гарантії нормативно передбачені ст. 48 і ст. 46 чинного Основного Закону України (у проекті вони структурно під номерами 38 і 44). «Насамкінець більшість (нам не відомо, чи до неї належав харківський правозахисник. – В. Б., О. З.) у Робочій групі, – констатує В. Речицький, – вирішила зберегти у проекті змін право кожного «на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї» – цю відверту Fata Morgana національного конституціоналізму, що водночас є очевидним (автор не втримується від не виправданого сарказму. – В. Б., О. З.) нездоланності принципу економічного перерозподілу в свідомості української політичної еліти. Схоже, достойно оцінити цю пристрась доведеться вже нащадкам» [11, с. 85] (до цього додамо), якщо вони (не втрачаємо віри й надії) житимуть у демократичній, правовій, соціальній державі Україна. А наразі такий «критичний погляд» на доцільність існування цієї конституційної гарантії, з огляду на сучасну економічну ситуацію в Україні, викликає лише здивування. Кращою відповіддю на такі застереження, на наш погляд, може бути пропозиція львівських учених

(цитуємо) «...Статтею 48 передбачено право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Однак у цій статті не встановлюється, що держава гарантує достатній життєвий рівень. Проте завдання держави, яка проголосила себе соціальною, якраз і полягає в тому, щоб створити такі належні умови для людини, аби вона могла своєю працею забезпечити гідну матеріальну базу життєдіяльності для себе і своєї сім'ї. У ч. 3 ст. 46 закріплено, що пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Внаслідок таких розбіжностей у підходах до шляхів забезпечення кожному достатнього життєвого рівня (коли пенсії та соціальні виплати можуть бути більшими, ніж мінімальна заробітна плата) держава наражає себе на небезпеку зростання утриманства. Окрім того, п. 1 ст. 4 Європейської соціальної хартії (переглянутої) (цей пункт хоч і не ратифікований Україною, однак він може вважатися декларацією цілей, до здійснення яких вона прагнутиме всіма відповідними засобами – п. 1 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)»), передбачає право на таку винагороду, яка забезпечує їм і їхнім сім'ям достатній життєвий рівень. Причому Європейський комітет з соціальних прав вважає, що мінімальна заробітна плата у будь-якому разі не може бути нижчою від межі бідності (прожиткового мінімуму), встановленого у державі!» [9, с. 29].

Ця пропозиція змістовно впливає із виваженого тлумачення основного поняття, яке обґрунтував П. Рабінович: «...Поняття – «достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї» стосується саме людини, а не будь-якого суб'єкта. І право на такий рівень повинно забезпечуватися встановленням мінімального розміру пенсії, інших видів соціальних виплат і допомоги, а також заробітної плати, не нижчого ніж прожитковий мінімум, визначений законом. Таке положення повністю узгоджується й з ч. 3 ст. 46» [3, с. 29].

Доповнення останньої частиною 4 зумовлюється правами людини, зазначеними у Конституції України, котра спрямована на забезпечення максимальної поваги до людської гідності, зокрема до гідності людей похилого віку, а також необхідністю врахування «праволюдних» стандартів Європейського Союзу [9, с. 29]. Сформульоване лаконічно й виважено це доповнення («Людам похилого віку та людям з особливими потребами держава гарантує вжиття заходів, спрямованих на забезпечення їхньої незалежності, соціальної та професійної інтеграції й повноцінної участі у суспільному житті» [8, с. 41]) – кореспондується з текстом ч. 4 проектної ст. 44 Робочої групи: «Держава надає

представникам з найбільш вразливих груп населення гарантії забезпечення їх самостійності, соціальної та професійної інтеграції, участі у суспільному житті» [12, с. 54].

Ми розглянули лише невелику частину (5 із 49) статей чинної Конституції України та проєктованих до них змін. Завершуючи аналіз результатів роботи Конституційної Комісії при Президентові України щодо оновлення Розділу II Основного Закону України, В. Речицький зауважує: «Права і свободи людини не штучно створюються «уповноваженими» на це людьми, а виростають з природи речей. Самі ж по собі серйозні українські шукання в цьому керунку можна лише вітати» [10, с. 5]. Безперечно, пошук вітчизняними вченими наукових і практичних засобів ефективізації конституційного забезпечення гарантування прав і свобод людини та громадянина, що набув особливої актуальності у процесі конституційного реформування, має позитивні результати на шляху до Євроінтеграції.

**Висновки.** Отже, здійснюваний в Україні процес реформування Основного Закону передбачає подальше вдосконалення та посилення конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина, що безпосередньо пов'язане з ефективізацією використання процесуальних інституційних засобів захисту цих прав. На прикладі модернізації п'яти статей другого розділу Конституції України з'ясовано, наскільки закладений в них конституційно-правовий регульований потенціал відповідає сучасним українським реаліям і який матиме нормативно-організаційний вплив на упорядкування, охорону й розвиток суспільних відносин. Водночас розкрито як розуміння й здійснення конституційної модернізації в частині праволюдності проблематики як рефлексія існуючих інститутів публічної влади на суперечності, що виникли на сучасному етапі розвитку національної конституційної системи, актуалізується як найперша потреба її оптимізації, увідповіднення її з конкретною своєчасною політичною й соціально-економічною ситуацією в Україні.

Узагальнення теоретичних ідей та практичних підходів провідних науковців, представників громадських організацій до вирішення актуальних питань конституційної реформи в Україні дає змогу об'єктивно оцінити стан існуючих проблем та визначити можливі шляхи їх вирішення: «...Нагромаджені в Україні матеріали з теоретичних і практичних аспектів розвитку конституціоналізму, – зазначив голова Конституційної Комісії В. Гройсман, – є неоціненним джерелом знань і досвіду та потребують аналізу, а також узагальнення з метою вироблення орієнтирів проведення конституційної реформи на надійній науково-методологічній платформі. Фактично йдеться про

виконання завдань, пов'язаних з удосконаленням державного устрою, розподілом повноважень і прав на використання ресурсів між центральною владою і місцевими органами. З огляду на це, державні діячі, політики, науковці, громадські активісти, причетні до підготовки й реалізації стратегічно важливих завдань розвитку нашої держави, мають спиратися на систему знань, що стосується теорії та практики конституційного розвитку України, міжнародні стандарти у сфері конституційного права в контексті відповідного європейського і світового досвіду» [13, с. 4–5]. Відтак підтверджується актуалізація подальших наукових теоретичних досліджень, зокрема й з «праволюднної» проблематики, для реалізації завдань завершення модернізації Основного Закону нашої держави.

1. Конституція України // Верховна Рада України. – К.: Парламентське вид-во, 2015. – 104 с.

2. До оптимізації конституційного гарантування прав людини в Україні: внесок науковців // Право України. – 2015. – № 10. – С. 9–13.

3. Рабінович П. Конституційно-правовий статус людини і громадянина: можливості оптимізації / П. Рабінович // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1 (76). – С. 19–31.

4. Святоцький О. Внесок журналу у сприяння забезпечення охорони та захисту прав і свобод людини в Україні / О. Святоцький // Право України. – 2015. – № 1. – С. 9–12.

5. Скрипнюк О. Сучасний конституційний процес в Україні: передумови, завдання та перспективи / О. Скрипнюк // Право України. – 2012. – № 8. – С. 35–42.

6. Романюк Т. Зміни до Конституції. Perezавантаження / Т. Романюк // Віче. – 2016. – № 3–4 (407–408). – С. 3–4.

7. Корнієнко-Зенкова Н. Дієвий закон як чинник знання громадянами своїх прав та обов'язків / Н. Корнієнко-Зенкова // Віче. – 2015. – № 18 (398). – С. 11–14.

8. Законопроектні матеріали Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо прав, свобод і обов'язків)» // Право України. – 2015. – № 10. – С. 14–25.

9. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо прав, свобод і обов'язків)» // Право України. – 2015. – № 10. – С. 26–31.

10. Речицький В. Конституція і права людини. Меморандум з приводу розробки законопроекту про внесення змін та доповнень до Розділу II чинної Конституції України, підготовленого Робочою групою Конституційної Комісії станом на 15 липня 2015 року / В. Речицький // Права людини. Інформ. бюлетень Харківської правозахисної групи. – 2015. – № 22 (746). – С. 2–5.

11. Речицький В. Права людини в Україні: критичний погляд на досягнуте / В. Речинський // Право України. – 2015. – № 10. – С. 79–86.

12. Проект оновленого розділу II Конституції України // Право України. – 2015. – № 10. – С. 49–57.

13. Довідник з практичного Конституціоналізму // Інститут законодавства Верховної Ради України; вступ. слово В. Гройсмана. – К.: Парлам. вид-во, 2015. – 328 с.

**Боровикова В. С., Заверуха О. М. Конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина: современные украинские реалии**

*Рассмотрено важный аспект определенной проблематики, который заключается в содержании понятия «конституционные гарантии» как вида нормативно-правового закрепления этих гарантий. Выяснено действительность в современных реалиях обеспечения соблюдения, исполнения, применения и использования конституционных и иных норм права. Акцентируется на целесообразности в современном конституционном процессе, отмечено на потребности реформирования статей второго раздела Конституции Украины. Проанализировано осуществленные Конституционной Комиссией при Президенте Украины наработки изменений в упомянутом разделе Основного Закона.*

**Ключевые слова:** права человека, изменения в Конституцию Украины, конституционные гарантии, оптимизация конституционного статуса человека, европейские стандарты прав человека.

**Borovikova V. S., Zaverukha O. M. Constitutional guarantees of human rights and freedoms of a person and a citizen: current Ukrainian reality**

*Dealing with the basic regulations of theory of human rights, concerning actuality of through research of this institution in the conditions of carrying out constitutional reform in our country, the aspect of mentioned problematic is considered, which is involved in the content of the notion «constitutional guarantee», as type of normative-legal consideration of these guarantees. The efficiency in current reality of providing, following, carrying out and applying constitutional and other legal norms by the bodies of public authorities, local government, their officials, responsible physical and legal entities are clarified in the article. Focus is made on the expediency in modern constitutional process not to avoid the due attention of the requirement of reformation of articles of the second chapter of the Constitution of Ukraine for the purpose of their approach to modern common-European norms and legal standards. It ascertained, that created by the Constitutional Commission on the basis of Presidential Decree development of changes to Basic Law, in particular, the project of reformation of the above mentioned second chapter prepared by the workgroup, present the renewed chapter «Human rights». On the basis of analyses of 5 articles of current Constitution of Ukraine in the project of renewed second Chapter is found out, that how expedient, essential and grounded, concerning social-political and social-economical situation in Ukraine, should be considered optimal suggested changes for providing guarantees of rights and freedoms of a person and a citizen, and whether completely*

*applied suggestions of Lviv scientists, which contained serious of recommendation, based on considered basic international documents (for example, European social Charter); as well as the attempt of estimate the renewed second Chapter of the Constitution of Ukraine concerning perspectives of improvements of mechanisms of the protection of human rights are carried out, and implementation of the international human rights standards into national legislation.*

**Key words:** *human rights, changes to the Constitution of Ukraine, constitutional guarantees, optimization of the constitutional statute of a person, European standards of human rights.*

*Стаття надійшла 4 квітня 2016 р.*

УДК 340.12

**Г. С. Боровська**

## **СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВО: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ (за М. О. Бердяєвим)**

*У контексті сучасного вивчення правових проблем історичного розвитку права Російської Федерації досліджено вчення слов'янофілів згідно з розвідкою праць видатного російського мислителя М. О. Бердяєва.*

*Стверджено, що філософська традиція слов'янофілів є достатньо суперечливою і сформованою на двох протилежних типах: на боротьбі двох першооснов в історії становлення російського права Росія–Європа, Схід–Захід – це відбулося на рівні свободи і необхідності, духовності і матеріальності. Визначено, що за своєю суттю слов'янофільство є русофільством і це пояснює особливість розвитку правових начал російського суспільства, ідею оборотності-комунітарності, специфіку мислення і епохальний «національний месіанізм».*

**Ключові слова:** *слов'янофільство, слов'янофіли, свобода, соборність, комунітарність, національний месіанізм, юридичний формалізм.*

**Постановка проблеми.** Ідея гармонійно організованої соціальної для Росії «Срібного віку» упродовж XIX століття була виразом національної зрілості російського народу і його ставленням до власної державності. Національна свідомість зароджувалася в суперечностях двох ідеологій «західників» і «слов'янофілів», вони водночас відстоювали і заперечували значення східного християнства, західної культури, народного сприйняття влади і держави, релігійного покликання Росії, і відповідно, започатковували два різних філософсько-правових напрями основ державності Росії.

За визначенням М. О. Бердяєва (1874–1948 рр.), мислителя, російського вченого, слов'янофільство було першою спробою, виразом російської свідомості і самостійною, власною ідеологією. Слов'янофільство збагачувалося не лише східно-православним християнством, але й руським еством, руськими, давніми історичними переказами, всім тисячолітнім буттям російського життя [1, с. 2–14].

М. О. Бердяєв поєднує слов'янофільство і слов'янофілів безпосередньо з «Долею Росії» і «Російською ідеєю», саме в цьому єднанні він вбачає своєрідність і окремішність «російського шляху» у світовому співтоваристві. Загалом тематику слов'янофільства М. О. Бердяєв називає проблемою філософії історії Росії і Європи, національної свідомості Сходу і Заходу.

**Стан дослідження.** Слов'янофільство є темою сучасних досліджень, щорічно відбуваються «Всеросійські читання» за участю зарубіжних вчених та релігійних діячів у Калужському державному університеті (Російська Федерація). Напрями досліджень пов'язані з впливістю ідей слов'янофілів на розвиток суспільно-політичної та релігійно-філософської думки в Росії, зокрема провідною є думка, що слов'янофіли визначили основну тему філософствування в XIX столітті – це пошук духовної основи для відродження нації [2, с. 119–121].

Проблематику слов'янофільства та позиція М. О. Бердяєва доволі повно окреслена у збірнику «Слов'янофільство pro et contra», підготовленому російським виданням Санкт-Петербурзького університету, де слід окремо вказати на статтю Георгія Флоровського «Вічне і перехідне у вченні російських слов'янофілів», у якій філософ наголошує на «великому розколі», а саме існуванні двох ворогуючих груп «слов'янофілів» і «західників», їхньому відмінному розумінні ідеї особистості і права [3, с. 823–845]. Серед інших статей цього збірника варто зазначити статті П. П. Перцова «Тінь слов'янофільства», В. І. Іванова «Жива легенда», В. В. Зеньковського «Слов'янофіли» [3, с. 823–845].

Зазначені наукові дослідження на предмет Росії, слов'янофілів, слов'янофільства та права, необхідно доповнити рефлексією сучасника слов'янофілів, видатного представника російської правової думки XIX століття Константина Дмитровича Кавеліна (1818–1885 рр.) «Московські слов'янофіли сорокових років», де автор наголошує, що характерною ознакою юридичних відносин у Росії є недосконалий розвиток особистості, яка розчиняється у суспільстві [4, с. 337–339].

З огляду сучасної реставрації досліджень теми слов'янофільства, затребуваною є праця М. Данілевського «Росії і Європа», оскільки вона дає розуміння і пояснення особливостей православного,



слов'янського світу як своєрідний напрям розвитку світової цивілізації [5, с. 510–515].

Найбільш ґрунтовним дослідженням слов'янофільства є монографічне видання польського вченого Анджея Валіцького, де він зазначає, що в колі консервативної утопії соціальний зміст слов'янофільства є характерним протиставленням Росії і Європи, двох типів суспільства, двох історичних формації, двох типів зв'язку між індивідом і колективом [6, с. 123].

**Метою** статті є визначення і обґрунтування головних філософсько-правових положень слов'янофільства, згідно з дослідженнями М. О. Бердяєва.

**Виклад основних положень.** В основі слов'янофільської ідеології, за визначенням М. Бердяєва, є вчення про своєрідність Росії, самодостатність суспільних верств, російське богослів'я і народництво. Слов'янофіли, наголошує науковець, вірили в велике покликання Росії, російського народу і приховану в ньому правду. Заслугою слов'янофілів мислитель вважає намагання охарактеризувати це покликання, віднайти його визначальні риси [1, с. 38]. «Слов'янофільство», як своєрідна, релігійна, суспільна течія і філософсько-правова парадигма державотворення, напрацьована М. О. Бердяєвим за напрямками досліджень: «Слов'янофільство і слов'янська ідея», «Слов'янофіли і західники». Він вважає, що розвиток суспільної думки у ХІХ столітті про долю Росії і її покликання у світі визначався суперечками і протистоянням слав'янофілів і західників [1, с. 35].

Філософсько-правовий аналіз спадщини М. О. Бердяєва засвідчив, що обґрунтування слов'янофілами основ державотворення полягає у позиції, раціоналістичних передумов, філософсько-правових категорій «свободи», «соборності» і «прав особи». У цьому ж контексті М. О. Бердяєв стверджує, що слов'янофіли намагалися відкрити оригінальний тип культури і суспільного устрою на духовному ґрунті православ'я, відтак вони негативно характеризують Захід, де руйнують душі підміною і удосконаленням державних форм, поліцейським устроєм, де совість замінюють законам. Самі ж слов'янофіли, на думку мислителя, знаходять в основі російської держави добровільність, свободу і мир. Проте така «слов'янофільська філософія», зазначає М. О. Бердяєв, не в змозі пояснити виникнення величезної імперії, військового типу і гіпертрофії держави за рахунок свободного народного життя. М. Бердяєв стверджує, що так звана слав'янофільська, російська своєрідність, російське покликання відображалось в трьох опертях: православії, самодержав'ї і народності, де першоосновою у слав'янофілів було православ'я, і це не збігалось з офіційною, політичною

ідеологією, в якій православ'я і народність підпорядкувалися самодержавству [1, с. 38–45]. Проте за своєю суттю, стверджує М. Бердяєв, слов'янофіли були монархістами, прихильниками самодержавної монархії, яку вони вважали необхідним первнем російської своєрідності і російського покликання, хоча і не любили держави і влади, аргументуючи це тим, що російський народ державності не бажає, і бажає не політичної свободи, а свободи духу [1, с. 44–45].

Слов'янофільство, згідно з «Бердяєвськими розвідками», напроцьовувало і соціально-національну концепцію, в основі якої є «національний месіанізм», саме з ним, покликання Росії пов'язувалося з смиренністю, миролюбством і, відповідно, саме такий народ повинен панувати у світі. Проте, як зазначає М. Бердяєв, ця ідея «Святої Русі» була спрямована до минулого, до культу святості у руського народу, а слов'янофіли все ж усвідомлювали глибоку протилежність між Св. Руссю і імперією [1, с. 42]. За своєю суттю, зазначає М. Бердяєв, слов'янофіли не були націоналістами, вони вірили, що в російському народі живе вселюдський християнський дух і вони возвеличували російський народ за його покірність [1, с. 232]. Народне, російське життя, вбачає мислитель, формувалося шляхом насилля; і свободи як такої, у Московській Росії не було. Що ж до слов'янофілів, на переконання М. О. Бердяєва, вони прагнули водночас обмеженості і цілісності, обмеженість була їхнім ідеалом досконалого життя, общину і земщину вважали основами російської історії і ідеалом російського життя. Саме свобода в навколишній реальності у слов'янофілів була на рівні обмеженості та цілісності [1, с. 37–42].

Зазначимо, що саме «Бердяєвська розвідка» філософсько-правових основ слов'янофільства окреслює зіставлення ідей свободи, соборності та прав особи. Відтак М. Бердяєв стверджує, що слов'янофільська православна ідеологія самодержавства насправді є своєрідною формою заперечення державності і це явище бездержавного духу у вигляді соборності завершувалося відмовою формувати державне життя. З цього приводу мислитель наголошує, що будь-яка державність визнавалася позитивістською і раціоналістичною. Прагнення ж «органічного поєднання», на думку М. Бердяєва, в межах поєднання ідеального православ'я ідеального самодержавства і ідеального народництва, тобто органічне розуміння народного життя, органічне розуміння відносин між царем і народом є утопією. І, відповідно, зазначає, оскільки все повинно бути «органічним», то не повинно бути нічого формального, жодних правових гарантій: все повинно було бути засновано на довірі, любові і свободі. М. Бердяєв стверджує, що слов'янофіли «органічно» утверджували життя на основах, які

є вищими від правових, де гарантій прав особи не потрібно, коли є відносини любові, але в той час відносини в людській спільноті не були подібні на відносини любові [1, с. 229].

Філософська традиція слов'янофілів, на думку М. Бердяєва, сформована на суперечці двох типів, і на боротьбі двох начал в історії російської теми Росія–Європа, Схід–Захід – це відбувається на рівні свободи і необхідності, духовності і матеріальності [1, с. 40]. Концептуально, зазначає М. Бердяєв, віра і правда у слов'янофілів є двигуном історії, вона є основою будь-якої цивілізації філософської думки. Православна віра є і основою відмінностей між Росією і Західною Європою, і саме православна віра повинна відкрити Заходу таємницю свободи, бо вона вільна від гріха раціоналізму обмеженого необхідністю [1, с. 40–41]. Подібно, окрім віри, М. Бердяєв простежує, що у слов'янофілів була і правда, яка не заперечується емпіричною російською дійсністю, оскільки в глибині російського народу закладена велика свобода духу, більша, ніж у свобідних і освічених народів Заходу. Глибинність свободи, зазначає М. Бердяєв, є одним з полярних начал російського народу і з нею пов'язана російська ідея [1, с. 41].

На думку Бердяєва, погляди слов'янофілів мали антиетатичне забарвлення, вони не любили держави і влади, проте М. Бердяєв у слов'янофільській темі виокремлює ідею соборності, яка, на його думку, не визначала державності, а соборність – це лише соціально-правова, релігійна реальність, все ж він підкреслює, що ідея соборності мала значення як вчення про суспільство, і це все російська комунітарність, общинність, «хоровий початок» єдності любові і свободи без жодних правових гарантій [1, с. 45]. Слов'янофіли за вічну основу Росії і гарантією її своєрідності, за висловом М. О. Бердяєва, вважали селянську «общину», яка була для них позаісторичною величиною, ніби «іншим світом» в реальному світі. Своєрідність «общини» Бердяєв пояснює відчуттям духовним, метафізичними рисами російського народу – комунітарністю [1, с. 44]. Комунітарність – це безпосереднє відношення людини до людини через Бога, як внутрішній початок життя. Російська православна ідея соборності пов'язується з свободою і любов'ю. Комунітарність і соборність завжди визначають цінність особи і свободу. Комунітарність, зазначає М. Бердяєв, є духовним началом людей, спільність і братство, вона складає совість і оцінку людської особи, релігійна комунітарність називається соборністю, вона означає високий рівень свідомості і передбачає свободу. Загалом, російська православна ідея соборності пов'язується з свободою і любов'ю і, на думку М. Бердяєва, вона не пов'язана з організацією держави і суспільства [1, с. 495–496].

В основі слов'янофільської громадянської концепції є філософський та християнський універсалізм. В світоглядній основі слов'янофільства є своєрідне розуміння православ'я, і місія Росії, для них була християнською місією. З цього приводу М. Бердяєв зауважує, що універсальне, загальнолюдське, знаходиться в індивідуально-національному, яке стає значимим саме своїм досягненням універсально людського [1, с. 58]. Універсалізм, як такий, є ознакою і слов'янофільської концепції громадянського устрою. М. Бердяєв зауважує, що слов'янофіли вірили в особливий тип культури на духовній основі православ'я, гегелівську ідею покликання народів. Проте формування російської історії слов'янофілами була фантастичною, оскільки слов'янофіли змішали свій ідеал Росії, свою ідеальну утопію досконалого устрою з історичним минулим Росії [1, с. 36].

Світоглядною парадигмою слов'янофільства, як зазначають дослідники цієї теми, слугувала концепція «соборності», напрацьована М. Кіреєвським і Хомяковим, тобто своєрідна православна, російська філософія, яка стосувалась суспільно-політичної та державної доктрини, підкреслювала єдність православ'я, самодержавства, народності [6, ст. 25].

На думку М. Бердяєва, у слов'янофілів була своєрідна програма самостійної російської філософії, вперше окреслена М. Кіреєвським, О. Хомяковим, яка проголошувала кінець абстрактної філософії, скерованість до цілісного знання, де основна ідея є ідеєю конкретного сушого, попередника раціональної свідомості. Водночас, зауважує М. Бердяєв, окреслюється оригінальна гносеологія – соборна, церковна, де любов визначається принципом пізнання, і забезпечує пізнання істини спілкуванням в любові, а соборність є критерієм пізнання [1, с. 139–140]. Зокрема одному з основоположників слов'янофільства М. Кіреєвському вдалося, зазначає М. Бердяєв, сформулювати типові риси слов'янофільського вчення, а саме рівні свободи: природні закони мислення та пізнання умом, відчуттям, волею і вірою цілісної правди, правди – істини і правди справедливості [1, с. 38].

О. Хомяков, наголошує М. Бердяєв, волюнтарист. Він стверджує волютивний розум, проте воля у Хомякова означає і свободу, свобода не має темного ірраціонального витoku, вона поєднала з розумом і не має з ним розбіжностей, є цілісність, цілісність духу. В основі богослів'я Хомякова покладені ідеї свободи і соборності, є пафос духовної свободи, а ідея соборності, зазначає М. Бердяєв, є духовною комунітарністю, є російською ідеєю [1, с. 140–141].

Мислитель зазначає, що у ХХ столітті, тема слов'янофілів і слов'янофільства в контексті філософсько-правової думки, є загаль-

нолюдським прогресом і займає певне місце в загальнолюдському, цивілізаційному процесі [1, с. 36].

«Бердяєвські розвідки» в цьому контексті є найбільш обґрунтованими: відбувався загальнокультурний пошук соціально-правового ідеалу, який би відповідав не тільки європейським критеріям гуманізму, але й специфіці «східнослов'янської» цивілізації, водночас це було і прагнення випробувати умоглядні природно-правові універсалії на конкретних соціальних умовах неєвропейського характеру.

На нашу думку «слов'янофільство» є цілком певною моделлю філософствування про громадянський устрій Росії XIX ст. на рівні свободи, соборності та прав особи, що дає змогу пояснити і визначити філософсько-правові проблеми, характерні для російського соціуму XIX–XX століть.

**Висновки.** Визначено, що саме в контексті становлення в Росії як «особливої, правової соціальності», характерної для євроазійського соціуму, слід вивчати філософсько-правові погляди слов'янофілів. «Бердяєвські розвідки» в цьому напрямі є найбільш обґрунтованими. До філософсько-правових понять необхідно віднести соборність (за М. Бердяєвим, російська комюнітарність), як філософсько-правове розуміння соціального устрою, слов'янофільство (за М. Бердяєвим – русофільство) як світоглядна філософсько-правову парадигма.

Основу слов'янофільської, філософсько-правової парадигми становлять такі «бердяєвські» судження:

- в слов'янофільській свідомості переважає моральність над юриспруденцією, ідея обов'язку над ідеєю права;
- буттям слов'янофільства є віртуальна реальність, релігійна священна спільнота, заради якої росіяни відкидають юридичний формалізм;
- по вірі слов'янофільській, нарід російській, відмовляється від будь-яких юридичних гарантій, оскільки не має в них потреби; і розуміє право як обов'язок, а не як право [7, с. 186–193].

Проблематика слов'янофільства у філософсько-правовому векторі в сучасних умовах, є найбільш затребуваною та актуальною, оскільки характеризує епоху становлення «самобутнього» державно-правового устрою Росії дає розуміння національної, російської «окремішності».

---

1. Бердяев Н. А. Русская идея / Н. А. Бердяев // Основные проблемы русской мысли XIX и начала XX в. Судьба России. – М.: Изд-во В. Шевчук, 2000. – 542 с.

2. Литовченко Н. П. Влияние идей славянофилов на развитие общественно-политической и религиозно-философской мысли в России. Оптина пустынь и русская культура: материалы VIII–X всероссийских чтении, посвященных братьям Киреевским / Н. П. Литовченко. – Калуга: Издательство «Эйдос», 2011. – 266 с.

3. Славянофильство: pro et contra. / сост., вступ. ст. коммент., библиогр. В. А. Фатеева. – 2-е изд. – СПб.: Изд-во С-Петербур. ун-та, 2009. – 1056 с.

4. Кавелин К. Д. Наш умственный строй: статьи по философии русской истории и культуре / К. Д. Кавелин. – М.: Правда, 1989. – 655 с.

5. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М.: Изд-во «Книга», 1990. – 574 с.

6. Славянофильство и западничество: консервативная и либерльная утопия в работах Анджея Валицкого // Академия наук СССР, Институт научной информации по общественным наукам. – М., 1991. – 192 с.

7. Бердяев Н. Алексей Степанович Хомяков / Н. Бердяев. – М.: Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1912. – С. 251.

**Боровская Г. С. Славянофильство: философско-правовой аспект (за Н. А. Бердяевым)**

*В контексте современного изучения правовых проблем исторического развития права Российской Федерации предложено для рассмотрения учения славянофилов, согласно оценки выдающегося русского мыслителя Н. О. Бердяева. Утверждается, что философская традиция славянофилов достаточно противоречива, сформирована на двух противоположных типах: на борьбе двух начал в истории становления российского права Россия–Европа, Восток–Запад – это происходит на уровне свободы и необходимости, духовности и материальности. Определено, что славянофильство, по существу, есть русофильством, что во многом объясняет особенность правовых начал развития российского общества, идею соборности-комюнитарности, специфику мышления и эпохальный «национальный мессианиззм».*

**Ключевые слова:** славянофильство, славянофилы, свобода, соборность, комюнитарность, национальный мессианизм, юридический формализм.

**Borovska G. S. Slavophilism: Philosopho-Legal Aspect (after M. O. Berdyayev)**

*The present geopolitical power landscape actualizes the issue of Russian Federation in general. The theme of Slavophilism is immediately linked with the establishment of historical perspective, state ideology, and legal bases of the contemporary Russian society development. The mentioned problems were studied by the outstanding Russian philosopher M. O. Berdyayev (1874–1949). He interpreted a special historic way of Russia on the example of philosophic-legal views of Slavophiles. The Russian thinker tries to generalize this subject stressing that Slavophiles understood power as duty and not as right, and the specific state ideal of Russia was linked to that. On the whole, according to Berdyayev's definition, Slavophilism was a utopia within the limits of ideal Orthodoxy, ideal autocracy, and ideal nationalism. This was a so-called «organic» understanding of people's life*

*where nothing should be formal and no legal guarantees were necessary, including guarantees of human right, and where life was not based on legal principles.*

*The topic of Slavophilism is a search of an alternative way of socio-legal transformations of Russia. This topic has a philosopho-legal basis; these are natural human right and fight for civil rights and freedoms, this is the idea of sobornost, communal spirit, which was defined by Berdyaev as a Russian type of communitarity and Slavophilism ion the whole as a Russophilism.*

**Key words:** *slavophilism, slavophils, freedom, communal spirit, communitarity, national, messianism, legal formalism.*

*Стаття надійшла 4 квітня 2016 р.*

УДК 94(477)

**П. М. Лепісевич**

## **ОУН У РОЗБУДОВІ ЗБРОЙНИХ СИЛ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ (1938–1939 рр.)**

*Проаналізовано події 1938–1939 рр., які пов'язані з проголошенням автономії та незалежності Карпатської України, роль Організації Українських Націоналістів у формуванні збройних сил Карпатської України – організації народної оборони Карпатська Січ, забезпечення її кадрами та зброєю. Акцентовано на причинах, внаслідок яких не вдалося перетворити цю структуру в регулярну армію, внаслідок чого не вдалося використати отриманої від української діаспори фінансової допомоги, недалекоглядність членів ОУН у ставленні до чехословацької влади та армії.*

*Досліджено структуру та діяльність кадрів військово-політичного апарату Карпатської України, його підготовку й вишколи, які відображають особливості українського визвольного руху наприкінці 1930 років.*

**Ключові слова:** *національні інтереси, національно-визвольний рух, загальний військовий вишкіл та виховання, організаційна структура, ідеологічна основа, протидія ворожій агітаційно-пропагандистській діяльності, реферантура, військовий відділ, українська нація.*

**Постановка проблеми.** Актуальність тематики цієї статті визначається необхідністю вивчення маловідомих подій з історії українського визвольного руху на Закарпатті. Комуністична пропаганда постійно поширювала інформацію, що національно-визвольного руху на Закарпатті не було. Визволення Закарпаття в жовтні 1944 року мало довести, що закарпатські українці хотіли встановлення радянської влади, а місцеві громадсько-політичні діячі були німецькими

прислужниками. Комуністична влада намагалася приховати масштаби національно-визвольного руху на Закарпатті, побоюючись поширення серед місцевого населення націоналістичних ідей. Проте численні архівні та опубліковані джерела свідчать про те, що національно-визвольний рух на Закарпатті не тільки існував, а й був достатньо небезпечним і для чехословацької влади, і для угорського окупаційного режиму, і для комуністичної системи.

**Стан дослідження.** Вагомий внесок у вивчення державотворчих процесів Карпатської України зробив професор М. Вегеш. Підсумком багатолітніх досліджень цієї проблематики можна вважати колективну монографію Закарпатських науковців під його керівництвом «Вони боронили Карпатську Україну». Також знаковими є праці молодого закарпатського історика Ол. Пагір'я, київського історика А. Кентія. Цю проблематику досліджували відомі історики-науковці, а саме: М. Токар, В. Басараб, З. Книш, В. Косик, П. Мірчук, М. Могорита, М. Плав'юк, М. Посівничий, Ю. Химинець та багато інших. Джерельна база з цієї теми є доволі великою і водночас маловивченою в сучасній українській історіографії.

**Мета статті** – аргументувати, що на Закарпатті існував національно-визвольний рух за здобуття власної державності, в якому велике значення мало створення військового формування – Карпатська Січ.

**Виклад основних положень.** Головними ініціаторами створення 9 листопада 1938 р. збройних сил Карпатської України – Організації народної оборони Карпатська Січ (ОНОКС) – були В. Забавський, О. Блістів – «Гайдамака», С. Пап – «Пугач» і Є. Кульчицький – «Гут». Комендантом Січі на пропозицію С. Папа – «Пугача» було обрано Д. Климпуша, до складу Головної команди (ГК) Січі ввійшли: І. Роман – заступник голови з організаційних та господарсько-фінансових справ, І. Рогач – генеральний писар та начальник секретаріату, С. Росоха – референт преси, інформації та ідеологічно-політичного виховання і зв'язковий старшина з урядом Карпатської України. Головною Командою ОНОКС 21 листопада 1938 р. видано наказ № 2 про створення дев'яти округів: Великий Березний, Волове, Іршава, Перечин, Рахів, Свалява, Середнє, Тячево, Хуст [1].

Прибувши в Закарпаття, члени ОУН із Західної України змушені були для конспірації брати інші прізвища, які не були відомі ПУН. Тому у відповідь на запити уряду Головна команда Січі заперечувала приналежність цих осіб до Організації. Основний склад Військового штабу Карпатської Січі під керівництвом полковника Михайла Колодзінського – «Гузара» сформували «крайовики», тож він був



нелегальним і для чехо-словацької влади, і для ПУН, що не хотів конфліктувати з Німеччиною та її союзниками. До нього ввійшли члени ОУН: чотар З. Коссак – «Гарнавський» (заступник), поручник Ю. Лопатинський – «Калина» (командант підстаршинської школи), чотар Є. Врецьона – «Волянський» (референт розвідки), поручник І. Бутковський – «Гуцул», поручник О. Карачевський – «Свобода», поручник Г. Барабаш – «Петро Чорний» (військово-спортивний референт), поручник І. Кедюлич, поручник М. Кіштулинець, поручник Є. Кульчицький – «Гут» (організаційний референт та зв'язковий із Закарпатським Пластом), чотар Л. Крисько – «Кріс», чотар Р. Мирович – «Чубатий», чотар В. Кедровський – «Косаківський». Р. Шухевича – «Бориса Шуку» призначено референтом мобілізаційного відділу та старшиною зі спеціальних доручень. Він займався поповненням Січі військовими кадрами, організацією фінансової допомоги та зв'язком із Західною Україною. Командантом Хустського коша Карпатської Січі став Степан Сулятицький, до його штабу входили: П. Дужий, В. Лата, Є. Стахів – «Павлюк», С. Новаківський, Р. Мостиський, І. Мандрика. Особливого розмаху набула робота М. Михалевича та В. Олександрів, які організували мистецьку службу при штабі Карпатської Січі. Під їхнім керівництвом виготовляли державну символіку, пропагандистські плакати, оформляли мітинги, різні урочисті й святкові заходи. Також при штабі КС Михайло Мирський сформував та очолив групу пропагандистів і лекторів із «Летючої естради», метою якої було вести політичну пропаганду серед населення. Вагому організаційну допомогу надавали Січі члени ОУН із західноукраїнських земель: І. Габрусевич – «Джон», О. Гасин – «Лицар», Г. Гасин – «Мацьо», чотар В. Федак – «Граб», Я. Кознарський – «Гірняк», Є. Скоцко, М. Чирський, А. Демо-Довгопільський – «Дад», В. Щигельський, О. Лащенко, В. Олександрів, В. Федевич та багато ін. [2].

Ідеологічне виховання членів Карпатської Січі набуло виразно націоналістичного характеру завдяки систематичному та цілеспрямованому впливу членів ОУН, що прибули на Закарпаття із ЗУЗ. Усі січові відзнаки, прапор, уніформа, політичні плакати мали виражену оунівську символіку. Зокрема чотар З. Коссак – «Гарнавський» не лише працював у штабі КС, але й очолював ідеологічний напрям у відділі преси і пропаганди, активно друкувався в газеті «Нова Свобода», писав обіжники, реферати, летючки, співпрацював з УНО. Також він займався загальною військовою підготовкою членів Карпатської Січі, проводив ідеологічні вишколи в Хустському коші. Його співробітник В. Щербій редагував Січову сторінку в тижневику «Наступ», проводив ідеологічні вишколи. Велике значення для дієздатності Карпатської

Січі мала двомісячна підстаршинська школа (січень–лютий 1939), яку закінчили 40 осіб, отримавши звання підхорунжих-вістунів. Згідно з наказом № 36 ГК ОНОКС за підписом Д. Климпуша, звання поручників отримали члени ОУН І. Кедюлич, Ф. Татинець, Ю. Калина (Ю. Лопатинський), П. Чорний (Г. Барабаш), О. Свобода (О. Карачевський) [3]. Постійними викладачами школи були полковник М. Колодзінський – «Гузар», поручники І. Кедюлич, Г. Барабаш – «Чорний», а командантом – Ю. Лопатинський – «Калина». Періодично інструктори ОУН проводили підстаршинські курси з тими членами КС, які вже отримали військову підготовку. При жіночих відділах КС тривали медичні курси та викладалися основи розвідки [4].

У цей час С. Росоха продовжує видавати газету «Наступ» у Хусті для членів ОНОКС. В ньому виходив окремий додаток – «Карпатська Січ», а для селянства видавався тижневик «Народна Воля» (редактор Василь Кузьмик – «Петренко»). У 1938 р. у Рахові видаватись тижневик «Нація» під редакторством С. Юськіва [5].

Загальний військовий вишкіл і виховання в Карпатській Січі здійснювалися за таким планом: «а) Фізичне виховання (руханка і спорт); б) Стрілецький вишкіл; в) Боевий (полевий) вишкіл; г) Впоряд (муштра); ґ) Служба (сторожева і внутрішня касарняна); д) Науки виховні: історія і географія (землезнання України, історія українського війська, обов'язки січовика (вояка)); і) Культурно-освітня: загально-освітня праця, гігієна, поборювання неписьменности серед січовиків; й) Військовий церемоніал» [6].

Наприкінці 1938 р. було сформовано Окружні команди та відділи Карпатської Січі в Хусті, Рахові, Тячеві, Довгому, Веряці (1600 осіб), Торуні, Іршаві, Білках (200 осіб), Перечині, Королеві, Середньому (200 осіб), Великому Березному (65 осіб), Воловому (26 осіб), Верб'язжі (30 осіб) та Сваляві. На допомогу КС 1 січня 1939 р. було сформовано Головну референтуру жіночих відділів на чолі з командантом Стефанією Тисовською. Її заступником і організаційним референтом стала відома діячка ОУН Марія Химинець. Такі ж структури були створені й на місцевому рівні. Головними завданнями «Жіночої КС» були: допомога в діяльності КС, національно-просвітницька робота, протидія ворожій агітаційно-пропагандистській діяльності та проходження військово-політичного і санітарного вишколів [7].

Організаційну структуру та ідеологічну основу КС було закладено 4 грудня 1938 р. в Хусті на Першому з'їзді Карпатської Січі. За майбутню програму розвитку й діяльності організації було взято доповідь Степана Росохи «Творім збройні сили народу».

У ній акцентувалось на суворій дисципліні та національній ідейності в служінні нації та державі. Карпатська Січ розглядалась як оборонна суспільна організація і водночас націоналістичний рух, покликаний до боротьби з найзапеклішими ворогами – комуністичною доктриною і мадярофілами. Визначалося такі умови для розгалуження структур Карпатської Січі: залучення нових членів; розвиток господарсько-фінансової бази та зв'язку; навчання і військовий вишкіл членів; чітка реалізація поставлених завдань. Наголошувалося, що найважливішою сферою діяльності КС повинні бути військовий та ідеологічний вишкіл січовиків і всього здатного до оборони населення Закарпаття. Карпатська Січ мала стати організацією тотального характеру й охопити найважливіші ланки державного та національного життя закарпатських українців [8].

Організаційні основи створення ОНОКС були викладені у виступі Шпильки, який зазначав: «Наші організаційні форми мусять відповідати не тільки моментальним та місцевим потребам карпатської вітки Української нації, але мусять пристосовуватись до величних та далекосяглих цілей Української нації взагалі» [9].

У листопаді 1938 р. Військовий штаб Карпатської Січі створив розвідувальний відділ (відомий також під назвами «другий відділ», «служба безпеки», «секретний відділ»). Його керівником призначили чот. Євгена Врецьону – «Остапа Волянського», заступниками – Романа Мировича – «Чубатого» та Євгена Кульчицького – «Гута». Кількість осіб в особовому складі відділу змінювалась залежно від обставин та етапу діяльності. Періодично там працювали Є. Стахів – «Павлюк», С. Новаківський, Р. Мостиський, І. Бутковський – «Гуцул», Я. Гайвас – «Камінь» та інші члени ОУН. Окрім збору розвідувальної інформації, відділ розвідки здійснював контррозвідувальну та оперативно-слідчу діяльність: перевіряв та реєстрував нових членів Карпатської Січі; виявляв угорську та польську агентуру в місцевих органах влади Карпатської України і підрозділах КС; вів слідчі допити полонених диверсантів і терористів; викривав плани диверсійно-терористичних операцій на території Закарпаття та запобігав їм. Відділ розвідки організовував групи розвідників під керівництвом коменданта Карпатської Січі у с. Торунь Степана Гинилевича, які збирали розвідувальну інформацію в прикордонній смузі. Також вони здобували відомості про скупчення угорських військ на кордонах Карпатської України та про плани чехословацького військового контингенту в регіоні [10].

Станом на лютий 1939 р. відділи КС брали участь в 22 боях з угорськими і польськими терористами, в яких були розбиті групи Йозефа Према, Ернеста Берзевітці. Загалом було полонено 24 старши-

ни, 62 підстаршини і понад 200 рядових терористів. У м. Великому Бичкові до 25 лютого 1939 р. було ув'язнено 345 угорських терористів [11].

Наприкінці 1938 р. Провід українських націоналістів офіційно заборонив реалізовувати план Михайла Колодзінського зі створення регулярної армії та визнав фінансову допомогу західноукраїнських торгово-економічних установ зайвою з огляду на нову конфігурацію міжнародної політичної ситуації. Членам ОУН було ще раз суворо заборонено переходити на Закарпаття самовільно, без наказу вищих організаційних чинників. У той час ПУН одержував значну фінансову підтримку від окремих осіб та українських державницьких організацій Північної Америки і Військовий штаб Карпатської Січі вимагав використати ці кошти на закупівлю зброї. Проте Ярослав Барановський, який завідував у Проводі ОУН організацією допомоги від української еміграції з-за океану, прислав до Карпатської Січі тільки одяг та харчі [12].

З 15 грудня 1938 р. у Фельдафіngu біля Мюнхена проходили підготовку 25 військових старшин для КС із членів ОУН. Комендантом навчання від ПУН був сотник Олекса Гасин – «Лицар», а з німецького боку – генерал артилерії Газель. Через нез'ясовані причини підготовлені старшини так і не прибули на Закарпаття до середини березня 1939 р. [13].

У січні–лютому 1939 р. під час служби у Військовому штабі Карпатської Січі, Р. Шухевич побував у Празі, Відні та Берліні, де зустрічався з членами Проводу Українських Націоналістів, намагаючись добитися рішення щодо закупівлі зброї та налагодження фінансової допомоги від української еміграції. Згідно з наказом № 25 Головної команди ОНОКС, за підписом Дмитра Климпуша, від 6 лютого 1939 р. Р. Шухевичу було присвоєно звання чотаря [14].

З лютого 1938 р. почав активно працювати Окремий військовий штаб Проводу Українських Націоналістів у справах Карпатської України, виконуючи функції координаційного центру. Більшість його членів, зокрема генерал. В. Курманович – «Торк», підполковник В. Колосовський, полковник Р. Сушко – «Сич», М. Селешко, не надавали необхідної військової допомоги у вишколі членів КС. Імовірно, це було заборонено через активну співпрацю ПУН з Німеччиною, до планів якої не належало утворення незалежної карпатоукраїнської держави. Однак закордонний Провід ОУН намагався постійно впливати на керівництво Карпатської Січі [15].

Своєю чергою, генерал Микола Капустянський, котрий виконував роль радника Військового штабу Карпатської Січі в питаннях розроблення подальшої військової стратегії Карпатської України та мобілізаційних планів, забезпечення охорони кордону і Хуста, хоч

і намагався з початку листопада 1938 р. залучити до військової підготовки ОНОКС колишніх офіцерів – учасників визвольних змагань, сам не брав участі у військових вишколах вояків Карпатської Січі. А децю згодом німецькі військові та урядові чиновники взагалі унеможливили перебування його та полковника Романа Сушка на Закарпатті [16].

У 1938 р. Провід Українських Націоналістів залучив до вишколу членів ОУН, які перебували в лавах Карпатської Січі під командуванням генерала Всеволода Петріва. Після закінчення його військових курсів усій групі на чолі з Олегом Кандибою – «Ольжичем» було надано звання поручників. На початку 1939 р. генерал В. Петрів мав намір зайняти якусь військову посаду в Хусті, тому неодноразово звертався до уряду Карпатської України, який, зі свого боку, йому відмовляв, мотивуючи рішення наявністю достатньої кількості військових старшин [17].

Члени ОУН на чолі з Михайлом Колодзінським розробили детальний план організації збройних сил Карпатської України. Проте через пасивну політику ПУН втілити його власними силами виявилось неможливим.

Загальна кількість членів Карпатської Січі сягала 10–12 тис. осіб, натомість військовий вишкіл пройшли й опинилися на регулярній службі тільки 2 тис. січовиків. Незважаючи на мобілізаційний потенціал Карпатської Січі, реальна її чисельність залежала від кількості зброї та військових старшин – відділи Січі надалі залишалися погано озброєними та неготовими до тривалого опору регулярним військам [18].

12 січня 1939 р. до Головної команди Карпатської Січі надійшла телеграма від Міністерства оборони Чехо-Словаччини з пропозицією «вступити в зв'язок з народною стрілецькою гвардією для додаткового вишколу». Головна команда, з огляду на власні розрахунки та міркування, відмовилася.

Натомість 30 січня 1939 р. командування Карпатської Січі запропонувало Міністерству внутрішніх справ співпрацю у формуванні жандармерії та фінансової сторожі на території Закарпаття, проте цю пропозицію не розглянули.

Головна команда Карпатської Січі виступила з офіційним зверненням від 13 січня 1939 р. до уряду Августина Волошина надати відділам Січі зброю із запасів при окружних урядах і судах та дозволити закупити деяке озброєння, наполягаючи, що військове навчання та служба січовиків можливі лише тоді, коли вони будуть добре озброєні. Автономний уряд відмовив, і це стало причиною масових демонстрацій під гаслом «Січі зброю!». Після невдалої спроби отримати зброю

офіційним шляхом командування КС 19 січня 1939 р. вирішило самовільно захопити її зі складів чеської жандармерії у Хусті. Крім того, за спогадами В. Бірчака, було ухвалено усунути від влади прем'єр-міністра А. Волошина та міністра Ю. Ревая, які не опротестували призначення генерала Л. Прхали третім міністром. Операцію із захоплення зброї було проведено 4 лютого 1939 р. Однак через нез'ясовані причини її не завершили і на прохання А. Волошина січовики повернули зброю [19].

Конфлікт між чеськими силовими структурами на чолі з генералом Л. Прхалою та Карпатською Січчю фактично визрів на кінець лютого 1939 р. Перші намагалися будь-яким методом залишитись при владі та не допустити проголошення незалежності Закарпаття, другі були готові на адекватні дії для захисту національного суверенітету. У найбільшій за обсягом і тиражем газеті Карпатської України було надруковано статтю місцевого чільного діяча ОУН Івана Рогача, в якій зазначалось: *«Все одно, чи чеська, чи мадярська, чи польська неволя для нас, але зневаг більше терпіти не будемо»* [20]. Зростання таких настроїв серед українського населення було закономірним наслідком майже 20-річного чеського панування на Закарпатті. Постійні відмови уряду А. Волошина передати січовикам зброю та боєприпаси з чеських складів змушували командування Карпатської Січі діяти самостійно. Тож, коли Військовий штаб КС отримав достовірні дані про можливість захопити зброю зі складу чеської армії в Хусті, він 10 березня 1939 р. провів засідання старшин у складі О. Ольжича, чотаря Р. Шухевича, поручника С. Сулятицького, чотаря Є. Врецьони, чотаря З. Коссака, поручника Є. Кульчицького і чотаря Л. Криська, на якому було ухвалено рішення скористатися цією нагодою, щоб озброїти січовиків Хустського коша. Вночі 11 березня Р. Шухевич – «Борис Щука» і Ю. Лопатинський – «Калина» з допомогою вартового відділу Січі захопили близько 100 крісів, 40 пістолетів і 25 тис. набоїв (3 ящики). Всю зброю було перевезено трьома легковиками і вантажною машиною під керівництвом начальника автоколони Карпатської Січі Л. Криська – «Кріса» за 15 км від Хуста й передано на таємне зберігання. У відповідь чеський генерал Л. Прхала, через коменданта хустської жандармерії полк. Ваку, висунув ультиматум автономному уряду з вимогою негайно повернути зброю. Щоб не загострювати і до того напружену ситуацію та не дати їй перерости у збройний конфлікт, прем'єр-міністр А. Волошин наказав начальнику української поліції сот. Ю. Білею негайно знайти й повернути зброю. На засіданні старшин Карпатської Січі під керівництвом Олега Кандиби – «Ольжича» було ухвалено рішення виконати наказ Волошина, а безпосереднім

організаторам і виконавцям рекомендували, через загрозу арешту, виїхати з Хуста [21, с. 107–109].

Причиною військової сутички між українцями та чехами, яка відбулася невдовзі, вважають проблеми КС зі зброєю та здійсненні спроби здобути її силоміць. Втім командування Січі ще до того повідомило про плани генерала Л. Прхали щодо роззброєння й інтернування січовиків.

Саме тому відбувались активні приготування до оборони від нападу чеських військ.

Підрозділи КС у Хусті перебували в бойовій готовності, було посилено охорону Головної команди й Жіночої Січі та призначено зв'язкових. Розвиток подій прискорив напад Угорщини на Карпатську Україну – 13 березня 1939 р.

**Висновки.** Українська державність на Закарпатті проіснувала всього п'ять місяців: від 11 жовтня 1938 р., як автономне утворення в складі федеративної Чехо-Словаччини, а 14–18 березня 1939 р. Карпатська Україна була незалежною. Незважаючи на нетривалу діяльність, вона є вагомим в історії боротьби українського народу за незалежність.

Виникнення Карпатської України як держави також продемонструвало перед міжнародною спільнотою, що закарпатці мають високу національну свідомість та загальноукраїнські прагнення у відновленні української державності.

---

1. Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Ю. Химинець. – Ужгород: «Гренада», 1996. – С. 248–249; Гірняк Л. На стежках історичних подій / Л. Гірняк. – Нью-Йорк, 1979. – С. 35.

2. Худанич В. Виникнення, структура і діяльність Карпатської Січі / В. Худанич // Карпатська Січ. – С. 18; Гірняк Л. На стежках історичних подій / Л. Гірняк. – Нью-Йорк, 1979. – С. 37–39, 65–70; Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. II. – Арк. 236.

3. Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 2. – Арк. 237.

4. Дад А. За волю і державність Срібної Землі / А. Дад // Косак, Охримович, Тураш. – Торонто, 1968. – С. 87–88; Гірняк Л. На стежках історичних подій / Л. Гірняк. – Нью-Йорк, 1979. – С. 150; Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони / Є. Стахів. – К.: «Радо», С. 50–51; Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. I. – Конверт № 1.

5. Росоха С. М. Спомини / С. М. Росоха. – Торонто–Ужгород: Вид. «Мистецька лінія», 2001. – С. 14–15.

6. Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 1. – Конверт № 1.

7. Пагір'я О. М. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України / О. М. Пагір'я. – К.: «Темпора», 2009. – С. 41.
8. Наступ. – Хуст, 4 грудня 1938. – С. 3; Наступ. – Хуст, 20 грудня 1938. – С. 3–4.
9. Наступ. – Хуст, 4 грудня, 1938. – С. 4.
10. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 1148. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 3 зв.; Гірняк Л. На стежках історичних подій / Л. Гірняк. – Нью-Йорк, 1979. – С. 72; Бірчак В. Карпатська Україна. Спомини й переживання / В. Бірчак. – Прага, 1940. – С. 38; Веденєєв Д. Меч і тризуб. Розвідка та контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945) / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – К.: «Генеза», 2006. – 408 с. – С. 119; Рассказ Евгения Стахова об Украинской революции в Закарпатье 1939 года. – С. 344.
11. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 1148. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 3 зв.; Гірняк Л. На стежках історичних подій / Л. Гірняк. – Нью-Йорк, 1979. – С. 72; Бірчак В. Карпатська Україна. Спомини й переживання. – Ужгород: Гражда, 2007. – С. 38.
12. Мірчук П. Нарис історії ОУН / П. Мірчук. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – С. 554–555.
13. Стебельський І. С. Шляхами молодості й боротьби. Спогади, статті, листування / І. С. Стебельський. – К., 1999. – С. 38–51.
14. Архів УСБУ в Закарпатській області. – Ф. 5. – Спр. 159. – Т. 2. – Арк. 238; Н. Н. Історія одного покоління // Літопис УПА. – Т. 45. – С. 343; Гайвас Я. Воля ціни не має. – С. 57; Книш З. Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках. – С. 88–89; Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 3: Бойові друзі. – С. 324–325; Гірняк Л. На стежках історичних подій. – С. 75–76.
15. Шандор В. Спомини / В. Шандор. – Ужгород, 1996. – Т. 1: Карпатська Україна 1938–1939 рр. – С. 34–35.
16. Капустянський М. Н. Військова підготовка ОУН / М. Н. Капустянський. – К.: «Новий шлях», 1936. – С. 133; Бажанський М. Мемуарна мозаїка / М. Бажанський. – С. 106.
17. Петрів В. Військово-історичні праці. Листи / В. Петрів. – К.: УВС, 2004. – С. 456; Бажанський М. Мемуарна мозаїка. – С. 108–110.
18. Ольжич О. В. Вояки – будівничі / О. В. Ольжич // На зов Києва. – К., 1993. – С. 52.
19. Державний архів Закарпатської області. – Ф. 17. – Оп. 2. – Спр. 393. – Арк. 1-1зв.; Там само. – Спр. 321. – Арк. 1.
20. Рогач І. Чеська провокація / І. Рогач // Нова свобода. – Хуст, 1939. – 9 бер. – С. 1.
21. Збірник документів: Карпатська Україна: документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. – С. 175.

**Леписевич М. П. ОУН в построєнні вооружонних сил Карпатської України (1938–1939 гг.)**

*Проанализированы события 1938–1939 гг., которые связаны с провозглашением автономной и независимой Карпатской Украины, роли Организации*



*Украинских Националистов в формировании вооруженных сил Карпатской Украины – организации народной обороны Карпатская СИЧ, обеспечении ее кадрами и оружием. Акцентировано на причинах, вследствие которых не удалось превратить эту структуру в регулярную армию, ненадлежащее использование полученной от украинской диаспоры финансовой помощи, неадекватности членов ОУН в отношении к чехо-словацкой власти и армии.*

*Проанализировано структуру и деятельность кадров военно-политического аппарата Карпатской Украины, его подготовку и обучение, которые отображают особенности украинского освободительного движения в конце 1930 годов.*

**Ключевые слова:** *национальные интересы, национально-освободительное движение, общее военное обучение и воспитание, организационная структура, идеологическая основа, противодействие вражеской агитационно-пропагандистской деятельности, реферантура, военный отдел, украинская нация.*

### **Lepisevych P. M. OUN in building the armed forces of the Carpathian Ukraine (1938–1939)**

*The events of 1938–1939, relating to the declaration of the autonomy and independence of the Carpathian Ukraine, the role of the Organization of Ukrainian nationalists in the formation of the armed forces of the Carpathian Ukraine – the Carpathian Sich National Defense Organization, its provision with personnel and weapons are analyzed.*

*A great attention is paid to the causes, the result of which failed to transform the structure into the regular army, improper use of financial assistance received from the Ukrainian diaspora, the poor judgment of the members of the Organization of Ukrainian nationalists in relation to the Czechoslovak government and army.*

*The structure and the activity of the staff of military-political apparatus of the Carpathian Ukraine, its preparation and training, which reflect the peculiarities of the Ukrainian Liberation Movement at the end of 1930, are revealed.*

*Ukrainian statehood in Transcarpathia lasted only five months: from October 11, 1938 as an autonomous entity within the Federal Czechoslovakia, and 14–18 March 1939 the Carpathian Ukraine was independent. Despite the short period of its activity, it left a significant trace in the history of the struggle of the Ukrainian people for independence.*

*The formation of the Carpathian Ukraine as a state demonstrated to the international community, that Transcarpathians have a high level of national consciousness and a nationwide desire in the restoration of the Ukrainian statehood.*

**Key words:** *national interests, national liberation movement, general military training and education, organizational structure, ideological basis, countering hostile agitation and propagandistic activity, referentura, military division, Ukrainian nation.*

*Стаття надійшла 4 квітня 2016 р.*

## ДІЯ АКТІВ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА У ПРОСТОРИ

*Розглянуто питання, пов'язані з дією інтерпретаційних актів України у просторі. Досліджено просторову (територіальну) чинність актів тлумачення норм права, що характеризується обсягом простору, у межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість інтерпретованих нормативно-правових актів. Задля забезпечення точності викладення інформації пояснено зміст та властивості низки понять, з-поміж яких: «простір», «правовий простір», «територія», «екстериторіальність» тощо. Зауважено, що дія актів тлумачення норм права у просторі відбувається відповідно до територіальних та екстериторіальних принципів права.*

**Ключові слова:** тлумачення норм права, інтерпретаційний акт, дія акта тлумачення, правові норми, норма права у просторі, інтерпретаційна діяльність, суб'єкт інтерпретації, територіальна чинність.

**Постановка проблеми.** Одним із сутнісних елементів держави є її територія. Це зумовлено тим, що держава не може існувати поза територією як сферою здійснення своїх функцій. Правовий простір інтерпретаційних актів також обмежений. В його основі є територіальні кордони держави. Просторова (територіальна) чинність актів тлумачення норм права характеризується обсягом того фізичного простору, в межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість таких актів.

Така чинність залежить насамперед від того, як розуміти поняття цього простору (територія держави). Нині в Україні законодавча інтерпретація зазначеного поняття значною мірою легалізована, офіційно зафіксована у Законі України «Про державний кордон» від 17 листопада 1991 р. У ст. 1 цього Закону передбачено, що державним кордоном України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору. У цьому законі визначено, які води належать до територіального моря України та до її внутрішніх вод (ст. 5, 6).

**Стан дослідження.** Загальну характеристику дії актів тлумачення норм права у просторі досліджували українські та іноземні науковці, такі як: С. С. Алексєєв, М. Боголепов, М. М. Вопленко, Ю. Л. Власов, О. М. Головка, М. С. Кельман, Н. І. Мотузова, О. Г. Мурашин, І. Ю. Настасяк, О. І. Осауленко, І. М. Погрібний, М. П. Рабінович, О. Ф. Скакун, Л. В. Соцуро, Ю. М. Тодика, М. В. Цвік.

**Мета** статті – проаналізувати просторову чинність актів тлумачення норм права, що характеризується обсягом того фізичного простору, у межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість таких актів.

**Виклад основних положень.** Загальна властивість простору, що виявляється на всіх структурних рівнях, є тривимірність, яка характеризує протяжність і структурність об'єкта, співіснування та взаємодію його елементів у різних системах.

Однак на доктринально-науковому рівні це важливе питання або взагалі не розглядають у вітчизняній та зарубіжній літературі, або лише опосередковано. Легковажне ставлення до цієї теми демонструє, наприклад, видатний болгарський учений-юрист Б. Спасов. Він зазначає: «Питання дії указів про тлумачення в просторі не викликає яких-небудь проблем» [1, с. 230]. А ось О. Черданцев у праці 1979 р. про дію інтерпретаційних актів у просторі навіть не згадував, натомість вже 2003 р. наголошує на ньому. Він, зокрема, зауважує: «Дія інтерпретаційних актів у просторі відповідає дії в просторі актів, що підлягають тлумаченню. У разі застосування іноземного закону він розуміється згідно з офіційним тлумаченням відповідної держави. Інтерпретаційний акт фактично супроводжує інтерпретований ним закон при перетині ним кордону» [2, с. 304]. Насправді ж у теоретичному і практичному сенсі все набагато складніше, ніж вважають зазначені автори. Не зовсім зрозумілим є, наприклад, саме визначення поняття «простір». У відомому словнику С. Ожегова слово «простір» має три значення: 1) об'єктивна реальність, форма існування матерії, що характеризується протяжністю та обсягом; 2) проміжок між чим-небудь, місце, де що-небудь вміщається; 3) поверхня, земельна площа [3, с. 540].

В енциклопедіях та енциклопедичних словниках простір розглядають як загальну форму існування матеріальних об'єктів і процесів, що характеризують їх структурність, протяжність, об'єктивність, єдність перервності і неперервності. У філософії простір досліджують, як правило, у зв'язку з тимчасовими параметрами системи. Відтак аналіз відповідних філософських праць дає нам змогу виокремити загальні та специфічні (локальні) властивості простору.

Отож, охарактеризуємо загальні властивості простору. Насамперед, це, звісно, протяжність, яка б означала розташування й існування різних елементів, можливість додавання до кожного елемента інших елементів або зменшення їх кількості. Протяжною можна вважати будь-яку систему, у якій можлива зміна характеру зв'язків і взаємодій, складових її елементів, їх кількості, взаємного розташування і якісних особливостей. Це означає, що протяжність пов'язана зі структурністю

систем, що мають атрибутивний характер. Водночас простору властива відносна безперервність, що виявляється в окремому існуванні об'єктів і систем, які мають певні розміри та межі, в існуванні різноманіття структурних рівнів з різними просторовими відносинами.

Загальною властивістю простору, що виявляється на всіх структурних рівнях, є тривимірність, яка характеризує протяжність і структурність об'єкта, співіснування та взаємодію його елементів у різних системах. З протяжністю простору пов'язані його метричні властивості, особливості зв'язку просторових елементів, порядок та кількість цих зв'язків.

До специфічних властивостей простору різноманітних систем відносять симетрію і асиметрію, конкретні форми і розміри, місце розташування, відстань між об'єктами, межі, що відокремлюють різні системи. Усі ці властивості залежать від структури і зовнішніх зв'язків об'єктів, швидкості їх руху, характеру взаємодії із зовнішнім середовищем. Простір кожної матеріальної системи принципово, але не безперервно, переходить у простір іншої системи, яка може відрізнитися за локальними та іншими властивостями. Відтак відбувається зв'язок усього реального простору, його невичерпність у кількісних і якісних масштабах.

У вітчизняній юридичній літературі цей аспект проблеми розглядають, як правило, щодо дії тільки нормативно-правових актів [4] чи галузевих норм у просторі.

Відомий французький учений-юрист Ж. Карбоньє із поняттям «соціальний простір» вирізняє поняття «правовий простір», вважаючи останнє психологічною конструкцією, у якій люди важливіші, ніж визначені території. Зокрема він пише: «Ми стверджуємо про правовий простір в тому ж сенсі, як кажуть про соціальний простір. Обидва ці поняття не повинні розумітися в прямому, матеріальному сенсі, бути, так би мовити, «прикріплені до ґрунту» [5, с. 177]. Звичайно, природною основою правового простору є територія, тобто певна, обмежена частина землі, на якій відбуваються відповідні події. Ідея юридичного плюралізму в її застосуванні до відмінностей негеографічного порядку (наприклад, класові відмінності, вікові відмінності тощо) припускає, що в одному й тому ж місці може існувати кілька правових просторів. Це означає, що жодна з наявних систем не має своєї території. «Правовий простір – це психологічна конструкція, – пише автор. – Він окреслений мережею правовідносин. Для того щоб склався правовий простір, люди важливіші, ніж територія, але, зрозуміло, не ізольовані індивіди, а люди, які пов'язані між собою й утворюють певні групи» [5, с. 177]. Зазначені положення вимагають, на наш погляд, деяких

уточнень. По-перше, територія не обмежується тільки частиною землі. По-друге, важко погодитися з тим, що жодна з наявних систем не має власної території. Як ми вже зазначали, більшість філософів визнає, що простір є абсолютним атрибутом будь-якої системи, володіє об'єктивністю і певною незалежністю від свідомості людини. Міркування Ж. Карбоньє можна пояснити хіба тим, що сучасна наука ще не сформулювала просторово-часових відносин для біологічних та соціальних систем, хоча окремі випадки таки вивчено. Безумовно, ідея про існування правового (економічного, політичного, соціального, національного, культурного, морального, психологічного тощо) простору є плідною та вимагає її розробки не тільки в межах правовідносин, взаємодії соціальних груп, але й набагато ширше.

На нашу думку, правовий простір – це все-таки певна територіальна межа, у якій існує і функціонує правова система (її елементи, частини, сторони тощо), здійснює свою юрисдикцію держава, окремі органи державної влади та місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання та інші недержавні організації.

Ми вважаємо, що загальним принципом (юрисдикційною презумпцією) для правових актів, а також актів тлумачення норм права, потрібно визнавати їхню дію в конкретних територіально-просторових межах. Це положення застосовують до нормативно-правових актів, воно закріплене в українському законодавстві та в міжнародних актах.

Територіальний принцип дії нормативних правових актів та актів тлумачення норм права впливає також зі ст. 2 Конституції України, згідно з якою суверенітет України поширюється на всю її територію, а територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Відповідно до ст. 13 Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу [6].

Під територією вітчизняні вчені розуміють різні простори земної кулі з її сухопутною і водною поверхнею, надрами і повітряним простором, а також космічний простір і небесні тіла, що в ньому знаходяться. За основними типами правового режиму всю територію поділяють на три класи: 1) державна територія; 2) території з міжнародним режимом; 3) території зі змішаним режимом [7, с. 18]. Державна територія – це така територія, яка перебуває під суверенітетом конкретної держави, що здійснює в її межах свого верховенства. Належність і верховенство є основними ознаками державної території. Території з міжнародним режимом – це простір за межами державної території,

що не належить жодній державі окремо, а перебуває в загальному користуванні відповідно до міжнародних норм, принципів права та договорів (відкрите море, повітряний простір над ним і глибоководне морське дно за межами континентального шельфу). Територія зі змішаним режимом – це континентальний шельф і виняткова економічна зона. Ці простори не перебувають під суверенітетом конкретних держав і не входять до складу державних територій, але кожна прибережна держава має суверенні права на розвідку і видобування природних ресурсів прилеглої до нього континентального шельфу та виключної економічної морської зони. Обсяг прав і обов'язків щодо цих територій визначають міжнародні норми і договори, зокрема Конвенція про континентальний шельф 1958 р. і Конвенція ООН з морського права 1982 р. У межах своїх повноважень кожна держава видає закони, регулюючи згадані види діяльності (наприклад, в Україні 4 листопада 1991 р. було прийнято Закон України «Про державний кордон» з подальшими змінами і доповненнями).

Загалом державний кордон України, якщо іншого не передбачено міжнародними договорами України, встановлюється:

- на суші – по характерних точках і лініях рельєфу або ясно видимих орієнтирах;
- на морі – по зовнішній межі територіального моря України;
- на судноплавних річках – по середині головного фарватеру або тальвегу річки; на несудноплавних річках (ручаях) – по їх середині головного рукава річки; на озерах та інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону до берегів озера або іншої водойми. Державний кордон України, що проходить по річці (ручаю), озеру чи іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрису їх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла річки (ручаю) у той чи інший бік;
- на водосховищах гідровузлів та інших штучних водоймах – відповідно до лінії державного кордону України, яка проходила на місцевості до їх замовлення;
- на залізничних і автодорожних мостах, греблях та інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних річок (ручаїв), – по середині цих споруд або по їх технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України на воді [8, с. 16–17].

До території держави, на яку поширюється чинність її нормативно-юридичних актів та актів тлумачення, зазвичай відносять й територію її закордонних посольств, консульств, представництв, місій, територію її літаків, які знаходяться за межами держави, територію

її торговельних кораблів у відкритому морі (в океані), а також військових кораблів, що перебувають за кордоном.

До території держави прирівнюються морські та річкові судна (військові та торговельні), що законно несуть прапор своєї держави, які перебувають у відкритому морі і, за деякими винятками, в іноземних портах. До території держави прирівнюються і повітряні та космічні апарати, що несуть розпізнавальний знак своєї держави, а також деякі інші об'єкти (трубопроводи та інші споруди), які належать державі і розташовані в межах так званої міжнародної території [9, с. 158].

На основі норм і принципів міжнародного права, різноманітних міжнародних угод територією України вважаються також військово-морські кораблі, що знаходяться під її прапором або розпізнавальним знаком у територіальних водах або порту іноземної держави, або у відкритому морі; морські та річкові судна торговельного та іншого призначення, що знаходяться у відкритому морі під прапором України; повітряні кораблі з розпізнавальними знаками України; об'єкти (спутники, кораблі, станції тощо, запущені в космічному просторі) тощо.

У межах нашої статті варто зауважити, що під час встановлення та реалізації правових режимів кордону велику роль виконують саме акти тлумачення норм права, які дають змогу усунути окремі неточності, суперечності, колізії та інші недоліки між сторонами. Цей аспект проблеми є насамперед предметом науки міжнародного права, не безпосередньою метою статті. Утім, зауважимо, що акти тлумачення норм права у вітчизняній літературі поділяють на акти, що діють на території всієї держави, і роз'яснення, що мають локальну сферу застосування. Цей підхід вважаємо занадто абстрактним. У цьому випадку не враховано дії українського законодавства і відповідних актів тлумачення норм права на території зарубіжних країн, а також того, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори відповідно до ч. 2 ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України, тобто вони є складовими правової системи нашої держави.

Тлумачення міжнародного договору має здійснюватися відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. (розділ 3; ст. 31–33). Згідно з п. «б» ч. 3 ст. 3 Конвенції під час тлумачення міжнародного договору разом з його контекстом має враховуватися практика застосування договору, яка встановлюється угодою учасників щодо акта його тлумачення. Україна, як учасник Конвенції про захист прав та основних свобод людини, визнає юрисдикцію Європейського суду з прав людини обов'язковою з питань тлумачення і застосування Конвенції та протоколів у випадках передбачуваного порушення Україною положень цих договірних актів,

коли це порушення відбулося після набуття ними чинності (ст. 1 Закону України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції») [10]. Тому застосування судами цієї Конвенції має здійснюватися з огляду на практику Європейського суду з прав людини, щоб уникнути будь-якого порушення Конвенції в захисті прав людини та основних її свобод.

У цьому сенсі певний інтерес становить питання про просторову сферу дії актів тлумачення Суду Європейського Співтовариства, – коли будь-який з національних судів звертається до нього (Суду ЄС) з проханням розглянути юридичну справу в преюдиційному порядку. Тобто у цьому разі немає сторін юридичного спору, процесуальні дії проводяться не задля розгляду спору сторонами; Суд ЄС бачить своє завдання в наданні допомоги національному суду. Отже, сторони спору в національному суді не можуть взяти на себе ініціативу і національний суд починає процедуру, передаючи питання на розгляд Суду ЄС, і рішення останнього повертається національному суду, де потім процес триває автоматично. Те, що відбувається в Суді ЄС – тільки фрагмент слухання в національному суді. Сторони юридичної суперечки в національному суді не можуть звертатися з проханням про перегляд судового рішення або про його тлумачення. Однак це має право зробити національний суд, він може прийняти рішення про повторну передачу питання на розгляд для ухвалення рішення з уваги на новий аспект або звернутися з проханням роз'яснити початкове рішення.

Із цього приводу слушною є думка російського вченого В. Карташова, який вважає, що межі дії інтерпретаційних актів у просторі зумовлені, по-перше, територіальною дією нормативно-правових актів; по-друге, місцем і роллю суб'єктів інтерпретаційної діяльності в ієрархії визначених органів; по-третє, компетенцією відповідних суб'єктів інтерпретаційної діяльності [11, с. 414].

Загалом дія акта тлумачення норм права у просторі відбувається відповідно до територіальних та екстериторіальних принципів права.

Територіальна дія інтерпретаційного акта окреслена територією держави (Україна) або окремого регіону (Автономної Республіки Крим), або адміністративно-територіальної одиниці (обласного, районного, міського масштабу), тобто тією територією, на яку поширюються владні повноваження органу, що його видав (підприємства, установи тощо) [12, с. 378].

В енциклопедичному словнику екстериторіальність означає (франц. *exterritorialite*, від латин. *ex* – поза і *territoralis* – той, що стосується території) – вилучення, звільнення певних територій дер-



жави від дії її законів та поширення замість цього на зазначені території законів інших держав. Наприклад, дипломатичне представництво, консульські приміщення та архіви консульства іноземної держави, військові частини (військово-морські бази), літаки та кораблі, що перебувають на території іноземної держави за спеціальним дозволом.

Зауважимо, що нині в умовах світової глобалізації економічних процесів стрімкого розвитку набувають взаємовідносини між державами та їх громадянами в різноманітних сферах життя, еміграції та імміграції, правове регулювання яких не може підпорядковуватися одній правовій системі. Це стосується правовідносин з іноземним елементом, тобто таких, суб'єктом яких є іноземна фізична або юридична особа; або об'єктом яких є річ, яка перебуває за кордоном; або у разі, коли юридичні факти, з якими пов'язані виникнення, зміна чи припинення правовідносин, відбуваються закордоном. Такі правовідносини не можуть бути локалізовані в межах системи законодавства однієї держави. Будь-яка держава в такому разі має проблему вибору: або застосувати власне законодавство, або дозволити врегулювати відповідні відносини згідно із законодавством іншої зацікавленої в такому врегулюванні держави. Вибір, зазначимо, держава здійснює лише добровільно. Водночас сьогодні жодна держава не може відмовитися застосовувати іноземні правові акти, оскільки відмова в застосуванні у відповідних випадках іноземних законів може викликати відповідні заходи з боку інших держав. Окрім того, у деяких випадках для держави доцільніше застосовувати іноземне законодавство, ніж національне [13, с. 66].

Тобто екстериторіальність означає, що на території держави визначається і застосовується законодавство іншої держави. Однак застосування іноземного законодавства, а отже, і визнання принципу екстериторіальності, є винятком, що можливий лише в міжнародних та міждержавних відносинах. Екстериторіальність ґрунтується на добровільності та взаємності держав.

Заразом потрібно зазначити, що наявність у певних відносинах іноземного елемента не призводить до автоматичного застосування іноземного законодавства. Дозвіл на застосування іноземного права дає саме національний законодавець, тому формально-юридичною підставою визнання і застосування права іноземної держави на своїй території є відповідні положення закону або відповідні міжнародно-правові договори. Імовірні випадки, коли держава може використовувати іноземне законодавство і в односторонньому порядку, сподіваючись, що у разі виникнення аналогічних відносин на території іноземної держави правове регулювання відбуватиметься відповідно до її законодавства [14, с. 66].

Найчіткіше територіального принципу дотримано в таких галузях, як конституційне, адміністративне, кримінальне, процесуальне право, а дія екстериторіального принципу простежується в цивільному, торговельному, сімейному праві. Отже, держава дозволяє собі відходити від принципу територіальної дії акта тлумачення здебільшого у приватноправових відносинах. Підставою для такого вибору може бути безпека держави, основи встановленого в ній правопорядку тощо. Відтак у ст. 12 Закону України «Про міжнародне приватне право» вказано, що норма права іноземної держави не застосовується, якщо це може призвести до наслідків, явно несумісних з основним правопорядком (публічним порядком) України.

**Висновки.** Отож, аналіз зазначених теоретичних джерел і матеріалів інтерпретаційної та інших різновидів юридичної практики засвідчує, що було б доцільно в самих актах тлумачення вказувати просторові сфери їх дії. Це додало б зрозумілості та чіткості правовому регулюванню поведінки людей, їх колективів та організацій, забезпечення різноманітних прав та інтересів суб'єктів, зміцнення законності та правопорядку в суспільстві. Просторові межі дії інтерпретаційних актів визначаються відповідними межами правової норми, що тлумачиться. Як носії прецеденту тлумачення, інтерпретаційні акти можуть бути використані і за межами їх безпосередньої територіальної сфери дії. Крім того, якщо виникає потреба звернутися до законодавства іноземної держави, то воно повинно застосовуватися відповідно до того тлумачення, яке існує в державі, що безпосередньо прийняла нормативно-правовий акт.

---

1. Спасов Б. П. Закон и его толкование / Б. П. Спасов; пер. с болг. В. М. Сафонов; отв. ред. Е. И. Калюшин. – М.: Юрид. лит., 1986. – 248 с.

2. Черданцев А. Ф. Толкование права / А. Ф. Черданцев // Общая теория государства и права: акад. курс: в 2 т. / В. В. Борисов, Н. Л. Гранат, Ю. И. Гревцов и др.; под ред. М. Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – Т. 2: Теория права. – 458 с.

3. Теплюк М. О. Введення закону України в дію: проблема правового регулювання / М. О. Теплюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc\\_Gum/Ppip/2010\\_9/Tepluk.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ppip/2010_9/Tepluk.pdf).

4. Бабурин С. Н. Территория государства: правовые и геополитические проблемы / С. Н. Бабурин. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 276 с.

5. Карбонье Ж. Юридическая социология / Ж. Карбонье; пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М.: Прогресс, 1980. – 352 с.

6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

7. Бабурин С. Н. Территория государства: правовые и геополитические проблемы / С. Н. Бабурин. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 276 с.

8. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2011. – 1128 с.

9. Марчук В. М. Теорія держави і права: навч. посібник / В. М. Марчук, О. В. Корольков. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 416 с.

10. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1086.730.0>.

11. Карташов В. Н. Теория правовой системы общества: учеб. пособие: в 2 т. / В. Н. Карташов; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль: ЯрГУ, 2005. – Т. 1. – 548 с.

12. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.

13. Правове письмо: навч. посібник / В. А. Ватрас, Д. А. Монастирський, В. Г. Рогожа та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 148 с.

14. Рассолов М. М. Актуальные проблемы теории государства и права: учеб. пособие для студ. вуз., обучающихся по спец. «Юриспруденция» / М. М. Рассолов, В. П. Малахов, А. А. Иванов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юнити-Дана; Закон и право, 2011. – 448 с.

#### **Лепиш Н. Я. Действие актов толкования норм права в пространстве**

*Рассматриваются вопросы, связанные с действием интерпретационных актов Украины в пространстве. Исследуется пространственное (территориальное) действие актов толкования норм права, которое характеризуется объемом пространства, в рамках которого на соответствующих субъектах права распространяется формальная обязательность интерпретируемых нормативно-правовых актов. Для обеспечения точности изложения информации объяснено содержание и свойства ряда понятий, среди которых: «пространство», «правовое пространство», «территория», «экстерриториальность» и другие. Замечено, что действие актов толкования норм права в пространстве происходит в соответствии с территориальными и экстерриториальными принципами права.*

**Ключевые слова:** толкование норм права, интерпретационный акт, действие акта толкования, правовые нормы, норма права в пространстве, интерпретационная деятельность, субъект интерпретации, территориальная сила.

#### **Lepish N. Ya. Operation of acts of interpretation of rules of law in space**

*The article deals with the operation of interpretative acts of Ukraine in space. The territorial validity of acts of interpretation of rules of law that is characterized by the extent of space within which formal obligation of interpretable regulations apply to appropriate subjects is investigated. In order to ensure the accuracy of the presentation of the information, the content and features of a number of concepts, among them: «space», «legal space», «territory», «extraterritoriality» are*

*explained. The operation of acts of interpretation of rules of law in space takes place in accordance with the territorial and extraterritorial principles of law. One of the essential elements of the state is its territory. This is because the state cannot exist outside the territory as the field of the exercise of its functions. Legal space of interpretative acts is also limited. Its basis consists of the territorial boundaries of the state. This validity depends on understanding the concept of this space (the territory of the state). In Ukraine, the legislative interpretation of the above-mentioned concept is legalized to a great extent. It is officially registered in the Law of Ukraine «On the State Border of Ukraine» (November 17, 1991). According to Article 1 of this Law, the state border of Ukraine is a line and a vertical surface that stretches along this line, which define the boundary of the territory of Ukraine over the land, water, subsoil, air space. The Law determines the waters belong to the territorial sea of Ukraine and its internal waters (Art. 5, 6).*

*The total feature of space, which is revealed at all structural levels, is three-dimension that characterizes the length and the structure of the object, the coexistence and the interaction of its elements in different systems.*

*In encyclopedias and encyclopedic dictionaries, space is considered as the general form of the existence of material objects and processes that characterize their structure, length, objectivity, unity, interruption and continuity. In Philosophy, space is usually examined in connection with temporary parameters of the system.*

**Key words:** *interpretation of rules of law, interpretative act, operation of act of interpretation, legal norms, rule of law in space, interpretative activity, subject of interpretation, territorial validity.*

*Стаття надійшла 17 березня 2016 р.*

УДК 340.114.5

**М. В. Ляхович,  
Я. П. Павлович-Сенета**

## **ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ В УКРАЇНІ: ПОНЯТТЯ, ФОРМИ ПРОЯВУ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ**

*Розкрито зміст поняття та здійснено аналіз правового нігілізму як одного із розповсюджених видів деформації соціальної правосвідомості, досліджено структуру та найбільш типові форми вияву цього феномену. Вивчено соціальну небезпечність правового нігілізму на сучасному етапі розвитку української держави, що зумовлює надзвичайно тяжкі кризові стани у державі, такі, як підвищення рівня злочинності, економічні стагнації, корупція, охлократія, сепаратизм. Запропоновано шляхи подолання цього явища.*

**Ключові слова:** *право, нігілізм, правовий нігілізм, соціальний нігілізм, правосвідомість, деформація, організована злочинність, хабарництво.*

**Постановка проблеми.** Сучасний стан розвитку української держави можна визначити як перехідний. Він характеризується двома діаметрально протилежними тенденціями: прагненням до стандартів демократичної, соціальної, правової держави, з одного боку, і низьким рівнем правової культури, деформованою правосвідомістю – з іншого.

Формування демократичної, соціальної, правової держави і, відповідно, громадянського суспільства в умовах економічної кризи, соціальної невлаштованості населення, низького рівня політичної та правової культури громадян, неефективної діяльності правоохоронних органів, що призводить до зростання злочинності та криміналізації суспільства, тобто правового нігілізму, неможлива без підвищення рівня правової свідомості та правової культури всього населення країни, неухильного дотримання прав і обов'язків, забезпечення гарантованих міжнародним та національним законодавством стандартів прав і свобод людини та громадянина, домінування права в усіх сферах життя держави.

**Стан дослідження.** Теоретичну базу становлять положення і висновки, що містяться у роботах вчених: вітчизняних (О. С. Бондарев, О. В. Волошенко, І. С. Демченко, М. І. Матузов, В. Г. Сафонов, В. І. Червонюк, С. С. Алексєєв та ін) та зарубіжних (І. Берлін, Й. Віг, В. Краус, І. Сабо та ін.)

**Метою** статті є розкриття та аналіз змісту поняття «правовий нігілізм» як одного із розповсюджених видів деформації соціальної правосвідомості та можливих шляхів його подолання.

**Виклад основних положень.** Правосвідомість розглядають як вид соціальної свідомості, що охоплює сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій і компетенцій, а також уявлень і настанов, що характеризують уявлення людини, суспільних груп і суспільства загалом про чинне законодавство чи бажане право, форми і методи правового регулювання.

Правова культура – це знання й розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомлення необхідності та внутрішньої переконаності [1].

Для того, щоб краще зрозуміти, що таке «правовий нігілізм», як він стосується правової культури і правосвідомості, необхідно визначити, що називається правом, нігілізмом та правовим нігілізмом.

Правом називають систему загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що встановлюються або санкціонуються та забезпечуються державою з метою упорядкування суспільних відносин.

Поняття «нігілізм» походить від латинського «*nihil*», що в перекладі означає «ніщо», «нічого». Філософський словник подає таке визначення: «нігілізм – точка зору абсолютного заперечення, не пов'язаного з жодними позитивними ідеалами» [2, с. 51].

Соціальний нігілізм – це невизнання загальноприйнятих цінностей, ідеалів, моральних норм, культури і та ін. Інколи заперечення цих норм здійснювалось з метою затвердження та піднесення інших цінностей.

Правовий нігілізм є різновидом соціального нігілізму як родового поняття. Його сутність полягає в загальному негативному, неухваленому щодо права, законів, нормативного порядку, а з погляду причин – в юридичній відсталості, правовій невихованості основної маси населення. Подібні антиправові установки і стереотипи є елементом, межею, властивістю суспільної свідомості і національної психології. Правовий нігілізм – це продукт соціальних відносин, який зумовлений безліччю причин і наслідків. Зокрема він підсилюється і такими реаліями наших днів, як політиканство та цинічний популізм лідерів всіх рангів, боротьба позицій і амбіцій. Впливає також і владолубство бюрократії, некомпетентність чиновників. Останнє – «слабке місце» нашої держави [3].

У науковій літературі існують два підходи до розуміння сутності правового нігілізму – класичний (традиційний) і новаторський. У межах класичного підходу правовий нігілізм розглядається як деструктивний соціальний феномен, сутність якого – негативне ставлення до права, зневіра в його можливості вирішувати нагальні проблеми так, як того вимагає соціальна справедливість. Представники новаторського підходу вважають, що до існування цього явища призводить саме право через свою недосконалість. Правовий нігілізм розглядається як специфічний соціальний орієнтир, який визначає напрям негативних тенденцій у юридичній сфері і без якого стає неможливим пошук нових концепцій та ідеалів, а також шляхів вирішення проблем, що існують у суспільстві [4, с. 53].

На особистісному рівні правовий нігілізм виступає в двох якостях: як стан настроїв і як спосіб дій, лінія поведінки. Останнє – індикатор шкідливості і небезпеки явища. Вчинки – наслідки помислів, тому саме за вчинками можна судити про реальну наявність і наслідки правового нігілізму. Зі зменшенням правової культури і правової свідомості збільшується правовий нігілізм [1].

Якщо розглянути правовий нігілізм більш детально, то можна побачити, що існує безліч різноманітних форм його прояву та сфер поширення. Спробуємо описати найбільш яскраві і очевидні з них.

*Прямі умисні порушення* чинних законів та інших нормативно-правових актів. Ці порушення становлять величезну кількість кримінальних діянь, а також цивільних, адміністративних і дисциплінарних проступків. Злочинність – могутній каталізатор правового нігілізму. Крім тіньової економіки, виникла тіньова політика, невидимі клани і групи тиску. Зловмисники не бояться законів, вдало оминають їх. Діють цілком легально або напівлегально [2].

*Загальне недотримання або невиконання юридичних норм*, коли суб'єкти (громадяни, посадові особи, державні органи, громадські організації) не дотримуються вимог правових норм, прагнуть жити і діяти за «своїми правилами».

Невиконання ж законів є ознакою безсилля влади. Така загальна «неслухняність» – результат надто низької і деформованої правосвідомості, відсутності належної правової культури, а також наслідок загальної розпушеності і безвідповідальності.

*Видання суперечливих, паралельних або навіть взаємовиключних правових актів*, що нейтралізують один одного, є ще однією із форм правового нігілізму. Юридичні норми, що приймаються у великій кількості, не взаємодіють і погано синхронізовані. Відтак виникають найгостріші колізії права, що викликає у суспільства зневагу до хаотичної сукупності правових норм, які не здатні не тільки врегулювати поведінку суб'єктів права, а навіть взаємодіяти одні з одними. Нерідко виникають ситуації, коли підзаконні акти стають «надзаконними».

*Конфронтація представницьких і виконавчих структур влади* на всіх рівнях. Це свого роду «номенклатурний» або «елітарний» нігілізм, пов'язаний з «паралічем» влади, а будь-які суперечки серед органів влади означають недосконалість права, закону. Тут поєднуються державний і правовий нігілізм, який дезорганізує норми управління, що склалися у суспільстві.

*Порушення прав людини*, таких, як право на життя і здоров'я, честь, гідність, житло, майно, належний життєвий рівень, безпека, також зумовлює правовий нігілізм. Адже слабка правова захищеність особистості підриває віру в закон, у здатність держави забезпечити порядок і спокій в суспільстві, захистити людей від злочинного посягання. Усе це поєднується з випадками порушення законності і представниками правоохоронних органів.

Можна виокремити *теоретичну форму правового нігілізму*, що виникає з деяких старих і нових постулатів. Вони пов'язані з догматизацією відомих положень марксизму про державу і право і з низкою неправильних або суто ідеологізованих, а тому спотворених уявлень про державно-правову дійсність і її розвиток.

Якщо підсумувати все зазначене, можна виокремити деякі спільні, найбільш характерні риси сучасного правового нігілізму. Це, зокрема:

- підкреслено демонстративний, войовничий, конфронтаційно-агресивний характер і неконтрольованість, що обумовлено громадською думкою та кваліфікується як безлад;
- глобальність, масовість, широка поширеність не тільки серед громадян, соціальних і професійних груп, але і в офіційних державних структурах, законодавчих, виконавчих і правоохоронних ешелонах влади;
- різноманіття форм вияву від кримінальних до легальних (легітимних), від парламентсько-конституційних до мітингово-охлократичних, від «елітарних» до побутових;
- особлива міра руйнівності, опозиційна спрямованість, регіонально-національне забарвлення;
- злиття з державним, політичним, етичним, духовним, економічним, релігійним нігілізмом, що разом створюють єдиний руйнівний процес;
- зв'язок з негативізмом – більш широкою течією, що в останні роки поширена в українському суспільстві внаслідок створення нової системи, зміни способу життя [4].

Наслідком правового нігілізму є стрімке збільшення злочинності. Найбільш небезпечним видом злочинності є організована злочинність. Вона стимулює кримінальні елементи, об'єднує та контролює їх, змушує з більшою енергійністю вести злочинну діяльність.

Організована злочинність – це свідома, систематична, повторювана діяльність стійкої групи осіб, в якій хоча б один або декілька елементів діяльності (мета, засоби, процес її досягнення, результат) є кримінальними. Боротися з організованою злочинністю доволі важко, оскільки вона залишається безкарною через корупцію. З огляду на це, головним методом боротьби з організованою злочинністю є боротьба з корупцією.

Найбільш ефективним способом боротьби з корупцією є створення умов, які перешкоджають її появі та розвитку. Організована злочинність може чинити вплив на окрему особу або правоохоронний орган, перешкоджаючи її діяльності, але впливати на всю державу одночасно вона не може.

Не менш важливою проблемою в нашій країні є хабарництво, тобто отримання посадовою особою особисто або через посередників у будь-якому вигляді хабара за виконання, чи невиконання в інтересах особи, яка дає хабар, будь-якої дії, яку посадова особа повинна була (або була в змозі) виконати з використанням своєї службової посади.



У майбутньому правовий нігілізм, який виявляється у наданні та отриманні хабара, може бути подоланий шляхом подальшого реформування законодавства або зі зростанням правової свідомості населення нашої країни.

М. А. Бурдоносова вирізняє основні групи заходів боротьби з правовим нігілізмом:

- заходи політичного характеру, які безпосередньо пов'язані з подоланням чинників, які перешкоджають розвитку правової держави;
- соціально-економічні заходи;
- заходи культурного, духовного, морального характеру [2, с. 57].

І. С. Демченко називає більш конкретні способи: підвищення правової або іншої спеціальної освіти; обов'язкове проходження кожним новим нормативно правовим актом ґрунтовної правової експертизи; залучення до законотворчої роботи науковців, визнаних спеціалістів у галузі права; забезпечення доступу громадськості до законопроектної роботи; підвищення якості виховання та освіти громадян, увідповіднення її зі світовими стандартами й ідеалами [11, с. 5].

**Висновки.** Вихід із правового нігілізму вбачається у таких заходах:

- *підвищення загальної і правової культури* громадян, їх правової і моральної свідомості. Слід проводити комплекс виховних, навчальних, профілактичних, ідеологічних заходів попередження правового нігілізму. Необхідно запровадити кваліфіковану правову освіту у навчальних закладах;

- *вдосконалення законодавства*. З часів незалежності України досі не було прийняте законодавство, яке відповідало б усім вимогам правової держави. Через недосконале законодавство існують різні недоліки в праві, що дає змогу діяти певному колу осіб протизаконно;

- *профілактика правопорушень і злочинів*. Це одне із основних завдань, яке покладається на правоохоронні органи. Необхідно проводити профілактичну роботу серед осіб, схильних до вчинення злочинів (осіб, які підлягали різній відповідальності, неповнолітніх з неблагополучних сімей тощо);

- *зміцнення законності і правопорядку, державної дисципліни*. Слід покращити систему соціального захисту державних службовців, збільшити їм заробітну плату до рівня, що забезпечує гідне існування, з тим, щоб уникнути корупції, встановити контроль за їхньою діяльністю з метою уникнення правопорушень у цій сфері;

- *повага і захист прав особистості*, що є також одним із основних принципів демократії. Важливим є те, що всі люди повинні бути рівні в своїх правах. На жаль, доки в нашій державі рівність всіх

людей перед законом не буде виконуватись, ми не зможемо назвати Україну насправді демократичною державою.

Перелічені у статті риси і форми вияву правового нігілізму в суспільстві можуть викликати надзвичайно тяжкі кризові стани у державі, такі як підвищення рівня злочинності, економічні стагнації, корупція, охлократія, сепаратизм. Прикладом правового нігілізму можна вважати вияви сепаратизму на Сході України, що вже призвели до низки трагічних наслідків (бойові дії, смерть і каліцтва людей, вимушене переселення, розруха населених пунктів, втрата частини території України, тощо) та можуть спричинити і більш серйозні втрати для суверенітету і територіальної цілісності України. Вважається, що повністю подолати правовий нігілізм неможливо, але можна мінімізувати його рівень шляхом застосування низки комплексних заходів, консолідації суспільства, забезпечення принципу верховенства права, здійснення правового виховання громадян у напрямі патріотизму та відповідальності за свою країну.

1. Поняття і види правової свідомості та правової культури // osvita.ua. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/9284/>.

2. Бурдоносова М. А. Правовий нігілізм: сутність та основні риси / М. А. Бурдоносова. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2012. – № 4. – С. 51–58.

3. Бондаревський В. Г. Правовий нігілізм в Україні та шляхи його подолання. Збірник праць / В. Г. Бондаревський – К., 2012. – 750 с.

4. Черніков О. О. Правовий нігілізм: поняття, структура та форми прояву / О. О. Черніков // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 10–12.

5. Бойко В. П. Правовий нігілізм та форми його прояву у суспільному житті / В. П. Бойко // Юридичний вісник України. – 2004. – № 47. – С. 14–18.

6. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу: підручник / Г. Г. Демиденко – Х.: Консул, 2004. – 340 с.

7. Коломоєць В. К. Основні види правопорушень та боротьба з ними / В. К. Коломоєць // Міліція України. – 2005. – № 2. – С. 31–34.

8. Остапчук П. А. Антизлочинна діяльність та економічна безпека країни / П. А. Остапчук // Міліція України. – 2005. – № 12. – С. 12–13.

9. Степаненко О. А. Правовий захист громадян України / О. А. Степаненко // Міліція України. – 2004. – № 6. – С. 10–12.

10. Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

11. Правовий нігілізм в Україні. Шляхи його подолання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/demchenko-is-pravoviy-nigilizm-v-ukrayini>.

**Ляхович М. В., Павлович-Сенета Я. П. Правовой нигилизм в Украине: понятие, формы проявления и пути преодоления**

*Раскрыто содержание понятия и осуществлено анализ содержания правового нигилизма как одного из распространенных видов деформации социального правосознания.*

*Исследовано структуру и наиболее типичные формы проявления этого феномена. Выучено социальную опасность правового нигилизма на современном этапе развития украинского государства, что вызывает тяжелейшие кризисные состояния в государстве, такие, как повышение уровня преступности, экономические стагнации, коррупция, охлократия, сепаратизм. Предложено пути преодоления этого явления.*

**Ключевые слова:** *право, нигилизм, правовой нигилизм, социальный нигилизм, правосознание, деформация, организованная преступность, взяточничество.*

**Lyahovych M. V., Pavlovych-Seneta Ya. P. Legal nihilism in Ukraine: concepts, forms of manifestation and methods of overcoming**

*The article deals with the concept and the analysis of the content of legal nihilism as one of the common types of deformation of social legal awareness, the study of the structure and the most typical forms of manifestation of this phenomenon, its social danger at the present stage of the development of the Ukrainian state and possible methods of its overcoming. On a personal level, legal nihilism can be in two forms: as a state of mood and as a method of action, a line of conduct. The latter is an indicator of harm and danger of the phenomenon. Actions are the fruits of thoughts, so the actions can determine the real presence and effects of legal nihilism.*

*Increasing the legal nihilism occurs with decreasing the legal culture and legal consciousness. This means that our country should strive to increase the level of legal culture and consciousness. Legal nihilism is a form of social nihilism as a generic concept.*

*Its essence is in general negative, careless attitude to law, rules, normative order, and in terms of reasons – legal backwardness, legal ill-breeding of the main mass of the population. Similar anti-legal positions and stereotypes are an element, line, feature of public consciousness and national psychology. Legal nihilism is a product of social relations, which is caused by a lot of causes and consequences.*

*It is considered that it is impossible to overcome the legal nihilism fully, but it can be reduced to the minimum level by the application of measures. They are special legal measures aimed at forming a qualitatively new, efficient legal system; general social measures aimed at improving the objective conditions of life of the society, forming a new social environment; educational measures aimed at correcting the deformation of legal consciousness and enhancing the level of legal culture of the population.*

**Key words:** *deformation, nihilism, organized crime, law, legal nihilism, social legal consciousness, bribery.*

*Стаття надійшла 12 квітня 2016 р.*

## ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОЗАШЛЮБНОЇ СПОРІДНЕНОСТІ ЗА СІМЕЙНИМ ПРАВОМ ПОЛЬЩІ (1918–1939 рр.)

*Розглянуто проблеми виникнення та існування позашлюбної спорідненості, її правові наслідки, а також правові відносини між батьками та дітьми у разі існування такого факту. Зауважено на визнання позашлюбного батьківства та його наслідки для родити батька і для родини матері. Визначено основні строки, за якими жінка мала право вимагати батька визнати дитину, та основні умови такого визнання. Проаналізовано, що діти, народжені у шлюбі, також могли бути визнані позашлюбними у разі визнання шлюбу недійсним за рішенням суду. Встановлено, що аналіз законодавства міжвоєнної Польщі є актуальним ще й тому, що на той час не було єдиних норм у сфері сімейного права, а існуючий у Польщі (1918–1939 рр.) партикуляризм не давав можливості однаково врегульовувати позашлюбну спорідненість в різних регіонах.*

**Ключові слова:** *позашлюбна спорідненість, позашлюбне батьківство, позашлюбне материнство, законні діти, допустимість шлюбу, батьківська влада, аліменти, встановлення батьківства, права та обов'язки позашлюбного батька, утримання.*

**Постановка проблеми.** Врахування міжнародного досвіду у національній правовій системі України дає поштовх до встановлення нових чинників та наближення до європейських стандартів у розвитку юридичної науки. Забезпечуючи ефективне функціонування правових норм, зокрема у сфері сімейного права, необхідно одночасно із адаптацією вже існуючих законів приймати нові, узгоджені із правовим полем країн ЄС, законодавчі акти. Як відомо, правові норми провідних країн ЄС (Німеччини, Франції, Австрії) мають багатовікову історію і численна їх кількість, закріплена у Австрійському цивільному кодексі 1811 р, Кодексі Наполеона 1804 р., Німецькому цивільному кодексі 1896 р., чинна й сьогодні. Відтак норми сімейного права, які містяться у зазначених кодексах і досі, беруть за основу європейську правову традицію, яку для українського законодавця не буде зайвим адаптувати до вже існуючих законів.

**Стан дослідження.** Низку досліджень цієї проблеми було зроблено наприкінці XIX – початку XX століття. Серед науковців, які вивчали основні тенденції розвитку цивільного та сімейного права можемо зазначити, таких, як: В. Абрахам, Г. Босовський, Ф. Золл,

С. Голуб, Е. Маргуліс, Х. Конік, які до того ж входили до складу кодифікаційної комісії Польщі щодо створення єдиного для усієї Польщі сімейного законодавства, а також українських правників: С. Дністрянський, К. Левицький, С. Федак, М. Шухевич. У сучасний період частково цю тематику досліджували Б. М. Ринажевський, В. В. Гомонай, Н. В. Липитчук, І. Ю. Настасяк, а також польські історики права З. Жажицкі, К. Суйка-Зелінська, С. Плаза та ін.

**Мета** статті – проаналізувати правові наслідки позашлюбної спорідненості відповідно до норм сімейного права Польщі (1918–1939 рр.) та усіх чинних на території Другої Речі Посполитої нормативно-правових актів.

**Виклад основних положень.** Позашлюбна спорідненість виникала із факту народження, коли шлюбний зв'язок не існував взагалі або був визнаний недійсним. Правові норми, що врегульовували позашлюбну спорідненість, не були кодифіковані в Польщі в міжвоєнний період. Основні норми у цій сфері містилися у регіональних законодавствах, які діяли у західних воєводствах Польщі (§ 11, 1305, 1310, 1589, 1705–1740 Німецького цивільного кодексу 1896 р.); у південних воєводствах (§ 65, 160–171, 754, 763, 1220 Австрійського цивільного кодексу 1811 р.), частково у східних воєводствах (ст.ст. 132–132<sup>15</sup>, 135, 144 ч. 1 т. X Зводу законів Російської імперії 1832 р.), у центральних воєводствах (ст.ст. 100, 291, 481–488 Польського цивільного кодексу 1825 р., ст. 30, 32, 136, 243 Положення про шлюб 1836 р.). Окремі відносини, що стосувалися позашлюбної спорідненості, були врегульовані й деякими іншими законами та розпорядженнями, подекуди загальними для всіх регіонів [1, с. 116–122].

Усі системи законодавства, що діяли на території Польщі міжвоєнного періоду, по-різному регулювали шлюбну та позашлюбну спорідненість. Різниця полягала насамперед у батьківстві, оскільки позашлюбне батьківство встановлювалося іншим способом та спричиняло менше наслідків, ніж шлюбне.

Позашлюбними вважалися діти, які народилися після 302-го дня з моменту припинення шлюбу матері у західних воєводствах (§ 1592, 1593 Німецького цивільного кодексу 1896 р.), 306 днів – у східних та центральних (ст.ст. 119, 132 р. 2 ч. 1 т. X Зводу законів Російської імперії 1832 р., ст. 272 Польського цивільного кодексу 1825 р.), 300 днів – у південних воєводствах [2, с. 12].

Із наведених норм існувало два винятки: а) такі діти вважалися законними, якщо було доведено, що їх зачаття відбулося під час перебування батьків у шлюбі, незважаючи на їх пізніше народження. Аналогічний висновок впливав із законодавчих норм, що діяли на

території східних та центральних воєводств. Діти, народжені там після 306-го дня після припинення шлюбу, вважалися законними, якщо вони були записані у метриці народження як народжені у шлюбі і цей факт не оскаржувався іншими зацікавленими особами [3, с. 157; 4, с. 30].

У разі визнання чоловіка померлим допустимість шлюбу не враховувалася, якщо дитина народилася після того, як минув час, про який було зазначено, з моменту (дати) смерті чоловіка (судовий прецедент – рішення Верховного суду від 1 червня 1932 р.) [5, с. 322–323].

Допустимість шлюбу у певних випадках розповсюджувалася на дітей, народжених у недійсному шлюбі. Відповідно до Німецького цивільного кодексу 1896 р. такі діти вважалися позашлюбними у таких випадках: 1) якщо недійсність шлюбу виражалася у недотриманні форми його укладення та відсутності запису у книзі запису актів цивільного стану (§ 1699 Німецького цивільного кодексу); 2) якщо обоє з батьків, укладаючи шлюб, знали про його недійсність (§ 1703 Німецького цивільного кодексу 1896 р.). Австрійський цивільний кодекс 1811 р. вказував, що діти вважалися позашлюбними тоді, коли батьки перед їхнім народженням знали про недійсність шлюбного зв'язку, але свідомо це допускали (§ 160 Австрійського цивільного кодексу 1811 р.). Звід законів Російської імперії 1832 р. вказував, що діти можуть бути визнані позашлюбними лише в тому разі, якщо шлюб був визнаний недійсним через фізичну неспроможність чоловіка виконувати подружні обов'язки (ст. 134 ч. 1 т. X Зводу законів 1832 р.) [6, с. 11, 67–71, 81].

На території Другої Речі Посполитої існувало ще й поняття позашлюбного материнства, оскільки відносини дитини та матері не були однаково врегульовані на всій території Польщі. Різницю бачимо між нормами, які містилися у нормативно-правових актах, що діяли на території західних та південних воєводств, з одного боку, та законодавством східних та центральних воєводств – з іншого. У Німецькому цивільному кодексі 1896 р. та Австрійському цивільному кодексі 1811 р. позашлюбне материнство регулювалося тими ж нормами, що і шлюбне. Виняток становили лише норми, що стосувалися родини батька, оскільки позашлюбна дитина не входила до складу родини батька. На територіях східних та центральних воєводств позашлюбне материнство регулювалося окремими нормами, які встановлювали його наслідки. Це було результатом того, що матері, не будучи заміжними, приховували свою вагітність та залишали дітей у дитячих будинках. Далі це утруднювало встановлення особи дитини [7, с. 36–38].

Спільними для усієї держави були такі норми:

1) позашлюбна дитина отримувала громадянство матері (ст. 5 Закону про громадянство Польщі від 20 січня 1920 р.) [8, с. 82];

2) відношення позашлюбної дитини до матері оцінювалося відповідно до законодавства, яким регулювалися права матері та дитини. Якщо в подальшому ці права відрізнялися, то це відношення оцінювалося відповідно до останніх правових норм, якими вони керувалися спільно (ст. 20 «Міждільничого закону Польщі» 1926 р.) [9, с. 18–21];

3) відносини дитини та матері врегульовувалися відповідно до законодавства держави, громадянами якої вони були. Якщо держави та законодавства були різні, то й їхні відносини регулювалися відповідно до того законодавства, до якого вони належали спільно востаннє (ст. 20 «Міжнародного закону» 1926 р.) [9, с. 28–30].

На території західних воєводств встановлення позашлюбного материнства відбувалося відповідно до норм, що регулювали таке материнство. Наслідки позашлюбного материнства були такими ж, як і наслідки шлюбного (§ 1705 Німецького цивільного кодексу 1896 р.), проте були й винятки:

1. Мати, яка народила дитину, не перебуваючи у шлюбі, не користувалася батьківською владою (§ 1707) та не мала права на розпорядження власністю дитини (§ 1638), на представництво дитини у правочинах (§ 1630). Такі функції здійснювалися опікуном, яким могла бути призначена і сама матір. Матір не мала впливу на встановлення опіки над дитиною, тобто не могла самостійно визначати опікуна, організувати сімейну раду (§§ 1776, 1777, 1782, 1805, 1859, 1861, 1863 Німецького цивільного кодексу 1896 р.) [3, с. 185–220].

Незважаючи на те, що мати не користувалася батьківською владою, вона не позбавлялася права на піклування дитиною. У таких справах призначений опікун мав правовий статус радника з опіки водночас з матір'ю. Крім того, така мати надавала дозвіл дитині, яка не досягла повноліття (21 року), на укладення шлюбу (§ 1747 Німецького цивільного кодексу 1896 р.).

2. Матір позашлюбної дитини не була зобов'язана опікуватися своєю повнолітньою дитиною (§ 1899 Німецького цивільного кодексу 1896 р.).

3. Якщо матір прагнула укласти шлюб, то її дії не підлягали тим обмеженням, що стосувалися законної матері, та були вказані у § 1845, 1669 Німецького цивільного кодексу 1896 р. (вона і надалі здійснювала законне представництво дитини під час вчинення правочинів та володіла правом на користування майном дитини).

4. Матір, яка народила дитину, не перебуваючи у шлюбі, повинна була сплачувати на користь дитини аліменти, тобто відповідала за утримання дитини, а законна матір утримувала свою дитину лише після смерті батька, або тоді, коли батько був неспроможний це робити (§ 1606 Німецького цивільного кодексу 1896 р.).

5. Позашлюбна дитина мала дівоче (родове) прізвище матері, навіть якщо мати після народження такої дитини мала прізвище чоловіка (§ 1706). Чоловік матері мав право дати дитині власне прізвище незалежно від того, чи вона народилася до, чи після укладення шлюбу. Якщо дитина отримувала прізвище батька, то вона не набувала стосовно нього жодних прав (§ 165 Австрійського цивільного кодексу 1811 р.).

6. Місце проживання матері було і місцем проживання її позашлюбної дитини (§ 11 Німецького цивільного кодексу 1896 р.).

7. Незалежно від статі позашлюбна дитина виховувалася за віросповіданням матері до 14 років (§ 89 Німецького цивільного кодексу).

8. Матір позашлюбної дитини мала право на усиновлення інших дітей, а матір законної дитини такого права не мала (§ 1741 Німецького цивільного кодексу 1896 р., § 179 Австрійського цивільного кодексу 1811 р.).

Зазначимо, що материнство щодо позашлюбної дитини встановлювалося лише за письмовим свідченням матері та за рішенням суду, а не за доказами, зазначеними у ст. 281 Польського цивільного кодексу 1825 р., тобто метрики народження, визнання батьком, його родиною, надання дитині утримання тощо [4, с. 116].

Усі види законодавств, які діяли на території Другої Речі Посполитої, визначали певний комплекс прав та обов'язків, що поєднував обох батьків з дитиною, що не охоплювався поняттям батьківської влади. Існував й комплекс прав та обов'язків, що становив владу над дітьми обох батьків та батька зокрема. Сімейне право містило поняття влади над дитиною та умови регулювання цієї влади певними спеціальними правовими нормами (щодо предмета, часу тривання стосунків та ін.), але по-різному. Наприклад, обов'язок виховання дитини належав до батьківської влади за німецьким правом, натомість австрійське та польське право визначало це як загальний батьківський обов'язок.

Позашлюбне батьківство відповідно до чинних систем законодавства було лише підставою для виплати аліментів. Відмінність становили лише центральні воєводства, де правові норми були ідентичні до норм позашлюбного материнства [1, с. 115–117].

Позашлюбне батьківство як підстава для виплати аліментів визначалося судовим рішенням згідно з нормами Австрійського цивільного кодексу 1811 р. і внаслідок добровільного визнання батьківства. А німецьке та польське право допускали ще й участь батька у вихованні дитини. Натомість Звід законів Російської імперії 1832 р. такої норми не містив.

Інститут позашлюбного батьківства не визнавав за батьком батьківської влади, батьківського прізвища дитини, права такої дитини



на спадщину батька. Відтак між позашлюбною дитиною та законними дітьми батька не існувало жодної спорідненості, за винятком перешкоди для укладення шлюбу [10, с. 4–5].

В архівних документах було виявлено цікавий документ – лист-звернення священника (ксьондза) Е. Табачковського до місцевої влади м. Тлумача (тепер Івано-Франківська обл.) від 19 лютого 1938 р. про реєстрацію та визнання позашлюбної дитини – Яна Ч. Дитину приніс охрестити позашлюбний батько з проханням записати його батьком у метриці народження.

Місцева влада такий дозвіл надала, однак оригіналу цієї метрики в архіві не збереглося [18, с. 101, 103].

У південних воєводствах, що діяли згідно з Німецьким цивільним кодексом 1896 р., позашлюбна дитина не перебувала в родинних стосунках з біологічним батьком (§ 1589). Але така дитина мала право на аліменти та не могла вступати у шлюб із законними родичами батька [3, с. 156].

Встановлення батьківства могло здійснюватись за життя і після смерті батька у спорі з його законними спадкоємцями за спадщину. Позашлюбний батько повинен був сплачувати аліменти, розмір яких залежав від суспільного становища матері.

Наслідком встановлення факту позашлюбного батьківства була виплата аліментів на користь дитини. Аліменти виплачувались за аналогічним принципом, як і на дітей, народжених у шлюбі. Однак існували й певні відмінності, а саме:

1) позашлюбний батько був зобов'язаний утримувати дитину до досягнення нею 16-ти років, крім випадків недієздатності дитини, яка не могла сама себе утримувати після 16-ти років через фізичну чи розумову хворобу (§ 1708 Німецького цивільного кодексу 1896 р.);

2) позашлюбний батько повинен був сплачувати аліменти у розмірі, визначеному судом відповідно до соціального становища матері, на три місяці вперед, незалежно від власного матеріального стану (§ 1708, 1710 Німецького цивільного кодексу 1896 р.);

3) родичі позашлюбного батька та його спадкоємці повинні були сплачувати аліменти на користь дитини у разі його смерті, навіть якщо батько помер до народження дитини;

4) дитина мала право у судовому порядку вимагати від позашлюбного батька виплати наперед усієї суми нарахованих аліментів або цілком відмовитись від них [1, с. 90–113].

Встановлення позашлюбного батьківства у південних воєводствах могло здійснюватись двома способами: внаслідок добровільного визнання батьківства або за рішенням суду. У першому випадку

чоловік публічно визнавав себе фактичним батьком дитини перед представником місцевої влади. Таке визнання могло бути добровільним, коли мати під час реєстрації подавала дані про батька дитини, а цей чоловік не заперечував проти запису його батьком. Згоду батька засвідчував і хрещений батько дитини, який мав знати позашлюбного батька особисто. Крім того, особу позашлюбного батька могли засвідчити два свідки (§ 164 Австрійського цивільного кодексу 1811 р.). Особу такого батька повинні були визнати опікун дитини та суд опіки [11, с. 58–62].

Встановлення батьківства судовим шляхом могло здійснюватись із майновими вимогами на виплату аліментів і на частину спадщини батька, про що свідчило рішення Верховного суду Польщі від 8 жовтня 1930 р. [12, с. 343].

Відповідно до рішення Верховного суду від 10 серпня 1934 р. встановлення факту батьківства мали право вимагати: 1) дитина, або її опікун; 2) мати дитини; 3) треті особи, якщо це стосувалося їхніх інтересів. Позивачу не обов'язково було доводити батьківство відповідача, а лише довести, що відповідач мав інтимні стосунки з майбутньою матір'ю, які відбувалися між 302 та 180 днем перед народженням дитини (§ 163 Австрійського цивільного кодексу 1811 р.), або визнати факт таких відносин у присутності інших осіб. Якщо відповідач мав інтимні відносини з майбутньою матір'ю дитини поза визначеним законодавством терміном, то встановлення його батьківства не допускалося, про що свідчило рішення Верховного суду Польщі від 23 травня 1924 р. [13, с. 271]. Відповідач міг заперечити своє батьківство, якщо народжена дитина була відмінної від матері та батька раси, а також якщо відповідач був безплідним, що підтверджувалося медичним висновком.

Якщо мати у період зачаття дитини мала інтимні стосунки з кількома чоловіками, то вона сама могла з-поміж них визначити батька [14, с. 78, 225].

На протигагу утриманню, що покладалося на батька дитини, обов'язок забезпечення належав до обох батьків, але після їх смерті переходив, як і обов'язок утримання, до спадкоємців батька (§ 171 Австрійського цивільного кодексу 1811 р.). Він полягав у допомозі дитині у самореалізації і припинявся лише тоді, коли дитина самостійно могла заробляти на своє утримання.

Порівняно із переліком прав дітей, народжених у шлюбі, позашлюбна дитина не могла вимагати від батька надання коштів на навчання, створення власної справи тощо [15, с. 5–8]. Суд опіки покладав обов'язок виховання на позашлюбного батька лише тоді, коли

здоров'ю та власності дитини загрожувала небезпека внаслідок зловживання з боку матері. Однак такий обов'язок виконувався під наглядом опікуна чи суду опіки (§ 169 Австрійського цивільного кодексу 1811 р.).

Усі три зазначені обов'язки батька могли бути розподілені ін-акше за домовленістю батька з матір'ю та за умови, що такий розподіл не зашкодить інтересам дитини (§ 171 Австрійського цивільного кодексу 1811 р.). Наприклад, мати могла сплачувати аліменти, а вихованням дитини займався батько.

На встановленні батьківства мала право наполягати позашлюбна дитина або її законний представник, мати дитини, треті особи. Звід законів Російської імперії 1832 р. та Закон 1913 р. «Про покращення життя позашлюбних дітей» не містили відповідних норм щодо того, як мало відбуватися встановлення факту батьківства. Законодавець передавав це питання на розгляд суду. Однак потрібно зазначити, що позивач повинен був надати докази інтимних стосунків відповідача з матір'ю за певний період до народження дитини [16, с. 1512].

Незважаючи на все окреслене, інтимні відносини позивача з матір'ю ще не були прямим доказом позашлюбного батьківства як це передбачалося наведеними нормами Австрійського цивільного кодексу 1811 р. та Німецького цивільного кодексу 1896 р. Навіть якщо позивач довів такий факт, то суд у процесі розгляду справи міг не визнати його батьком (наприклад, у разі застосування відповідачем проти-заплідних засобів).

Обов'язок утримання належав і батькові, і матері, але така норма залишалася спірною, оскільки у деяких випадках суд, розглянувши справу, покладав виплату аліментів винятково на батька, і обов'язок утримання припинявся після досягнення дитиною 21 року (ст.ст. 183, 191 ч. 1 т. X Зводу законів Російської імперії 1832 р.).

Лише відповідно до ст.ст. 763, 764 Кодексу Наполеона 1804 р. позашлюбна дитина мала право вимагати частини спадщини батька, про що свідчить ще й рішення Верховного суду Польщі від 2 листопада 1932 р., тоді як Звід законів Російської імперії 1832 р. такої норми не передбачав [5, с. 13].

Якщо батько виплачував аліменти на утримання, то він мав право впливу на виховання дитини, а також міг контролювати витрату наданих ним коштів. Під час виникнення суперечок між матір'ю та позашлюбним батьком щодо виховання дитини питання вирішував суд опіки. У разі встановлення опіки над дитиною домінуюче право на опіку мав позашлюбний батько (ст.ст. 132<sup>10</sup>, 132<sup>11</sup> ч. 1 т. X Зводу законів Російської імперії 1832 р.).

Визнання батьком своєї позашлюбної дитини було добровільним або примусовим. Добровільне визнання батьком дитини здійснювалося у такий же спосіб, як і добровільне визнання матір'ю. Примусове (за рішенням суду) визнання батьком могло бути здійснене внаслідок викрадення майбутньої матері, коли час викрадення збігався з часом зачаття дитини (ст. 305 Польського цивільного кодексу 1825 р.) [4, с. 126]. Позов про примусове визнання батьківства могла подати не лише дитина (її законний представник), але й будь-яка інша особа, чії права були порушені. Проте необхідно зазначити, що така норма застосовувалася дуже рідко.

Ст. 243 Положення про шлюб 1836 р. дозволяла розшукувати батька дитини для виплати аліментів, для встановлення ступеня спорідненості у разі укладення нащадком шлюбу, визначення соціального стану, права на спадщину, хоча вимагати супроти волі чоловіка визнання його батьком заборонялося (ст. 305 Польського цивільного кодексу 1825 р.). Однак жодних способів установаження батьківства ні Польський цивільний кодекс 1825 р., ні Звід законів Російської імперії 1832 р. не вказували.

Визнання законними (легітимація) позашлюбних дітей здійснювалася двома способами: 1) внаслідок укладення шлюбу між батьками позашлюбної дитини; 2) внаслідок видання спеціального розпорядження Президента республіки. Перший випадок був передбачений усіма чинними на території Польщі законодавчими актами у сфері сімейного права. Умовою цього було не лише укладення шлюбу між батьками, а й встановлення факту походження дитини від таких батьків. Другий випадок не був передбачений лише Німецьким цивільним кодексом 1896 р., який, натомість, дозволяв легітимацію позашлюбної дитини адміністративною владою регіону. Наслідком такої легітимації було те, що позашлюбна дитина не визнавалася членом родини батька, а у центральних та східних воєводств – ще й родини матері.

Відповідно до ст. 22 «Міждільничого закону» 1926 р. та ст. 22 «Міжнародного закону» 1926 р., що діяли на території усієї Польщі, легітимація здійснювалася відповідно до законодавчих норм регіону проживання батька. У разі смерті батька – згідно з нормами, що діяли на момент його смерті [9, с. 42, 43].

З правових відносин між батьком та позашлюбною дитиною випливало те, що мати мала право вимагати від такого батька виплати коштів, пов'язаних із процесом народження дитини та на її післяпологове утримання.

Проект закону Польщі від 1934 р. «Про відносини батьків та дітей» був ухвалений 20–21 травня 1938 р. підкомісією цивільного права

у складі Кодифікаційної комісії у першому читанні. Цей проект закону врегулював відносини, що виникали із спорідненості та опіки.

Основні його положення передбачали: 1) настання повноліття з 21 р., (до цього часу усі правочини повинні були здійснюватися за згодою законних представників); 2) дитина, народжена у шлюбі або через 300 днів після розлучення, вважалася законною; 3) чоловік матері мав право оскаржити батьківство упродовж трьох місяців з моменту отримання повідомлення про народження дитини (батьківство не могло бути оскаржене у разі попереднього визнання дитини або якщо перед одруженням батько знав про вагітність матері); 4) позашлюбна дитина мала прізвище матері і володіла правами та обов'язками щодо родини матері; 5) обов'язок виплати аліментів покладался на близьких та далеких родичів особи, яка потребувала матеріальної допомоги, якщо це не буде причиною надмірних витрат для сім'ї зобов'язаного [17, с. 8–31]. Це були позитивні новаторства, які розширювали права позашлюбних дітей, оскільки вони могли стати повноправними членами родини.

**Висновки.** Чинність у сфері сімейного права Польщі одночасно кількох правових систем і великої кількості нормативно-правових актів зумовлювало численні незручності у процесі врегулювання позашлюбного батьківства та материнства. Для Польщі, як держави, що поступово кодифікувала чинне законодавство, сфера сімейного права була особливо складною для врегулювання, оскільки католицька церква все ще мала вагомий вплив на сімейні правовідносини та їх підпорядкування світським законам.

Це стосувалося і позашлюбної спорідненості. Розмаїття законодавчих норм у сфері шлюбно-сімейних відносин між батьками та дітьми у об'єднаних регіонах держави створювали неабиякі труднощі під час їх застосування.

Усі згадані кодекси у деяких правах та обов'язках були ідентичними, а в інших – суперечили один одному. Відтак основним обов'язком позашлюбного батька дитини було виплата аліментів. Позашлюбний батько мав право на виховання дитини та право першочергової опіки над позашлюбною дитиною, тоді як вказані права були обов'язками батька дитини, народженої у шлюбі. Позашлюбна дитина мала права та обов'язки лише стосовно матері та її родини, незалежно від визнання її законним батьком.

---

1. Szmyd W. Praktyczny podręcznik prawa małżeńskiego / Wojciech Szmyd. – Kraków: Przegląd Powszechny, 1929. – 252 s.

2. Bursyński P. O uprawnieniu dzieci nieślubnych podług prawa polskiego / Piotr Bursyński. – Kraków: Nakładem Akademji drukarskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1875. – 50 s.

3. Niemiecki kodeks cywilny wraz z ustawą wprowadczą / spolszczyli H. Damm, K. Gerschel. – Bydgoszcz: Nakładem własnym, 1922. – T. 2. – 405 s.

4. Польша. Законы. Гражданские законы губерний царства Польского. – СПб., 1875. – Т. 1: Гражданское уложение 1825 г. и Положение о союзе брачном 1836 г. – 245 с.

5. Orzecznictwo Sądów Polskich. – Warszawa: Wydawnictwo księgarni F. Hoesicka, 1932. – Tom jedenasty. – Zeszyt 1. – 627 s.

6. Wilanowski B. Prawo małżeńskie / Bolesław Wilanowski. – Wilno: Nakładem Sekcji Wydawniczej Kola Prawników studyjnych U. S. B., 1934. – 98 s.

7. Jaglarz J. Problem kodyfikacji prawa małżeńskiego w Polsce / Jerzy Jaglarz. – Poznań, 1934. – 178 s.

8. Ustawa z dnia 20 stycznia 1920 roku o obywatelstwie Państwa Polskiego // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1920. – Ust. № 7. – Poz. 44. – S. 82.

9. Zoll F. Międzynarodowe i międzydilanowe prawo prywatne w zarysie / Fryderyk Zoll. – Warszawa: Biblioteka polska, 1937. – 72 s.

10. Werner R. M. Polozenie prawne dzieicka nieślubnego / Riczard Maria Werner // Samorząd. Tygodnik poświęcony sprawom samorządu terytorjalnego. – Warszawa, 1934. – S. 4–8.

11. Gumiński J. Kurs prawa cywilnego i handlowego / Jan Gumiński. – Wydanie trzecie (poprawione i usupelnione). – Warszawa: Nakład i własność Fundacji wieczystej im. H. J. Chankowskiego, 1932. – 140 s.

12. Orzecznictwo Sądów Polskich. – Warszawa: Wydawnictwo księgarni F. Hoesicka, 1930. – Tom dziewionty. – 645 s.

13. Orzecznictwo Sądów Polskich. – Warszawa: Wydawnictwo księgarni F. Hoesicka, 1924. – Tom trzety. – 612 s.

14. Orzecznictwo Sądów Polskich. – Warszawa: Wydawnictwo księgarni F. Hoesicka, 1928. – Tom szódmy. – 610 s.

15. Litwin J. Ustawy dla poszezególnych osób i rodzin / Jozef Litwin // Wiadomości Prawnicze: Miesięcznik poświęcony zagadnieniom prawa i krytyce prawniczej. – Lodź, 1934. – S. 5–8.

16. Encyklopedja podręczna prawa prywatnego // Pod. red. Henryka Konika. – Warszawa: Biblioteka polska, 1939. – Zeszyt XII–XVI. – 1525 s.

17. Gwiazdomorski J. Prawo rodzinne. Dekret z dnia 22 stycznia 1946 r. D/U/ № 6 / Jan Gwiazdomorski. – Kraków: Towarzystwo biblioteki sluchaczów prawa, 1946. – 117 s.

#### **Державний історичний архів у Львівській області**

18. Ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія), оп. 4-а. (Метричні книги 1607–1948 pp).

#### **Онышко О. Б. Правовые последствия внебрачного родства за семейным правом Польши (1918–1939 гг.)**

*Рассмотрено проблемы возникновения и существования внебрачного родства, его правовые последствия, а также правовые отношения между*

родителями и детьми в случае существования такого факта. Значительное внимание уделяется признанию внебрачного отцовства и его последствиям для семьи отца и для семьи матери. Определены основные сроки, по которым женщина имела право требовать отца признать ребенка, и основные условия такого признания. Проанализировано, что дети, рожденные в браке, также могли быть признаны внебрачными в случае признания брака недействительным по решению суда. Установлено, что анализ законодательства межвоенной Польши является актуальным еще и потому, что в то время не было единых норм в сфере семейного права, а существующий в Польше (1918–1939 гг.) партикуляризм не давал возможности одинаково регулировать внебрачное родство в разных регионах.

**Ключевые слова:** внебрачное родство, внебрачное отцовство, внебрачное материнство, законные дети, допустимость брака, родительская власть, алименты, установление отцовства, права и обязанности внебрачного отца, содержание.

### **Onyshko O. B. The legal consequences of extramarital relationship by the family law in Poland (1918–1939)**

*The problem of the emergence and existence of extramarital relationship, its legal implications and the legal relationship between parents and children in the event of such a fact are examined in the article. Much attention is paid to the recognition of extramarital paternity and its consequences according to the father's family and mother's family. The basic terms of which the woman had the right of requirement to the father for recognizing the child and the basic conditions for such recognition are determined. Child who was born on marriage also could be considered illegitimate in the case of annulment by the court are analysed. Also very important is studying of legislation interwar Poland because there was no common rules in the sphere of family law in time, and existing in Poland (1918-1939) particularism made it impossible to settle equally illegitimate relationship in different regions.*

*All systems of law acting in Poland in the interwar period, regulated marriage and extramarital relationship differently. The difference was in fatherhood because of extramarital paternity establishes on other way and entailed less consequences than in marriage.*

*Establish illegitimate motherhood in the western regions was held in accordance with the rules governing such motherhood. The consequences of illegitimate motherhood was the same as in marriage, but there were exceptions: 1. The unmarried mother who gave birth to a child, could not use a parental authority and had no right to dispose of a child's property and to represent the child in the transactions; 2. Mother of illegitimate child was not obliged to care for their adult child; 3. Mother of illegitimate child could get a new marriage, unlike separate woman or widow.*

*There were more roles for the mother of illegal child on the western regions of Poland. Some of them was: 1. Illegal mother had to pay aliments to her child from the burning to the age 21; 2. Illegal child had a maiden name of his mother even if mother had an surname of her husband. Even the child had take a mother's husband*

surname, he could not have any rights to his property; 3. Illegal child had an education to mother's religion until 14 years old; 4. Illegal mother had a right to adopt another children's in contrast to legal mother.

**Key words:** illegitimate relationship, extramarital paternity, maternity extramarital, legitimate children, the permissibility of marriage, parental authority, alimony, paternity and the rights illegitimate father.

Стаття надійшла 24 квітня 2016 р.

УДК 364.422-054.73"1971/1921"

Д. О. Паробок

## ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ БІЖЕНЦЯМ ТА ПЕРЕМІЩУВАНИМ ОСОБАМ В ДОБУ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917–1921 рр.)

*Досліджено зусилля українських урядів доби Визвольних Змагань 1917–1921 рр., спрямовані на надання фінансової допомоги біженцям та переміщеним особам, зокрема правове регулювання вказаних питань. Проаналізовано історичний досвід надання допомоги біженцям.*

*Сформовано практичні рекомендації для сучасних українських владних структур щодо надання фінансової допомоги біженцям та переміщеним особам із урахуванням історичного досвіду вирішення нормативно-правового регулювання таких питань.*

**Ключові слова:** Визвольні Змагання 1917–1921 рр., українське законодавство доби Визвольних Змагань, біженці, історичний досвід правового регулювання допомоги біженцям, фінансова допомога.

**Постановка проблеми.** Актуальність статті не викликає сумнівів. Внаслідок російської анексії Криму (2014 р.) та створення т. зв. Луганської та Донецької Народних Республік кількість українських громадян, які вимушено покинули свої домівки, перевищила влітку (червень) 2015 р. 2 мільйони осіб. Україна стала дев'ятою країною у світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб, повідомив офіс ООН із координації гуманітарних зусиль. За даними офісу, в Україні зареєстровані понад один мільйон триста тисяч вимушених переселенців, ще більш як мільйон осіб виїхали за кордон, здебільшого, до Росії. Україна поступово перетворюється з держави, через яку проходили міграційні шляхи, на державу, яка постачає біженців до сусідніх країн.



Ці цифри оприлюднило Управління ООН з координації гуманітарних питань [1].

Станом на березень 2016 р., за деякими підрахунками, лише в Україні зареєстровано 1 мільйон 750 тисяч внутрішніх переселенців.

Допомога цим вимушеним біженцям – психологічна, моральна, фінансова, медична тощо є безперечним обов'язком України, її влади, суспільних та громадських організацій, усіх громадян.

**Стан дослідження.** Питаннями соціального забезпечення в Україні в період Визвольних Змагань 1917–1921 рр. (включаючи й соціальне забезпечення біженців та переміщених осіб) займалися такі відомі українські учені, як С. Коник, Б. Андрусишин, П. Гай-Нижник, О. Грибенко, Ж. Дзейко, Н. Єфремова, Г. Журбелюк, О. Копиленко, С. Кульчицький, С. Мякота та інші.

Питання становлення та розвитку права соціального забезпечення у післяреволюційній Росії досліджували також зарубіжні дослідники: Л. Соловйова, Є. Пантюхіна, М. Фірсова, Е. Студенова, О. Холостова та ін.

У 2013 р. у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна захищено докторську дисертацію, присвячену проблемі біженців в Україні періоду Першої світової війни [2]. Про допомогу української громадськості в Польщі біженцям з Великої України писав М. Павленко [3].

Проблема у (визнаємо, доволі вузькому) розрізі правового регулювання фінансового забезпечення потреб біженців, здійснюваного українськими урядами доби Визвольних Змагань 1917–1921 рр., наразі не розглядалася.

**Метою** статті є осмислення та аналіз історичного досвіду України з надання допомоги великій кількості внутрішніх біженців, пов'язаного насамперед з часами Першої світової війни (1914–1918 рр.), а також громадянської війни 1917–1921 рр., яка в Україні відбувалась у формі Визвольних Змагань за незалежність і державний суверенітет. Цей історичний досвід бажано розглянути ретельніше, дати йому належну оцінку, зокрема й не лише фінансову, але й правову. Можливо, ті чи інші аспекти цього досвіду виявляться придатними в нових історичних умовах – у плані практичних рекомендацій сучасній українській владі.

**Виклад основних положень.** Сформована у березні 1917 р. Центральна Рада та її виконавчий орган – Генеральний секретаріат, утворений відповідно до Першого Універсалу в червні того ж року, тривалий час не мали яких-небудь серйозних власних коштів. Суми, якими оперував Генеральний секретаріат фінансів, були мізерними.

Відтак наприкінці серпня 1917 р. увесь бюджет Генерального секретаріату становив 58255 рублів, в тому числі на Генеральний секретаріат фінансів було виділено аж 4000 рублів [4, с. 273]. Кошти витрачалися насамперед на забезпечення діяльності апарату Центральної Ради та Генерального Секретаріату, натомість фінансування гуманітарних програм (зокрема й питань допомоги біженцям) з огляду на брак коштів відкладалося на невизначений час.

На другу половину серпня 1917 р. припадає фінансовий скандал навколо «фінансів України»: надходження на адресу М. С. Грушевського 100000 рублів з Нью-Йорка через місцевий Механік-Метальбанк. Ф. Керенський відразу ж назвав ці кошти «30 сребрениками». Втім, де-юре кошти були благочинними і призначалися на потреби біженців із Західної України.

Мала рада доручила Генеральному секретаріату «прийняти ці гроші і віддати по призначенню» [5, с. 263].

Досліджуючи добу Визвольних Змагань, розглянемо інший аспект питання. Уперше після компромісу між Центральною Радою та Тимчасовим Урядом, закріпленого у Другому Універсалі та «Тимчасовій інструкції ...» (липень 1917 р.), Мала Рада розпочала конфронтацію з петроградськими властями. І приводом для конституційно-правового конфлікту слугувала проблема фінансування проблеми біженців в Україні власне українськими – формально автономними – властями без влади загальнодержавної, петроградської.

Проголошення Третього Універсалу Центральної Ради 7 (20) листопада 1917 р., менше ніж через два тижні після більшовицького перевороту в Петрограді, означало початок нового етапу Визвольних Змагань. Реакцією центральних властей нової більшовицької Росії стала первісно фінансова блокада Києва, а згодом – так звана перша українсько-більшовицька війна.

4 (17) грудня 1917 р. Рада народних комісарів Росії надіслала ультиматум Українській Центральній Раді за підписами Володимира Леніна і Льва Троцького було висунуто вимогу легалізувати збільшовизовані військові частини і підрозділи в Україні й припинити їхнє роззброєння. Звучала погроза, що в разі невиконання вимог російський радянський уряд вважатиме Центральну Раду відвертим супротивником. 5 (18) грудня 1917 р., не дочекавшись відповіді від українського уряду, Рада народних комісарів Росії постановила вважати Українську Центральну Раду своїм ворогом. Головнокомандувачем радянських військ проти України було призначено В. Антонова-Овсієнка.

Центральна Рада та її Генеральний Секретаріат уже в грудні 1917 – січні 1918 рр. «зіткнулися» з проблемою внутрішніх біженців,

змушених рятуватися від більшовицької навали. На початку 1918 р. Генеральний Секретаріат прийняв постанову про виділення «на організацію помічч втікачам (біженцям. – Д. П.)» 1 мільйона рублів [6] – суми, на той час «астрономічної», якщо враховувати, що на 20 грудня 1917 р. у касі контрольованого Генеральним Секретаріатом Українського Державного банку було 40 тис. рублів, і лише 21 грудня надійшли перші 4 мільйони, а 22 грудня – ще 5 мільйонів [7, с. 20]. Тобто – щойно в уряді формально «автономної» (до проголошення IV Універсалу) УНР з'явилися перші великі суми, питання надання фінансової допомоги біженцям почало вирішуватися на найвищому і найбільш серйозному рівні.

У добу Гетьманату допомога біженцям здійснювалася дещо неохоче. Адже біженцями здебільшого були представники заможних верств Великої Росії, змушених рятуватися від більшовицького режиму на території відносно безпечної Української Держави. Ці люди зазвичай мали власні фінансові ресурси, які перевищували потреби виживання у нових умовах. А надто ці банкноти та акції стрімко знецінюваних російських емісій були непосильним тягарем для української фінансової системи, яка прагнула до повного відділення від російського «материка».

Гетьманська адміністрація, схоже, уже в травні 1918 р. планувала повну ізоляцію від колишньої загальноросійської фінансової системи. Як повідомляла зарубіжна (австрійська) преса: «З Києва повідомляють: всі українські приватні банки збирають ся на днях у Києві для нарад у справі відділення філій російських банків від їх центрів в Росії й злуки їх в одну українську банкову організацію» [8]. Зрозуміло, що без сприяння влади Української Держави така одноставність українських банків була б важко досяжною.

На нашу думку, намагання Української Держави ізолюватися від російської валютної системи диктувалося не лише ідеологічними міркуваннями (після 7 листопада 1917 р. російським друкарським верстатом керував більшовицький уряд), але й знеціненням рубля на світових ринках. На червень 1918 р. в нейтральній Швейцарії за російський «царський» рубль (паперовий) давали лише 60 сантимів, тоді як у довоєнні часи він вартував  $2\frac{3}{4}$  франка [9], тобто російська грошова одиниця знецінилась приблизно у 4,5 рази.

Дореволюційний російський рубль надходив в Україну двома каналами – через втікачів з Радянської Росії, які тисячами наповнювали відносно спокійну гетьманську Україну, та через більшовицьку грошову інтервенцію – Москва підтримувала свою українську агентуру великою кількістю колишньої царської валюти, яка на території

РРФСР втрачала можливості для обігу. Захопивши кліше та запаси банкнотного паперу, влада РРФСР продовжувала таємно здійснювати емісію «старих» грошових знаків для внутрішніх та закордонних потреб. Чи можна було боротися з цією «старо-валютною» інтервенцією? За умови обмеження емісії української валюти та законодавчого встановлення обов'язковості платежів у Державну скарбницю (податки, зовнішні митні збори, судові мита) виключно в українській грошовій одиниці, владі, ймовірно, вдалось би підтримувати високий курс вітчизняного карбованця та довіру населення до нього. Це, своєю чергою, сприяло б витісненню російського рубля як валюти непевної і нестійкої. За умови застосування адміністративного важеля (примусового обмінного курсу російського рубля різних емісій, встановлення обов'язкового характеру сплати державних податків у національній валюті, заборони застосування російської валюти та цінних паперів в якості стабілізаційного фонду приватних банків тощо) процес витіснення російської валюти з внутрішнього обігу Української держави міг би значно пришвидшитись.

Насамперед російські «біженці» (фактично ж – економічні емігранти) намагалися позбавитися найбільш непевних фінансових інструментів, зберігаючи «до кращих часів» золото та тверду валюту, найперше невоюючих держав. Якщо говорити про суто російські емісії, то традиційно більш «твердими» вважалися царські гроші – найважчі для підробки. Меншою довірою користувались керенки та регіональні грошові емісії (хоча тут був виняток – фінська марка). Одночасно тримачі намагалися якнайшвидше позбутися тих цінних паперів, гарантами відшкодування яких виступали уряди, які втратили легітимність.

Це вимагало від фінансових установ Української Держави швидкої та адекватної реакції. На початку липня 1918 р. Державний Банк розіслав регіональним відділенням телеграму за № 549/2, датовану 5-м числом (у місцеві контори і відділки надійшла кількома днями пізніше. – Д. П.), підписану директором Держбанку В. Ігнатовичем: «Пропоную вам негайно безумовно припинити всі платежі (.) біжучі рахунки та інше облігації позички волі» [7, с. 162]. На нашу думку, цим регулятивним документом готувалася масштабна акція – відділення України від загальноросійської фінансової системи, яка перебувала у стані розладу.

26 липня в. о. керуючого Державним Банком В. Ігнатович розпорядчою телеграмою за № 3942/2 повторно наказав місцевим структурам ДБ припинити грошові перекази на інституції Російського Державного Банку [7, с. 175]. Ця ж вказівка була продубльована

за тиждень, 31 липня: «2. Переказів на інституції Російського Державного Банку не повинно прийматися» [7, с. 176].

Цим же документом припинявся обмін населенню та фінансовим установам зношених купюр іноземних емісій шляхом їх погашення.

Що стосується зношених російських купюр, то окремим розпорядженням Державного Банку (без дати, орієнтовно – кінець липня 1918 р. – Д. П.) їх обмін на нові грошові знаки «3. (...) тимчасово обмежений через брак у касах місцевих інституцій Державного Банку та Скарбниць загалу грошових знаків». Натомість «4. Обмін українських старих грошових знаків, котрі відповідають умовам платности, на годящі вільно, робиться в усіх установах Державного Банку та скарбницях» [7, с. 176]. На нашу думку, цей регулятивний документ мав на меті не лише зменшення невігідних для української фінансової системи обмінних операцій, але й зміцнення довіри до національної валюти, незалежно від емітента (Центральної Ради (Першої УНР) чи Української Держави П. Скоропадського.

Згідно з ухваленим в серпні 1919 р. Законом, заборонялося ввозити в Україну зобов'язання Державної скарбниці Росії. Обмежувалася також кількість грошових знаків та так званих процентових російських паперів, які дозволялося ввозити емігрантам. Сума ця становила 10 тисяч рублів на одну особу, або 20 тисяч на сім'ю [10, с. 404].

Власті Української Держави, зокрема, обмежили обіг 5% зобов'язань російського Державного казначейства номіналом у 1000, 10 000, 25 000, 50 000 і 500 000 рублів. 18 вересня 1918 р. Міністерство фінансів ухвалило рішення про вилучення цих зобов'язань у спосіб їх штемпелювання в установах Державного банку. Від жовтня припинявся обіг купонів російських цінних паперів вартістю вище 25 рублів [11, с. 233].

Усі ці заходи, на нашу думку, мали на меті обмежити притік російських біженців в Україну, оскільки їхня валютна інтервенція, здійснювана цінними паперами «сміттевого (термін фінансового права) рівня», загрожувала становленню економіки незалежної Української Держави, якою себе позиціонував Гетьманат аж до листопада 1918 р.

На допомогу Гетьманату могли розраховувати лише перемішувані особи з числа мешканців власне українських територій. Відтак у червні 1918 р. Рада Міністрів асигнувала з коштів Державної Скарбниці «на утримання й лічення інвалідів, що повертаються з полону» аж 2 мільйони карбованців [12].

Крах режиму Гетьманату і прихід до влади Директорії, супроводжуваний актом Злуки 22 січня 1919 р., означав посилення соціальних

начал в економічному житті України, включаючи й питання фінансової допомоги біженцям.

Директорія від початку своєї діяльності надавала посильну допомогу безпритульним дітям та сиротам. Зокрема на початку 1919 р. уряд Директорії «заопікувався галицькими сиротами і призначив півтора мільона карбованцями на основанне харчових стацій для голодних дітей» [13].

Втеча Директорії з Києва та тяжкі бої весни–осені 1919 р. відтермінували питання правового регулювання проблеми біженців та фінансового забезпечення їхніх потреб. Фактично у становищі біженців з України внаслідок одночасних більшовицького, польського та денікінського наступів опинилася уже влада УНР та ЗУНР. Збільшували кількість біженців члени їхніх родин, сімей вояків армії УНР та УГО тощо.

14 липня 1920 р., перебуваючи у м. Станиславові (нині – Івано-Франківськ) Рада Народних Міністрів УНР постановила «асигнувати в розпорядження міністра Збройних Сил 1 мільйон карбованців для видачі (цієї суми. – *Д. П.*) горожанському комітету м. Львова на допомогу біженцям з Наддніпрянської України» [14, с. 194]. Це була доволі значна, навіть як на той час, сума. Проте призначалася вона для «біженців з Наддніпрянської України», під якими вочевидь розумілися насамперед члени родин достойників з проводу УНР та інші особи, які мали усі підстави побоюватися репресій з боку Радянської влади. Тобто маємо приклад самопомоги властей Директорії родичам і колегам діячів Директорії.

3 серпня 1920 р. в польському м. Тарнуві Рада Народних Міністрів УНР приймає Закон «Про встановлення тимчасових правил про призначення пенсій та допомог бувшим служачим державних установ Української Народної Республіки або родичам цих служачих» [14, с. 214]. Фактично йшлося про ту ж категорію «біженців» – колишніх чиновників УНР, змушених рятуватися від червоної загрози.

Того ж дня ухвалено законопроект «Про встановлення тимчасових окладів платні в польській валюті для евакуйованих з території УНР служачих центральних і військових установ УНР» всіх відомств [14, с. 213]. Тут уже йшлося про чиновників діючих, які під категорію «біженців» формально не підпадали, але – якщо врахувати, що більшість з них евакуювалися з Наддніпрянщини разом з членами родин, яких можна з усіма підставами біженцями вважати – то матеріальне становище останніх внаслідок прийняття вказаного Закону дещо поліпшувалося.

6 серпня 1920 р. Рада Народних Міністрів ухвалила Постанову про виплату евакуаційної допомоги урядовцям державних централь-

них установ [14, с. 215]. Вважаємо, що і у цьому разі покращувалося матеріальне становище специфічної категорії біженців – членів родин урядовців УНР.

20 серпня 1920 р., перебуваючи у все тому ж польському Тарнові, Рада Народних Міністрів приймає ухвалу по створення комісії по опікуванню українськими біженцями. До складу Комісії увійшли представники міністерства фінансів, міністерства здоров'я і опікування та Державного контролю. Уряд асигнував з коштів Державної скарбниці 150 тисяч польських марок на допомогу українським біженцям [14, с. 227].

Востаннє виплати суттєвих сум (політичним) біженцям власті УНР здійснили влітку 1921 р., коли – внаслідок складних обставин – було здійснене радикальне скорочення державного апарату: «По всіх Міністерствах – писало на початку серпня 1921 р. емігрантське видання, що виходило у Празі, – проведено скорочення штатів (.) дістають заштатні утримання по закону «про звільнення за штат»» [15]. Далі біженці залишилися наодинці зі своїми проблемами – фінансові можливості УНР були вичерпані, а частково – й розікрадені (як це трапилося в посольстві УНР в Румунії).

Не вдалося й звільнити депозити УНР в Берлінському, Будапештському та Віденському банках. Йшлося про доволі значні суми – але чисто номінально, оскільки в основному це була валюта переможених держав – Німеччини та Австро-Угорщини.

Місія голови дипломатичних місій УНР у Швейцарії та Італії, фактичного розпорядника закордонних коштів Республіки, барона М. Василька до Парижу (літо 1921 р.) з метою вирішення цього питання виявилася провальною.

Питаннями матеріального забезпечення українських цивільних емігрантів та надання їм правової допомоги, – вказує М. Павленко, – активно займався уряд УНР в екзилі, зокрема його спеціальний структурний підрозділ – Центральне бюро біженців із України (далі – ЦББ), розташований у Тарнові та його філія в Ченстохові. Центральне бюро біженців очолював Йосип Червинський, а його ченстоховське відділення – Антін Стрижевський. Скупчення значної кількості біженців із Наддніпрянської України у Галичині змушувало ЦББ висувати перед польською владою питання про необхідність створення там його відділень. Проте, намагаючись не допустити посилення української присутності у краї за рахунок новоприбулих, місцева польська адміністрація зволікала з їх відкриттям [3, с. 107].

Лише завдяки наполегливості керівництва ЦББ його філії почали функціонувати з червня 1921 р. у Тернополі і з липня в Гусятині.

Їх очолили відповідно Федір Сумнівсвич і Роман Сідлецький [16]. Перед створеними філіями ставилося завдання не лише організації матеріальної допомоги і сприяння працевлаштуванню біженців, але й налагодження зносин з представниками польської місцевої влади у справах реєстрації і розташування українців, визначення їхнього правового статусу, організації юридичної допомоги тощо. Згодом певні функції Центрального бюро біженців з України перейшли до Українського центрального комітету, юридично оформленого у серпні 1923 р. Водночас продовжувало опікуватися вихідцями із України «Українське товариство допомоги збігцям з України та їх родинам» [3, с. 111].

**Висновки.** Серед важливих висновків та практичних рекомендацій для сучасних українських владних структур вважаємо за потрібне виокремити таке.

*По-перше.* Надання допомоги внутрішнім біженцям, включаючи й правовий бік питання, має здійснюватися негайно. Зокрема Центральна Рада та її Генеральний Секретаріат ухвалили рішення про надання об'ємної допомоги біженцям від російської агресії проти УНР протягом місяця після початку Першої українсько-більшовицької війни.

*По-друге.* Також надавана допомога повинна бути відділена від попереднього статусу біженця (державні чиновники УНР, члени їхніх сімей тощо). Тут привілеїї неможливі упринципі, оскільки усі громадяни держави мають для неї однакову цінність. Вважаємо, що Рада Народних Міністрів так званої Другої УНР у 1920–1921 рр. лише внаслідок різкого браку коштів не змогла дотримуватися де-факто принципу рівності громадян в питаннях надання фінансової допомоги.

*По-третє.* Що ж стосується біженців з сусідніх держав, які внаслідок тих чи інших обставин були вимушені покинути свої домівки і переселитися в Україну, бажано дотримуватися тих підходів, що їх здійснював режим Гетьманату стосовно біженців з революційної Росії. Допомога їм має надаватися виключно з врахуванням матеріального стану біженця, його здатності самостійно забезпечувати потреби своєї родини. Заможні «зовнішні» біженці повинні вирішувати свої фінансові проблеми самостійно, не розраховуючи у цьому питанні на обмежені українські ресурси.

*По-четверте.* Також з метою захисту вітчизняних виробників та/чи фінансистів для заможних «зовнішніх» біженців в Україні слід законодавчо установити низку обмежень, пов'язаних з вкладенням привезеного з собою капіталу в українську економіку. Бажано також перевіряти походження цього капіталу на предмет законності його походження.



Зауважимо, що на потреби біженців Центральна Рада використовувала благодійні кошти, зібрані в Сполучених Штатах Америки. Друга УНР з літа 1920 р. користувалася кредитом, наданим урядом Польщі, яка за рік до того окупувала територію ЗО УНР. Вважаємо, що при урегулюванні проблеми біженців (зокрема й з метою зменшення їх кількості) сучасна Українська держава не повинна апіорі відмовлятися від будь-якої матеріальної допомоги. Наприклад, протестувати проти «подвійної» виплати пенсійного забезпечення невоюючим мешканцям фейкових ДНР-ЛНР, здійснюваних де-факто за кошти російського бюджету. Адже таке фінансове вливання, попри усю свою ворожість до інтересів української державності, реально допомагає утримувати вдома тисячі потенційних біженців, збільшення яких на підконтрольні Українському уряду території додатково дестабілізуватиме обстановку у нашій державі.

---

1. Кількість біженців з України перевищила мільйон осіб – ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27105983.html>

2. Жванко Л. М. Перша світова війна: біженці в Україні (1914–1918 рр.): автореф. дис. на здоб. наук ступ. д-ра іст. наук: 07.00.01 / Л. М. Жванко. – Х., 2013. – 40 с.

3. Павленко М. Допомога української громадськості в Польщі біженцям з Великої України (1921–1923) / М. Павленко // Проблеми слов'янознавства. – 2001. – Вип. 51. – С. 107–111.

4. Матеріали засідань Малої Ради (30 серпня 1917 р.) // Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-ох томах. – К.: Наукова думка, 1996. – Том 1. 4 березня – 9 грудня 1917. – 589 с. (с. 272–273) (Док. 102)).

5. Матеріали засідань Малої Ради (18 серпня 1917 р.) // Українська Центральна Рада. – Документи і матеріали: у 2-ох томах. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1. – 4 березня – 9 грудня 1917. – 589 с. – С. 262–264. (Док. 103).

6. Вістник політики, літератури й життя (Відень). – 1918. – Ч. 1–2. – 11 січня. – С. 20. – Вісті.

7. Гай-Нижник П. П. Український державний банк: історія становлення. Документи і матеріали (1917–1918 рр.) / П. П. Гай-Нижник. – К.: Цифра-друк, 2007. – 339 с.

8. Відродження України (Відень). – 1918. – Ч. 28. – 25 травня. – С. 4.

9. Відродження України. – 1918. – Ч. 37. – 9 червня. – С. 7.

10. Терлюк І. Я. Історія держави і права України / І. Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.

11. Скоморович І. Г. Історія грошей і банківництва: підручник / І. Г. Скоморович, С. К. Реверчук, Я. Й. Малик та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. – К.: Атіка, 2004. – 340 с.

12. Вістник політики, літератури й життя. – Відень, 1918. – Ч. 25 (208). – 23 червня. – С. 392.

13. Український голос. Політико-економічний орган Перемиської України. – Перемишль, 1919. – Ч. 1. – 2 лютого. – С. 3.

14. Україна: Хроніки ХХ століття. – Рік 1920 / редкол. В. А. Смолій (гол.) та ін.; упор. О. Михайлова. – К.: НАН України; Інститут історії України, 2005. – 311 с.

15. Визволення. Громадсько-політичний, економічний та літературний тижневик. – Прага, 1921. – № 5–8. – 1 серпня. – С. 186.

16. ЦДАВО України. – Ф. 3323. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 7, 10, 13, 24.

**Паробок Д. О. Правовое регулирование финансовой помощи беженцам и перемещенным лицам во времена Освободительной Борьбы (1917–1921 гг.)**

*Исследованы усилия украинских правительств времен Освободительной Борьбы 1917–1921 гг., направленные на предоставление финансовой помощи беженцам и перемещенным лицам, в том числе правовое регулирование указанных вопросов. Проанализирован исторический опыт оказания помощи беженцам.*

*Сформированы практические рекомендации для современных украинских властных структур по оказанию финансовой помощи беженцам и перемещенным лицам с учетом исторического опыта решения нормативно-правового регулирования таких вопросов.*

**Ключевые слова:** *Освободительная Борьба 1917–1921 гг., украинское законодательство времен Освободительной Борьбы, беженцы, исторический опыт правовой регламентации помощи беженцам, финансовая помощь.*

**Parobok D. O. Legal regulation of financial support to refugees and displaced persons in the period of Liberation Struggle (1917–1921)**

*As a result of Russian annexation of Crimea (2014) and creation due to assistance of Russian curators so called Luhansk and Donetsk People's Republic number of Ukrainian citizens forced to leave their homes, in summer 2015 surmounted 2 million people. Ukraine became the ninth country in the world according to the number of internally displaced persons.*

*Support of these forced refugees including psychological, moral, financial, medical, etc., comprises an undisputed duty of Ukraine, its authorities, public and civil non-governmental organizations and all citizens.*

*During its history Ukraine faces the problem refugees support not for the first time. Given the situation in modern Ukraine, analysis of historical experience of solving of legal regulation of financial support of refugees and displaced persons is extremely important.*

*Many researchers have been engaged in survey of refugees and displaced person's welfare, but most studies are of historical in nature. The article focuses on the analysis of primary sources.*

*The goal of the article is a reflection and analysis of the historical experience of Ukraine to support large number of internal refugees, primarily associated with times of World War I (1914–1918), and the Civil War of 1917–1921, which took place in Ukraine in the form of liberation struggle for independence*

and sovereignty. This historical experience is worth to be considered in details, and to be properly assessed, including not only financial but also legal assessment. Perhaps some aspects of this experience will be eligible for the new historical conditions – in terms of practical recommendations to current Ukrainian authorities.

In the article there have been researched the efforts of Ukrainian governments of the times of liberation struggle of 1917 – 1921, aimed at providing financial support to refugees and displaced persons, including legal regulation of these issues. There have been analysed the historical experience of the refugee's support. There have been articulated practical advices for nowadays Ukrainian authorities regarding provision of financial support to refugees and displaced persons.

**Key words:** Liberation Struggle of 1917–1921, Ukrainian legislation of Liberation Struggle era, refugees, historical experience of legal regulation of support of refugees, financial assistance.

Стаття надійшла 5 квітня 2016 р.

УДК 355.01–025.26(470+571–651.1:477–651. 2)"2014"

О. В. Пулим

## АНТИПРАВОВА, АНТИГУМАННА СУТНІСТЬ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ

*Проаналізовано агресивну політику Російської Федерації проти України, в якій важливу роль відіграє гібридна війна, що пов'язана з сепаратизмом, тероризмом, іншими антидержавними злочинними формуваннями, діяльність яких на території суверенної України спрямована на дестабілізацію соціально-економічної та політичної ситуації в Україні, а в перспективі – ліквідацію її як суверенної незалежної держави.*

*Установлено, що гібридна війна – це комплекс політико-ідеологічних, економічних, військових, терористичних, сепаратистських, бандитсько-диверсійних акцій, спрямованих на досягнення геополітичної стратегії Росії, поступового розчленування території України на окремі частини типу «Новоросії» і приєднання їх до Російської Федерації. Визначено, що головним завданням ЗМІ у гібридній війні є інформаційно-ідеологічна підтримка антидержавного, антиправового сепаратистського руху на Сході України.*

**Ключові слова:** держава, політика, гібридна війна, право, агресія, злочин, гуманізм, сепаратизм, тероризм, ідеологія, пропаганда.

**Постановка проблеми.** Серед проблем, які нині особливо актуальні для світової спільноти, є конфлікти, війни, тероризм.

Занепокоєння не тільки громадян України, але й громадськості багатьох країн, викликає неоголошена війна Росії проти України, яка нині отримала назву «гібридна» війна. Ця війна є наслідком агресивної політики російського керівництва щодо України, сутність якого полягає в економічному, політичному, військово-технічному, гуманітарно-культурному і насамкінець морально-психологічному підкоренні України, а в перспективі передбачає розділити її як єдине ціле і поступово, розпочинаючи зі Сходу і Півдня, включати ці території до складу Росії.

Для здійснення цієї мети Кремль давно спланував військово-стратегічну операцію загарбання і завоювання України, в якій вагому роль виконує гібридна війна.

**Стан дослідження.** Деякі аспекти агресивної сутності політики Росії проти України розглядали А. Єрмоленко, В. Кушерець, М. Попович, О. Скрипнюк, В. Ткаченко, М. Хавронюк, Ю. Шемшученко та ін. Серед вчених і публіцистів, які присвятили свої дослідження проблемі війни Росії проти України, специфіці гібридної війни, можна зазначити таких, як В. Богданович, П. Богущкий, Л. Волкотруб, О. Волович, О. Друзь, О. Левченко, М. Пашков, М. Поліковський, А. Притула, А. Рачок, І. Рущенко, Ю. Радковець, В. Смоляник, Р. Ткачук, М. Требін, А. Шумський та ін.

Відаючи належне цим та іншим авторам, зауважимо, що низка проблем, пов'язаних з агресивною політикою РФ щодо України, сутність гібридної війни та її соціальні наслідки вимагають подальшого аналізу не лише військових фахівців, але філософів, політиків, правників, соціологів, психологів та інших спеціалістів.

**Мета** статті полягає в аналізі сутності гібридної війни та її зв'язку з сепаратизмом та тероризмом.

**Виклад основних положень.** Серед проблем, які постійно хвилювали і хвилюють людство, є війна. Швейцарський вчений Ж.-Ж. Бабель підрахував, що «з 3500 р. до н. е. людство прожило без війни лише 292 роки. За цей період виникло близько 14550 великих і малих війн, у ході яких загинули, померли від голоду, епідемій та інших причин понад 3,66 млрд людей» [1, с. 113].

Проблему війни вивчали багато мислителів, починаючи з античності. Найгрунтовніший аналіз сутності війни та її соціальних наслідків здійснили німецький філософ І. Кант і Г. Гегель. «Війна, по-перше, – говорить Кант, – це зло: вона здатна знищити варварськими спустошеннями усі досягнуті успіхи культури» [2, с. 17]. Війна лягає важким тягарем на плечі народу і її наслідки жакливі ... вона призводить до «розорення кожної держави» [3, с. 20].

Замислюючись над проблемою війни та її наслідками німецький мислитель Гегель акцентує на тому, що народи, які прагнуть бути незалежними, повинні створити сильну державу «Вища честь для народу, – заявляє філософ, – полягає в тому, щоб створити державу і тим самим бути незалежним» [4, с. 479]. І далі мислитель робить висновок «державна повинна піклуватися про себе» [4, с. 481]. Гегель переконався в тому, що ті держави і нації, які в мирний час не піклуються про свою безпеку і суверенітет, можуть стати легкою здобиччю агресора. «Народи, на думку філософа, які не борються за свою державність і суверенітет, підпадали під владу інших народів» [4, с. 360]. Ці положення німецького мислителя є особливо актуальними у наш час для України.

Що таке гібридна війна?

Термін «гібридна війна» вперше прозвучав на саміті НАТО у вересні 2013 у Великій Британії. Під такою війною Альянс розуміє «проведення широкого спектру прямих бойових дій і таємних операцій, здійснюваних за єдиним планом збройними силами, партизанськими (невійськовими) формуваннями» [5, с. 13]. Відтак М. Требін характеризує «гібридну» війну як «комбінацію партизанської та громадянської воїн, а також заколоту і тероризму» [1, с. 113].

Ширше визначення «гібридної» війни дає Л. Волкотруб. Гібридна війна, зазначає Л. В. Волкотруб, – поклала «початок кардинально функціонально оновленої сфери оборони, нової якості збройних сил та їх основних функцій, оскільки з'явилася нова форма агресії. Вона поєднує інформаційно-торгівельну-енергетичну війну; традиційну воєнну агресію та окупацію; залучення територіально-кримінальної діяльності; розширення функції диверсійно-підривної та партизансько-громадянської складової» [6, с. 129].

Гібридна війна порушує межі традиційних понять, вона набуває комбінованого характеру, перетворюючись на політичні інтриги, запеклу боротьбу за політико-економічне домінування над Україною, її територією, матеріально-економічними ресурсами, і навіть, духовно-культурною сферою. Причому російське керівництво активно застосовує найнебезпечніші силові та не силові методи.

«Гібридна війна» з військового погляду характеризується як сукупність незаконно створених з боку Російської Федерації збройних формувань, бойовиків, найманців і терористів, які фінансуються, оснащуються новітньою зброєю і військовою амуніцією [7, с. 36].

Неоголошена війна, яку проти України провадить Росія, спрямована насамперед на дестабілізацію соціально-економічної і політичної ситуації в Україні.

Змістом воєнних дій у цій війні стає не тільки фізичне знищення збройних сил України, але деморалізація й нав'язування агресором своєї волі всьому українському народові.

Маючи амбіційний план захоплення українських територій на Сході й на Півдні України – до Придністров'я включно, Москва створює зони дестабілізації, які наразі обмежуються регіоном Донбасу. В Україні з російської території продовжують проникати окремі групи недержавних формувань, які мають значний досвід бойових дій і терористичних акцій у різних регіонах світу, зокрема на Кавказі. Нова російська стратегія, – пише Ю. Радковець, – «робить наголос на солдата «нізвідки», котрі нібито не належать жодній державі й завдяки цьому не підпадають під будь-які закони та конвенції. «Зелені чоловічки», які з'явилися в Криму та перебувають сьогодні на Сході України, – це своєрідний «гібрид», щось середнє між солдатами й терористами і тими, хто ними командує» [7, с. 38].

Ці солдати (до яких, як неодноразово заявляла Москва, вона не мала жодного відношення, щоправда, пізніше все ж визнала зворотнє) не керувалися ніякими законами і конвенціями. У такий спосіб були створені гібриди солдатів і терористів: приховані особи, таємне командування й управління і таємні накази, безсумнівно, спрямовувалися на досягнення державних російських інтересів [8, с. 12].

Гібридна війна як специфічний вид бойових дій, найперше характеризується тим, що вона, на думку багатьох фахівців, відбувається як війна без правил. «У такій війні, – зазначає А. Єрмоленко, – стає проблематичною цінність, принаймі з боку агресора, моральних і правових норм» [9, с. 8].

Розпочавши війну проти України, політичне і військове керівництво РФ активно використовує у так званій гібридній війні бойовиків, численні бандитсько-злочинні формування (колишніх зеків, наркоманів, професійних вбивць та інші злочинні елементи), агресивно-сепаратистсько налаштованими групами в основному місцевого населення сходу, які в цій війні ведуть «боротьбу» з фашистами, бандерівцями за так звану свободу у «Руському мирі».

Для політичного керівництва Росії вигідно провадити гібридну війну проти України з допомогою таких осіб, більшість яких страждає на психічні та інші захворювання, є наркоманами, для яких моральні і християнські чесноти є поняттями абстрактними. Як відомо, Кремль заперечує зв'язок з ними, інформуючи Захід про те, що це місцеве населення веде боротьбу за своє визволення від жорстоких українських окупантів з метою, на прикладі Криму, приєднатись до Росії.

Слід зауважити, що в цьому аспекті російські ЗМІ активно і цілеспрямовано через Інтернет та інші засоби інформаційних технологій

формують найперше у населення Сходу України, і особливо громадян інших країн образ «ворога» українця.

Як наголошує А. Єрмоленко: «Наймані РФ ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава агресор робити не наважується, тому, що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися міжнародного воєнного права, зокрема Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни» [9, с. 8].

Гібридна війна пов'язана організаційно, технічно, матеріально, психологічно з антиукраїнською, антидержавною сепаратистською діяльністю, а також антиправовими, антигуманними бандитсько-терористичними угрупованнями. Варто взяти до уваги слушну думку П. Богуцького про те, що міждержавний тероризм, здійснивши експорт насильства у його збройному оформленні на території інших держав, які стають об'єктом терористичного посягання, утворює всі умови для виникнення та існування війни у її так званій асиметричній, або ж гібридній формі. Проте асеметрична або гібридна війна не існує без актів терору і в цьому аспекті «детонатором» є так званий сепаратизм [10, с. 95].

І. Руценко зауважує, що «сепаратистів потрібно було позиціонувати як «п'яту колону», посібників агресора. А відбулося усе навпаки, сепаратисти перехопили пропагандистську ініціативу, вони оголосили українські силові структури як агресорів, фашистів, а себе як істинних захисників і спасителів. Пропаганда подіяла, стереотип сформувався» [11, с. 12].

Сепаратист – це п'ята колона, яка своїми діями сприяє агресору. А коли агресор переходить до активних дій, то п'ята колона стає основною в гібридній війні. Так званий сепаратистський рух на Сході України виник не спонтанно. Москва десятки років проводила добре сплановану цілеспрямовану активну інформаційно-пропагандистську діяльність найперше через ЗМІ, спрямовану на формування у росіян і російськомовного населення сходу вкрай стійке негативне ставлення до України як ворога.

«Ми бачимо, – наголошує І. Руценко, – на прикладі російсько-української війни, що агресор робить ставки на морально розбещені і продажні криміналізовані еліти, використовує традиційний криміналітет та лідерів злочинного світу для експансії» [11, с. 12].

Врегулювання російсько-українського конфлікту зараз унеможливлене. Причиною якого, на думку А. Рачка і М. Пашкова, є «через позицію керівництва РФ, яке намагається перекласти всю відповідальність за ситуацію в Донбасі на українську сторону, блокуючи виконання Мінських угод» [12, с. 27].

Неоголошена гібридна війна, сепаратистсько-терористичні дії на території суверенної України є не тільки антиправовими, злочинними, але й антигуманними. Які ж соціальні наслідки агресії Росії проти України?

Спершу здається, що ці антиправові, антидержавні, антиукраїнські угруповання виконують різні функції в гібридній війні, але насправді вони взаємопов'язані, оскільки у військово-політичній стратегії Кремля, своїми діями повинні розхитувати, розламувати на окремі частини, єдине ціле – українську державу, створювати умови для поступового загарбання всієї території і перетворення її в квазідержаву на кшталт «Новоросії».

Терористи, а також різного роду бандформування отримують не тільки матеріальну, але й морально-психологічну підтримку у сепаратистів. Слід зауважити, що більшість населення Сходу України, яке перебуває на території бойових дій, позбавлено всіх прав людини, і насамперед права на життя. «Погрози життю, викрадення, катування, замаху на життя, мають місце з боку проросійських найманців та сепаратистів щодо мирного населення. Боячись за своє життя, люди змушені залишити свої будинки, свою господарку і тікати в інші області України. Станом на травень 2015 року, офіційна кількість внутрішньо переміщених осіб сягнула майже 1 млн 500 тис. осіб. Так, М. Поліковський зазначає, що «Російський імперіалізм на чолі з диктатором В. В. Путіним, зруйнувавши чинну систему міжнародної безпеки, перетворився у головний, актуальний виклик – найбільшу, реальну загрозу сучасному світоустрою». І далі вчений вказує, що агресивна політика російського керівництва спрямована найперше на застосування різноманітної, зокрема й важкої зброї проти України; формування, підготовку і заслання збройних банд, розвідувально-диверсійних груп, регулярних частин або найманців, які застосовують збройну силу [13, с. 29].

Підсумовуючи, виникає низка запитань. Зокрема, чому агресор наважився відкрито напасти на територію України й вести бойові дії проти неї. Відтак відомі вчені Ю. С. Шемшученко і О. Скрипнюк вказують, що серед існуючих проблем, які негативно вплинули на могутність і обороноздатність України «розвал Збройних Сил», є брак патріотизму та відповідальності за державу у значної частини політичної еліти.

Вчені дійшли висновку, що «Кризові явища в політичній, економічній та соціальній сфері, внутрішня нестабільність шкодять національній безпеці України, роблять її вразливою з боку її сусідів і на міжнародній арені» [14, с. 118].



Чому Збройні Сили України виявилися недієздатними?

Виступаючи 23.05.2012 р. з доповіддю «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України», тогочасний голова Комітету з питань національної безпеки і оборони Верховної Ради України 4 скликання Анатолій Гриценко зазначив такі недоліки національної оборонної сфери: стан Збройних Сил України, як і оборонно-промислового комплексу, характеризується глибокою депресією; небезпечних масштабів набуває деградація військово-технічного потенціалу Збройних Сил. Одне з показових висловлювань А. Гриценка: «якщо говорити про армію, то у Сухопутних військах немає жодного боєздатного батальйону. У Повітряних силах немає жодної повністю боєздатної ескадрилії. У Військово-Морських Силах немає жодного підрозділу кораблів, який міг би виконувати всі завдання за призначенням» [15, с. 40]. У цьому аспекті варто згадати керівників ЗСУ України, міністрів оборони України у 2012–2014 роках – Д. Соломатіна та П. Лебедєва, яких небезпідставно вважають «агентами Кремля».

Відомий вчений соціолог І. Рущенко вважає, що гібридна війна – це ланцюг запланованих агресором позицій, які крок за кроком ведуть до загарбання чужих територій. Добре зрозуміло, що Росія не спонтанно почала свої агресивні акції. План агресії скурпульозно розроблявся в Росії проти України з початку її незалежності. «Напад Росії на Україну, – вважає І. Рущенко – захопив Україну зненацька, і це виглядає як абсурд з огляду на те, що приготування до широкомасштабної акції не можуть бути не поміченими. Ми розуміємо, що розвідка та контррозвідка були в придушеному стані, не працювали проти РФ, оскільки військове відомство та СБУ очолювали представники «п'ятої колони» [11, с. 9]. Україна і українці мають «уважно вивчити власні прорахунки, що зробили країну слабкою, а це спокусило агресора до нападу» [11, с. 12].

Отже, розпочата російським політичним керівництвом гібридна війна за своєю сутністю є антиправовою. Це злочин, оскільки спрямований по-перше, проти національної безпеки України, державного суверенітету територіальної цілісності та недоторканості кордонів. У міжнародно-правових документах і документах ООН, у рішеннях Ради Європи принцип суверенітету закріплений як основоположний, а агресія визнається як антиправовий антигуманний акт. Гібридна війна продовжується. Україна веде справедливу війну. Більшість країн світу осудили агресора і підтримують Україну в її боротьбі за свою свободу і незалежність. Про це дуже влучно сказав відомий український філософ Мирослав Попович. «Наша війна справедлива не тільки тому, що

вона оборонна і що вона захищає нашу землю. Річ у тому моральнісному змісті, який вона має від початку. Ми воюємо за свободу. Ми віримо, що Україна переможе, бо на її боці правда, високі морально-духовні орієнтири і цінності, які вона захищає» [13, с. 5].

**Висновки.** Гібридна війна, яку розпочало політичне керівництво Росії, по-перше, за своєю сутністю є антиправовою, антиукраїнською, злочинною; по-друге, у гібридній війні разом зі збройними силами РФ активну участь беруть сепаратисти – так звана «п'ята колона», яких фінансує російське керівництво; по-третє, гібридна війна – це війна без правил, важливу роль в якій відіграє тероризм. У цій війні Україна обороняється і веде боротьбу з екстремістськими і терористичними формуваннями; по-четверте, нав'язана Україні війна спрямована на поступове тотальне руйнування економічної та соціальної структури суспільства матеріально-технічної інфраструктури держави; по-п'яте, гібридна війна – це не тільки війна за території, а насамперед спроба нав'язати народу України, який став жертвою агресії, паніку і зневіру у власні сили.

Це прагнення, найперше за допомогою сучасних ЗМІ, сформуванати не тільки в українських, але і в російських громадян негативне ставлення до існуючого соціально-політичного ладу, спроможності України ефективно вирішувати існуючі економічні, політичні, соціальні та інші проблеми; по-шосте, гібридна війна демонструє не тільки героїзм, високий патріотизм учасників АТО, але вона виявила ті проблеми, особливо у військовій сфері, які тривалий час не вивчались, не аналізувались і не вирішувались керівництвом держави; по-сьоме, гібридна війна, яку розпочала Росія, за своєю сутністю є не тільки антиправовою, але злочинною й антигуманною, оскільки вона призвела до загибелі десятків тисяч мирних жителів, зруйнувала існуючу економічну, соціальну, культурну інфраструктуру.

Керівники й ініціатори агресивної війни Росії проти України повинні нести відповідальність за вчинений злочин перед українським народом.

1. Трєбін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність / М. П. Трєбін // Український соціум. – 2014. – № 3 (50). – С. 113–127.

2. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирном гражданском плане // И. Кант. Сочинения: в 6-ти т.; под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др. – М.: Мысль, 1966. – Т. 6. – С. 7–23.

3. Кант И. К вечному миру // И. Кант. Сочинения: в 6-ти т.; под общ. ред. В. Ф. Асмуса и др. – М.: Мысль, 1966. – Т. 6. – 743 с.

4. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель; пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – 534 с.

5. Богданович В. Ю. Гібридна війна на Сході України / В. Ю. Богданович // Оборонний вісник. – 2015. – № 1. – С. 10–15.
6. Волкотруб Л. В. Збройні сили України та їх основні функції / Л. В. Волкотруб // Держава і право. – 2015. – Серія Юридичні науки. – Вип. 68. – С. 122–132.
7. Радковець Ю. І. Ознаки технологій «гібридної війни» в агресивних діях Росії проти України / Ю. І. Радковець // Наука і оборона. – 2014. – № 3. – С. 36–40.
8. Ткачук Р. Гібридна війна / Р. Ткачук // Військо України. – 2014. – № 06 (165). – С. 10–15.
9. Єрмоленко А. Ціннісно-нормативні аспекти сучасної війни / А. Єрмоленко // Філософська думка. – 2015. – № 1. – С. 6–12.
10. Богущкий П. Тероризм як антиправова соціальна практика / П. Богущкий // Право України. – 2015. – № 9. – С. 90–96.
11. Рущенко І. П. Зупинити агресора / І. П. Рущенко // Оборонний вісник. – 2016. – № 1. – С. 8–12.
12. Рачок А. Неоголошена війна / А. Рачок, М. Пашков // Військо України. – 2015. – № 04 (174). – С. 24–27.
13. Поліковський М. Ф. Правові форми протидії України Російській агресії у гібридній війні / М. Ф. Поліковський // Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану чи військової окупації: історія і сучасність (правові аспекти): матеріали четвертої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції / І. Я. Терлюк (укладач); ННПП НУ «Львівська політехніка». – Львів: Ліга-Прес, 2015. – Вип. 4. – С. 29–33.
14. Шемшученко Ю. Зміцнювати, а не розхитувати державний суверенітет / Ю. Шемшученко, О. Скрипнюк // Право України. – 2015. – № 8. – С. 115–119.
15. Смолянук В. Історичні факти проти Кремлівської брехні / В. Смолянук // Військо України. – 2015. – № 09 (179). – С. 40–43.
16. Попович М. Війна і суспільство / М. Попович // Філософська думка. – 2015. – № 1. – С. 5.

**Пулым А. В. Антиправовая, антигуманная сущность гибридной войны России против Украины и ее социальные последствия**

*Проанализировано агрессивную политику России против Украины, в которой важную роль выполняет гибридная война, которая тесно связана с сепаратизмом, терроризмом и другими антигосударственными преступными формированиями, деятельность которых на территории суверенной Украины направлена на дестабилизацию социально-экономической и политической ситуации в Украине, а в перспективе ликвидации ее как суверенного независимого государства.*

*Установлено, что гибридная война – это комплекс политико-идеологических, экономических, военных, террористических, сепаратистских, бандитско-диверсионных акций, направленных на достижение геополитической стратегии России, постепенного расчленения территории Украины на*

*отдельные части типа «Новороссии» и присоединения ее к Российской Федерации. Определено, что главным заданием СМИ в гибридной войне есть информационно-идеологическая поддержка антигосударственного, антиправового сепаратистского движения на Востоке Украины.*

**Ключевые слова:** *государство, политика, гибридная война, право, агрессия, преступность, гуманизм, сепаратизм, терроризм, идеология, пропаганда.*

**Pulim O. V. Lawless, inhumane essence of the hybrid war of Russia against Ukraine and its social consequences**

*After the collapse of the former Soviet Union, Ukraine gained independence and started building up its own state, strictly adhering to the standards of international law and having taken the course towards the construction of own sovereign, democratic, social state orientating, first of all, at the European democratic and social values in its internal and external policy.*

*Ukraine's striving for implementing itself as an independent, democratic and sovereign state and becoming the full member of the European Union brought about the negative reaction of the Russian state leaders who were constructing their external policy trying to subjugate all former republics of the Soviet Union to its political, economic and cultural-inward dictate.*

*In this aspect, a significant role was set for Ukraine as the most powerful economically, socially and culturally developed republic of the former Soviet Union.*

*The philosophy of modern Russian ideological strategy embodies the entire complex of the ideas, the main essence of which is the messianic role of salvation of the existing civilization under the guidance of the great and indivisible Russia. The countries that do not support these ideas or openly ignore them are considered to be hostile by the Kremlin leaders, and they should be struggled against in all the directions. In the opinion of many Ukrainian and foreign specialists, Russian leaders have aimed first of all at returning its supremacy over Ukraine.*

*In political strategy Russian Federation pays much attention to its military doctrine, which is directed to putting into practice its military forces against the countries which lead independent policy that does not coincide with the interests of the Kremlin. The entire philosophy of Kremlin's external political activity is based on political ideological chauvinism, intimidation and the open use of its power in the form of aggressive assault, and the vivid example of this is an undeclared war against Ukraine, which got the name of «Hybrid» war.*

*The aggressive invasion of Russia on the Ukrainian territory, Crimea's annexation, starting the war in the East and announcing Donetsk and Luhansk regions as being independent from Ukraine are, first of all, the threat to the national security of Ukraine, encroachment on its sovereignty and independence, on its territorial integrity. The construction of Ukraine declares that Ukraine is a sovereign, democratic, socially lawful state.*

*Since the first days of its independence, Ukraine has declared its being beyond any coalition and not enrolling for any of the military political unions. In such a way Ukraine strictly observes all international lawful statements, leading peaceful external policy.*

*Russia's invasion on the territory of the independent Ukraine practically demonstrated the fact that Russia is the aggressor to the whole world. False statements about Ukraine's putting pressure upon Russian-speaking population have no real grounds, this is simply the cause for aggressive invasion. Russian leaders and mass media pay much attention to preparing and active operations of different separatist elements on the territory of Ukraine, organizing their generous financing, setting up illegal armed formations on the eastern territories of Ukraine for the purpose of political and economic destabilization of the situation in Ukraine.*

*Russian leaders pursue to destabilize the situation in the country, keeping our state in permanent tension with the purpose of demoralization of both the population and the military men on the whole. The so called «Hybrid» war has started. «Hybrid» war is a complex of political, ideological, economic, terrorist, separatist, bandit-diversion actions aimed at gaining the geopolitical strategy of Russia, i. e. gradual breaking up the Ukraine's territory into separate parts, like «Novorossia», and joining it to the Russian Federation.*

*A special word is to be said about modern information propagandist activity of Russian mass media which is a very important component of «Hybrid» war. The main task of Russian mass media is the information and ideological support of the anti-state, lawless, separatist movement in the Eastern Ukraine.*

*Estimating Russia's aggressive policy towards Ukraine and its conducting the «Hybrid» war, the world leaders consider it to be lawless, inhumane one directed against the rights and freedoms of the Ukrainian people.*

**Key words:** law, state, policy, hybrid war, aggression, crime, humanism, separatism, terrorism.

*Стаття надійшла 8 квітня 2016 р.*

УДК 340.132

**Н. В. Федіна**

## **НАЦІОНАЛЬНА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЕТАПІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У СВІТОВЕ СПІВТОВАРИСТВО**

*Здійснено аналіз проблем імплементації норм міжнародного права щодо прав людини в національне законодавство України на сучасному етапі розвитку української державності. Грунтуючись на аналізі сучасної вітчизняної наукової літератури, проведено наукову розвідку імплементаційного механізму, необхідного для забезпечення виконання державою своїх міжнародно-правових зобов'язань.*

*Внаслідок закріплення у Конституції України невідчужуваності і непорушності прав і свобод людини, їх недоторканності, невичерпності та*

забезпеченості з боку держави, досліджено історію виникнення і розвитку ідей та поглядів на свободу людини. Зауважено на ідеї та концепції минулого, які виконують важливу роль як аргументи та теоретичні передумови подальшого розвитку політико-правових знань.

**Ключові слова:** Конституція України, право, свобода, людина, демократія, держава, законність, справедливість, політико-правові знання, концепція.

**Постановка проблеми.** У сучасному світі однією з найважливіших складових публічного управління є права людини, оскільки саме в цій сфері сформовано ефективний механізм імплементації як через низку міжнародних договорів універсального та регіонального характеру, ратифікованих більшістю країн, так і через систему контрольних та правоохоронних органів, а також правозахисних організацій. У широкому розумінні права людини – це невід’ємні властивості, природні можливості розвитку, які визначають міру людської свободи, оскільки права людини – це надто складне, багатоаспектне, філософське, етичне, політологічне й правове поняття. Водночас права людини – наукова категорія, що характеризує правовий статус людини щодо держави, її інститутів, посадових осіб, міжурядових та міжнародних організацій, політичних груп, можливості й здатності людини в економічній, соціальній, політичній і культурній сферах.

**Стан дослідження.** Дослідженню прав і свобод людини присвятили свої праці відомі вчені, а саме: Р. Г. Авдюгін, Н. М. Оніщенко, І. Я. Вдовиченко, В. О. Веклич, В. Я. Крижанівський, П. Я. Рабинович, Л. М. Демко, А. М. Колодій, Ю. Ю. Білас, А. Ю. Олійник та інші. Зусиллями цих та інших учених за останні 10 років в Україні сформована нормативно-правова основа діяльності держави у сфері прав і свобод людини.

**Метою** статті є визначення на основі аналізу наукової літератури невідчужуваності та непорушності прав людини, їх недоторканність, невичерпність і забезпеченість з боку держави. Важливим для дослідження є не лише права людини, але й їх гарантії, розвиток демократії права, законності, справедливості.

**Виклад основних положень.** Проблема прав людини сьогодні надзвичайно важлива. І якщо раніше відносини у сфері реалізації, охорони й захисту прав людини регулювалися здебільшого внутрішньо-державним правом, то зараз вони стали повноцінним об’єктом «опіки» міжнародного права. Це неминуче пов’язано з інтенсифікацією й ускладненням контактів між відповідними нормами міжнародного й національного права. Тому кожна держава повинна створити ефективні юридичні механізми опосередкування таких контактів, а, відпо-

відно, й реалізації взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань щодо прав людини. З метою дослідження формалізації інституту прав людини необхідне визначення завдань аналізу цієї проблеми через такі напрями: аналіз історико-теоретичних засад формування та розвитку інституту прав людини у межах національної держави і в межах наддержавних утворень; визначення історичних тенденцій формування правової основи вшанування прав людини й основних свобод як базових засад діяльності міжнародних організацій; характеристики сфери забезпечення прав людини в межах сучасного цивілізаційного процесу як об'єкта публічної діяльності, з'ясування системи та повноважень складових системи прав і свобод людини; систематизації європейського досвіду раціоналізації публічного управління через імплементацію прав людини в принципи і напрями діяльності ЄС з використанням сучасної методології наукового дослідження, що спрямована на систематизацію досвіду спільного доробку країн-членів ЄС; аналізу дефініцій суб'єктів публічних відносин у системі вшанування прав людини через завдання, цілі, принципи, компетенції інститутів ЄС, а також з'ясування місця принципів прав людини в європейській правовій системі; установації напрямів реалізації принципу вшанування прав людини в межах ЄС у системі права національної держави (на прикладі України).

Сталий досвід міжнаціонального співробітництва в системі забезпечення прав і основних свобод людини переконливо доводить, що в умовах сьогодення повна заміна внутрішньодержавного регулювання правового становища людини міжнародно-правовими нормами навряд чи досяжна. Вичерпна й виняткова регламентація прав людини міжнародним правом нині неможлива через розбіжності, що є в підходах країн до проблеми визначення їх сутності та змісту. Крім того, механізм функціонування міжнародного права не може забезпечити фізичним особам можливість реалізовувати їх права в повному обсязі. Доти, поки існує державність і інститут громадянства, захист прав особи в тому чи іншому обсязі обов'язково буде встановлювати публічно-правові відносини між державою та людиною.

Важливо також урахувати, що основне призначення міжнародного права полягає не в підпорядкуванні внутрішнього життя країни наднаціональним правовим механізмам, а у формуванні оптимальних міжнародних умов для національного розвитку. Відповідно, головна мета угод, договорів та інших міжнародних актів у системі забезпечення прав людини полягає не в дублюванні національного законодавства, а у встановленні чітких загальних стандартів діяльності держав, у забезпеченні їх усебічного визнання й однакового застосування.

З появою кожної нової норми міжнародного права виникають два види різнорівневих правовідносин. По-перше, правовідносини між суб'єктами міжнародного права щодо встановлених прав і обов'язків регулюються безпосередньо міжнародним правом. По-друге, правовідносини між відповідними органами держав з приводу виконання міжнародно-правових зобов'язань, що випливають з такої норми й регулюються національним правом.

Досвід політичних трансформацій в Європі доводить, що формування сталих систем державного (публічного) управління значно посилюється саме через імплементації гуманізаційного чинника. Однією з найважливіших проблем сучасного суспільного розвитку є питання взаємовідносин держави і громадянина через формування ефективних національних та міжнародних інструментів захисту прав людини, адже наявність чи відсутність основних прав і свобод людини і громадянина є найвиразнішим показником ступеня розвитку громадянського суспільства, формування правової держави [1, с. 42–48]. Забезпечення прав людини визначає розвиток більшості країн на шляху політичної демократії, економічного прогресу та співробітництва, є одним із визначальних завдань процесу реформування українського суспільства, що набуває особливого значення в контексті європейської інтеграції України. Прагнення української держави стати повноправним членом світового співтовариства спрямовує зусилля органів державної влади на зміщення векторів діяльності влади з метою забезпечення гармонізації міжнародних стандартів дотримання прав людини та національних правових норм.

На сучасному етапі державотворення входження України у світове співтовариство й демократичні зміни всередині країни вимагають принципово нового ставлення до інституту прав людини. Водночас змінюється ставлення держави до загальноновизнаних положень міжнародного права щодо прав людини. Зокрема після здобуття членства України в Раді Європи у 1995 р. норми європейського права активно впливають на національну правову систему і вона здобуває якісно новий рівень. В українському суспільстві формуються, хоча й повільно, демократична правосвідомість і система правовідносин, заснованих на ідеях забезпечення людської гідності, визнання й захисту основних прав особи, пріоритету загальнолюдських цінностей.

Процес імплементації норм міжнародного права в національне законодавство України має певні особливості: не кожний міжнародний договір, підписаний від імені України є частиною її законодавства, а лише такий, який ратифікований у встановленому порядку Верховною Радою України. Водночас необхідно пам'ятати, що ні міжнародне



право, ні законодавство України не вимагає обов'язкової ратифікації усіх договорів. Деякі договори можуть набирати чинності з моменту підписання, приєднання, затвердження тощо. В таких випадках на підставі договору виникають міжнародні права та обов'язки держави, але його норми не включаються до національного законодавства; у правозастосовній діяльності допускається тлумачення положень національного законодавства на підставі норм відповідних міжнародних договорів, але не допускається тлумачення положень міжнародних договорів на підставі актів національного законодавства, навіть прийнятих і на їх виконання; у разі застосування інкорпорації, коли відповідно до міжнародного договору приймається акт національного законодавства, як правило, застосовуються норми останнього, незважаючи на те, що норми міжнародного договору не втрачають своєї чинності; при колізії норм міжнародного права та діють норми КУ. Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 9 КУ укладення міжнародних договорів, які суперечать КУ, можливе лише після внесення відповідних змін до КУ. Цією нормою КУ не лише усуває існуючі колізії з міжнародними договорами, а й унеможливує виникнення таких колізій у майбутньому, під час укладення міжнародних договорів; у випадках, коли міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, застосовуються правила міжнародного договору.

О. Ю. Баліцька констатує, що в Україні на конституційному рівні ще не створено ефективного імплементаційного механізму, потрібного для забезпечення виконання нею своїх міжнародно-правових зобов'язань [2, с. 6–7].

Отже, порядок імплементації міжнародних норм визначається нормами національного права. Відтак у вітчизняній правовій системі треба створити дієвий механізм імплементації й умови для забезпечення реалізації та фактичного використання норм міжнародного права у різних галузях права України. На сучасному етапі ця проблема частково вирішується віденською конвенцією про право міжнародних договорів, відповідно до якої держави не мають права посилатись на внутрішнє законодавство для виправлення міжнародного договору. Проблема вирішується частково тому, що стосується лише міжнародних договорів. А міжнародне право складається не тільки з міжнародних договорів, а й звичаєвих норм, резолюцій міжнародних організацій, інших джерел. У кожній державі це питання вирішується по-різному. Тому на практиці всі демократичні держави закріплюють принцип пріоритету міжнародного права у своїх конституціях (наприклад, ст. 10 Конституції Італії, п. 1 ст. 96 Конституції Іспанії тощо). Так,

ст. 55 Конституції Франції встановлює, що міжнародні договори і угоди, належно ратифіковані або прийняті, перевищують силу внутрішніх законів з моменту опублікування. Крім того, в преамбулі Конституції проголошується, що Франція, «вірна своїм традиціям, бере до уваги положення міжнародного публічного права». Відтак конституція визначає ставлення до міжнародних договорів і до інших джерел міжнародного права, визначаючи пріоритет перших і «беручи до уваги» останні.

У вітчизняній літературі А. Гаведовський, дослідивши теоретичні та практичні аспекти імплементації, переконливо довів переваги й доцільність її застосування як окремої концепції. За його визначенням, імплементація означає цілеспрямовану організаційно-правову діяльність держав, яка здійснюється індивідуально, колективно або в межах міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації зобов'язань, прийнятих ними відповідно до міжнародного права. Отже, за А. Гаведовським, імплементація передбачає забезпечення здійснення норм міжнародного права і на міжнародному, і на внутрішньодержавному рівнях усіма доступними й легальними для держав засобами: «Імплементація норм міжнародного права дуже часто неможлива без додаткових заходів правового характеру, які вживаються суб'єктами міжнародного права на міжнародному, національному рівнях або послідовно на тому й іншому» [3, с. 53].

Дослідження зазначеного питання для правотворчої діяльності є актуальним, доцільним і вбачається у тому, що його висновки щодо забезпечення відповідності норм національного права нормам згадуваних договорів (зокрема Конвенції) зможуть посприяти удосконаленню імплементаційного законодавчого процесу.

1. Аналіз особливостей національної імплементації міжнародних договорів про права людини вказують на необхідність розширення змісту поняття «національної імплементації норм міжнародного права», під якою пропонуємо розуміти процес юридичного опосередкування реалізації норм міжнародного права на території держави, здійснюваний шляхом не тільки правотворчої та організаційно-виконавчої, але й правозастосовної та правотлумачної діяльності державних органів.

2. Дослідження статусу міжнародних договорів у державі, визначення їх юридичної сили на основі конституційної практики держав свідчить, що конституційне формулювання про входження міжнародних договорів до складу саме національного законодавства, а не правової системи логічно потребує точнішого визначення статусу міжнародного договору, та, відповідно, вимагає розширення змісту поняття «національне законодавство», причому так, аби розуміти під ним

систему усіх джерел права цієї держави. Таке розуміння системи законодавства дає змогу порівнювати юридичну силу відповідних норм міжнародних договорів.

3. Здійснивши аналіз питання щодо відповідності національного законодавства положенням Європейської Конвенції з прав людини було встановлено таке: існує суперечність між нормами національного права і Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. З метою усунення колізії міжнародного права і національного, запобігання порушенням Конвенції в подальшому, необхідно увідповіднити національне законодавство держави з положеннями Конвенції. Реалізація вказаних пропозицій буде сприяти вдосконаленню законодавства і судової практики щодо забезпечення виконання на національному рівні міжнародно-правових зобов'язань держави у галузі прав людини (насамперед Конвенції про захист прав і основних свобод людини) [4, с. 45–46].

Ефективність імплементації норм міжнародного права в середині держави залежить від організаційно-правових заходів, що становлять зміст механізму імплементації, метою якого є досягнення цілей норм міжнародного права.

Сьогодні у вітчизняній літературі немає єдиного погляду щодо внутрішньодержавних способів імплементації норм міжнародного права та чітких критеріїв відмежування їх один від одного, а отже, й чітко визначеної систематизації способів імплементації міжнародно-правових норм. Віддаючи перевагу одним і заперечуючи інші, автори керуються власними переконаннями та прихильностями.

Тож способи імплементації загалом можна визначити як спеціальні напрями діяльності органів державної влади, що здійснюються з метою виконання міжнародно-правових норм. Способи імплементації застосовуються в кожному конкретному випадку уповноваженими на це органами законодавчої чи судової влади щодо окремих норм і їхньої сукупності. Тобто можна навіть говорити про те, що способи імплементації – це заходи, що їх органи державної влади вживають з метою реалізації конституційних гарантій імплементації норм міжнародного права.

Внутрішньодержавна імплементація не здійснюється самочинно чи довільно, за фактом наявності конституційних гарантій щодо імплементації норм міжнародного права.

З опублікуванням і набранням чинності міжнародними договорами їхні норми, виконання зобов'язань за якими може бути досягнуто без додаткових організаційно-правових заходів центральних органів державної влади, набувають значення норм внутрішнього права

й застосовуються судами та іншими органами та іншими органами державної влади.

На нашу думку, у правовій системі треба створити дієвий механізм імплементації й умови для забезпечення реалізації та фактичного використання норм міжнародного права України. На практиці держави мають свободу вибору засобів, за допомогою яких виконання норм міжнародних договорів має забезпечуватися внутрішнім законодавством.

Регуляторні акти, що діють у Європейському співтоваристві, є винятком, адже держави-члени відмовилися від будь-якої процедури імплементації, визнаючи пряму дію актів, що офіційно публікуються Європейським співтовариством відповідно до ст. 189 Римського договору (Договір про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) (Римський договір) від 25 березня 1957 р. про створення Європейського співтовариства. Відхилення від права є настільки незвичним, що держави дуже часто намагаються повернутися до практики опублікування договорів відповідно до національного законодавства. Однак Європейський суд у Люксембурзі не підтримав такої практики, засудивши будь-які затримки щодо прийняття документів про перенесення європейських директив у національне право. Про те, що похідні міжнародно-правові норми прямої дії запроваджуються у внутрішньодержавний правопорядок без застосування будь-яких внутрішніх заходів, зазначено в рішенні Європейського суду від 1968 р. [5, с. 23–24].

О. М. Руднева у своїй дисертації запропонувала дефініцію міжнародних стандартів прав і свобод людини, під якими розуміється вся система основоположних прав і свобод людини, а також основних загальносоціальних принципів, що мають універсальний та загальний характер, є єдиними для усіх держав, що приєдналися до відповідного міжнародного акта з прав людини (у разі, якщо останній є джерелом їх закріплення), і мають однаковий ступінь імперативності незалежно від того, у якій державі вони застосовуються.

Міжнародні стандарти прав людини здійснюють вплив на законодавчу, судову та іншу правозастосовну практику. Власне, вплив на законодавчу практику виявляється шляхом: прямого закріплення міжнародних стандартів в текстах нормативно-правових; оцінки внутрішньодержавного законодавства на предмет його відповідності міжнародним прав людини; забезпечення відповідності самого законодавчого процесу міжнародним стандартам забезпечення прав людини. Свій вплив на судову та іншу правозастосовну практику здійснюється через: безпосереднє звернення суб'єкта правозастосування до міжнародних стандартів прав людини під час розгляду конкретної життєвої

ситуації, що потребує правового регулювання; оцінку застосованого припису національного законодавства на предмет його відповідності міжнародним стандартам прав людини; тлумачення приписів національного законодавства у світлі міжнародних прав людини; здійснення правозастосовної діяльності відповідно до основних вимогам, що висувають міжнародні стандарти прав людини [6, с. 7].

Міжнародні стандарти прав людини – це універсальні принципи права та норми загального характеру, які, своєю чергою, класифікуються на: 1) міжнародні стандарти-принципи права; 2) міжнародні стандарти-норми прав людини. Як міжнародні стандарти-принципи права розглядаються принципи верховенства права, рівності, справедливості, принцип пріоритету прав людини, їх поваги і захисту, принцип демократизму.

До міжнародних стандартів-норм прав людини належать ті права і свободи, що закріплені в системі міжнародно-правових договорів з прав людини, що свідчать про їх безумовне визнання усією світовою спільнотою, та дотримання яких є міжнародно-правовим обов'язком держав [6, с. 14].

Загальновідомо, що не всі акти у сфері прав людини, що приймаються міжнародними організаціями, є правовими документами – доволі часто вони мають лише політичний характер, однак завдяки морально-політичному авторитету організацій, що їх розробляють (Рада Європи, ЄС, ОБСЄ), держави дослухаються до їх положень, хоча вони їх юридично і не зобов'язують. Ця ситуація спричинила проблему створення дієвих міжнародних контрольних механізмів. Оскільки такі механізми здатні інколи приймати обов'язкові до виконання державами рішення, які, як засвідчує історія, можуть виявитися не об'єктивними чи упередженими, то ця ситуація зумовлює проблему забезпечення державного суверенітету країни, що є членом міжнародної організації [7, ст. 81–82].

З розглянутого питання можна зробити висновок, що імплементацією є цілеспрямована організаційно-правову діяльність держав, яка здійснюється індивідуально, колективно або в межах міжнародних організацій з метою своєчасної, всебічної і повної реалізації зобов'язань, прийнятих ними відповідно до міжнародного права. Імплементация міжнародних стандартів є позитивним процесом для українського законодавства.

**Висновки.** Загальновизнано, що права людини – це такий правовий інститут загальнолюдських цінностей, для якого характерне встановлення єдиних міжнародно-правових стандартів. Сьогодні у світі існує багато інститутів і механізмів, спрямованих на захист прав

людини, але права особистості часто порушуються, а способи їх захисту не завжди достатньо ефективні. Саме тому актуалізується завдання удосконалення вже наявних методів і засобів, і створення нових інститутів, що гарантують і забезпечують дотримання прав людини. Саме тому надзвичайно важливим напрямом становлення сучасної моделі публічного управління є, по-перше, напрацювання сучасної парадигми управління, що уособлює теоретико-методологічну та історико-правову складові імплементації концепції прав людини в публічно-правові відносини; по-друге, реалізації європейських принципів публічно-управлінської діяльності в контексті реалізації права людини на добре управління (good governance).

Напрямами подальших наукових розвідок з цієї тематики мають бути такі: формування національної системи публічного адміністрування в умовах реалізації європейських стандартів забезпечення прав людини; забезпечення права на місцеве самоврядування громадян України в контексті європеїзації публічного управління; конституційно-правові засади формалізації прав людини в системі публічно-правових відносин.

---

1. Добрянський С. П. Хартія Європейського Союзу про основні права як втілення здобутків загальної теорії прав людини / С. П. Добрянський // Бюлетень Мін-ва юстиції України. – 2003. – № 5. – С. 42–48.

2. Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез II Всеукр. наук.-практ. конф. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – С. 6–7.

3. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права / А. С. Гавердовский. – К.: Вища школа, 1980. – С. 53.

4. Загорська М. До питання про імплементацію міжнародних договорів щодо прав людини в національне законодавство / М. Загорська, Л. М. Дешко // Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: збірник тез доповідей за матеріалами I Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (м. Суми, 8–9 грудня 2006 року). – Суми: УАБС НБУ, 2006. – 336 с.

5. Плавич В. П. Імплементация норм і принципів сучасного міжнародного права у внутрішнє право (порівняльно-правові аспекти) / В. П. Плавич // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; НАН України, 2013. – Вип. 60. – С. 23–24.

6. Міжнародні стандарти прав людини та їх роль в розвитку правової системи України: теоретична характеристика: автореферат дис. на здоб. наук. ступ. доктора юрид. наук / О. М. Руднева. – Х., 2011. – С. 14.

7. Битяк Ю. Права і свободи людини в умовах глобалізації / Ю. Битяк, І. Яковюк // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 2. – С. 81–82.

**Федина Н. В. Национальная имплементация прав человека на этапе интеграции Украины в мировое сообщество**

*Проведен анализ проблем имплементации норм международного права в области прав человека в национальное законодательство Украины на современном этапе развития украинской государственности. Основываясь на анализе современной отечественной научной литературы, проведено научное исследование имплементационного механизма, необходимого для обеспечения выполнения государством своих международно-правовых обязательств.*

*В связи с закреплением в Конституции Украины неотчуждаемости и неизбылемости прав и свобод человека, их неприкосновенности, неисчерпаемости и обеспеченности со стороны государства, исследована история возникновения и развития идей и взглядов на свободу человека. Акцентировано на идеи и концепции прошлого, которые играют важную роль в качестве аргументов и теоретических предпосылок дальнейшего развития политико-правовых знаний.*

**Ключевые слова:** Конституция Украины, право, свобода, человек, демократия, государство, законность, справедливость, политико-правовые знания, концепция.

**Fedina N. V. National implementation of human rights on the stage of integration of Ukraine into the world community**

*Relevance of the research is caused by the rights proclaimed and guaranteed by the state being a central institute of the constitutional law, index of the level of democracy and building of civil society in a legal state, whose legal system is based on the principles of humanity and priority of human values. The Constitution of Ukraine proclaimed a large number of human rights. They are considered as the achievements of world civilization. But the world is changing; gradually the social relations come up to a new level. New needs require new measures for their implementation. The science opens new opportunities to the individual. New needs require new measures for their implementation.*

*Since the human rights is the phenomena that are constantly changing in terms of integration and civilization processes, so the problems caused by the possibilities of biotechnology become more and more popular today and require ethical and legal assessment, changes in sustainable Institute of Human Rights. The state of rapid and uncontrolled development of the science demonstrates the need for building of restraining factors. This is timely establishment of the legal frameworks for the possible researches using humans, its tissues, organs, etc.; it can prevent negative phenomena that can destroy individuality, non-man-making and a man himself as a whole. The relevance of the research of human rights of new generation is caused by the need to minimize the risks of adverse impact on the human body providing the appropriate safeguards to protect the human body from the harmful effects. Such problems today are designed to solve not only within the jurisprudence but also with religion, bioenergy, medicine, philosophy. At the modern stage it is necessary not only to solve them by means of legal regulations but also to study them primarily.*

**Key words:** right, human, democracy, state, humanity, society, civilization.

*Стаття надійшла 19 квітня 2016 р.*

## ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ВІЙНИ

*Здійснено історико-філософський огляд поняття війни, трактування та ставлення до неї різних науковців та наукових шкіл, а саме: Марка Тулія Цицерона, Святого Амвросія, Томи Аквінського, Августина, Г. Гроція, Карла фон Клаузевіца, Гердера, Г. Гегеля, Л. Толстого, Н. Радищева, Й. Галтунга та інших.*

*Охарактеризовано теорію справедливої війни, на яку звернув увагу ще Арістотель у своїй праці «Політика» і яка використовується при описанні воєн, які велися греками «в ім'я поширення культури і цивілізації» проти інших націй, бо ті вважалися варварами.*

**Ключові слова:** війна, мир, теорія справедливої війни, мета війни, природне право, пацифізм.

**Постановка проблеми.** Війна як соціальне явище має давню історію, адже від початку існування людства в різних формах проявлялися конфлікти між людьми та їх групами. Під час розвитку цивілізації розвиваються способи й методи ведення війни. Крім того, з часом змінюються погляди людей на явище війни.

В одну епоху війни вихвалялися, а в іншу – засуджуються і вважаються неприпустимим способом вирішення конфліктів. Такі погляди залежать від розвитку суспільства та розвитку військової майстерності і засобів ведення війни.

**Стан дослідження.** Науковою проблематикою, пов'язаною із історико-філософським аналізом поняття війни, трактування та ставлення до неї займалися такі зарубіжні науковці, як: Т. Аквінський, Св. Амвросій, Арістотель, Й. Галтунга, Г. Гегель, Й.-Г. Гердер, Г. Гроцій, К. фон Клаузевіц, А. Печчей, Н. Радищев, Л. Толстой, Цицерон та інші.

**Мета статті** – здійснити історико-філософський екскурс поняття війни, дослідити її трактування та ставлення до неї різних науковців та наукових шкіл минулого та сучасності.

**Виклад основних положень.** За час історії людства відбулась низка війн: внутрішньодержавних, національних, і світових. Спершу ставлення до війни було неоднозначним. Вона не завжди визнавалася негативним явищем.

Теорія справедливої війни має давню історію, впродовж якої вона змінювала свою сутність і компоненти. Її метою було виправдан-



ня і обмеження зла війни. Термін справедлива війна знаходимо ще в праці Арістотеля «Політика», який він використовує під час описання воєн, які провадили греки. Насправді причиною цих воєн було поширення політичного та економічного контролю над новими територіями [1]. Римський політик і оратор Марк Тулій Цицерон проаналізував питання війни у праці «Про обов'язки». Він вважав війну крайнім заходом, до якого слід вдаватися лише в окремих випадках. Римський оратор зазначав: є два методи вирішення конфліктів – дискусія та застосування сили, що означає насильство або війну. Війна не може бути справедливою, якщо тільки вона не ведеться для відновлення втрачених цінностей, відбиття агресії, проти поневолення або як виконання священних обов'язків перед союзниками. Цицерон перераховував умови і правила, виконання яких могло виправдати війну. Ще до завершення війни повинні бути подані офіційна вимога сатисфакції, за виконання якої ворожа сторона може уникнути війни, та попередження щодо можливого початку війни. Лише після подання попередження слід формально оголосити війну. Справедлива війна включала покарання ворога за злочини. Після перемоги потрібно виявити до ворогів милість, якщо вони не діяли із даремною жорстокістю. Цицерон присвячує окремий розділ трактату військовій моралі. Основні його положення такі: війна – вимушений акт і допустима лише тоді, коли переговори не мали позитивного результату. Причиною війни може бути лише оборона своєї держави, а метою її повинен бути стійкий мир. Ставитися до переможених треба людяно. Ті, хто здався на милість переможця, мають право на помилування. Всупереч самому собі, давньоримський політичний діяч допускає та виправдовує війни заради слави. Це є наслідком його переконання, що Рим виконує всесвітньо-історичну місію [2, с. 328–330]. Погляди на військове вирішення конфліктів на такому ранньому етапі розвитку цивілізації мають загально-моральні принципи справедливості та раціональні засади врегулювання війни, визначення винних сторін та встановлення відповідальності.

Святий Амвросій також вважав, що той, хто не відвів удар ворога від свого товариша, якщо міг, є так само винним, як і той, хто бив і чинив несправедливо. Розуміння справедливості втручання для допомоги тим, хто страждає від несправедливості чи агресії, було перенесене до доктрини війни. Пізніше цей вислів Амвросія був неодноразово використаний як виправдання Хрестових походів – військового втручання заради допомоги християнам, які потерпали в Святій Землі. Війна після Хрестових походів стає у суспільній свідомості засобом накопичення матеріальних цінностей. Водночас теологи, філософи і представники духовенства продовжували розвивати теорію «спра-

ведливої війни», яка б охоплювала всі аспекти протистояння з погляду християнства і була прийнятною хоча б для більшості правителів. Тома Аквінський прийняв за основу позицію Августина й забезпечив теорію справедливої війни системним набором критеріїв: справедлива причина; законність влади; праведні наміри. Як і Августин, Тома зосередив свій аналіз справедливої війни на системі добродетельності й прямо пов'язав її з проблемами спільного добробуту. Війна забирає людські життя, морально це може бути прийнятним, тільки коли стосується захисту спільного добробуту.

Мета етики справедливої війни полягала не у виправданні насильства, а в обмеженні його масштабів у світі, де сила є трагічним, але необхідним знаряддям політичного процесу [1].

Голландець Г. Гроцій проаналізував концепти війни і миру в своїй фундаментальній праці «Про право війни та миру». Три книги, в яких пояснюються природне право і право народів, а також принципи публічного права. Г. Гроцій однозначно засуджує безглузді жорстокість і віроломство, що супроводжували війни між сучасними йому державами, зокрема Тридцятирічній війні. Він заявляє, що серця людей, втомлені війною, прагнуть встановлення миру. Виправданням війни може бути, за Г. Гроцієм, або крайня необхідність, або істинна любов до людей [3, с. 325]. Г. Гроцій переконує в тому, що війну хибно вважати мистецтвом через її жахливість. Він з'ясовує, що саме може спричинити війни і що є кінцевою метою війни: «Всі взаємні суперечки осіб, що не пов'язані в єдине загальним внутрішньодержавним правом, стосуються стану війни чи миру; такими є суперечки тих, які ще не об'єднані в народ, чи тих, хто належить до різних народів, – як приватних осіб, так і самих правителів, а також осіб, що мають такі ж права, як і правителі, а саме – осіб знатного походження і вільних громадян у республіках... Сама ж війна приводить нас до миру як до своєї кінцевої мети». За Г. Гроцієм, війну можуть спричинити необхідність самозахисту, повернення того, що належить, або повинне належати нам, чи ж заради покарання правопорушника [3, с. 326].

Оскільки неможливо запобігти війнам між державами, то війна, за переконанням Г. Гроція, повинна вестися відповідно до принципів права й гуманності. Г. Гроцій дискутує з тими, хто стверджує, що ніби в міжнародних відносинах все вирішує сила і що під час війни всі закони припиняють свою дію. Він намагається інакше вирішити проблему співвідношення війни і миру. Для оцінки дій воюючих сторін Г. Гроцій використовує критерій внутрішньої справедливості, за допомогою якого обґрунтовує необхідність обмеження жахів війни. Він радить уникати вбивств, якщо для цього є хоч найменша можливість,

бо воно несумісне із заповіддю любові до ближнього [3, с. 191]. Г. Гроцій вважає війни невід’ємною умовою існування людства, але визнає, що вона спричиняє нещастя. Тому він радить, якщо не певні у справедливості війни, що може розпочатися, то віддайте перевагу мирові. Г. Гроцій виокремлює є три способи запобігання війни. Суперечку, що може перетворитися на війну, можливо вирішити за допомогою переговорів; сторони можуть обрати третейського суддю; суперечку можна вирішити за допомогою жеребу. Навіть справедливі війни треба починати обачно. Існують ситуації, за яких доцільно відмовитися від цих воєн. Коли ж війна є неминучою, вона ведеться заради укладення миру. Доктрина «справедливої війни» розглядалась на II Ватиканському соборі і є складовою католицького катехизму [3, с. 191]. Теорія «справедливої війни» формувалась упродовж тривалого часу і сьогодні вона не стільки виправдовує певні війни, скільки визначає критерії, за якими війна може бути визнана справедливою, та обмежує засоби ведення такої війни. Відтак поняття «справедливої війни» не є позитивним концептом, справедливі війни визнаються злом, але меншим і необхідним. В цьому полягає суперечність цієї доктрини.

У книзі «Про війну» Карл фон Клаузевіц писав: «Якщо ми захочемо охопити думкою як одне ціле всю незліченну кількість єдинокорств, з яких складається війна, то краще всього уявити собі сутичку двох борців. Кожен з них прагне за допомогою фізичного насильства примусити іншого виконати його волю; його найближча мета – зруйнувати супротивника і тим самим зробити його не здатним до всякого подальшого опору» [4, с. 28].

Далі Клаузевіц вводить два поняття, необхідні на його думку для аналізу війни: «політична мета війни» і «мета воєнних дій». Політична мета війни як первинний мотив повинна бути вельми вагомим чинником: що менше жертва, яку ми вимагаємо від нашого противника, то менший опір ми можемо від нього чекати. Але що нікчемніші наші вимоги, то слабшою буде й наша підготовка. Інколи політична мета може збігатись з військовою, наприклад, завоювання відомих областей; часом політична мета не буде самою придатною, щоб слугувати вираженням цілі, військових дій. У своїй книзі Клаузевіц аналізує зв’язок війни з політикою. Він вважає, що війна в людському суспільстві – війна цілих народів, і притому народів цивілізованих, – завжди виникає з політичного становища і зумовлюється лише політичними мотивами. Війна, на його думку, є не тільки політичний акт, а й справжнє знаряддя політики, продовження політичних відносин, здійснення їх іншими способами. Те, що залишається в ній своєрідного, відноситься лише до своєрідності її коштів [4, с. 28]. Справді, якщо

розглядати питання війни лише з економічних та політичних аспектів, не враховуючи водночас людський аспект (моральний), війна може виступати як один з видів політичних відносин. Адже під час війни є сторони більш чи менш зацікавлені (як при укладенні міжнародних угод), є вигідне чи незручне становище (як при певній міжнародній обставині), є та сторона, яка отримала вигоду, а є та, яка зазнає втрат (як при виконанні міжнародного зобов'язання чи угоди).

Ідеал життя без воєн, коли в міжнародних відносинах дотримувалися б загально визнаних норм справедливості, сформувався давно. Вже в античних філософів можна спостерігати ідеї світу. Правда, це питання розглядалося лише як проблема відносин між грецькими державами. Античний філософ Гердер пропонує низку принципів, за допомогою яких можна виховати справедливих людей. Це, зокрема, відраза до війни, менше шанування військової слави: «Все ширше треба поширювати переконання в тому, що героїчний дух, проявлений у завоювальницьких війнах, є вампіром на тілі людства і зовсім не заслуговує тієї слави і поваги, які віддають йому за традицією, що йде від греків, римлян і варварів». Крім того, до таких принципів Гердер відносить правильне тлумачення очищеного патріотизму, почуття справедливості до інших народів. Водночас Гердер не апелює до урядів, а звертається до народів, які найбільше страждають від війни. Якщо голос народів прозвучить доволі переконливо, правителі змушені будуть до нього прислухатися і коритися [5, с. 176]. Думки вченого дуже актуальні сьогодні. Незважаючи на високий рівень розвитку міжнародних відносин, досить часто, особливо що стосується воєнних конфліктів, зобов'язання, взяті учасниками домовленостей, не виконуються.

Те ж стосується і внутрішньодержавних конфліктів. Державна влада, яка є представником домінуючої частини населення, буде більш ефективною, якщо відчуватиме реальний контроль з боку населення.

У цьому контексті суперечливою є теорія Г. Гегеля. Абсолютизуючи перевагу загального над одиничним, роду над індивідом, він вважав, що війна виконує історичний вирок цілим народам, які не пов'язані з абсолютним духом. За Г. Гегелем, війна – двигун історичного прогресу [5, с. 176]. Гарантією незалежності держави та її суверенітету, на думку Г. Гегеля, є постійна армія. Зважаючи на існуючі погляди, він зазначає, що для того, щоб належно оцінити її значення, потрібен державницький підхід та розуміння сутності питання. Якщо ж розглядаючи необхідність утримання власної постійної армії з погляду приватних інтересів пересічних індивідів, переважатиме позиція «економії витрат», то це виступатиме надзвичайно шкідливим явищем для будь-якої держави [6, с. 11]. Також варто згадати відомий латинський

вислів: «Хочеш миру – готуйся до війни». Країна, яка хоче запобігти військовим конфліктам, повинна мати потужний військовий потенціал, адже на «беззбройного сусіда» завжди виникає спокуса напасти.

З розвитком науки тематикою війни цікавились вітчизняні та світові науковці. Наприклад, Л. Толстой відстоював у своїх творах ідею «непротивлення злу насильством». Своєю чергою, Н. Радищев відкидав ті положення теорії природного права, які визнавали війну неминучою, виправдовували право війни. На його думку, устрій суспільства на засадах демократичної республіки назавжди позбавить від найбільшого зла – війни. У двадцятому столітті, коли відбулись дві небачені до цього за масштабами світові війни, ще більш загострилось значення проблеми війни.

У цей період розвивається нова теорія, що виникла в США і Великобританії після наполеонівських війн. Вона відкидає всяке насильство і будь-які війни, зокрема й оборонні. Деякі сучасні представники пацифізму вважають, що війни зникнуть тоді, коли населення на землі стане стабільним; інші розробляють такі заходи, на які можна було б відвернути увагу «войовничий інстинкт» людини. Таким «моральним еквівалентом», на їхню думку, може слугувати розвиток спорту, особливо змагань, пов'язаних з ризиком для життя.

Відомий дослідник Й. Галтунга спробував порушити межі пацифізму. Його концепція виражається в «мінімізації насильства і несправедливості у світі», тільки тоді й реалізуватимуться вищі життєві людські цінності. Дуже цікава позиція одного з найвпливовіших теоретиків Римського клубу – А. Печчеї, який стверджує, що створений людиною науково-технічний комплекс «позбавив його орієнтирів і рівноваги, поваливши в хаос всю людську систему». Основну причину, яка підриває підвалини світу, він бачить у вадах психології і моралі індивіда – жадібності, егоїзмі, схильності до зла, насильства тощо. Тому головною роллю у здійсненні гуманістичної переорієнтації людства, на його думку, виконує «зміна людьми своїх звичок, звичаїв, поведінки» [7, с. 176].

Отже, ідеї пацифізму завжди були серед думок науковців того чи іншого періоду. Вони містять глибокі засади моральності та справедливості, що є необхідними умовами дотримання миру.

Мислителі різних епох засуджували війни, пристрасно мріяли про вічне світу і розробляли різні аспекти проблеми загального миру. Одні з них брали до уваги здебільшого її етичний бік. Вони вважали, що агресивна війна є породження аморальності, що світ може бути досягнутий тільки внаслідок взаєморозуміння, терпимості до різних віросповідань, усунення націоналістичних пережитків, виховання

людей у дусі принципу «всі люди брати». Інші бачили головне зло, заподіюване війнами, в господарських розрухах, в порушення нормального функціонування всієї економічної структури. Відтак вони намагалися схилити людство до миру, малюючи картини загального процвітання в суспільстві без воєн, в якому пріоритет буде надаватися розвитку науки, техніки, мистецтва, літератури, а не вдосконаленню засобів знищення. Вони вважали, що мир між державами може бути встановлений в результаті розумної політики освіченого правителя. Треті, розробляли правові аспекти проблеми миру, досягти якого вони прагнули шляхом договору між урядами, створенням регіональних або всесвітніх федерацій держав [7, с. 176].

Отже, як ми бачимо, визначними науковцями минулого розроблялися різноманітні теорії, які спонукали запобігати військовому вирішенню суперечностей. Проте жодна з них, на жаль, не є ідеальною. Для використання тієї чи іншої моделі слід враховувати усі особливості конкретної конфліктної ситуації.

У сучасному світі існує низка державних та громадських інституцій, що мають міжнародний статус, які мають за мету вивчення природи війни, соціальних конфліктів та тероризму. Це насамперед лондонський King's College (Департамент військових студій), Школа гуманітарних студій, мов та соціальних наук Волверхемптонського університету (Велика Британія), центр військових студій Бірмінгемського університету, у Оксфордському університеті реалізується дослідницька програма щодо проблем динаміки характеру війни (The Oxford Leverhulme Programme on the Changing Character of War), а також безпосередньо центри професійної військової підготовки – Королівська військова академія Сандхерст, Американська військова академія (Вест Пойнт), Інститут стратегічних студій при Військовому коледжі США, Інтелектуальний та лідерський центр ВПС (Австралія) та багато інших. Також дослідницька робота в цій сфері проходить під егідою ООН та ЮНЕСКО, а також з допомогою приватних фондів та громадських організацій [8].

Аналіз доступних джерел, що тематично належать до цієї теми, вказує на певну дихотомію підходів до розробки філософського осмислення військової проблематики. Це насамперед «погляд із середини» – філософські рефлексії професійних військових, що обирали за мету дослідження сутності та законів війни. До класики творів з військової тематики можна належать роботи Сунь-цзи «Мистецтво стратегії», К. Клаузевица «Про війну», Б. Х. Ліддела-Гарта «Стратегія непрямих дій». Сюди також відносимо філософське осмислення питань природи війни, військової стратегії і тактики, великої стратегії у її відношенні

до війни у творах визначних воєначальників – Т. Е. Лоуренса, Б. Л. Монтгомері, Віконта Аламенського та багатьох інших [8].

**Висновки.** Відколи існує людство, відтоді існує проблема війни і миру. Звісно, цю споконвічну проблему не могла оминати філософсько-правова наука.

Вчені, науковці, філософи розглядали причини та умови війн, їх наслідки, та найважливіше, доцільність. У більшості висновків руйнуючі наслідки війни не виправдовують її цілей, навіть найбагородніша мета не може досягатися такими матеріальними і людськими жертвами, як це відбувається під час збройних конфліктів. Тому впродовж історії і досі активно розробляються ідеї пацифізму та «справедливої війни» з метою визначення засобів і способів міжнародного та державного впливу для збереження миру.

---

1. Семчинський К. Контроверса теорії справедливої війни у працях філософів і християнських теологів / К. Семчинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20641/11\\_Semchinsky.pdf?sequence=1](http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20641/11_Semchinsky.pdf?sequence=1)

2. Утченко Л. Цицерон и его время / Л. Утченко. – М.: Издательство «Мысль», 1972. – 328–330 с.

3. Гуго Г. О праве войны и мира / Г. Гуго. – М., 1994. – 564 с.

4. Клаузевіц К. Про війну / К. Клаузевіц. – М., 1990. – 276 с.

5. Гулига А. В. Німецька класична філософія / А. В. Гулига. – М.: Мисль, 1986. – 334 с.

6. Савченко О. М. Філософсько-методологічні проблеми військово-соціального управління: Гегель про місце насильства у суспільному розвитку / О. М. Савченко, Л. І. Міневалієва, В. О. Ковач, В. А. Мусієнко, В. В. Малишкін // Міждисциплінарне дослідження в науці та освіті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mino.esrae.ru/170-1397>

7. Капто А. С. Философия мира: истоки, тенденции, перспективы / А. С. Капто. – М., 1990. – 289 с.

8. Філософія війни: досвід побудови курсу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.academia.edu/6674113/Філософія\\_війни\\_досвід\\_побудови\\_курсу](https://www.academia.edu/6674113/Філософія_війни_досвід_побудови_курсу)

### **Шевцов М. Б. Историко-философская рефлексия войны**

*Осуществлен историко-философский обзор понятия войны, трактовка и отношение к ней разных ученых и научных школ прошлого, а именно: Марка Тулия Цицерона, Святого Амвросия, Фомы Аквинского, Августина, Г. Гроция, Карла фон Клаузевица, Гердера, Гегеля, Л. Толстого, Н. Радищева, И. Галлунг и других.*

*Охарактеризовано теорію справедливої війни, которую отметил еще Аристотель в своей работе «Политика» и используется при описании*

войн, которые велись греками «во имя распространения культуры и цивилизации» против других наций, ибо они считались варварами.

**Ключевые слова:** война, мир, теория справедливой войны, цель войны, естественное право, пацифизм.

### **Shevtsiv M. B. Historical and philosophical reflection of the War**

*The article implements historical and philosophical digression of the war concept, its treatment and attitude by various scientists and scientific schools of the past and present. Thus, special attention is paid to the characteristics of fair war theory, which has been already mentioned by Aristotle in his work «Politics» and has been used when describing the Greeks wars «in the name of spreading culture and civilization» against not Greeks, as they have been considered barbarians. In fact, the spread of political and economic control over new territories was the real cause of these wars.*

*Roman politician and orator Marcus Tullius Cicero, in his turn, addressed the issues of war in the work «On duties. » Cicero considered war as an extreme measure, which should be resorted to only in rare cases. Saint Ambrose also believed that those who did not hit their friends' enemy, if they could, are just as guilty as those who beat and behaved unfair. Thomas Aquinas, having accepted the position of Augustine, characterizes the fair war theory as system set of criteria: just cause; legitimacy of power; righteous intentions.*

*The Dutchman H. Grotius refers to the analysis of war and peace concepts in his fundamental work «On the Law of War and Peace. » Instead, in his book «On the War» Carl von Clausewitz introduces two concepts which, in his opinion, are necessary to analyze the war: «political goal of war» and «objective of military actions». The ancient philosopher Herder puts forward a set of principles for educating people in the spirit of justice and humanity, including aversion to the war.*

*In contrast to the predecessors, G. Hegel's theory sounds as a sharp dissonance. According to his statements, war – is the engine of historical progress. L. Tolstoy advocated in his writings the idea of «non-resistance to evil by violence». N. Radyshchev, in his turn, rejected those regulations of the theory of natural law, which recognized the war as inevitable, and justified the right for war.*

*Famous researcher J. Haltunha tried to go beyond the narrow limits of pacifism that appeared as a new theory in the United States and Great Britain after the Napoleonic wars. His concept is expressed in minimization of violence and injustice in the world, and only in this case the higher vital human values will be implemented.*

**Key words:** war, peace, theory of fair war, the objective of the war, natural law, pacifism.

*Стаття надійшла 10 березня 2016 р.*



## *Розділ 2*

# ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 346.2

**О. М. Гнатів**

## ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЛІКВІДАЦІЇ ЯК СПОСОБУ ПРИПИНЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

*Здійснено системний аналіз правових норм, які регулюють ліквідацію юридичної особи. Досліджено поняття ліквідації юридичної особи за законодавством України.*

*Внаслідок проведеної наукової розвідки зроблено висновок про недоцільність застосування поняття «ліквідація» щодо майна, зокрема пайового інвестиційного фонду.*

*Розглянуто види ліквідації юридичних осіб. Визначено особливості ліквідації як способу припинення юридичних осіб.*

**Ключові слова:** *юридична особа, припинення юридичних осіб, ліквідація юридичних осіб.*

**Постановка проблеми.** Незважаючи на те, що термін «ліквідація юридичної особи» не є новим, законодавчого закріплення в Україні він не отримав. Це, своєю чергою, зумовлює дискусії щодо визначення змісту цього поняття, а також його відмінності від реорганізації тощо. Крім того, прийняття нових законодавчих актів, у яких вживається термін «ліквідація», сприяє необґрунтованому розширенню його сфери застосування.

Відтак актуальним є з'ясування смислового навантаження терміну «ліквідація юридичної особи» у цивільному законодавстві України.

**Стан дослідження.** У науковій літературі досліджувалися окремі аспекти ліквідації юридичних осіб, зокрема, у працях таких вітчизняних вчених: П. О. Повара, О. М. Скоропис, О. В. Титової та ін. Однак теоретичні розробки у цій сфері не охоплюють усього аспекту невіршених питань, чому також сприяє динаміка прийняття нових законодавчих актів.

Метою статті є з'ясування змісту поняття ліквідації юридичних осіб, визначення особливостей ліквідації як способу припинення юридичних осіб.

**Виклад основних положень.** Як вже було зазначено, у цивільному законодавстві України немає визначення поняття «ліквідація юридичної особи», хоча особливості ліквідації встановлені ледь не для усіх видів та організаційно-правових форм юридичних осіб. Однак у ст. 37 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [1] закріплене поняття ліквідації як однієї із судових процедур, що застосовуються до юридичної особи, стосовно якої порушено справу про банкрутство. Під ліквідацією у цьому Законі розуміється припинення суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення в порядку цього Закону вимог кредиторів шляхом продажу його майна.

На думку О. Титової під ліквідацією необхідно розуміти припинення діяльності юридичної особи без переходу прав та обов'язків у порядку правонаступництва до інших осіб, крім випадків, спеціально обумовлених законодавством [2, с. 14].

Дещо схоже визначення ліквідації запропоновано П. Поваром: «Ліквідація суб'єкта господарювання – це припинення його існування як суб'єкта права за встановленою законодавством процедурою без настання універсального правонаступництва» [3, с. 6]. Ліквідацію юридичної особи як систему встановлених законодавством дій, спрямованих на припинення юридичної особи без правонаступників розглядає О. Скоропис [4, с. 14]. Інколи ліквідацію розуміють як регламентовану законом процедуру, результатом якої є припинення діяльності юридичної особи [5]. Водночас М. Фесюра вважає, що ліквідація – це припинення підприємства, установи, організації, які є суб'єктами господарювання, що відбувається на законних підставах, в порядку та черговості задоволення вимог кредиторів, відповідно до вимог державного законодавства України [6, с. 313].

У законодавстві країн Європейського Союзу під ліквідаційними процедурами розуміють колективні процедури, які започатковуються і контролюються адміністративними або судовими органами держави з метою реалізації активів під наглядом цих органів, зокрема якщо процедури закінчуються компромісною угодою боржника з кредитором або іншим подібним засобом [7].

Аналізуючи зазначені визначення, доходимо висновку, що більшість авторів акцентує на головній відмінності реорганізації від ліквідації, а саме відсутності правонаступництва.

Однак вважаємо за необхідне наголосити на тому, що під час ліквідації теж можливе правонаступництво, але відмінне від правонаступництва у процесі реорганізації. Відтак відповідно до ч. 3 ст. 83 Закону України «Про господарські товариства» [8] кошти (майно), які залишилися після задоволення вимог кредиторів, розподіляються між вкладниками для повернення їм їхніх вкладів, а решта – між повними учасниками пропорційно їх участі у статутному капіталі. Згідно зі ст. 89 Закону України «Про акціонерні товариства» [9] у сьому, восьму і дев'яту чергу задовольняються виплати ліквідної вартості привілейованих акцій, виплати за простими акціями, які підлягають обов'язковому викупу, решта майна – розподіляється між іншими власниками простих акцій, пропорційно до належної їм кількості таких акцій.

Звідси висновок, що правонаступництво може бути під час ліквідації юридичної особи. Однак, по-перше, правонаступництво у разі ліквідації суб'єкта господарювання відбувається лише за наявності майна, яке залишилося після задоволення вимог усіх кредиторів у встановленому законом порядку. По-друге, правонаступниками у цьому разі виступають засновники, тобто фізичні і юридичні особи (зокрема фізичні особи без статусу підприємців), крім передбачених законом винятків. Такий виняток, до прикладу, встановлено Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [10]. Відповідно до ч. 5 ст. 18 зазначеного Закону активи ліквідованої благодійної організації, які залишилися після задоволення усіх вимог кредиторів, повинні бути передані одній або кільком діючим благодійним організаціям. По-третє, відбувається правонаступництво лише щодо тієї частини майна, яке залишилося після погашення кредиторської заборгованості, а не щодо всієї сукупності належного майна. Водночас нема правонаступництва у частині права вимоги, а також боргів ліквідованої юридичної особи. По-четверте, порядок переходу прав на майно відбувається у порядку, встановленому законом, установчими документами або рішенням суду.

Зважаючи на юридичну сутність інституту ліквідації юридичних осіб, одним із наслідків, зумовлених нею, є припинення відносин, які виникли за її участю. Відтак ліквідація юридичної особи є за загальним правилом підставою припинення договорів ренти (п. 3 ч. 1 ст. 740 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [11]), довічного утримання (ч. 2 ст. 758 ЦК України), найму (ч. 2 ст. 782 ЦК України), управління майном (пп. 3, 8 ч. 1 ст. 1044 ЦК України), простого товариства (пп. 2, 3 ч. 1 ст. 1141 ЦК України) тощо. Винятки з цього правила встановлені актами цивільного законодавства України. Зокрема згідно з абз. 2 ч. 2 ст. 758 ЦК України, якщо майно, одержане за дого-

вором довічного утримання, перейшло до засновника ліквідованої юридичної особи, до нього переходять права та обов'язки набувача за цим договором. Така законодавча конструкція не лише не заперечує, а навпаки, допускає можливість правонаступництва у разі ліквідації юридичної особи.

Законодавець застосовує термін «ліквідація» не лише до суб'єктів господарювання – юридичних осіб. Для прикладу, у Законі України «Про інститути спільного інвестування» [12] зазначено, що пайовий інвестиційний фонд припиняється виключно шляхом ліквідації (ст. 46). Водночас відповідно до ч. 1 ст. 41 вказаного Закону пайовий фонд є об'єктом інвестиційних відносин, які виникають між компанією з управління активами і інвестором, який придбав емітовані нею інвестиційні сертифікати.

Тобто пайовий фонд – це сукупність активів, що належать учасникам такого фонду на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні компанії з управління активами та обліковуються нею окремо від результатів її господарської діяльності. Термін «ліквідація» не може застосовуватися до майна як об'єкта цивільних правовідносин.

На нашу думку, під ліквідацією треба розуміти припинення юридичної особи у встановленому законом порядку без утворення нових суб'єктів господарювання або приєднання до вже існуючих в порядку правонаступництва.

У Сполучених Штатах Америки поширеною є практика ліквідації, зокрема шляхом банкрутства, органів державної влади, органів місцевого самоврядування як юридичних осіб [13, с. 4]. Є випадки, коли внаслідок економічної кризи банкрутами визнаються цілі міста. Зокрема у грудні 2013 року федеральний суд визнав банкрутом місто Детройт [14].

Ліквідація повинна забезпечувати захист інтересів і кредиторів, і учасників юридичної особи [15]. Процедура ліквідації юридичних осіб залежить від багатьох чинників.

I. Залежно від організаційно-правової форми юридичної особи ліквідація поділяється на:

- а) ліквідацію товариств;
- б) ліквідацію установ.

Ми вже наводили приклад про ліквідацію благодійних організацій. Відповідно до ч. 4 ст. 18 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії їх діяльності» [16] не допускається примусовий розпуск, припинення, а також заборона діяльності профспілок та їх об'єднань за рішенням будь-яких інших органів, крім суду.

II. За видом юридичної особи ліквідація буває:

- а) ліквідація юридичних осіб публічного права;
- б) ліквідація державних юридичних осіб приватного права.

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2007 року (справа щодо кредиторів підприємств комунальної власності) [17] щодо підприємства комунальної власності не може бути порушена справа про банкрутство, а порушена справа підлягає припиненню, якщо відповідна рада на пленарному засіданні ухвалила рішення про незастосування положень Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» до комунальних унітарних підприємств, які перебувають у комунальній власності її територіальної громади.

III. Залежно від суб'єкта, який ініціює процедуру ліквідації:

- а) добровільна ліквідація, якщо юридична особа припиняє існування з власної ініціативи, зокрема й у судовому порядку;
- б) примусова ліквідація у разі припинення юридичної особи поза її волею з ініціативи інших суб'єктів.

Крім того, як вказує Державна реєстраційна служба припинення діяльності юридичної особи, зокрема шляхом ліквідації, може здійснюватися на загальних засадах (шляхом подання всіх документів, передбачених для проведення державної реєстрації припинення) та за принципом мовчазної згоди (без подання відповідних довідок з Пенсійного фонду України та органів податкової служби) [18]. Однак принцип мовчазної згоди може застосовуватися лише у разі ліквідації юридичної особи за її рішенням.

**Висновки.** Вважаємо, що під ліквідацією потрібно розуміти припинення юридичної особи у встановленому законом порядку, без утворення нових суб'єктів господарювання або приєднання до вже існуючих в порядку правонаступництва. Таке визначення терміна «ліквідація юридичної особи» вказує на основну відмінність цього способу припинення юридичних осіб від реорганізації.

---

1. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. (в редакції Закону від 22 грудня 2011 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440 (з подальшими змінами та доповненнями).

2. Титова О. В. Захист майнових інтересів учасників процесу ліквідації на підприємствах: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О. В. Титова. – Донецьк: Інститут економіко-правових досліджень НАН України, 2006. – 20 с.

3. Повар П. О. Правове регулювання ліквідації підприємств в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське

право; господарсько-процесуальне право» / П. О. Повар. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – 18 с.

4. Скоропис О. М. Цивільно-правове регулювання ліквідації юридичних осіб: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. М. Скоропис. – К.: Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємства, 2010. – 20 с.

5. Пригуза П. Звернення без цінності: чи слід іти до суду при ліквідації, якщо в боржника немає майна? / П. Пригуза, А. Пригуза // Закон і бізнес, 28.02–06.03.2014. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zib.com.ua/ua/>

6. Фесюра М. Ліквідація, реорганізація, банкрутство підприємства, установи, організації в сучасний період: поняття та юридична сутність / М. Фесюра // Публічне право. – 2013. – № 1. – С. 310–317.

7. Про реорганізацію та ліквідацію кредитних установ: Директива 2001/24/ЄС Європейського Парламенту та Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)

8. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. (в редакції від 27 квітня 2007 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 33. – Ст. 440 (з подальшими змінами та доповненнями).

9. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 202 (з подальшими змінами та доповненнями).

10. Про благодійницьку діяльність та благодійні організації: Закон України від 05 липня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 25. – Ст. 252 (з подальшими змінами та доповненнями).

11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356 (з подальшими змінами та доповненнями).

12. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05 липня 2012 р. // Офіційний Вісник України. – 2012. – № 63. – Ст. 2569 (з подальшими змінами та доповненнями).

13. Жуков С. В. Поняття господарсько-правових видів процедур ліквідації юридичних осіб / С. В. Жуков // Часопис Академії адвокатури України. – 2009. – № 3. – С. 1–6.

14. Детройт визнаний банкрутом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://newsradio.com.ua/2013\\_12\\_04/Detroit-viznaniy-bankrutom](http://newsradio.com.ua/2013_12_04/Detroit-viznaniy-bankrutom)

15. Законодавче регулювання ліквідаційної процедури юридичних осіб // Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua>

16. Про професійні спілки, їх права та гарантії їх діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397 (з подальшими змінами та доповненнями).

17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної власності): Рішення

Конституційного Суду України від 20 червня 2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 48. – Ст. 1991.

18. Про зміни до законодавства щодо спрощення процедур припинення юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців за їх рішенням // Державна реєстраційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.drsvu.gov.ua>

**Гнатив О. М. Понятие и виды ликвидации как способа прекращения юридических лиц по гражданскому законодательству Украины**

*Осуществлено системний аналіз правових норм, регулюючих ліквідацію юридического лица. Исследовано понятие ликвидации юридического лица по законодательству Украины. В результате проведенной научной разведки сделан вывод о нецелесообразности применения понятия «ликвидация» в отношении имущества, в частности паевого инвестиционного фонда.*

*Рассмотрены виды ликвидации юридических лиц. Определено особенности ликвидации как способа прекращения юридических лиц.*

**Ключевые слова:** юридическое лицо, прекращение юридических лиц, ликвидация юридических лиц.

**Gnativ O. M. The concept and types of liquidation in way for termination of legal entities civil law of Ukraine**

*The article is devoted to analysis of the system of legal rules governing the liquidation of the legal entity. The author researched the concept of liquidation of the legal entity under the laws of Ukraine. The legislator uses the term «elimination» not only to business entities but for the legal entities as well. In the Law of Ukraine «On Collective Investment Institutions» it is stated that the share fund can be terminated only by liquidation. The share fund is subject to investment relations arising between the management company and the investor, who acquired to it issued investment certificates. That share fund – a set of assets belonging to members of the Fund for common partial ownership, are managed by the asset management company and recorded it separately from its operating results. The term «liquidation» is not applicable to the property as the object of civil relations.*

*The author offers to understand the termination of a legal entity in accordance with the law, without the formation of new undertakings or joining existing ones in succession under liquidation. We believe that the succession may have also been in the liquidation of the legal entity. However, first, the succession in the event of liquidation of the entity is only in the case of property that remains after satisfaction of all creditors in accordance with the law. Second, successors in this case are the founders, that are both physical and legal persons (including individuals without the status of entrepreneurs), except for the exceptions provided by law. The author of the article examines the types of liquidation of legal entities. Moreover, a particular way of suspension of legal entities liquidation as is identified.*

**Key words:** legal entity, termination of legal entities, liquidation of legal entities.

*Стаття надійшла 14 березня 2016 р.*

## ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТРУДОВИМ ПРАВОМ: СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ

*Досліджено основні сучасні наукові підходи щодо розуміння сутності юридичної відповідальності за трудовим правом України. Наголошено, що вона може розглядатися в соціальному і юридичному аспектах. Здійснено зіставлення понять «трудова відповідальність» і «юридична відповідальність за трудовим правом».*

*Обґрунтовано, що в умовах сьогодення трактування юридичної відповідальності у трудовому праві як міри державного примусу не відповідає догвірній природі трудових правовідносин.*

**Ключові слова:** «позитивна відповідальність», «ретроспективна відповідальність», дисциплінарна відповідальність, матеріальна відповідальність, ознаки юридичної відповідальності за трудовим правом.

**Постановка проблеми.** Актуальність теми статті обумовлена існуванням у теорії трудового права спірних питань щодо засад формування конструкції «юридичної відповідальності за трудовим правом» та різних підходів щодо її правового змісту в сучасних ринкових умовах для ефективного регулювання договірних трудових правовідносин.

**Стан дослідження.** Питанням особливостей відповідальності у трудовому праві присвячена значна кількість дисертацій, монографій та періодичної літератури. Серед них можемо виокремити наукові напрацювання В. С. Венедіктова, О. М. Лук'янчикова, І. В. Лазора, О. І. Процевського, С. М. Прилипка, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевої, О. В. Черкасова, В. І. Щербини, О. М. Ярошенка та багатьох інших. Однак, попри бажання вчених переглянути концепцію юридичної відповідальності за трудовим правом на сучасному етапі, подекуди ними використовуються традиційні постулати, як от, наприклад, трактування відповідальності виключно як міри державного примусу.

**Мета статті** полягає у дослідженні основних наукових підходів до розуміння юридичної відповідальності у трудовому праві, аналізі їх відповідності сучасним реаліям ринкових відносин і в цьому контексті формуванні власної позиції щодо поняття та змісту трудової відповідальності.

**Виклад основних положень.** Відповідальність як соціальний та правовий феномен належить до тих явищ, які завжди цікавили науковців. У тлумачному словнику української мови слово «відповідаль-



ність» розуміється як: 1. покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [1, с. 136]. У французькому тлумачному словнику терміну «відповідальність» надається три значення: «1) обов'язок міністрів залишати владу, коли законодавчий орган усуває їх; 2) обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну з своєї вини, визначений законом; 3) моральний чи інтелектуальний обов'язок спокутувати вину, виконати своє зобов'язання, договір». В Оксфордському тлумачному словнику сучасної англійської мови під відповідальністю розуміється: «1) бути відповідальними, зробити що-небудь без чужої підказки чи наказу; 2) те, за що відповідає особа, обов'язок» [2].

Свої висновки щодо визначення юридичної відповідальності науковці обґрунтовують виокремленням позитивного та ретроспективного (негативного) аспектів останньої. Що стосується позитивного контексту відповідальності, то П. О. Недбайло зазначав, що у особи виникає відповідальність вже тоді, коли вона приступає до виконання обов'язків, а не лише тоді, коли вона їх не виконає чи діятиме всупереч їм [3, с. 52]. Цікавою є позиція В. С. Венедиктова, який наголошує, що позитивна відповідальність – це регульований правом додатковий обов'язок суб'єкта дати звіт в своїх діях за належне виконання своїх обов'язків [4, с. 35].

Вважається, що ретроспективна відповідальність настає лише за скоєне правопорушення. На думку В. М. Андріїва, вона зорієнтована на оцінювання поведінки працівника, який відхиляється від виконання приписів правових норм, результатів і наслідків такого відхилення. Вчений дотримується тієї позиції, що юридична відповідальність у сфері трудового права настає у разі наявності факту невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків працівниками й іншими учасниками суспільно-трудова відносин [5, с. 14].

О. В. Черкасов зазначає, що вчення про позитивну відповідальність, яка відображає соціологічний аспект відповідальності, у трудовому праві не має практичного значення, оскільки відповідальність фактично ототожнюється з належним виконанням обов'язків, встановлених нормами трудового права. Цю категорію слід розглядати лише у конкретно-правовому аспекті, тобто як ретроспективну [6, с. 6].

Отож, попри дискусію щодо питання позитивної та ретроспективної відповідальності у трудовому праві, точкою дотику може слугувати те, що у кожній з цих концепцій відповідальність пов'язана з обов'язком особи. Але позитивну відповідальність не варто відносити до ефективних засобів захисту порушених трудових прав суб'єктів трудових правовідносин.

Зважаючи на контекст нашого дослідження, надалі розглядати- мемо відповідальність лише як ретроспективну, тобто відповідальність за минуле неправомірне діяння.

На думку Н. О. Мельничук, юридичну відповідальність можна розглядати як один із заходів державного примусу [7, с. 187]. Конкретизуючи цю позицію, І. І. Шамшина відносить до ознак трудової відповідальності працівника встановлення її законом й забезпечення силою державного примусу [8, с. 983–984]. За висновком В. М. Андрієва, гарантом правової поведінки виступає держава, вона ж є і суб'єктом, здатним від імені суспільства задіяти апарат примусу для притягнення до відповідальності за протиправну поведінку. Саме держава та її органи вирішують протиправною чи не протиправною є поведінка суб'єктів трудового права [5, с. 16].

Як видається, згадані науковці схильні до перебільшення ролі держави та державного примусу під час характеристики юридичної відповідальності у трудовому праві. Наведені погляди викликають справедливу критику, адже ще на початку ХХ ст. Л. С. Таль писав: «Думка, про те, що власник реалізує по відношенню до працівника каральну владу держави не має під собою жодної підстави» [9, с. 164]. На думку В. С. Венедиктова, чинне трудове законодавство не передбачає заходів державного примусу до працівника, які б спонукали його до виконання трудових обов'язків [10, с. 43].

Отже, висновок про те, що дисциплінарна відповідальність ближча за своєю природою до адміністративної, а матеріальна – до майнової цивільно-правової [11, с. 212] також підлягає перегляду. На нашу думку, обидва ці види юридичної відповідальності у трудовому праві, більшою мірою, наділені рисами відповідальності, що має приватно-правовий характер. Зокрема І. С. Канзафарова вважає, що приватно-правова відповідальність – це відповідальність одного контрагента перед іншим, правопорушника перед потерпілим. Відмінність між «публічно-правовою» і «приватно-правовою» відповідальністю полягає не лише в особливостях санкцій, що застосовуються, а й у цілях та порядку їх застосування. Застосування заходів «публічно-правової» відповідальності спрямоване насамперед на забезпечення публічного порядку і можливе лише за рішенням суду. Застосування заходів цивільно-правової відповідальності спрямоване найперше на забезпечення інтересів конкретної особи і може здійснюватись у судовому і у позасудовому порядку [12, с. 17]. Вважаємо за можливе застосувати подібний підхід до трудової відповідальності, тобто відповідальності однієї сторони трудового договору перед іншою, що є засобом забезпечення їхніх прав та інтересів і може здійснюватись у судовому і у позасудовому порядку.

Видатний український дослідник проблем трудового права О. І. Процевський наголошує, що юридична відповідальність у трудовому праві не може розглядатись як кара, примус чи репресія взагалі. Трудові відносини є результатом реалізації громадянами права на працю, яку вони вільно обирають та на яку вільно погоджуються (ст. 43 Конституції України). Реалізуючи конституційне право на працю, громадянин укладає угоду (трудовий договір) з роботодавцем, в якій сторони добровільно беруть на себе зобов'язання. Крім того, як зазначає вчений, примус у трудових відносинах мав би означати або свідчити, що у відносинах «працівник-роботодавець» має бути елемент повинності, який давав би роботодавцю право вимагати від працівника чогось незалежно від його волі. Дисциплінарний вплив, який вкладається у дії роботодавця, насамперед спрямований на забезпечення виконання трудових обов'язків, добровільно взятих працівником за трудовим договором [13, с. 17, с. 20].

Відповідно до подібних міркувань О. М. Лук'янчиков наголошує на тому, що застосування дисциплінарних стягнень незабезпечене державним примусом, не може розглядатися як покарання, в них відсутній державний або суспільний осуд, та необов'язкові негативні наслідки свідчать про відсутність у трудовому праві такої категорії, як дисциплінарна відповідальність. Тому слід говорити не про дисциплінарну відповідальність, а про дисциплінарний вплив, заходами якого і є дисциплінарні стягнення [14, с. 120–121].

Однак О. М. Лук'янчиков не наводить визначення поняття «дисциплінарного впливу» та не проводить чіткого розмежування між таким впливом та дисциплінарною відповідальністю. Далі автор зазначає таке: «Догана є не покаранням працівника, не заходом відповідальності, а повідомленням однією стороною трудового договору (роботодавцем) іншу сторону працівника про те, що: а) працівник не виконує свої обов'язки належним чином; б) при наступному невиконанні трудових обов'язків трудовий договір може бути розірваний» [14, с. 121].

На нашу думку, не варто прирівнювати категорії «відповідальність» та «покарання». Адже будь-яке покарання це завжди примус, а в основі дисциплінарної та матеріальної відповідальності є елемент добровільності. Укладаючи трудовий договір, кожна із сторін усвідомлює та погоджується із умовою трудового договору про відповідальність сторін у вигляді обов'язку зазнати несприятливих наслідків, якщо із власної волі вибере варіант неправомірної поведінки у трудових правовідносинах. Тому ми дотримуємося справедливого твердження, що поява категорії «відповідальність», очевидно, обумовлена розвитком

і диференціацією суспільних відносин, усвідомленням людиною своєї особистості, своєї свободи [15, с. 2].

Як видається, трудово-правова відповідальність працівників не належить до заходів державного примусу, адже її правові засади закладено у необхідності працівника підпорядковуватися внутрішньому трудовому розпорядку, встановленому роботодавцем. У ринкових умовах господарювання здебільшого роботодавцю надається право встановлювати норми поведінки, учасників трудового процесу [16, с. 116], здійснювати керівництво та контроль за виконанням працівником своїх трудових обов'язків, з чого і випливає його право застосовувати до порушників дисциплінарну та матеріальну відповідальність.

Доволі поширеною є позиція тих науковців, які під юридичною відповідальністю розуміють обов'язок правопорушника перетерпіти негативні невідгідні наслідки свого діяння [17, с. 19]. Незалежно від модифікації сутність цієї концепції зводиться до обов'язку. Цей юридичний обов'язок наділений особливим характером, оскільки підставою його реалізації слугує факт вчиненого правопорушення, а сама реалізація обов'язку можлива тільки на підставі рішення компетентного органу. До того ж, це обов'язок, що несе певні втрати, небажаний для суб'єкта права, на якого він покладається. І нарешті, цей обов'язок є або новим для правопорушника, тобто таким, що замінює невиконаний обов'язок, або новим і водночас додатковим до порушеного обов'язку. Крім того, такий обов'язок ще може виявлятися у тому, що правопорушник зазнає позбавлення права, на яке він міг би претендувати, коли б належно виконав основний обов'язок.

Загалом теорія юридичної відповідальності – обов'язку реалізована у законодавстві інших держав, наприклад у Законі про працю Латвійської республіки від 20.06.01 р. [18]. Розділ 23 зазначеного Закону «Відповідальність працівника» розміщений у четвертій главі «Обов'язки та права працівника», тобто відповідальність працівника закріплена як один із його обов'язків, хоча законодавче визначення поняття відповідальності працівника відсутнє. У Кодексі праці Польщі є глава, присвячена обов'язкам роботодавця та працівника, розділ 6 якої врегульовує відповідальність працівників за порушення порядку організації праці, а у розділі 1 «Обов'язки роботодавця» встановлено право працівника вимагати відшкодування шкоди, заподіяної роботодавцем ненаданням у встановлений строк документів про роботу чи неправильним їх оформленням [19].

У науковій та навчальній літературі галузевого спрямування широко використовуються такі узагальнені поняття «трудова відповідальність», «юридична відповідальність у трудовому праві»

[20, с. 360], «відповідальність за порушення трудового законодавства» [21]. Найчастіше автори зосереджуються на викладі проблем дисциплінарної та матеріальної відповідальності як самостійних видів без будь-яких спроб об'єднати їх у спільну правову конструкцію. Доводиться констатувати, що такий підхід не сприяє виявленню галузевої специфіки юридичної відповідальності в аспекті зв'язку із підставою її виникнення – наявністю трудового правопорушення. Зокрема В. С. Венедиктов, досліджуючи сутність юридичної відповідальності у сфері трудового права, пояснює необхідність застосування терміну саме «трудова відповідальність» тим, що вона настає при реалізації трудових правовідносин або безпосередньо пов'язана з їх виникненням, зміною чи припиненням [4, с. 128].

Використовуючи категорію «трудоправа відповідальність», Н. І. Дуравкіна пропонує розглядати під нею врегульований нормами трудового права, відповідальний стан суб'єктів трудових і пов'язаних з ними правовідносин, спрямований на забезпечення реалізації їх суб'єктивних трудових прав та обов'язків [22, с. 10]. Проте невизначеність поняття «відповідальний стан суб'єктів» та немотивоване віднесення до суб'єктів трудоправової відповідальності, суб'єктів правовідносин, пов'язаних з трудовими дає підстави критично оцінювати таку дефініцію. І. В. Новосельська визначає трудоправову відповідальність як обов'язок працівників і роботодавців, їхніх представників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистісного, організаційного і майнового характеру в порядку і на умовах, передбачених трудовим законодавством [11, с. 212]. Як видається, наведеному визначенню теж властиві певні недоліки, оскільки незрозуміло, на якій підставі, внаслідок чого працівник чи роботодавець повинні зазнавати несприятливих наслідків. До того ж, виникає питання, чому цих наслідків повинні зазнавати представники працівника, якщо його відповідальність у трудових правовідносинах має особистий характер?

Послугуючись конструкцією «юридична відповідальність за трудовим правом», С. М. Синчук вважає, що вона полягає в обов'язку суб'єктів трудових правовідносин відповідати за недотримання трудової дисципліни [20, с. 360]. О. В. Черкасов розглядає юридичну відповідальність у трудовому праві, як обов'язок сторін трудового правовідношення зазнати несприятливих наслідків особистісного майнового або організаційного характеру за вчинене правопорушення у сфері застосування найманої праці у порядку, встановленому трудовим законодавством [6, с. 7].

Отже, під час детального аналізу, вживаючи зазначені конструкції, вчені, як правило, поєднують у них дисциплінарну відповідаль-

ність працівників та матеріальну відповідальність сторін трудового договору, тобто фактично ототожнюють поняття трудової відповідальності та юридична відповідальність у трудовому праві.

У науково-навчальних виданнях з трудового права галузева належність юридичної відповідальності до трудового права визначається характером правопорушення та суб'єктним складом [20, с. 360]. Безумовно, виокремлені ознаки є важливими, проте недостатніми. А надто, не з'ясованим залишається поняття «характер правопорушення». В одному випадку Л. О. Сироватська під характером правопорушення розуміє ступінь тяжкості (ступінь шкідливості чи навіть небезпечності для суспільства), в інших прикладах характер правопорушення стосується його суб'єктного складу [21, с. 37].

Позитивним кроком в цьому напрямі є висновок П. Р. Ставицького, який вважав, що відповідальність пов'язана з правовідносинами і визначається їх галузевою приналежністю. Природу відповідальності визначає характер порушеного обов'язку. Варто пам'ятати, що під правопорушенням вчений розглядав не порушення норми права, а порушення своїх обов'язків за договором [17, с. 20]. Відтак трудова юридична відповідальність настає за допущене працівником чи роботодавцем невиконання чи неналежне виконання своїх трудових обов'язків.

Зазначимо, що трудова юридична відповідальність реалізується в межах трудових правовідносин, підставою виникнення яких є трудовий договір. В сучасних умовах теорія договірної трудової відповідальності набуває особливої актуальності через посилення договірних засад у трудовому праві загалом. Про договірний характер дисциплінарної відповідальності зазначав ще Л. С. Таль, стверджуючи, що дисциплінарна влада легалізує повноваження її володільця, як договірної сторони [9, с. 165–166]. З позиції вченого разом з договором припиняється обов'язок до підпорядкування [9, с. 167].

Централізоване правове регулювання не позбавляє працівника та роботодавця можливості конкретизувати питання відповідальності безпосередньо у трудовому договорі. Тобто заходи трудової відповідальності встановлені трудовим законодавством і не можуть в договірному порядку бути посилені стосовно працівника.

Проте відповідно до ч. 3 ст. 21 КЗпП особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, зокрема дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін. Висловлюючи правову позицію у справі від 26.12.2012 р. № 6-15бцс12 [22],

Верховний Суд України зазначає, що на контрактну форму трудового договору не поширюється положення ст. 9 КЗпП України про те, що умови договорів про працю, які погіршують становище працівників порівняно із законодавством України про працю, є недійсними. Відтак відповідно до особливостей зазначеної форми договору, спрямованої на створення умов для виявлення ініціативності та самостійності працівників з урахуванням їхніх індивідуальних здібностей і професійних навичок, під час укладення контракту закон надав сторонам встановлювати їхні права, обов'язки та відповідальність, зокрема, передбачену нормами Кодексу Законів про працю України і підвищену відповідальність керівника та додаткові підстави розірвання договору. Отже, зазначеним положенням Верховний Суд України значно розширює можливості сторін контракту визначати межі та вибирати заходи трудової відповідальності у договірному порядку, навіть у бік їх збільшення.

Підтвердження можливості договірного регулювання трудової відповідальності знаходимо й у законодавстві інших держав. Відтак відповідно до ч. 2 ст. 327 Трудового кодексу Молдови від 28.03.2003 р. № 154-XV індивідуальним та/або колективним договором може конкретизуватися матеріальна відповідальність сторін договору. Водночас матеріальна відповідальність роботодавця перед працівником не може бути нижчою, а працівника перед роботодавцем – вищою, ніж це передбачено зазначеним кодексом та іншими нормативними актами [23].

Враховуючи наведене, вважаємо за доцільне підтримати позицію О. І. Процевського, згідно з якою сучасна концепція договору спрямована на розширення партнерської форми регулювання соціально-трудова відносин, тобто без участі законодавця, але в межах ним визначених, адже таке регулювання можливе лише тому, що воно не суперечить інтересам держави і суспільства, відтак первинною юридичною формою розвитку договірних прав, надання йому законної сили, є нормативно-правовий акт, а точніше диспозитивні норми права [13, с. 17].

Загалом трудову юридичну відповідальність необхідно віднести до договірних видів відповідальності, оскільки, здебільшого вона ґрунтується на диспозитивних засадах, а це відповідає розвитку ринкових відносин в Україні. Проте є одне вагоме застереження – під час покладення на працівника трудової юридичної відповідальності повинні дотримуватися усі юридичні гарантії, передбачені трудовим законодавством, зміст та обсяг яких не може бути змінений договірним шляхом, за винятком контракту.

Наступною ознакою трудової юридичної відповідальності, яку виокремлено у науковій літературі є внутрішній характер останньої. Характеризуючи правові можливості сторін трудового договору, О. М. Ярошенко вказує, що у трудовому договорі сторони закріплюють обсяг прав та обов'язків; вони мають право виконувати їх вже як суб'єкти трудових правовідносин; вони мають можливість застосувати один до одного юридичну відповідальність [24, с. 131, с. 137]. Трудова відповідальність – це відповідальність однієї сторони трудового договору перед іншою.

Специфікою юридичної відповідальності у трудовому праві є особливий суб'єктний склад, що «впливає» з її договірної природи. Тобто, суб'єктами трудової відповідальності виступають сторони трудового договору – працівник та роботодавець. Однак дисциплінарна відповідальність є односторонньою, а матеріальна відповідальність – двостороння, має взаємний характер.

**Висновки.** Сьогодні трудовоправову відповідальність не можна трактувати як міру державного примусу, покарання, потрібно розглядати її як засіб, за допомогою якого, з одного боку, забезпечується і гарантується захист трудових прав та інтересів суб'єктів трудових правовідносин, а з іншого – на правопорушників покладається обов'язок перенести негативні наслідки свого протиправного винного невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків. Така забезпечувальна роль відповідальності повинна ґрунтуватись на договірних засадах з урахуванням необхідності гарантувати працівникові дотримання мінімальних стандартів сфері найманої праці. Тому, на нашу думку, трудова відповідальність чи юридична відповідальність за трудовим правом – це правовий засіб, що забезпечує здійснення та охорону трудових прав працівників та роботодавців та полягає в покладенні на одну сторону трудових правовідносин обов'язку перед іншою стороною перенести негативні наслідки свого протиправного винного невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків за умов та в порядку, передбаченими трудовим законодавством, колективним та трудовим договорами.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укладач і головний редактор В. Т. Бусел. – К.: Перун, 2001. – 1440 с.

2. Липинский Д. А. Позитивная юридическая ответственность: за и против. Право и политика. – М.: «Nota Bene», 2005. – № 11–12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [edu.tltsu.ru/sites/sites...media19317/lipinck4.doc](http://edu.tltsu.ru/sites/sites...media19317/lipinck4.doc)

3. Недбайло П. Е. Система юридических гарантий применения советских правовых норм / П. Е. Недбайло // Правоведение. – 1971. – № 3. – С. 44–53.



4. Венедиктов В. С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве / В. С. Венедиктов. – Х.: «Консум», 1996. – 136 с.
5. Андрійів В. М. Щодо підстави застосування негативних засобів захисту трудових прав працівників / В. М. Андрійів // Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2014 р.) / за заг. ред. К. Ю. Мельника; МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2014. – 324 с.
6. Черкасов О. В. Єдність та диференціація відповідальності у трудовому праві України: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. В. Черкасов; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – 19 с.
7. Мельничук Н. О. Роль відповідальності для забезпечення ефективності регулювання договірних трудових відносин / Н. О. Мельничук // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 186–189.
8. Шамшина І. І. Юридична відповідальність працівника як елемент його трудово-правового статусу / І. І. Шамшина // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 981–986.
9. Таль Л. С. Трудовой договор. Цивилистическое исследование / Л. С. Таль. – Ярославль, 1918. – Ч. 2. – С. 164.
10. Венедиктов В. С. Теоретичне визначення поняття та сутності трудового договору в умовах кодифікації трудового законодавства / В. С. Венедиктов // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 1. – С. 42–44.
11. Новосельська І. В. Теоретико-правові питання визначення трудово-правової відповідальності за порушення зобов'язань, передбачених трудовим договором / І. В. Новосельська // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 3 (25). – С. 209–213.
12. Кантафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. д-ра юрид. наук: 12.00.03 / І. С. Кантафарова // НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2007. – 36 с.
13. Процевський О. І. Особливості юридичної відповідальності у сфері трудового права / О. І. Процевський // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2014. – Вип. 21. – С. 13–25.
14. Лук'янчиков О. М. Дисциплінарна відповідальність чи дисциплінарний вплив? / О. М. Лук'янчиков // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – С. 118–121.
15. Микитин В. І. Теоретичні спекти цивільно-правової відповідальності та підстави її виникнення / В. І. Микитин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.sworld.com.ua/simpoz2/79.pdf](http://www.sworld.com.ua/simpoz2/79.pdf)
16. Пилипенко П. Д. Внутрішній трудовий розпорядок як об'єкт правового регулювання / П. Д. Пилипенко, Ю. П. Пилипенко // Юридична наука. – 2011. – № 2. – С. 112–118.
17. Ставиский П. Р. Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве / П. Р. Ставиский. – Киев-Одесса, 1982. – 183 с.

18. Закон про працю Латвійської Республіки від 20.06.01 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.lv>otrude\_ru.htm

19. Kodeks pracy. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kodeks-pracy.org/>

20. Трудове право України: Академічний курс: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. – 3-ге вид., перероб. і доп. – К.: Ін Юре, 2007. – 536 с.

21. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушение трудового законодательства / Л. А. Сыроватская. – М.: Юрид. лит., 1990. – 176 с.

22. Правова позиція Верховного Суду України у справі № 6-156цс12, висловлена Верховним Судом України у постанові Верховного Суду України від 26.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua>

23. Трудовой кодекс Республики Молдова от 28 марта 2003 года № 154-ХV [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://online.zakon.kz/Document/?doc\\_id=30398053#pos=124;-294&sel\\_link=1001126357](http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30398053#pos=124;-294&sel_link=1001126357)

24. Ярошенко О. М. Щодо окремих проблемних питань централізованого правового регулювання внутрішнього розпорядку / О. М. Ярошенко // Вісник АпрНУУкраїни. – 2013. – № 1. – С. 131–137.

25. Дуравкіна Н. І. Правове регулювання юридичної відповідальності суб'єктів трудового права в умовах ринкової економіки: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05 / Н. І. Дуравкіна; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2011. – 17 с.

#### **Годованец Ю. С. Юридическая ответственность по трудовому праву: современный подход к пониманию**

*Исследованы современные научные подходы к пониманию сущности юридической ответственности по трудовому праву. Отмечено, что она может рассматриваться в социальном и юридическом аспектах. Проведено соотношение понятий «трудовая ответственность» «юридическая ответственность по трудовому праву». Обосновано, что в сегодняшних условиях трактовка юридической ответственности в трудовом праве как меры государственного принуждения не соответствует договорной природе трудовых правоотношений.*

**Ключевые слова:** «позитивная ответственность», «ретроспективная ответственность», дисциплинарная ответственность, материальная ответственность, признаки юридической ответственности по трудовому праву.

#### **Hodovanets Yu. S. Legal responsibility under labour law: a modern approach to understanding**

*The article deals with investigating the basic modern scientific approaches to understanding the essence of legal responsibility under labour law of Ukraine. It is pointed out that it can be considered both in social and legal aspects. The correlation of concepts: «labour responsibility», «legal responsibility under labour law» is carried out. It is proved that nowadays the interpretation of legal*

*responsibility in labor law, as a measure of state enforcement, does not meet the contractual nature of labour relations.*

*In general, labour legal responsibility should be referred to the contractual types of liability because it is based on facultative principles and this corresponds to the development of market relations in Ukraine. However, there is one significant reservation – if an employee is entrusted with labour legal responsibility it must be complied with all legal guarantees, the content and scope of which cannot be changed except by the contract.*

*It is concluded that on the one hand the sectoral responsibility is a legal remedy, which ensures the implementation and protection of labour rights of workers and employers and on the other hand – the offenders are obliged to be responsible for the negative consequences of their illegal guilty dereliction or improper execution of labour duties. This protective role of liability is based on contractual principles taking into account the necessity of compliance with the minimum guarantees established for employees by labour legislation.*

**Key words:** *«positive responsibility», «retrospective responsibility», disciplinary responsibility, financial responsibility, features of legal responsibility under labour law.*

*Стаття надійшла 10 березня 2016 р.*

УДК 347.92

**А. О. Дутко**

## **ЮРИДИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА**

*Досліджено особливості використання юридичних конструкцій у цивільному процесуальному законодавстві. Проаналізовано юридичні конструкції цивільних процесуальних правовідносин, позову, цивільної процесуальної форми. На основі аналізу використання юридичних конструкцій у цивільному процесуальному законодавстві запропоновано зміни до законодавства. Підсумовано, що подальший аналіз використання в цивільному процесуальному праві юридичних конструкцій надасть змогу збільшити ефективність теоретичної та техніко-правової сторони правозастосовної діяльності.*

**Ключові слова:** *законотворча техніка, юридична конструкція, цивільні процесуальні правовідносини, позов, цивільна процесуальна форма.*

**Постановка проблеми.** У законодавстві постійно збільшується кількість конструкцій і цим пояснюється розгляд питань, пов'язаних з сутністю, природою та значенням юридичних конструкцій у законо-

творчій практиці України. Галузевому законодавству відомо багато найрізноманітніших конструкцій, які вивчаються галузевими юридичними науками з огляду на свій предмет дослідження. Особливості юридичних конструкцій в цивільному процесуальному праві визначаються тим, що вони спрямовані на оптимізацію цивільно-процесуального судочинства, реалізацію завдань та мети судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичної особи, прав та інтересів юридичної особи, інтересів держави.

**Стан дослідження.** Окремі питання юридичних конструкцій цивільного процесуального права досліджувались Ю. Білоусовим, О. Захаровою, С. Сенік, О. Угриновською, С. Фурсою, М. Штефаном, О. Шутенко та ін. Проте аналізу юридичних конструкцій саме як закріплених у законодавстві ідеальних узагальнюючих моделей структури правових явищ, створюваних для формування регулятивних, охоронних, захисних нормативно-правових приписів і досягнення точності та визначеності законів та особливостей їхнього використання в цивільному процесуальному законодавстві не було здійснено, що є **метою** статті.

**Виклад основних положень.** Юридична конструкція повинна відображати насамперед структурні елементи певних юридичних явищ. Наприклад, право, спрямоване на регулювання суспільних відносин, які будуть врегульовані, якщо всі їх елементи (суб'єкти, об'єкти, дії, поведінка суб'єктів) знайдуть адекватне відображення у юридичній конструкції, за допомогою якої згодом будуть формуватися нормативно-правові приписи. Ось чому юридична конструкція правовідносин (цивільно-процесуальних правовідносин, зокрема) складається з суб'єктів правовідносин, об'єкту правовідносин, та змісту – суб'єктивних юридичних прав та суб'єктивних юридичних обов'язків.

Юридична конструкція повинна відображати не тільки усю сукупність елементів правового явища, а й тип зв'язку між ними. Виявлення типу зв'язків між елементами (причинно-наслідкового або функціонального тощо) дає змогу встановити порядок їх розташування, розміщення стосовно один одного. Юридична конструкція є відображенням певної послідовності елементів правового явища, що дає можливість логічно побудувати правовий матеріал. Відтак у юридичній конструкції цивільних-процесуальних правовідносин елементи розташовані у такому порядку: об'єкт цивільних-процесуальних правовідносин, суб'єкти цивільних-процесуальних правовідносин, цивільні процесуальні права та обов'язки. Отже, юридична конструкція є відображенням усіх елементів однорідних правових явищ в їх певній послідовності, а відтак вона є відображенням їхньої структури.

Юридичні конструкції закріплюються у законодавстві. Способами їх закріплення є текстувальний, тобто безпосередній словесний вираз в тексті законів змісту певної конструкції, та смисловий, коли зміст конструкції виводиться шляхом логічного аналізу відповідної сукупності нормативно-правових приписів. В останньому випадку юридична конструкція реконструюється в єдине ціле за її частинами, закріпленими в різних юридичних приписах.

Аналіз Цивільного процесуального кодексу України [1] щодо використання в ньому юридичних конструкцій засвідчив, що переважає їх смислове закріплення. Прикладом цього слугують конструкції цивільно-процесуальних правовідносин, позову, цивільно-процесуальної форми.

*Конструкція цивільних процесуальних правовідносин.* Цивільні процесуальні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного процесуального права відносини, що виникають між судами і між собою, і з учасниками процесу – громадянами і організаціями в цивільному судочинстві [2, с. 77]. Цивільні процесуальні правовідносини, на думку О. М. Єфімова, це суспільні відносини, що виникли внаслідок впливу на них норм цивільного процесуального права та спрямовані на захист та охорону суб'єктивних прав та інтересів певних членів суспільства, що здійснюється спеціально уповноваженим органом державної влади – судом [3, с. 33]. Юридична конструкція цивільних процесуальних правовідносин включає об'єкт, суб'єкт та зміст.

Цивільні процесуальні правовідносини виникають у процесі правоохоронної діяльності суду, внаслідок чого їх об'єкт пов'язаний з об'єктом матеріальних правовідносин, з приводу якого виникає цивільне судочинство, і це ускладнює його визначення. Під об'єктом правовідносин С. Я. Фурса розуміє реальні дії суб'єктів у правовідносинах (їх поведінку) з урахуванням зазначеної ними мети. Індивідуальність об'єкта зумовлена специфікою самої галузі цивільного процесу, особливостями конкретної справи, стадією її розгляду, властивостями спірних матеріальних правовідносин та способами захисту, які застосовуються судом у порядку цивільного судочинства [4, с. 152, 155]. Загальний об'єкт збігається з завданнями цивільного судочинства (ст. 1 ЦПК України).

Об'єктом можуть бути процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовуються процесуальні права, обов'язки і процесуальні дії суб'єктів правовідносин. Беручи до уваги, що обсяг, зміст, характер процесуальних прав і обов'язків встановлюється і визначається ЦПК України залежно від мети участі суб'єктів правовідносин у судочинстві та виконуваних ними цивільних процесуальних функцій по справі,

з'ясовуємо, що кожні цивільні процесуальні правовідносини мають самостійний об'єкт.

Таку ж думку підтримує О. Шутенко, яка вважає, що «саме по собі благо не може бути об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, оскільки вони є послідовністю правових зв'язків, що виявляються у поведінці учасників процесу і спрямовані на досягнення певної процесуальної мети. Більше того, кожен такий зв'язок має свій об'єкт, свою спрямованість, яка залежить від процесуальної мети участі того чи іншого суб'єкта у процесі. Єдиного об'єкта не існує, мову можна вести лише про об'єкт конкретного процесуального правовідношення» [5, с. 63].

Елементом юридичної конструкції цивільних процесуальних правовідносин є також суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин – суд (обов'язків учасник правовідносин) та особа, щодо участі якої в процесі є норма права і котра в одній із стадій цивільного процесу може виконувати процесуальні дії, спрямовані на досягнення мети процесу. З урахуванням існуючих систем класифікації суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, виконуваних ними процесуальних функцій та нормативного їх виділення і визначення вони класифікуються на три групи: 1) особи, які здійснюють правосуддя в цивільних справах (ст.ст. 18, 107, 291, 323, 353, 363 ЦПК); 2) особи, які беруть участь у справі (ст. 26 ЦПК); 3) особи, котрі сприяють судові в розгляді справи (ст. 47 ЦПК). Зазначені особи можуть бути суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, якщо вони визнані суб'єктом цивільного процесуального права, носіями процесуальних прав і обов'язків, наділені цивільною процесуальною право- та дієздатністю.

Змістом цивільних процесуальних правовідносин є цивільні процесуальні права та обов'язки суб'єктів правовідносин і процесуальні дії з їх реалізації [2, с. 94]. Праву заінтересованих осіб на порушення процесу (ст. 3 ЦПК України) відповідає обов'язок суду розглянути звернену до нього вимогу на порушення цивільної справи; праву сторони чи третьої особи заявити клопотання про виклик у судові засідання свідка відповідає обов'язок суду розглянути таку заяву. Загальні цивільні процесуальні права передбачені у статтях 3, 12, 17, 27, 31, 46 ЦПК України та ін., загальні процесуальні обов'язки закріплені у ч. 2, 3 статті 27, статтях 77, 162 ЦПК України.

На основі аналізу конструкції цивільних процесуальних правовідносин встановлено, що її елементи закріплені у тій частині ЦПК України, яка регулює загальні засади судочинства. Особливостями конструкції правовідносин є, по-перше, об'єкт (загальний) цивільних процесуальних правовідносин, який виводиться із завдання судочинства

ва (ст. 1 ЦПК України); по-друге, суб'єкт – органи і особи, які беруть у них участь – одним з суб'єктів процесуальних відносин завжди виступає орган держави, наділений владними повноваженнями (суд); здійснення своїх прав одним суб'єктом правовідносин зумовлює відповідні процесуальні обов'язки інших; по-третє, зміст відрізняється специфікою прав і обов'язків суб'єктів та дій щодо їх реалізації.

На нашу думку, доцільно об'єднати в одну статтю під назвою «Сторони та їх процесуальні права та обов'язки» чинні ст. 30 ЦПК України «Сторони» та ст. 31 ЦПК України «Процесуальні права та обов'язки сторін». В окремих статтях стосовно кожного учасника процесу слід закріпити його процесуальний статус, права та обов'язки.

Наприклад: стаття «Свідок»: 1. Свідком може бути кожна особа, якій відомі обставини, що стосуються справи.

2. Не можуть бути допитані як свідки:

1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі та не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати з цього приводу показання;

2) представники в судовому процесі, захисники у кримінальних справах – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника;

3) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих;

4) професійні судді, народні засідателі та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення;

5) інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, без їхньої згоди.

3. Фізична особа має право відмовитися від давання показань щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, над якою встановлено опіку чи піклування, член сім'ї або близький родич цих осіб), повідомивши причини відмови.

4. Свідок викликається в судове засідання з ініціативи суду або осіб, які беруть участь у справі. Особа, яка бере участь у справі, заявляючи клопотання про виклик свідка, повинна зазначити його ім'я, місце проживання (перебування), роботи чи служби та обставини, щодо яких він може дати показання.

5. Свідок зобов'язаний прибути до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини. У разі неможливості прибуття за викликом суду свідок зобов'язаний завчасно повідомити про це суд.

6. Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

7. За завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав свідок несе кримінальну відповідальність».

*Конструкція позову.* Позов визначають як вимогу заінтересованої особи про здійснення захисту порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод чи інтересів, яка пред'являється до суду у встановленій законом процесуальній формі. У теорії цивільного процесу є різні підходи до елементів позову. Окремі вчені серед елементів позову вирізняють предмет і підставу, інші, крім предмета і підстави, ще включають зміст. Як зазначає О. А. Горбатенко, «з одного боку, не існує необхідності виділяти зміст позову у якості окремого елемента, оскільки він охоплюється предметом і підставою, з іншого – зміст є самостійним чітко окресленим елементом, тому його виділення має право на існування» [6, с. 66].

Предметом позову традиційно вважають матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, стосовно якої він просить ухвалити рішення (п. 3 ч. 2 ст. 119 ЦПК України); підставою позову є обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (п. 5 ч. 2 ст. 119 ЦПК України); змістом позову є вимога позивача про здійснення судом певних дій із зазначенням способу судового захисту. Зміст позову як окремих елемент не зазначений у ЦПК України.

Позовна заява, будучи процесуальною формою вираження позову, має власну форму та зміст, які передбачено ст. 119 ЦПК України. Стосовно конструкції позову С. С. Алексєєв зазначає: «Відображаючи такі, що повторюються типові правові ситуації, позовні формуляри одночасно конституюють чітко визначену модельну схему або типову побудову правомочностей, обов'язків, відповідальності, процедур, що носять математично чіткий характер. Це і є як раз юридичні конструкції в самому точному значенні цього поняття» [7, с. 43].

На нашу думку, необхідно доповнити ч. 2 ст. 119 ЦПК України п. 8 такого змісту: «клопотання позивача», яка б стосувалася не лише матеріальних, а й процесуальних вимог позивача, які можуть бути вжиті судом для захисту прав позивача, наприклад, клопотання про



вжиття заходів забезпечення позову, або забезпечення доказів, про відстрочку або розстрочку сплати судового збору, про необхідність призначити або замінити законного представника, якщо він не має права вести справу в суді з підстав, встановлених законом.

Отже, конструкція позову як вимоги про захист права належить до смислових юридичних конструкцій, елементи (частини) якої – предмет, підстава та зміст виводяться шляхом логічного аналізу відповідних нормативно-правових приписів.

*Конструкція цивільної процесуальної форми.* Процесуальна форма – встановлений цивільним процесуальним правом зовнішній спосіб вчинення процесуальних дій, виконуваних за визначеними правилами, в певному порядку судом та всіма учасниками процесу під час розгляду й вирішення справи, перевірки законності й обґрунтованості ухваленого у ній рішення, а також у процесі закріплення процесуальних дій у передбачених процесуальних документах. Процесуальна форма є гарантією, що забезпечує законність і обґрунтованість у застосуванні судом права і його реалізації учасниками процесу [2, с. 13–19].

Цивільна процесуальна форма має такі ознаки: об'єктивність, універсальність і наперед визначений у нормативно-правових актах порядок розгляду справи та вимоги до процесуальних документів; системність правил; простота і доступність; оперативність та доцільність; неупередженість суду, законність і обґрунтованість його дій; імперативний характер вимог до процесуальної форми [4, с. 60–61]. Процесуальна форма забезпечує умови послідовного здійснення принципів судочинства; створює стабільний, стійкий, юридично визначений режим провадження по справах і покликана забезпечити законність у діяльності відповідних органів; містить гарантії прав і законних інтересів громадян; створює умови, що забезпечують повноту, всебічність і об'єктивність досліджування обставин справи, як кожної з них окремо, так і сукупно, правильне і справедливе застосування закону; має важливе значення для авторитету суду і переконливості його рішення, здійснення виховного і загально-запобіжного ефекту судочинства.

Аналіз використання цієї конструкції в ЦПК України засвідчив, що конструкція цивільної процесуальної форми виводиться зі змісту відповідних статей ЦПК України та охоплює порядок розгляду справ судами різних інстанцій (Глави 2–4 Розділу 3, Розділ 5 ЦПК України) та процесуальні документи (наприклад, статті 98, 103, 119, 210, 215, 226 315, 316 тощо).

**Висновки.** Юридична конструкція має специфіку, яка обумовлена специфікою галузі права, в якій вона застосовується. У кожній галузі права є стійкі конструкції, стан і розробка яких є основним по-

казником досконалості цієї галузі права, рівня її розвитку. Подальший детальний аналіз юридичних конструкцій та їх використання в цивільному процесуальному праві надасть змогу підвищити ефективність теоретичної та техніко-правової сторони правозастосовної діяльності, ефективніше здійснювати теоретичні дослідження в цій галузі.

1. Цивільний процесуальний кодекс України (станом на 01.02.2016 року) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 40. – Ст. 492.

2. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. – К.: Ін Юре, 2005. – 624 с.

3. Єфімов О. М. Цивільні процесуальні правовідносини та передумови їх виникнення / О. М. Єфімов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. – 2015. – Вип. 32. – Т. 2. – С. 32–35.

4. Цивільний процес України. Академічний курс: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.; за ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2009. – 848 с. – Серія «Процесуальні науки».

5. Шутенко О. Загальна характеристика правовідносин, що виникають при здійсненні правосуддя / О. Шутенко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 12. – С. 62–64.

6. Горбатенко А. О. Проблемні питання визначення поняття позову та його законодавчої класифікації / А. О. Горбатенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5. – С. 65–67.

7. Алексеев С. С. Тайна права (его понимание, назначение, социальная ценность) / С. С. Алексеев. – М.: Норма, 2001. – 176 с.

#### **Дутко А. А. Юридические конструкции гражданского процессуального права: общая характеристика**

*Исследовано особенности использования юридических конструкций в гражданском процессуальном законодательстве. Проанализированы юридические конструкции гражданских процессуальных правоотношений, иска, гражданской процессуальной формы. На основе анализа использования юридических конструкций в гражданском процессуальном законодательстве предложено изменения к законодательству. Подытожено, что анализ использования в гражданском процессуальном праве юридических конструкций позволит увеличить эффективность технико-правовой стороны правоприменительной деятельности.*

**Ключевые слова:** законотворческая техника, юридическая конструкция, гражданские процессуальные правоотношения, иск, гражданская процессуальная форма.

#### **Dutko A. A. The legal structures of civil procedural law: general characteristics**

*The article deals with specific features of using legal structures in civil procedural law. It analyses the legal structures of civil legal procedural relations,*

claims and civil procedural form. Changes to the law are proposed based on the analysis of the use of the legal structures in civil procedural law.

It is noted that there is a constantly increasing number of structures of law which explains the consideration of issues related to the essence, nature and value of legal structures in legislative practice of Ukraine. Industry law is subjected to a variety of structures which are studied by industry juridical sciences taking into account the subject of the study. Features of legal structures in civil procedural law are determined by their focus on optimizing civil procedural justice, implementation of the objectives and goals of justice, that is fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases for the protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or interests of individuals, rights and interests of legal entities, and interests of the state. The article analyses legal structures as perfect generalizing statutory models of the structure of legal phenomena created to generate regulatory, security, protective legal and statutory requirements and achieve accuracy and clarity of laws and specific features of their use in civil procedural law.

A legal structure has a specific feature which is caused by specifics of the area of law to which it is applied. In every field of law, there are invariable structures, whose state and development form a key indicator of the excellence of this field of law, its level of development. Further detailed analysis of legal structures and their use in civil procedural law will increase the effectiveness of theoretical, technical and legal aspects of administration of law and will allow for full-fledged theoretical research in this field.

**Key words:** legislative technique, legal construction, civil procedure legal, action, civil procedural form.

Стаття надійшла 10 березня 2016 р.

УДК [347.95:347.98](477)

**В. О. Кучер,  
І. М. Євхутч**

## **ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОРЯДКУ ТИМЧАСОВОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА БОРЖНИКА НА ВИЇЗД ЗА МЕЖІ УКРАЇНИ**

Досліджено особливості порядку тимчасового обмеження права боржника на виїзд за межі України. Виокремлено проблеми правового регулювання цього інституту цивільного процесу. Запропоновано негайно виконувати ухвалу суду про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України, зобов'язати суд негайно інформувати боржника про обмеження його права на виїзд за кордон, а також нову редакцію статті 377-1 Цивільного процесуального кодексу України.

**Ключові слова:** державний виконавець, боржник, ухилення боржника від виконання зобов'язань, обмеження права, виїзд боржника за кордон.

**Постановка проблеми.** Виїзд боржника за межі України є одним із способів ухилення особи від виконання рішень юрисдикційних органів. Для усунення прогалин у праві та забезпечення єдиної судової практики Закон України «Про виконавче провадження» від 21.04.1999 р. [1] та Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [2] (далі – ЦПК України) було доповнено нормами, які дають змогу обмежувати право боржника у виїзді за межі України.

З метою покращення стану з примусового виконання органами державної виконавчої служби рішень судів та інших органів 04.11.2010 р. Верховна Рада України «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб)» [3] доповнила ЦПК України окремою статтею 377-1 «Вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України».

Також статтю 11 Закону України «Про виконавче провадження» було доповнено пунктом 18, відповідно до якого державний виконавець має право у разі ухилення боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, звертатися до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника – фізичної особи або керівника боржника – юридичної особи за межі України до виконання зобов'язань за рішенням суду.

**Стан дослідження.** Різні аспекти питання обмеження боржника у праві виїзду за межі України досліджували такі науковці, як: О. І. Антонюк, О. Б. Верба-Сидор, І. Гончар, Д. Л. Глушкова, К. В. Гусаров, О. І. Євтушенко, Л. В. Козловська, О. Є. Самбір, О. О. Семінога, Н. А. Сергієчко, О. І. Угриновська, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, С. А. Чванкін та ін. Внесені зміни у законодавство не усунули наявні суперечності, значна кількість практичних питань, що пов'язана з обмеженням прав особи, досі є не вирішеною, у зв'язку з чим потребує подальшого вдосконалення ст. 377-1 ЦПК України.

**Метою** статті є розгляд теоретичних та практичних аспектів цього інституту, аналіз повноважень суду щодо розгляду подань виконавців про обмеження права боржника у виїзді за межі кордону та обґрунтування пропозицій щодо внесення змін до цивільного процесуального законодавства України.

**Виклад основних положень.** Згідно зі ст. 2 Протоколу № 4 від 16.09.1963 р. до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї, кожен є вільним залишати будь-яку країну [4].

На здійснення цього права не може бути встановлено жодних обмежень, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Також ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. передбачено, що кожна людина має право покидати будь-яку країну, включаючи свою власну [5]. Згадані права не можуть бути об'єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачені законом, є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав і свобод інших і є сумісними з іншими правами, визначеними в цьому Пакті.

Відповідно до ст. 313 Цивільного кодексу України від 16.03.2003 р. (далі – ЦК України) фізична особа має право на свободу пересування. Фізична особа, яка досягла 16 років, має право на вільний самостійний виїзд за межі України. Фізична особа може бути обмежена у здійсненні права на пересування лише у випадках, встановлених законом [6].

Свобода пересування є основним конституційним правом осіб, що перебувають на території України. Стаття 33 Конституції України гарантує кожному право вільно залишити територію України [7], хоча, знову ж таки, передбачає встановлення обмежень відповідно до закону.

Згідно з п. 5 ст. 6 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21.01.1994 р. громадянині України може бути тимчасово відмовлено у виїзді за кордон, якщо він ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням, – до виконання зобов'язань [8].

За змістом п. 18 ч. 3 ст. 11 Закону України «Про виконавче провадження» державний виконавець під час здійснення виконавчого провадження має право у разі ухилення боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, звертатися до суду за встановленням тимчасового обмеження у праві виїзду боржника-фізичної особи або керівника боржника-юридичної особи за межі України – до виконання зобов'язань за рішенням.

Тобто законом передбачено юридичні санкції у вигляді тимчасового обмеження у праві виїзду не за наявність факту невиконання зобов'язань, а за ухилення від їх виконання.

Як зазначає І. Гончар, відомі випадки, коли особу обмежено у цьому праві, а вона навіть не здогадується, що має якісь невиконані зобов'язання, інформацію ж про наявність у неї боргу та заборони за-

лишати територію України дізнається на кордоні. До того ж сума боргу чи штрафу може бути незначною – в межах 100 грн і боржник готовий відразу ж розрахуватися, однак є процедурні перешкоди – судовий порядок вирішення такого питання [9, с. 11].

Розкриваючи ознаки «ухилення боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням», Є. І. Фурса, С. Я. Фурса вирізняють такі дії особи:

1) дії, які свідчать про ухилення боржника від виконання зобов'язань, покладених на нього рішенням, які не мають ознак адміністративного чи кримінального правопорушення;

2) протизаконні дії (бездіяльність): адміністративний проступок та кримінальне правопорушення.

Розкриваючи поняття «ухилення від виконання зобов'язань, покладених на боржника рішенням», автори зазначають, що дії боржника можуть залежати від об'єктивних (хвороба боржника, банкрутство юридичної особи) і суб'єктивних чинників (небажання боржника повертати борги; незгода з рішенням суду або іншого органу (посадової особи). Водночас об'єктивні критерії не можуть бути підставою тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України [10, с. 105].

Дослідивши зміст поняття «ухилення», А. В. Лужанський дійшов висновку, що ухилення особи від виконання зобов'язань, покладених на неї судовим рішенням, можливе за наявності умислу. У цьому разі особа усвідомлює протиправний характер своєї дії або бездіяльності, передбачає її суспільно шкідливі наслідки і бажає (або свідомо припускає) їх настання, що свідчить про наявність інтелектуальної і вольової ознак у поведінці особи. Тому необхідно розмежовувати ухилення від виконання та несвоєчасне виконання за відсутності умислу на невиконання [11, с. 41–43].

Судова практика теж підтримує позицію про злісний умисел боржника не виконувати взяті на себе зобов'язання. В Узагальненні Верховного Суду України від 01.02.2013 р. «Судова практика про вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду особи за межі України» вказується на навмисне чи інше свідоме невиконання боржником своїх обов'язків.

Відповідно до положення ч. 2 ст. 10 ЦПК України наявність умислу та обставини, які є предметом посилання суб'єкта подання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України як на підставу його вимог, підлягають доведенню.

Зокрема задоволення такого подання державного виконання можливе лише за умови «доведення факту ухилення боржника від виконання зобов'язання».

Оскільки відповідно до ч. 2 ст. 377-1 ЦПК України згадане подання розглядається судом негайно, без виклику чи повідомлення сторін та інших заінтересованих осіб, за участю державного виконавця, то саме на останнього покладається тягар доказування [12].

Ухилення боржника від виконання своїх зобов'язань є оціночним поняттям, що дає змогу суду по-різному тлумачити це поняття. Цю прогалину законодавства можна усунути шляхом внесення у ст. 377-1 ЦПК України змін, визначивши підстави, за наявності яких суд може обмежити особу в реалізації її права на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, права вільно залишати територію України.

На думку А. В. Лужанського, ухилення від невиконання зобов'язань, покладених на особу рішенням юрисдикційного органу, як підставу для тимчасового обмеження у праві виїзду за кордон можна визначити як триваюче правопорушення, що становить протиправне умисне діяння у формі дії чи бездіяльності боржника – фізичної особи або керівника – боржника – юридичної особи приватного або публічного права, яке полягає у тому, що особа має реальну можливість виконати зобов'язання, але натомість не робить цього без поважних причин, зокрема шляхом протидії особам, уповноваженим на примусове виконання рішення [11, с. 46].

Існують певні зауваження щодо заборони виїзду за межі України керівника юридичної особи. На думку О. Б. Верби-Сидор, ст. 377-1 ЦПК України суперечить теоретичним положенням про сторони і треті особи в цивільному процесі. Водночас автор свою позицію підтверджує таким прикладом із практики. В одній зі справ суд задовольнив подання виконавця про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України директора ТОВ, оскільки під час примусового виконання встановлено, що директором ТОВ не здійснюються заходи з погашення заборгованості по заробітній платі працівників. О. Б. Верба-Сидор вважає, що у цій справі боржником є не директор, а юридична особа – товариство. Крім того, директор – не обов'язково учасник товариства, він може бути найманим працівником і працювати за трудовим договором [13, с. 228].

Є. І. Фурса, С. Я. Фурса відстоюють позицію, що у разі заборони виїзду за межі України керівника юридичної особи, необхідно враховувати вид юридичної особи, оскільки до державних установ та підприємств мають висуватися більші вимоги, ніж до недержавних. До таких керівників мають застосовуватися не обмеження у праві виїзду за кордон, а дисциплінарна і кримінальна відповідальність за невиконання відповідних рішень. Крім того, можливість притягнення керівника товариства до відповідальності не завжди є очевидною,

оскільки відповідно до ст. 122 ЦК України для повного товариства характерно, що кожний його учасник має право діяти від імені товариства. У такому разі обмежувати у праві виїзду за кордон необхідно всіх учасників товариства [10, с. 107].

Відповідно до положень ст. 377-1 ЦПК України питання про тимчасове обмеження боржника – фізичної особи або керівника боржника – юридичної особи у праві виїзду за межі України при виконанні судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) вирішується судом за місцезнаходженням органу державної виконавчої служби за поданням державного виконавця, погодженим з начальником відділу державної виконавчої служби. Суд негайно розглядає подання без виклику чи інформування сторін та інших заінтересованих осіб за участю державного виконавця.

Тобто боржник у такому разі дізнається про наявність рішення суду, яким обмежується його право виїзду за кордон, від прикордонників при спробі перетину кордону, що є порушенням засад цивільного судочинства, зокрема гласності та відкритості судового розгляду, змагальності. Відповідно до положень ч. 2 ст. 6 ЦПК України ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи. Також особи, які беруть участь у справі, мають рівні права щодо подання доказів, їх дослідження та доведення перед судом їх переконливості (ч. 2 ст. 10 ЦПК України).

Стаття 377-1 ЦПК України вказує на негайний розгляд подання державного виконавця про обмеження права боржника у виїзді за межі України. Строк виконання такої ухвали суду законом не регулюється.

Як зазначає голова Київського районного суду м. Одеси С. А. Чванкін, трапляюся випадки, коли особа оскаржує ухвалу суду в апеляційному порядку та за час розгляду скарги безперешкодно виїжджає за кордон. А тому навіть у разі залишення апеляційним судом без змін ухвали суду першої інстанції, встановлене судом обмеження у праві виїзду боржника за кордон втрачає будь-який сенс.

Тому доцільно внести зміни у ст. 377-1 ЦПК України щодо негайного набрання ухвалою суду законної сили, за аналогією як це передбачено для ухвал суду про забезпечення позову. Відповідно до ч. 7 та ч. 9 ст. 153 ЦПК України ухвала про забезпечення позову виконується негайно в порядку, встановленому для виконання судових рішень. У разі постановлення ухвали без повідомлення особи, щодо якої просять вжити заходів забезпечення позову, копія ухвали надсилається особі, щодо якої вжито заходів забезпечення позову, негайно після її виконання [14].

Вносячи зміни до ст. 377-1 ЦПК України щодо негайного виконання ухвали суду про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі



України, є доцільним доповнити ст. 367 Кодексу «Негайне виконання судових рішень» ще одним випадком негайного виконання судових рішень – «п. 8) обмеження у праві виїзду за межі України».

Цивільний процесуальний кодекс України у ст. 377-1 повинен містити обов'язок суду інформувати особу, щодо якої застосовано тимчасове обмеження у праві виїзду за кордон, негайно після постановлення такої ухвали.

Відповідно до ст. 124 Конституції України судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України. Відтак відповідно до ст. 14 ЦПК України встановлено, що судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами.

Невиконання судового рішення є підставою для застосування відповідальності, встановленої законом. Але обов'язковість судового рішення не позбавляє таких осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням порушуються їхні права, свободи чи інтереси.

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» вирішення спорів про відмову в оформленні паспорта чи продовженні терміну його дії або тимчасове затримання паспорта чи його вилучення можуть бути оскаржені громадянином до суду за місцем його проживання.

Водночас у цивільному процесуальному законодавстві необхідно більш повно визначити порядок оскарження судових рішень, що підлягають негайному виконанню.

**Висновки.** Внесення 04.11.2010 р. змін до Закону України «Про виконавче провадження» та доповнення ЦПК України статтею 377-1 не усунуло недоліків порядку обмеження права боржника у виїзді за межі України. Аналіз окремих суперечливих положень ст. 377-1 ЦПК України дає можливість запропонувати свою редакцію статті:

1. Питання про тимчасове обмеження боржника – фізичної особи або керівника боржника – юридичної особи у праві виїзду за межі України при виконанні судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) вирішується судом за місцезнаходженням органу державної виконавчої служби за поданням державного виконавця, погодженим з начальником відділу державної виконавчої служби.

2. Суд негайно розглядає подання, зазначене в частині першій цієї статті, без виклику чи повідомлення сторін та інших заінтересованих осіб за участю державного виконавця.

3. Ухвала суду, якою встановлюється тимчасове обмеження боржника – фізичної особи або керівника боржника – юридичної особи у праві виїзду за межі України виконується негайно в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

4. Копія ухвали надсилається особі, щодо якої застосовано тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України, негайно після її постановлення.

5. Оскарження ухвали про обмеження у праві виїзду за межі України не зупиняє її виконання, а також не перешкоджає подальшому розгляду справи.

6. Тимчасове обмеження боржника – фізичної особи або керівника – юридичної особи у праві виїзду за межі України може бути скасоване судом, який постановив таке обмеження.

Запропоновані у науковій статті зміни до цивільного процесуального законодавства, зокрема ст. 377-1 ЦПК України, повинні усунути наявні суперечності, які спричинені судовою практикою та прогалинами законодавства.

---

1. Про виконавче провадження: Закон України від 21.04.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/606-14>

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

3. Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб): Закон України від 4.11.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2677-17>

4. Протокол № 4 від 16.09.1963 р. до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994\\_059](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_059)

5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995\\_043](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043)

6. Цивільний кодекс України від 16.03.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

7. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

8. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>

9. Гончар И. Свободный перелет. Утверждения о сложности снятия запрета на выезд за границу в рамках исполнительного производства разбиваются о практику Шевченковского районного суда г. Киева / И. Гончар // Юридическая практика. – 2014. – № 40 (876). – С. 11, 16.

10. Фурса С. А. Актуальні питання тимчасового обмеження у праві виїзду за межі України боржника, який ухиляється від виконання рішення: теорія і практика / С. А. Фурса, Є. І. Фурса // Бюлетень міністерства юстиції України. – 2014. – № 10. – С. 103–112.

11. Лужанський А. В. Зміст поняття «ухилення» в контексті невиконання зобов'язання як підстави для тимчасового обмеження у праві виїзду за кордон / А. В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 8. – С. 41–47.

12. Узагальнення судової практики Верховним Судом України «Судова практика щодо вирішення питання про тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України» від 01.02.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003700-13/print1456227089262030>

13. Верба-Сидор О. Б. Вирішення судом питання про тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за межі України (ст. 377-1 ЦПК) / О. Б. Верба-Сидор // Митна справа. – 2015. – № 1 (2.2). – С. 224–231.

14. Чванкін С. А. Спірні питання у тимчасовому обмеженні у праві виїзду за межі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/251>

### **Кучер В. А., Евхутіч І. Н. Совершенствование порядка временно-го ограничения права должника на выезд за пределы Украины**

*Исследовано особенности порядка временного ограничения права должника на выезд за пределы Украины. Выделены проблемы правового регулирования этого института гражданского процесса. Предложено немедленно выполнять решение суда об установлении временного ограничения должника в праве выезда за пределы Украины, обязать суд немедленно информировать должника об ограничении его права на выезд за границу, а также новую редакцию статьи 377-1 Гражданского процессуального кодекса Украины.*

**Ключевые слова:** *государственный исполнитель, должник, уклонение должника от выполнения обязательств, ограничение права, выезд должника за границу.*

### **Kucher V. O., Yevkhutych I. M. Improving the procedure for the temporary restriction of the right of the debtor to travel outside the national boundaries**

*The article deals with the peculiarities of the procedure for the temporary restriction of the right of the debtor to travel outside the national boundaries. The problems of legal regulation of this institution of civil procedure are distinguished. A court decision establishing the temporary restriction of the right of the debtor to travel outside Ukraine is proposed to carry out immediately. A new wording of Article 377-1 of the Civil Procedural Code of Ukraine is suggested:*

*«1. The issue of the temporary restriction of the debtor – a natural person or a head of the debtor – a legal entity on the right to travel outside the national boundaries while executing judgments and decisions of other bodies (officials) is decided by the court at the location of a state executive service under the submission of a state executor, agreed with the head of the state executive service.*

2. The Court considers immediately a filing referred to the first paragraph of this article without the call or the notification of the parties and other interested persons with the assistance of a state executor.

3. The court decision establishing a temporary limitation of the debtor – a natural person or a head of the debtor – a legal entity on the right to travel outside Ukraine is executed immediately in the manner prescribed for the execution of judicial decisions.

4. A copy of the decision is sent to the person against whom a temporary restriction of the right to travel outside Ukraine is applied. It is sent immediately after delivery of a judgment.

5. An appeal against the restriction of the right to travel outside the national boundaries does not stop its implementation and does not preclude the further proceedings.

6. A Temporary restriction of the debtor – a natural person or a head of the debtor – a legal entity on the right to travel outside the national boundaries may be canceled by the court that ruled such a restriction.

**Key words:** state executor, debtor, debtor's evasion of obligations, restriction of right, debtor's travel abroad.

Стаття надійшла 10 березня 2016 р.

УДК 347.91:347.191

Л. В. Мелех,  
О. В. Візньак

## ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У РОЗГЛЯДІ СПОРІВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ З КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН

*Досліджено проблеми застосування законодавства у розгляді спорів, що виникають із корпоративних відносин, а також чинники, які сприяють виникненню таких спорів. Подано поняття корпоративних відносин і спорів, визначено їхні особливості. Наведено класифікацію корпоративних спорів. Проаналізовано норми чинного законодавства, які регулюють корпоративні відносини, а також досліджено ступінь вивчення корпоративних відносин і спорів, які з них виникають, у працях науковців. Запропоновано шляхи удосконалення правового регулювання вирішення корпоративних спорів.*

**Ключові слова:** корпоративні відносини, об'єкт корпоративного права, корпоративний спір, ознаки корпоративного спору, типові помилки, які допускають господарські суди під час розгляду корпоративних спорів, альтернативні методи вирішення спорів.

**Постановка проблеми.** У сфері корпоративних відносин актуальною є проблема збільшення кількості корпоративних конфліктів, які завдають шкоди не лише їх учасникам, а й інвестиційному іміджу держави. Це, зокрема, зумовлено тим, що чинне законодавство містить багато прогалин та колізій у сфері регулювання корпоративних відносин, що і дає змогу формально законними засобами здійснювати корпоративні захоплення шляхом зловживання правом. Українське законодавство не забезпечує збалансованого врахування інтересів учасників корпоративних відносин, що призводить до корпоративних спорів. Для вирішення цієї проблеми необхідно удосконалити правове регулювання відносин шляхом знаходження оптимальних методів запобігання та вирішення корпоративних спорів. Також, для попередження та вирішення спорів, що виникають з корпоративних відносин, потрібно внести зміни у законодавство для ефективного регулювання цих відносин.

**Стан дослідження.** Особливості корпоративних відносин, правову природу спорів, що виникають з корпоративних відносин, певні проблеми у вирішенні цих спорів досліджували такі науковці: В. С. Щербина, О. В. Бринцев, Н. С. Кузнєцова, О. Р. Ковалишин, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Р. Калаур, О. В. Кашина, Н. Р. Кобецька, І. Б. Саракун, Ф. С. Джемілова, І. Б. Саракун.

В. С. Щербина у своїй статті проаналізував правову природу корпоративних відносин.

О. В. Бринцев розкриває сутність правових спорів у сфері підприємництва та визначає способи їх вирішення, зокрема і корпоративних спорів.

Н. С. Кузнєцова, досліджуючи корпоративні спори, наводить поняття такого спору, його ознаки, класифікацію, наголошує на необхідності розмежування корпоративних спорів й інших «дотичних», близьких до них.

О. Р. Ковалишин у своєму дослідженні порівнює думки різних вчених щодо характерних особливостей та класифікації корпоративних спорів а також наводить власну класифікацію таких спорів.

Такі вчені, як: В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Р. Калаур, О. В. Кашина, Н. Р. Кобецька, І. Б. Саракун досліджували таку проблему, як здійснення та захист корпоративних прав в Україні.

Ф. С. Джемілова дослідила проблему удосконалення правового регулювання вирішення корпоративних спорів.

**Метою** статті є дослідження проблеми застосування законодавства у вирішенні спорів, що виникають на основі корпоративних правовідносин, та всебічний аналіз оптимальних шляхів удосконалення правового регулювання під час виникнення корпоративних спорів.

Для досягнення мети обрано такі завдання:

- 1) проаналізувати норми чинного законодавства, які регулюють корпоративні відносини;
- 2) дослідити ступінь вивчення корпоративних відносин і спорів, які з них виникають у працях науковців;
- 3) віднайти шляхи удосконалення правового регулювання вирішення корпоративних спорів.

**Виклад основних положень.** Найперше для того, щоб перейти до безпосереднього вирішення зазначеної проблеми, варто визначити, що таке корпоративні правовідносини. Беремо за основу позицію В. С. Щербини, який зазначав, що корпоративні відносини за своєю правовою природою є господарськими відносинами, а відтак мають регулюватися нормами господарського законодавства (насамперед Господарським кодексом України), підгалуззю якого є корпоративне законодавство [1].

Зокрема корпоративні відносини регулюються такими нормативно-правовими актами як: Господарський кодекс України від 16.01.2003 р., Господарсько-процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р., Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р., ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визначення підсудності справ з питань приватизації та з корпоративних спорів» від 15.12.2006 р., ЗУ «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р., ЗУ «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р., Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів», Рекомендації Президії Вищого господарського суду України «Про практику застосування законодавства у розгляді справ, що виникають з корпоративних відносин» від 28.12.2007 р. № 04/5-14 та інші.

Дефініція корпоративних відносин наводиться в ч. 3 ст. 167 ГК України: під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав. Тобто щодо прав особи, частка якої визначається в статутному фонді господарської організації.

Визнання корпоративних відносин господарськими відносинами є додатковим аргументом на користь вилучення так званих корпоративних спорів із справ адміністративної юрисдикції і віднесення їх до відання господарських судів [1].

Досліджуючи ознаки корпоративного спору, необхідно зважати на ознаки, притаманні будь-якому правовому спору. О. В. Бринцев, до ознак, які характерні правовому спору, відносить: існування або припущення про існування матеріальних правовідносин між учасниками

спору; характер взаємного становища сторін спору; наявність суб'єктивного інтересу учасників; ознака практичної цінності поняття [2, с. 34–45].

Аналізуючи норми Господарсько-процесуального кодексу України, можна зробити висновок, що корпоративний спір – це спір, який виникає між господарським товариством та його учасником, зокрема учасником, який вибув, а також між учасниками господарських товариств, що пов'язані зі створенням цього господарського товариства. Тобто законодавець визначає суб'єкта корпоративного спору, з огляду на вузьке розуміння корпоративних правовідносин [3, с. 2].

Критеріїв класифікації корпоративних спорів є доволі багато. Варто розглянути класифікацію, яку запропонували О. Р. Ковалишин і І. Б. Саракун.

Корпоративні спори за суб'єктивним складом можна класифікувати, на думку О. Р. Ковалишина, на такі категорії: спори, що виникають між учасниками, зокрема учасником, який вибув, з приводу створення, діяльності, управління та припинення діяльності такого товариства; спори між господарським товариством та його учасником; спори між корпорацією чи учасником корпорації [4].

І. Б. Саракун поділяє всі корпоративні права залежно від об'єкта, з приводу якого виникають корпоративні права, на майнові (наприклад, отримувати частину прибутку товариства у вигляді дивідендів; купувати додатково випущені акції товариства; отримувати частину вартості майна товариства у разі його ліквідації) та організаційні (входити в товариство і виходити з нього в установленому порядку; брати участь у загальних зборах акціонерів; обирати і бути обраним до органів товариств) [5, с. 57].

Аналізуючи стан нормативного забезпечення корпоративних відносин в Україні, зазначимо, що вітчизняне законодавство занадто частково регулює корпоративні відносини, формування єдиної судової практики у цій сфері, здійснення належного захисту судами прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави, які пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності господарських товариств на відміну від законодавства провідних країн світу.

Вітчизняний корпоративний сектор характеризується зростанням кількості корпоративних конфліктів, які завдають шкоди не лише їх учасникам, а й інвестиційному іміджу держави загалом. Чинне законодавство сьогодні дає змогу формально законними засобами здійснювати корпоративні захоплення шляхом зловживання правом, використання прогалин та колізій в законодавстві тощо. Такі дії стають

можливими зокрема й внаслідок неефективності судового контролю в аналізованій сфері [6].

Здійснивши аналіз роз'яснень Верховного Суду України з питань застосування законодавства, що сприятиме впорядкуванню корпоративних відносин, можна зазначити, що результати проведеного узагальнення свідчать про тенденцію різкого збільшення кількості корпоративних спорів на тлі відсутності детального та ефективного законодавчого регулювання корпоративних відносин. Це обумовило наявність численних помилок та неоднакової практики застосування господарськими судами матеріального та процесуального права під час розгляду справ, що виникають з корпоративних відносин, а також значний відсоток скасованих та змінених судових рішень.

Типовими помилками, які допускають господарські суди у процесі розгляду корпоративних спорів, є:

1) недотримання норм щодо підвідомчості (підсудності) спорів господарським судам, зокрема, щодо спорів, пов'язаних з діяльністю суб'єктів господарювання, які не є господарськими товариствами, спорів за участі спадкоємців учасників господарського товариства, справ по трудовим спорам, а також публічно-правових спорів, що підлягають розгляду за правилами КАС;

2) застосування способів захисту прав, не передбачених законом;

3) застосування щодо статуту господарського товариства норм про недійсність правочинів;

4) вирішення господарськими судами питань, які належать до компетенції загальних зборів господарського товариства;

5) недотримання господарськими судами підстав для визнання недійсними рішень загальних зборів учасників (акціонерів) господарського товариства;

6) не встановлення факту порушення рішенням загальних зборів прав та законних інтересів позивача; неправильне визначення судами дати виходу учасника з господарського товариства; не з'ясування всіх обставин, пов'язаних з ухваленням загальними зборами рішення про виключення учасника з товариства;

7) неврахування обмежень щодо права учасника товариства отримувати інформацію про діяльність товариства під час вирішення спорів про надання товариством такої інформації;

8) неправильне визначення господарськими судами підстав для визнання недійсними рішень наглядової ради, а також виконавчого органу господарського товариства;

9) помилки, які допускали суди, вживаючи заходів із забезпечення позову:



– вжиття таких заходів, які є втручанням у господарську діяльність товариства: заборона скликання та проведення загальних зборів товариства, заборона іншим органам та посадовим особам здійснювати будь-які дії;

– не з'ясування причинно-наслідкового зв'язку між заходом до забезпечення позову і предметом позовної вимоги;

– не з'ясування імовірності ускладнення виконання або невиконання судового рішення у разі невжиття таких заходів; порушення вжиттям заходів до забезпечення позову прав осіб, які не є учасниками судового розгляду;

– недотримання співмірності заходу до забезпечення позову із позовними вимогами;

– вжиття таких заходів, які фактично є рівнозначними задоволенню позовних вимог [6].

Отже, дотримання господарськими судами матеріального та процесуального законодавства під час вирішення корпоративних спорів є визначальним для виконання мети правосуддя щодо захисту прав та охоронюваних законом інтересів осіб, а не використання недобросовісними учасниками обороту з метою захоплення корпоративного контролю.

Щодо удосконалення правового регулювання вирішення корпоративних спорів, погоджуємось з думкою Ф. С. Джемілова. Науковець зазначав таке: для правильного застосування господарськими судами норм матеріального та процесуального права у розгляді відповідних справ необхідно заповнити існуючі у законодавстві прогалини. Нормативно-правове забезпечення нашої держави не встигає за вимогами розвитку корпоративного середовища. Наявність альтернативних способів вирішення правових суперечок – ознака розвинутого демократичного суспільства. Залучення до вирішення спорів посередників є доволі ефективним і прогресивним, оскільки дає змогу особам уникнути деяких недоліків, притаманних державному судочинству. Ф. С. Джемілова стверджує, що доцільним для господарської юрисдикції України може стати включення до процесуального законодавства норм щодо посередництва, яке ефективно застосовується в міжнародній практиці поряд з іншими альтернативними методами вирішення спорів. Юридичними формами закріплення результатів відповідної процедури можуть бути, зокрема, відмова від позову, визнання позову, відкликання скарги, укладення мирової угоди [7].

**Висновки.** Характеристика чинного законодавства, що регулює корпоративні відносини, а також вивчення практики розгляду судами корпоративних спорів дає підстави вважати за необхідне вдосконален-

ня законодавства, яке регулює корпоративні відносини. Проаналізувавши чинне національне законодавство та праці відомих науковців, можна вважати, що корпоративні відносини за своєю правовою природою є особливим та специфічним різновидом господарських відносин, що стало аргументом на користь вилучення так званих корпоративних спорів із справ адміністративної юрисдикції і віднесення їх до відання господарських судів. Для удосконалення правового регулювання вирішення корпоративних спорів, як вважає Ф. С. Джемілова, доцільним для господарської юрисдикції України може стати включення до процесуального законодавства норм щодо посередництва, яке ефективно застосовується в міжнародній практиці з іншими альтернативними методами вирішення спорів.

1. Щербина В. С. Правова природа корпоративних відносин / В. С. Щербина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuviap.gov.ua/nub/ukr/2006\\_7.pdf](http://nbuviap.gov.ua/nub/ukr/2006_7.pdf).

2. Бринцев О. В. Сутність правових спорів у сфері підприємництва та способи їх вирішення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. В. Бринцев; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2001. – 228 с.

3. Кузнєцова Н. С. Поняття, ознаки і класифікація корпоративних спорів / Н. С. Кузнєцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120329>.

4. Ковалишин О. Р. Корпоративний спір: характерні особливості та класифікація / О. Р. Ковалишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apvchzu\\_2009\\_21\\_17.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apvchzu_2009_21_17.pdf).

5. Луць В. В. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти): монографія / В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Р. Калаур, О. В. Кашина, Н. Р. Кобецька, І. Б. Саракун // Академія правових наук України; НДІ приватного права і підприємництва. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 318 с.

6. Узагальнення судової практики здійснене Верховним Судом України щодо практика розгляду судами корпоративних спорів від 2005 р. – I півріччя 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/8D4B5AB4046FF149C22573F000500E7E>.

7. Джемілова Ф. С. Удосконалення правового регулювання вирішення корпоративних спорів / Ф. С. Джемілова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://sn-jurid.crimea.edu/arhiv/2013/26\\_1law/054djemil.pdf](http://sn-jurid.crimea.edu/arhiv/2013/26_1law/054djemil.pdf).

**Мелех Л. В., Визняк Е. В. Проблемы применения законодательства в рассмотрении споров, возникающих из корпоративных отношений**

*Исследованы проблемы применения законодательства в рассмотрении споров, возникающих из корпоративных отношений, а также факторы, спо-*

*собствующие возникновению таких споров. Дано понятие корпоративных отношений и споров, определено их особенности. Наведена классификация корпоративных споров.*

*Проанализированы нормы действующего законодательства, которые регулируют корпоративные отношения, а также исследована степень изучения корпоративных отношений и споров, которые из них возникают, в трудах ученых. Предложено пути совершенствования правового регулирования разрешения корпоративных споров.*

**Ключевые слова:** *корпоративные отношения, объект корпоративно-го права, корпоративный спор, признаки корпоративного спора, типичные ошибки, которые допускают хозяйственные суды при рассмотрении корпоративных споров, альтернативные методы разрешения споров.*

**Melekh L. V., Vizniak O. V. Problems of legislation in consideration of disputes arising corporate affairs**

*In the article the problem of applying the legislation in disputes arising out of corporate relations and the factors that contribute to the emergence of such disputes.*

*The concept of corporate relations and disputes, defined their features. The classification of corporate disputes. Also, this paper analyzes the current legislation governing corporate relations, the study investigated the degree of corporate relations and disputes that arise from them in the writings of scholars. An important issue that disclosed in this article are the ways of improving the legal regulation of corporate disputes.*

*The actual is a problem that exists in corporate relations, as a growing number of corporate conflicts that harm not only the participants but also the investment image of the country.*

*This is particularly due to the fact that the legislation contains many gaps and conflicts in the regulation of corporate relations, which allows formal legal means to exercise corporate capture by abuse of law. Ukrainian legislation does not provide a balanced account of the interests of participants of corporate relations, leading to corporate disputes. To address this problem, improve the legal regulation of relations by finding best practices for the prevention and resolution of corporate disputes and the need for prevention and resolution of disputes arising out of corporate relations are changes in the legislation for the effective regulation of these relations.*

*Features of corporate relations, legal nature of disputes arising out of corporate relations, challenges in addressing these disputes are investigated scholars: V. S. Shcherbina, A. V. Bryntsev, N. S. Kuznetsova, O. R. Kovalyshyn, V. V. Luts, V. A. Vasylyeva, IR Kalaur, O. V. Kashyna, N. R. Kobetska, I. B. Sarakun, F. S. Dzhemilova, I. B. Sarakun.*

**Key words:** *corporate relations, the object of corporate law, corporate dispute, signs of a corporate dispute, typical mistakes that allow commercial courts in considering the corporate disputes, alternative dispute resolution.*

*Стаття надійшла 2 грудня 2015 р.*

## РІШЕННЯ СУДУ ЯК ОБ'ЄКТ АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ

*Проаналізовано особливості рішення суду як об'єкта апеляційного оскарження в цивільному судочинстві. Досліджено поняття рішення суду, його значення, право апеляційного оскарження, об'єкти апеляційного оскарження. Вивчено погляди різних науковців щодо юридичної природи рішення суду, а також здійснено порівняння між термінами «судові постанови» та «судові рішення» та їх видами.*

**Ключові слова:** рішення суду, судові рішення, судові постанови, об'єкти апеляційного оскарження, право апеляційного оскарження.

**Постановка проблеми.** Як і в будь-якій іншій правовій державі, в Україні людині гарантується судовий захист її прав. Відтак відповідно до ч. 1. ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Зокрема права і свободи людини і громадянина згідно з ч. 1 ст. 55 Конституції України захищаються судом. Захист основних прав, свобод та інтересів людини та громадянина, визнання у взаємовідносинах держави і особистості, саме особистості, – головні критерії правоохоронної та правовстановлюючої діяльності держави.

Виконання завдань цивільного судочинства щодо захисту прав, свобод охоронюваних законом інтересів людини, прав і інтересів організацій, держави залежить від всебічного розгляду та вирішення цивільних справ, повної відповідності з чинним законодавством, з вимогами принципу законності, тобто безпосередньо пов'язано та залежить від постановлення судом у цивільних справах законних і обґрунтованих рішень.

Можливість в цивільному судочинстві України апеляційного оскарження, – є своєрідним, додатковим етапом захисту та перегляду законності й обґрунтованості рішень суду, ухвалених судами першої інстанції, як об'єктів апеляційного оскарження.

**Стан дослідження.** Правову природу рішення суду як об'єкта апеляційного оскарження досліджували такі науковці, як М. І. Ткачова, Л. Н. Завадська, М. Й. Штефан, П. П. Заворотько, Н. Б. Зейдер, М. А. Гурвіч тощо. Однак низка спірних питань, що стосуються аналізованих правовідносин, потребують ретельного вивчення та опрацювання.

**Метою** цієї статті є дослідження юридичної природи рішення суду як об'єкта апеляційного оскарження в цивільному судочинстві України, з'ясування основних підстав оскарження рішень суду першої інстанції, критеріїв реалізації права апеляційного оскарження.

Для досягнення обраної мети, зосереджуємось на вирішенні таких завдань: дослідження існуючого механізму права апеляційного оскарження, дослідження поняття рішення суду та його ознак як об'єкта апеляційного оскарження, визначення різноманітних критеріїв поділу рішень суду на види, з'ясування основних вимог, яким повинно відповідати рішення суду, формулювання висновків та пропозицій щодо їх існування в системі законодавства.

**Виклад основних положень.** Провадження по розгляду і вирішенню цивільних справ у суді завершується прийняттям актів реалізації судової влади – судових рішень. Судові рішення є головним інститутом цивільного процесуального права, якому присвячується глава 7 розділу III Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК). На процес формування вчення про судові рішення значною мірою вплинули загальні підходи до розуміння права, держави, а також ролі суду, які домінували в науці в ті чи інші періоди. Значним внеском у розвиток теорії судових рішень є наукові праці Л. Н. Завадської – стосовно реалізації судових рішень, М. І. Ткачова – щодо законності й обґрунтованості судових рішень, П. П. Заворотька, М. Й. Штефана, М. А. Гурвіча та інших вчених. У цивільній процесуальній доктрині існують різні погляди щодо юридичної природи судового рішення, його ознак, видів. Сьогодні не сформульовано загальноприйнятого визначення поняття судового рішення, відсутнє таке визначення і в ЦПК України. Наприклад, М. Й. Штефан визначає судові рішення як процесуальну форму вираження діяльності суду щодо застосування права [1, с. 401]. Ю. В. Білоусов вважає, що судові рішення – це акти здійснення правосуддя. Їх значення полягає в тому, що вони закріплюють владні волевиявлення суду щодо усіх питань розгляду та вирішення справи в суді. У них міститься державновладне, індивідуальне розпорядження з приводу встановлених судом фактів і правовідносин [2, с. 176]. Однак, на думку деяких вчених-процесуалістів, судові рішення – це не тільки акти здійснення правосуддя, а й процесуальні документи, в яких зафіксовані наслідки процесуальних дій під час розгляду і вирішення справи [3, с. 23]. Існують погляди, що поняття «судове рішення як процесуальний документ» є ширшим і охоплює поняття «судове рішення як акт правосуддя», оскільки як документ воно містить не тільки розпорядження суду щодо прав та обов'язків сторін, а й низку даних інформаційного характеру, наприклад, про склад суду,

час і місце розгляду справи тощо [4, с. 143]. Характерно, що в теорії цивільного процесу щодо ухвал і рішень часто вживається загальний термін «судові постанови». До речі, у ЦПК 1963 р. також використовувався цей термін і, відповідно, судові постанови поділялися на рішення, ухвали і постанови. Згідно з чинним ЦПК України у порядку цивільного судочинства судові рішення викладаються у таких формах: ухвали, рішення і постанови. Відтак залежно від змісту питання, яке вирішується судом, існує три види судових рішень: ухвали суду, рішення суду та постанови. Судовий наказ є особливою формою судового рішення. Він видається у справах наказного провадження про стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна за заявою особи, якій належить право такої вимоги (ст. 95 ЦПК). Рішення суду – це судові рішення, якими розв'язується матеріально-правовий спір між сторонами, підтверджується наявність або відсутність певних фактів, тобто справа вирішується по суті. Від ухвал вони різняться тим, що ними захищаються порушені, невизнані або оспорювані права, свободи та інтереси. Ухвалами вирішуються окремі процесуальні питання, які не пов'язані з вирішенням справи по суті, а також завершується провадження у справі без постановлення рішення. Вони пов'язані з рухом справи. Загальною рисою, яка об'єднує всі види судових рішень, є те, що в них виявляється реалізація судової влади.

Юридичній природі рішення суду, у теорії цивільного процесу, висловлені різні погляди щодо його визначення та окремих властивостей. Наприклад, Н. Б. Зейдер визначає рішення суду як акт судового підтвердження наявності чи відсутності певних правовідносин і наказ суду [5, с. 20], М. А. Гурвич – як акт визнання, підтвердження існування чи неіснування спірного права, проте, на його думку, розгляд рішення як наказу суду суперечить його диспозитивній властивості, оскільки сторона може відмовитися від прав, що були ним захищені [6, с. 12–18].

В. І. Тертишніков дає визначення судового рішення як акта застосування норм права, який індивідуалізує від імені держави права та обов'язки, що містяться в нормах права, застосовує їх до конкретних осіб [7, с. 166].

Як правозастовчий акт рішення суду характеризується певними властивостями: а) постановляється тільки органом судової влади; б) має індивідуальний характер і конкретних адресатів; в) є юридичним фактом, що призводить до виникнення, зміни чи припинення правовідносин [8, с. 79]. Теорія «наказу» і теорія «підтвердження» досі є популярними в науці цивільного процесу. Зокрема М. Й. Штефан вирізняє у рішенні суду елементи імперативного характеру, наказу,

примусової сили держави та елементи декларативного характеру – підтвердження наявності або відсутності між сторонами спірних правовідносин, права чи факту, що має юридичне значення.

Отже, рішення суду як акт правосуддя – це правозастосовчий акт, оформлений у вигляді процесуального документа, що захищає не тільки суб'єктивні права сторін, а й інтереси держави, є підсумком судової діяльності щодо розгляду і вирішення справи по суті, зокрема, щодо дослідження і оцінки доказів, встановлення юридичних фактів, містить державновладне індивідуальне розпорядження щодо застосування норм права до конкретних правовідносин та їх суб'єктів.

У теорії цивільного процесу рішення суду поділяють на певні види. Про це свідчать різноманітні критерії класифікації рішення суду, запропонованих низкою науковців. Зокрема критерії поділу рішень суду на певні види були запропоновані такими науковцями, як: П. П. Заворотько, М. Й. Штефан, Ю. В. Білоусов тощо. Виокремимо деякі з них: залежно від обсягу питань, які вони вирішують, залежно від способу захисту права та правових наслідків, які вони зумовлюють, залежно від конструювання регулятивної частини.

Залежно від способу захисту права та правових наслідків, які вони зумовлюють, рішення суду бувають: про присудження, про визнання, конститутивні. Рішення про присудження, спрямовані на зобов'язання правопорушника вчинити на користь потерпілого певну дію або утриматися від її вчинення. Рішенням про визнання підтверджується наявність чи відсутність певних правовідносин, обставин чи фактів (визнання права власності). Конститутивні рішення ухвалюються на захист права особи шляхом зміни або припинення правовідносин між сторонами, наявність яких у первісному вигляді (змісті) є порушенням прав заінтересованої особи (рішення про виділ частки зі спільного майна, розірвання шлюбу) [2, с. 177].

Залежно від обсягу питань, які вони вирішують, рішення поділяються на основні (завершальні) та додаткові. Основними вирішуються правові вимоги, передані на розгляд суду, і ухвалюються вони після безпосереднього розгляду справи по суті. Додатковими – окремі правові вимоги, з приводу яких сторони подавали докази і давали пояснення, що не були вирішені основним рішенням. Додаткові рішення є способом усунення недоліків рішення судом, який його ухвалив (ст. 220 ЦПК).

Залежно від конструювання резолютивної частини рішення бувають імперативні, альтернативні та факультативні. Імперативні визначають єдино можливий спосіб виконання (наприклад, повернути суму позики). Альтернативні ухвалюються у разі, якщо це дозволяє

закон (альтернативні зобов'язання) чи потерпілий від правопорушення згоден замінити шуканий предмет іншим або отримати його вартість. Факультативні рішення зобов'язують відповідача до виконання певних дій, а в разі неможливості їх виконання водночас визначають інший спосіб це зробити.

У цивільній процесуальній літературі є й інші види судових рішень. Наприклад, проміжні – рішення, якими вирішено спірну вимогу про право, із залишенням невирішеної вимоги про розмір. Умовні – рішення, в яких резолютивна їх частина підлягає виконанню за настання певних подій або наявності певних умов [3, с. 25]. Це процесуальна класифікація судових рішень, однак, існує ще й поділ судових рішень за матеріально-правовими ознаками (наприклад, трудові, житлові, земельні) [9, с. 125]. Також необхідно виокремити і заочне рішення, як окремий вид судового рішення, яке ухвалюється за результатами заочного розгляду справи та повинно відповідати вимогам, встановленим статтями 213 і 215 ЦПК, тобто загальним вимогам щодо рішення суду, і крім цього, у ньому має бути зазначено строк і порядок подання заяви про його перегляд. Заочне рішення суду є остаточним результатом заочного розгляду справи. Інститут заочного рішення не є невідомим для нашого судочинства, оскільки вперше був введений ще Статутом цивільного судочинства Російської імперії 1864 року і застосовувався у разі неявки відповідача в суд та мав за мету усунення причин, які сприяли затягуванню процесу [10, с. 95].

До рішення суду висуваються певні критерії. Відтак в літературі існують чітко передбачені вимоги, яким повинно відповідати рішення суду. Сюди можемо віднести: ухвалення рішення у встановленому порядку, законність та обґрунтованість рішення суду, зміст рішення суду, критерії повноти рішення суду, критерії визначеності рішення суду, належне процесуальне оформлення рішення суду, ясність та точність рішення суду, проголошення рішення суду у встановленому порядку [11, с. 196].

Зауважимо на проголошення рішення суду у встановленому законом порядку та на порядок набрання рішенням суду законної сили. Проголошення рішення суду – це прилюдне доведення судом його змісту до відома осіб, які беруть участь у справі. Рішення суду або його вступна та резолютивна частини проголошуються негайно після закінчення судового розгляду і прилюдно, крім випадків, встановлених ЦПК (ч. 1 ст. 218). Проголошення рішення відбувається усно шляхом зачитування суддею тексту рішення, ухваленого в нарадчій кімнаті. Проголошення рішення без видалення суду в нарадчу кімнату або іншою особою (замість судді) не допускається. Рішення суду проголо-



шується прилюдно, крім випадків, коли розгляд проводився у закритому судовому засіданні. Головуючий роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. У разі проголошення у судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин судового рішення суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду (ч. 1 ст. 218 ЦПК). ЦПК встановлює порядок інформування про ухвалене рішення суду шляхом видання або спрямування копій судового рішення особам, які брали участь у справі (ст. 222 ЦПК) [12, с. 200].

Остання стаття Глави 7 Розділу 3 ЦПК України присвячена процесуальному питанню щодо набрання прийнятими судовими рішеннями законної сили. Набрання рішеннями законної сили – це отримання цим рішенням нової властивості, яка характеризується загальнообов'язковістю цього рішення.

Частинами 1, 2 статті 14 ЦПК України зокрема передбачено, що судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами.

Невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом. Встановлений такий порядок набрання рішеннями законної сили: або після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано, або після розгляду справи апеляційним судом, у разі подання апеляційної скарги на рішення, та у випадку, якщо це рішення не було скасовано апеляційною інстанцією [13, с. 317].

Отже, ми можемо наголосити на основних властивостях законної сили рішення суду, а саме на: обов'язковості рішення суду, неспростованості рішення суду, виключеності рішення суду, преюдиційності рішення суду, забезпеченості рішення суду примусовим виконанням. Недотримання цих властивостей є підставою для його оскарження.

Відтак впливає, що рішення суду, яке не набрало законної сили в повному чи частковому обсязі, є об'єктом апеляційного оскарження.

Процесуально-правовий інститут перегляду судових рішень в апеляційному порядку є важливою гарантією захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб, інтересів держави, ефективним способом здійснення завдань, покладених на цивільне судочинство.

Отже, під апеляційним провадженням слід розуміти перегляд вищою судовою інстанцією відповідно до встановленої законом процедури судових рішень, які не набрали законної сили, з метою перевірки їх законності та обґрунтованості, виявлення порушень закону, як суб'єктами права так і судами першої інстанції та встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню порушень [11, с. 546].

Тобто, підставою перегляду є перевірка законності та обґрунтованості рішень суду першої інстанції. Законним є рішення, яким суд, виконавши усі вимоги цивільного судочинства, вирішив справу згідно із законом. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні (ст. 213 ЦПК) [12, с. 285].

Апеляція може бути індивідуальною або спільною, первісною або приєднаною (з боку іншого співучасника), головною або зустрічною чи випадковою, тобто поданою стороною самостійно або через звернення іншої сторони. Найбільш змістовний інтерес становить класифікація апеляції на такі види, як повна та неповна. Неповна апеляція характерна для національних систем Австрії та Німеччини. Повна апеляція традиційно існує в Італії, Франції.

Повна апеляція відрізняється від неповної тим, що вона допускає перегляд (перевірення) всієї справи. Для повної апеляції притаманні ознаки розгляду справи по суті та безповоротно, без передання її на розгляд суду першої інстанції. Чинна вітчизняна апеляція є повною, якщо суд апеляційної інстанції здійснює перевірку законності та обґрунтованості ухваленого рішення в повному обсязі, досліджуючи нові докази та встановлюючи нові факти (ч. 2, 3, 4 ст. 303 ЦПК). У тих випадках, коли законодавець обмежує перегляд справи частиною, що оскаржується, дозволяє спрямувати справу на новий розгляд до суду першої інстанції, існує неповна апеляція. Тобто неповна (обмежена, юридична) апеляція – це перевірка законності та обґрунтованості судового рішення суду першої інстанції, яке не набрало законної сили, на підставі, як правило, матеріалів справи, без надання нових доказів [13, с. 439].

Тобто, апеляція є новим (повторним) розглядом перед вирішенням справи судом апеляційної інстанції.

Одним із питань оцінки апеляційного розгляду є питання, чи всі рішення суду першої інстанції можуть бути оскаржені в апеляційному порядку, оскільки сьогодні відомо, що винятків не існує. Наприклад, в західноєвропейських процесах не всі рішення суду першої інстанції можуть стати предметом розгляду апеляційної інстанції. Відтак

у Франції апеляція не допускається у випадках, якщо предмет спору незначний, а саме, коли сума вимог менша 13 000 франків. Крім того, у французькому цивільному процесі за окремими категоріями справ з метою процесуальної економії апеляція в загальному її розумінні взагалі не допускається.

В Україні дотримуватись таких обмежень на реалізацію права апеляційного оскарження в цивільних справах недоцільно. Апеляція за загальним принципом може бути подана на всі рішення суду першої інстанції [13, с. 440].

Тобто, крім ухвал суду, судового наказу, об'єктами апеляційного оскарження є і рішення суду, – і загалом, і в частині (всі рішення у справах позовного та окремого провадження, зокрема й додаткові та заочні у визначених ЦПК випадках).

Право апеляційного оскарження рішення суду першої інстанції шляхом подання апеляційної скарги – це надана законом можливість на порушення функціональної діяльності суду апеляційної інстанції на новий (повторний розгляд) цивільної справи і перевірку постановлених по ній рішень і ухвал на відповідність їх вимогам законності та обґрунтованості [13, с. 442].

Візьмемо до уваги суб'єктів права на апеляційне оскарження, ними є: особи, які беруть участь у справі, особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, правонаступники сторін та третіх осіб тощо.

Реалізація права апеляційного оскарження здійснюється шляхом подання у встановлені законодавством строки апеляційної скарги на рішення (ухвалу) – процесуального документу-звернення, в якому апелятор вимагає скасування або зміни судового рішення суду першої інстанції як незаконної та необґрунтованої на підставах, викладених у скарзі.

Апеляційна скарга на рішення суду подається протягом десяти днів після проголошення рішення у судовому засіданні; апеляційна скарга на ухвалу суду – протягом п'яти днів.

Отже, право апеляційного оскарження і внесення подання обумовлене об'єктом оскарження. Ними є судові рішення першої інстанції (рішення чи ухвали) рішення суду першої інстанції (рішення, ухвали, постанови), що не набрали чинності, які повністю або частково оскаржуються.

Також з огляду на зазначене, рішення суду першої інстанції, зокрема додаткові, заочні, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку і загалом, і в частині, а також щодо обставин (фактів), встановлених судом (незалежно від того, чи вплинули висновки суду про ці

обставини (факти) на вирішення справи по суті), або результивної частини з питань розподілу судових витрат між сторонами, порядку та способу виконання рішення тощо [13, с. 445].

Увага зосереджується на реалізації права апеляційного оскарження, яка охоплює, – умови реалізації права на звернення, зміст, наслідки недотримання.

Основними умовами реалізації права на звернення, які виступають допоміжними ланками оскарження рішення суду, є такі елементи: суд, уповноважений переглядати, строк подання апеляційної скарги, зміст скарги (реквізити), судовий збір.

**Висновки.** Дослідивши окремі аспекти рішення суду як об'єкта апеляційного оскарження, можна зазначити таке:

1) рішення суду – це акти здійснення правосуддя, покликані забезпечити захист визначеного Конституцією України суспільного ладу і державності України, прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб, правопорядку;

2) значення рішень суду насамперед полягає в тому, що вони закріплюють владні волевиявлення суду щодо всіх питань розгляду та вирішення справи в суді;

3) рішення суду – це не тільки акти здійснення правосуддя, а й процесуальні документи, що мають визначені законом форму, зміст, встановлені вимоги щодо порядку набрання законної сили та оскарження;

4) наслідки набрання рішенням суду законної сили визначаються ЦПК України. Відповідно до цих положень основними властивостями рішення суду, яке вже набрало законної сили, є: незмінність, неспростовність, виключність, преюдиціальність, загальнообов'язковість;

5) розглядаючи основні властивості рішення суду, слід наголосити на тому факті, що рішення суду є об'єктом апеляційного оскарження, проте не завжди. Про це свідчить така його властивість, як неспростовність, – неможливість апеляційного оскарження рішення суду після набрання ним законної сили;

6) розкриваючи поняття рішення суду як об'єкта апеляційного оскарження, звертаємось на рішення суду, яке не набрало законної сили, тобто до моменту спливу строку на його апеляційне оскарження. Це питання і є предметом дослідження цієї статті;

7) підсумовуючи зазначене, вважаємо, що узагальнюючим поняттям необхідно вважати судові рішення, (з такими його видами, як ухвали, рішення і постанови), а не судові постанови, (адже такий судовий документ видається ВСУ), оскільки так передбачено в чинному

цивільному процесуальному законодавстві. У ЦПК України ухвали, рішення та накази називаються видами і формами судових рішень. Також немає однастайності з цього питання в підручниках та науково-практичних коментарях. Однак дотримуємось думки, що ухвали, рішення і постанови є формами судового рішення, а особливою формою судового рішення є судовий наказ. Відтак рішення суду – це видове поняття (вужче поняття), оскільки лише ним вирішується справа по суті, а судові рішення – ширше (родове поняття), бо охоплює рішення суду і ухвали, які вирішують процесуальні питання, пов’язані з рухом справи.

1. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. Й. Штефан. – К.: Ін Юре, 2005. – 624 с.

2. Цивільний процес: навч. посібник / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін.; за ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 172 с.

3. Заворотько П. П. Судове рішення / П. П. Заворотько, М. Й. Штефан. – К.: Видавництво Київського університету, 1971. – 186 с.

4. Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / В. І. Тертишніков. – Х.: Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. – 584 с.; Комаров С. А. Цивільне процесуальне право України / С. А. Комаров. – К., 1999. – С. 289.

5. Зейдер Н. Б. Судебное решение по гражданскому делу / Н. Б. Зейдер. – М.: Юридическая литература, 1966. – 156 с.

6. Гурвич М. А. Судебное решение: теоретические проблемы / М. А. Гурвич; Всесоюзный юридический заочный институт. – М., 1976. – С. 12–18.

7. Тертышников В. И. Основы гражданского судопроизводства Украины: учебное пособие / В. И. Тертышников. – Х., 2006. – 256 с.

8. Усенко В. Ф. Цивільний процес: навч. посібник / В. Ф. Усенко, А. А. Грабовський, Д. І. Минюк; Національна академія державної податкової служби України. – Ірпінь, 2005. – 312 с.

9. Луспенник Д. Заочне рішення у цивільному судочинстві: перші узагальнення судової практики / Д. Луспенник // Юридичний журнал. – 2006. – № 11. – С. 123–130.

10. Цивільне процесуальне право України: навч. посібник (у схемах і таблицях) / за заг. ред. Ю. В. Навроцької. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 388 с.

11. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В. В. Богатиря. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2014. – 784 с.

12. Цивільний процес України: підручник; за заг. ред. д. ю. н., доцента М. М. Ясинка. – К.: Алерта, 2014. – 744 с.

13. Чернооченко С. И. Цивільний процес: навч. посібник / С. И. Чернооченко. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

**Пасайлюк И. В. Решение суда как объект апелляционного обжалования**

*Проанализировано особенности решения суда как объекта апелляционного обжалования в гражданском судопроизводстве. Исследовано понятие решения суда, его значение, право апелляционного обжалования, объекты апелляционного обжалования.*

*Исследуется понятие решения суда, его значения, право апелляционного обжалования, объекты апелляционного обжалования. Исследовано взгляды разных зарубежных и отечественных авторов относительно юридической природы решения суда, а также осуществлено сравнение между терминами «судебные постановления» и «судебные решения» и их видами.*

**Ключевые слова:** *решение суда, судебные решения, судебные постановления, объекты апелляционного обжалования, право апелляционного обжалования.*

**Pasailjuk I. V. Court Decision as an Object of Appeal**

*Fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases for the protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms and interests of individuals, the rights and interests of legal entities, the interests of the state – are the main objectives of civil justice.*

*In accordance with the legislation, any person may apply to the court to protect his or her violated, unrecognized, disputed rights, freedoms and interests. Quitclaim for protection is invalid.*

*The court's decision as an act of justice, which is a guarantee for the protection of fundamental rights, freedoms and interests of individuals, the rights and interests of legal entities, state and public interests and so on.*

*The proceedings in civil cases are being conducted according to the laws valid at the time of the commission of certain procedural actions, reviewing and resolving the case. In case of violation of these requirements, the court decision can be a subject to appeal, because the legality and validity of the Court of First Instance decisions verification is the reason for the appeal and the opening of the appeal proceedings.*

*In this article the author analyzes the features of the judgment as the object of appeal in civil proceedings. The notion judgment, its value, the right to appeal, its facilities is being examined.*

*The legal nature of the court judgment is being analyzed in terms of different scholars and parallel in existence between the terms 'court orders' and 'judgments' and their species is being held.*

**Key words:** *court decisions, decisions of the court, court orders, object of appeal, right to the appeal.*

*Стаття надійшла 18 березня 2016 р.*

## ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОНАННЯ ЖУРНАЛІСТОМ У РЕДАКЦІЇ СВОЇХ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОBOB'ЯЗКІВ

*Досліджено проблеми правового регулювання авторського права у журналістській діяльності, правові особливості збирання інформації, написання журналістом статті, редагування, переклад матеріалу тощо. На підставі проведеного дослідження встановлено, що журналістом є особа, яка виконує посадові обов'язки у ЗМІ, зокрема, збирає і займається підготовкою інформації, тому журналіст не завжди виступає як автор. Відтак, коли результатом виконання посадових обов'язків є написання статті, то журналіст стає суб'єктом авторського права на результат своєї праці. З'ясовано, що автор і журналіст є рівними лише внаслідок творчої праці.*

**Ключові слова:** авторське право, журналіст, стаття, службовий твір, редагування, переклад, упорядкування.

**Постановка проблеми.** Журналістська діяльність безпосередньо пов'язана з особистими вміннями, талантом особи, з творчістю, а творчість, своєю чергою, – це обов'язкова умова твору як об'єкта авторського права. Водночас у сучасних умовах прийнято говорити про конвергентного журналіста, який повинен швидко та оперативно не лише опрацювати, зібрати інформацію, але й написати текст. Крім того, часто редакцією газети на журналіста покладається низка інших вимог, а тому журналіст може бути перекладачем, редактором, упорядником тощо, а все це так чи інакше потребує правової регламентації.

**Стан дослідження.** Питання правового регулювання авторського права у журналістській діяльності, зокрема правові особливості збирання інформації, написання, редагування, перекладання творів розглядали такі науковці, як: К. Афанасьєва, Є. Гаврилов, І. Зайцева-Калаур, А. Капелюшний, А. Кирилюк, А. Марущак, К. Накарева, М. Невская, А. Сергеев, О. Штефан тощо.

**Метою** статті є визначення та наліз цивільно-правових аспектів виконання журналістом у редакції своїх функціональних обов'язків.

**Виклад основних положень.** Згідно з Законом України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», журналіст – це творчий працівник, який професійно збирає, одержує, створює і займається підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконує редакційно-посадові службові обов'язки в засобі масової інформації (в штаті або на позаштатних засадах) –

відповідно до професійних назв посад (роботи) журналіста, які зазначаються в державному класифікаторі професій України [1].

Отже, першим функціональним обов'язком журналіста є збирання та одержання інформації. У процесі виконання цих функціональних обов'язків журналіст повинен брати до уваги положення Конституції України ( ст. 32 та ст. 34) [2] та Закон України «Про інформацію», який регулює такі важливі для журналіста питання, як: порядок і форма журналістського запиту щодо доступу до офіційних документів і надання письмової або усної інформації для ЗМІ, строки їх розгляду, види документів та інформації, що не підлягають наданню для ознайомлення за запитом та інші питання, пов'язані з наданням журналістові інформації [3].

Отже, за вітчизняним законодавством, журналіст має право: на вільне одержання відкритої за режимом доступу інформації; відвідувати державні органи влади, органи місцевого і регіонального самоврядування, а також підприємства, установи і організації та бути прийнятим їх посадовими особами; відкрито здійснювати записи, зокрема із застосуванням будь-яких технічних засобів, за винятком випадків, передбачених законом; на вільний доступ до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів; обмеження цього доступу зумовлюються лише специфікою цінностей та особливими умовами їх схоронності, що визначаються чинним законодавством України; переваги на одержання відкритої за режимом доступу інформації; на безкоштовне задоволення запиту щодо доступу до офіційних документів; звертатися до спеціалістів при перевірці одержаних інформаційних матеріалів [4].

Однак головним функціональним обов'язком журналіста у редакції є написання статті, тобто журналіст повинен виступати як автор. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [5] та Закон України «Про інформаційні агентства» [6] серед суб'єктів інформаційних відносин окремо вирізняють журналіста й автора. Термін «журналіст» застосовується до працівника організації ЗМІ, коли говоримо про використання ним документів і збір інформації. Коли ж йдеться про статтю чи творче осмислення зібраного матеріалу, журналіст стає суб'єктом авторського права (автором), і на результати його праці поширюється чинність норм Закону України «Про авторське право і суміжні права» [7, с. 67].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» автором є фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір. Звернемося насамперед до питання про автора, як суб'єкта авторського права. Е. П. Гаврилов зазначав, що «...слово



«автор» вживається або в широкому розумінні, включаючи сюди всі категорії громадян, які є суб'єктами первісного авторського права, або у вузькому розумінні, не включаючи у свій склад перекладачів, укладачів, авторів літературного запису твору, оброблювачів, ... для авторського права всі ці особи є авторами» [8, с. 41].

Отже, журналістом є особа, яка виконує посадові обов'язки у ЗМІ, зокрема, збирає і займається підготовкою інформації, тому журналіст не завжди виступає як автор. Коли результатом виконання посадових обов'язків є написання статті, то журналіст стає суб'єктом авторського права на результат його праці. Тому лише за допомогою творчої праці можна прирівняти автора і журналіста.

Водночас стаття – це жанр твору, а згідно з ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» об'єктами авторського права є твори. Наявність твору – обов'язкова умова авторсько-правової охорони. Чинне законодавство не містить визначення поняття твору, хоча вказує на ті критерії, яким він повинен відповідати, щоб користуватися правовою охороною. Згідно з Законом України «Про авторське право і суміжні права» авторські права поширюються на твори у галузі науки, літератури і мистецтва, які є результатом творчої діяльності. Законом охороняються оприлюднені і не оприлюднені, завершені і не завершені твори, незалежно від їх призначення, жанру, обсягу та мети, що існують у будь-якій об'єктивній формі [9, с. 62, 112].

Нині законодавством України не визначено поняття «твір», що давало б змогу самостійно беззаперечно віднести ту чи іншу публікацію в газеті до твору. Проте з аналізу законодавчих норм варто схилитися до того, що твором вважається результат творчої діяльності автора, виражений в об'єктивній формі.

Цим також встановлюються два критерії охороноспроможності об'єктів авторського права: по-перше, авторське право поширюється лише на ті результати наукової, літературної і мистецької діяльності людини, які виникли в результаті її творчої діяльності; по-друге, твір має існувати в об'єктивній формі [10].

Отже, чи-то художній, чи-то літературний твір повинен відповідати таким критеріям:

1. Бути результатом творчої діяльності. На нашу думку, творчість – це оригінальний результат розумових здібностей, мисленнєвого процесу або таланту людини.
2. Виражатися в об'єктивній формі незалежно від того, чи був він повідомлений широкому колу осіб, чи ні. В контексті другої ознаки слід зауважити на припис ч. 3 ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права», де законодавець чітко наголошує, що

правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі. Отже, форма твору не може мати нематеріальний характер [11].

3. Мати можливість відтворення. Ця ознака визнається в юридичній літературі настільки важливою, що можливість відтворення творчого результату, досягнутого творцем, названо однією з основних причин виникнення авторського права взагалі [12, с. 219].

У Законі України «Про авторське право і суміжні права» (ст. 1) відтворення розглядається з двох боків: а) як виготовлення одного або більше примірників твору або фонограми в будь-якій матеріальній формі, б) як запис для тимчасового чи постійного зберігання в електронній (у тому числі цифровій) або іншій формі, яку може зчитувати комп'ютер. Відтак і у першому, і в другому випадку відтворення пов'язане в матеріальним носієм, за допомогою якого можливе його здійснення [11].

Передбачені в Законі України «Про авторське право і суміжні права» ознаки твору А. В. Кирилюк пропонує поділити на обов'язкові та додаткові. До обов'язкових він відніс ознаку творчості та ознаку вираження твору в об'єктивній формі, а до додаткових – ознаку змісту твору, його завершеності та оприлюднення [13, с. 160].

Так необхідно зауважити на ще одну обставину. Вона може бути створена і штатними співробітниками редакції (службовий твір), і позаштатними кореспондентами.

Слід згадати, що журналіст – це зазвичай особа, яка є найманим працівником, а отже, все, що створене ним у процесі трудової діяльності підлягає під категорією – службовий твір. Службовий твір – це твір, створений автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання чи трудового договору (контракту) між ним і роботодавцем [11].

Найбільшу кількість суперечок зумовлює питання: кому належить виключне право на використання твору – авторові чи видавцеві? В українському законодавстві з цього питання є суттєві суперечності. Згідно з ч. 2 ст. 19 Закону України «Про авторське право і суміжні права» видавець газети або журналу має «виключне право на використання такого видання в цілому», а за автором залишається «виключне право на використання своїх творів незалежно від видання, якщо інше не передбачене договором».

Водночас стаття 16 цього ж Закону, виключне майнове право на службовий твір (яким, зазвичай, є твір штатного співробітника) закріп-

лює за роботодавцем, тобто видавцем [9, с. 39]. Також нагадуємо, що згідно з ч. 2 ст. 429 ЦК України майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором [14].

Наявна між такими правовими нормами колізія є причиною їх неоднакового застосування правозастосувачами, зокрема, судами. Наприклад, 14.11.2011 року Уманський міськрайонний суд Черкаської області розглянув цивільну справу за позовом ОСОБА\_1 до редакції міськрайонної газети «Уманська Зоря», Головного управління МНС України в Черкаській області, ДП «Чорнобильінтерінформ» про заборону використання статті без відому, про спростування публікації та відшкодування моральної шкоди.

Розглядаючи питання про те, чи є стаття «То був фронт...», опублікована у 1996 році за підписом ОСОБА\_1, результатом творчої діяльності позивача, суд виходив з того, що вказана стаття була створена позивачем в період перебування на посаді кореспондента газети «Уманська Зоря» та згідно з завданням редактора газети, на замовлення пожежної частини, яка мала намір опублікувати роботу співробітників пожежної частини, пов'язану з ліквідацією наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Враховуючи, що позивач у статті виклала свої бачення проблеми, що нею висвітлена, застосувала художні образи, суд встановив, що статтю ОСОБА\_1 можливо розглядати як твір, проте як твір службовий, і авторство якого неможливо приписувати виключно позивачеві.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» твір, створений автором у порядку виконання службових обов'язків згідно зі службовим завданням чи трудовим договором (контракту) між ним і роботодавцем, є службовим твором. Належність статті ОСОБА\_1 до службового твору підтверджується тим, що стаття була створена у період перебування позивача у трудових відносинах з газетою «Уманська Зоря», а також за дорученням редакції газети. Встановивши, що опублікована ОСОБА\_1 в газеті «Уманська Зоря» у 1996 році стаття «То був фронт...» є службовим твором, суд вважає, що за таких обставин, позовні вимоги задоволенню не підлягають, а використання твору без згоди автора є правомірним [10].

Натомість, під час перегляду справи у порядку апеляційного провадження суд скасував рішення суду першої інстанції, задовольнив позовні вимоги та зазначив, що використання твору без згоди його автора було неправомірним [15].

Вирішення цього конфлікту пропонує Пленум Верховного Суду України у своїй Постанові № 5 «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав». Відтак згідно з п. 24 цієї постанови, якщо в трудовому або цивільно-правовому договорі між працівником і роботодавцем (юридичною або фізичною особою, де або в якій він працює) не передбачений інший порядок здійснення майнових прав на створений вказаний об'єкт, то вони мають спільні права на отримання свідоцтва про реєстрацію авторського права на твір, і на використання такого об'єкта [16]. Отже, судова практика закріплює за роботодавцем та автором службового твору спільні майнові права.

Водночас твори позаштатних авторів навряд чи можна віднести до категорії службових. Редакція, що заявляє свої права на використання твору, який був створений позаштатним кореспондентом, повинна спочатку довести факт перебування у трудових або договірних відносинах із автором.

Останнє видається доволі складним, оскільки вітчизняне законодавство прямо дозволяє укладання видавцями ЗМІ із авторами договори в усній формі. А сам факт виплати позаштатному співробітнику авторської винагороди не може вважатися формою укладання договору, оскільки він є однією з умов цього договору. Проте більшість видавців саме факт виплати авторської винагороди наводять як доказ правомірності використання твору позаштатного автора відповідно до авторського договору, що, начебто, був із ним укладений в усній формі [9, с. 67].

Окрім написання статті, журналіст може мати інші функції у редакції, тому слід встановити, на які з них також поширюється режим авторського права.

1. Журналіст як упорядник. У процесі діяльності організацій ЗМІ створюються, використовуються та поширюються твори, що є об'єктами авторського права. Результатом їх діяльності є новий об'єкт (газета, журнал, телепередача, тощо), який складається з окремих творів різних за жанром, тематикою, стилем. У підготовці для випуску таких складених творів залучені особи різного творчого профілю, окремі з яких в процесі своєї діяльності над створенням ЗМІ можуть набувати статусу суб'єкта авторського права. Будучи суб'єктом авторського права, у особи виникає певний, визначений законодавством, обсяг майнових та особистих немайнових прав на створений нею об'єкт. Звісно, це вимагає чіткої правової регламентації стосунків між різними суб'єктами, які залучені до створення ЗМІ, що насамперед є можливим у разі законодавчого врегульованих та закріплених умов

виникнення авторських прав в учасників діяльності організації ЗМІ, та визначення обсягу таких прав [7, с. 66].

Підбірка окремих праць та розміщення їх в необхідній послідовності ґрунтується на творчій діяльності журналіста. У процесі такої діяльності журналіст може претендувати на режим охорони авторським правом того матеріалу, стосовно якого він виконував підбір та розташування. Однак журналіст не стає автором творів, з яких складається це зібрання. Отже, фактично він виступає упорядником інформації та суб'єктом авторського права щодо сформованого ним складеного твору (газети, журналу, енциклопедії).

2. Журналіст як перекладач. Результат творчої діяльності перекладача ґрунтується на уже існуючому оригінальному творі, на який має авторські права інша особа. Саме у цьому полягає специфіка авторського права перекладача, адже без наявності результату творчої діяльності іншої особи (осіб) не можна говорити про можливість виникнення авторського права журналіста-перекладача. Тому, тут йдеться про два види авторських прав. Перше належить автору твору, друге – журналісту, який здійснює функції перекладу. Окрім того, ч. 1 ст. 20 Закону України «Про авторське право і суміжні права», встановлює, що перекладачі користуються авторським правом на створений ними твір за умови дотримання ними прав автора, твір якого зазнав перекладу, адаптації, аранжування або іншої переробки [11].

3. Журналіст як редактор. Дискусійним є питання про можливість виникнення авторських прав у процесі редагування. Багато науковців, зокрема: А. О. Капелюшний [17, с. 15], К. М. Нарякова [18, с. 6], вважають, що працю редактора слід розцінювати як співтворчість.

На нашу думку, у разі, якщо редактор – це журналіст, тобто особа, до посадових вимог якої належить обов'язок редагування твору, то в неї не можуть виникати авторські права на твір, який вона редагує. Саме тому заслуговує на увагу думка Е. П. Гаврилова про те, що редактор не створює нової форми твору, а його основний обов'язок – це підвищити наукові та художні цінності твору, усунути наявні недоліки, виконати редакційно-технічні завдання [8, с. 115].

Однак у цьому разі йдеться лише про редагування, під яким слід розуміти редагування-вчитку (виправлення технічних похибок при підготовці перевидань без переробки, а також офіційних та документальних матеріалів) та редагування-обробку (виправлення фактичних, композиційних, логічних, стилістичних помилок, але без зміни тексту). Водночас редагування може бути у вигляді редагування-переробки (кординальні зміни авторського тексту, який слугує лише основою для

остаточного тексту видання) та редагування-скорочення (виправлення з метою обмежити текст певним обсягом) [19, с. 24–25].

Якщо говорити про редагування-переробку або редагування-скорочення, то у цьому разі журналіста-редактора слід розглядати як співавтора твору, адже йдеться про зміну не лише форми тексту, але і змісту.

Тому, на нашу думку, можна виокремити два види редагування у журналістській діяльності:

1. Редагування як результат виконання редактором своїх службових обов'язків. За такого редагування редактор не вправі змінювати твір за його суттю.

2. Редагування, за яким редактор змістовно змінює твір. Найчастіше останнє редагування є результатом узгодження між автором та редактором необхідності внесення змін до потенційного об'єкта права. Вважаємо, що за таких умов редактор стає суб'єктом авторського права, зокрема, співавтором створеного спільно з журналістом об'єкту авторського права.

У контексті цього слід також зауважити на ще одне питання. Розглядаючи ситуацію, коли роботодавець вимагає редагування твору, необхідно зауважити, що Закон України «Про авторське право і суміжні права» у такому разі захищає немайнові права журналіста, вказуючи, що автор має право вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору (п. 4 ч. 1 ст. 14)

На думку І. В. Зайцева-Калаури, слід взяти до уваги ще одну обставину. Редактор, який створює спільно з автором первинного твору твір у формі редагування-переробки або у формі редагування-скорочення, виконує свої службові обов'язки. Це означає, що щодо редактора виникає авторське право на службовий твір.

Відповідно до ст. 429 ЦК України майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку із виконанням трудового договору, належить працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якої він працює спільно, якщо інше не встановлено договором.

Отже, правоволодільцями на відредагований за допомогою правки-переробки твір можуть бути: 1) автор, редактор та роботодавець (організація ЗМІ); 2) автор і організація ЗМІ; 3) автор і редактор. У перших двох випадках майнові права на твір у переробці належать декільком особам спільно (ст. 428 ЦК України).

В останньому випадку автор і редактор є співавторами твору у переробці [7, с. 65].

**Висновки.** Ця стаття розкриває правові особливості таких функціональних обов'язків журналіста:

1. Збирання та оброблення інформації.

2. Написання статті. Стаття – це жанр твору. На нашу думку, чи-то художній, чи-то літературний твір повинен відповідати таким критеріям: бути результатом творчої діяльності; виражатися в об'єктивній формі, незалежно від того, чи був він повідомлений широкому колу осіб, чи ні; мати можливість відтворення.

Слід згадати, що журналіст – це зазвичай особа, яка є найманим працівником, а, отже, все, що створене ним у процесі трудової діяльності підлягає під категорією – службовий твір, на який мають спільні майнові права роботодавець та журналіст.

3. Виконання журналістом функції упорядника. Журналіст, який здійснює функції упорядника фактично виступає упорядником інформації та суб'єктом авторського права щодо сформованого ним складеного твору (газети, журналу, енциклопедії).

4. Виконання журналістом функції редактора. На нашу думку, можна виокремити два види редагування у журналістській діяльності: редагування як результат виконання редактором своїх службових обов'язків (при такому редагуванні редактор не вправі змінювати твір за його суттю) та редагування, за яким редактор змістовно змінює твір. Найчастіше останнє редагування є результатом узгодження між автором та редактором необхідності внесення змін до потенційного об'єкта права. Вважаємо, що за таких умов редактор стає суб'єктом авторського права, зокрема, співавтором створеного спільно з журналістом об'єкта авторського права.

5. Виконання журналістом функції перекладача. Тут йдеться про два види авторських прав. Перше належить автору твору, друге – журналісту, який здійснює функції перекладу.

---

1. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 50. – Ст. 302.

2. Конституція України, прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

3. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 58. – Ст. 650.

4. Марущак А. Доступ до інформації: права журналістів / А. Марущак // Телекритика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/yuridichna-consultaciya/2008-02-05/36313>

5. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 № 2782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.

6. Про інформаційні агентства: Закон України від 28.02.1995 № 74/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 13. – С. 281–291.

7. Зайцева-Калаур І. В. Організації засобів масової інформації як суб'єкти авторського права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / І. В. Зайцева-Калаур; Нац. акад. внутр. справ. – К., 2013. – 199 с.

8. Гаврилов Э. П. Советское авторское право. Основные положения. Тенденции развития / Э. П. Гаврилов. – М.: Наука, 1984. – 222 с.

9. Афанасьєва К. О. Авторське право в контексті діяльності засобів масової інформації України: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / К. О. Афанасьєва; Інститут журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 204 с.

10. Рішення Уманського міськрайонного суду Черкаської області у справі №2-1099/11 за позовом ОСОБА\_1 до редакції міськрайонної газети «Уманська Зоря», Головного управління МНС України в Черкаській області, ДП «Чорнобильінтерінформ» про заборону використання статті без відому, про спростування публікації та відшкодування моральної шкоди // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19404431>

11. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 13. – Ст. 64.

12. Сергеев А. П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации: учебник / А. П. Сергеев. – Изд. второе, перераб. и доп. – М.: ПБОЮЛ, Гриженко Е. М., 2001. – 752 с.

13. Кирилюк А. В. Деякі аспекти визначення умов охорони літературного твору / А. В. Кирилюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – Вип. № 9. – С. 159–164.

14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

15. Рішення Апеляційного суду Черкаської області за позовом ОСОБА\_6 до редакції міськрайонної газети «Уманська зоря», Головного управління МНС України в Черкаській області, державного підприємства «Агентство інформації, міжнародного співробітництва та розвитку «Агенство «Чорнобильінтерінформ» про заборону використання статті без відому, спростування публікації та відшкодування моральної шкоди // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/26271842>

16. Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 5 // Вісник Верховного суду України. – 2010. – № 6. – Ст. 4.

17. Капелюшний А. О. Редагування в засобах масової інформації: навч. посібник / А. О. Капелюшний. – Львів: ПАІС, 2005. – 304 с.

18. Накорякова К. М. Редактирование материалов массовой информации / К. М. Накорякова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 216 с.

19. Економіка і організація видавничої справи: короткий курс / В. М. Жарков, Б. А. Кузнецов, І. М. Чистова. – М.: МГУП, 2002. – 67 с.



**Соломчак К. Б. Гражданско-правовые аспекты исполнения журналистом в редакции своих функциональных обязанностей**

*Исследуются проблемы правового регулирования авторского права в журналистской деятельности, правовые особенности сбора информации, написания журналистом статьи, редактирование, перевод материала и тому подобное.*

*На основании проведенного исследования установлено, что журналистом является лицо, выполняющее должностные обязанности в СМИ, в частности, собирает и занимается подготовкой информации, поэтому журналист не всегда выступает как автор. Следовательно, когда результатом выполнения должностных обязанностей является написание статьи, то журналист становится субъектом авторского права на результат его труда. Выяснено, что автор и журналист равны только в результате творческого труда.*

**Ключевые слова:** авторское право, журналист, статья, служебное произведение, редактирование, перевод, упорядочение.

**Solomchak C. B. Civil aspects of performance by journalist his/her functional duties in editorial office**

*In this article the problems of legal regulation of copyright in the journalistic activity are researched. On the basis of conducted research it was established that journalist is a person, who performs job responsibilities in Mass Media, in particular, collects and prepares information, thus, journalist does not always acts as the author.*

*When the result of performing job responsibilities is an article written, the journalist becomes a subject of copyright on the outcome of his/her work. Only creative work equates the author and the journalist.*

*This research shows legal peculiarities of the following functional duties of journalist. Firstly, information collecting and processing. Secondly, writing of the article. Article is a genre of composition. It is established that composition should comply with the following criteria: be a result of creative activity; be expressed in the objective form, regardless of whether it was communicated to a wide range of people, or not; have a possibility of reproduction. Thirdly, journalist's performing of the function of complier.*

*Fourthly, journalist's performing of the function of editor. It is established that two types of editing in the journalistic activity can be singled out: editing as a result of editor's performing of his\her job responsibilities (this type of editing doesn't entitle the editor to change the core of the work) and editing by which the editor is changing the work meaningfully (under such conditions the editor becomes a subject of copyright, in particular, a coauthor of copyright object created together with journalist). Fifthly, journalist's performing of the function of translator.*

**Key words:** copyright, journalist, article, work for hire, editing, translating, compiling.

*Стаття надійшла 10 березня 2016 р.*

## УСТАНОВЧІ ДОКУМЕНТИ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

*Розглянуто установчі документи юридичної особи. Встановлено необхідність правильного вибору типу установчих документів для конкретного виду юридичних осіб.*

*Визначено види юридичних осіб, які за законодавством вправі діяти на підставі засновницького договору, статуту та інших документів. Виокремлено розбіжності між порядком затвердження та використання різних видів установчих документів. Наведено основні положення, які повинні бути в установчому документі.*

**Ключові слова:** *установчий документ, статут, засновницький договір, господарське товариство, юридична особа.*

**Постановка проблеми.** Заснування та діяльність юридичної особи прямо залежить від організаційно-правової форми господарюючого суб'єкта та, відповідно, від виду установчого документа. Для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження. Проблема вибору виду установчого акта завжди є актуальною. У статті розглянуто можливі різновиди установчих документів.

**Стан дослідження.** Дослідженням правової природи установчих документів та статуту зокрема, присвятили свої дослідження такі науковці, як Г. Л. Знаменський, Д. Х. Липницький, В. К. Мамутов, І. Г. Побірченко, Д. М. Притика, Г. В. Смолин, В. В. Хахулін, Ю. С. Шемшученко, В. С. Щербина, О. І. Ющик та інші.

**Мета статті** – дослідити правову природу установчих документів; виявити вплив ухвалення того чи іншого виду статуту на порядок державної реєстрації суб'єкта господарювання; встановити можливості їх прийняття і використання юридичними особами різних організаційно-правових форм.

**Виклад основних положень.** Суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством [1].

До суб'єктів господарювання Господарський кодекс (ГК України) відносить господарські організації та фізичних осіб.

Господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України (ЦК України), державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку [1]. Саме поняття юридичної особи міститься у нормах Цивільного кодексу України, де зазначено: «юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку (ст. 80); юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права (ст. 81); для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження (ст. 87)» [2].

Установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання [1]. Юридична особа приватного права може створюватися та діяти на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, що після його прийняття учасниками стає установчим документом. Установа створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (засновниками) [2].

Із зазначеного розуміємо, що юридична особа, залежно від порядку створення та організаційно-правової форми, може діяти на підставі засновницького договору, статуту, модельного статуту або іншого установчого акта.

У *засновницькому договорі* засновники зобов'язуються утворити суб'єкт господарювання, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передання йому свого майна, порядок розподілу прибутків і збитків, управління діяльністю суб'єкта господарювання та участі в ньому засновників, порядок вибуття та входження нових засновників, інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом, а також порядок його реорганізації та ліквідації відповідно до закону [1].

Водночас у нормах ГК України збереглося і поняття установчого договору. На підставі установчого договору і/або статуту діють господарські об'єднання (ст. 119, розділ 12 ГК України). Але вбачається недоцільним збереження такого виду установчого документу. Ще у 2010 році установчий договір визначався установчим документом фермерського господарства чи банківської корпорації [3, с. 51].

Сьогодні установчий договір використовується як підтвердження домовленості про заснування юридичної особи. Зокрема кооперативне об'єднання створюється за рішенням установчих зборів, а установчі збори (конференція, з'їзд) ухвалюють установчий договір [4]. Тим не менш, такий договір не має статусу установчого документа, оскільки на його підставі формується *статут* кооперативного об'єднання.

Аналізуючи зміст статті 119 ГК України, можна припустити, що законодавець механічно, через неухважність, пропустив термін «установчий договір» та не замінив його на «засновницький договір». Це підтверджується статтею 121 ГК України, де у ч. 2 абзаци 1 йдеться про установчий договір: підприємство – учасник господарського об'єднання має право добровільно вийти з об'єднання на умовах і в порядку, визначених установчим договором про його утворення, а у абзаци 2 – про засновницький договір: підприємство – учасник господарського об'єднання має право бути членом інших об'єднань підприємств, якщо законом, засновницьким договором чи статутом господарського об'єднання не встановлено інше [1].

Господарський кодекс містить норми, які врегульовують правовий статус об'єднань підприємств. Відтак об'єднання підприємств діють у таких організаційно-правових формах, як асоціація, концерн, консорціум та корпорація.

У статті 120 ГК України передбачено, що такі об'єднання можуть бути статутними (консорціум і концерн) та договірними (асоціація та корпорація). Але у тій же статті законодавець говорить про те, що асоціація, попри статус договірного об'єднання, діє на підставі статуту. Щодо корпорації – кодекс взагалі не визначає конкретного установчого документа.

У науковій юридичній літературі щодо цієї ситуації простежується думка, що установчими документами асоціації та корпорації є одночасно установчий договір та статут [5, с. 143].

Як уже зазначалося, установчий договір необхідно розуміти як документ, який містить основні положення щодо діяльності новоствореного, але ще не зареєстрованого суб'єкта господарювання.

Варто зазначити, що такий документ не втрачає юридичної сили автоматично при ухваленні статуту. Річ у тім, що рішення засновників або уповноваженого ними органу про створення юридичної особи подається у Державну реєстраційну службу під час реєстрації юридичної особи.

Таким рішенням, у цьому контексті, можна назвати установчий договір.

Установчі документи господарського товариства повинні містити відомості:

- про вид товариства, предмет і цілі його діяльності;
- управління діяльністю суб'єкта господарювання та участі в ньому засновників;
- склад засновників та учасників;
- склад і компетенцію органів товариства та порядок ухвалення ними рішень, включаючи перелік питань, з яких необхідна одностайність або кваліфікована більшість голосів;
- порядок вибуття та входження нових засновників, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передачі йому свого майна;
- порядок розподілу прибутків і збитків;
- інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом;
- порядок його реорганізації та ліквідації відповідно до закону.

Засновницький договір повного товариства і командитного товариства, крім зазначених відомостей, повинні визначати розмір частки кожного з учасників, форму їх участі у справах товариства, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів. Стосовно вкладників командитного товариства в засновницькому договорі вказуються лише сукупний розмір їх часток у майні товариства та розмір, склад і порядок внесення ними вкладів.

*Якщо командитне товариство створюється одним повним учасником, то установчим документом є одноособова заява (меморандум), яка містить усі необхідні відомості [1].*

У Законі України «Про акціонерні товариства» [6] також є вимога про укладення засновницького договору під час створення такого товариства. Але слід наголосити на тому, що такий договір не має сили установчого документу. Засновницький договір діє до дати реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. У разі заснування товариства однією особою засновницький договір також не укладається.

Установчим документом акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю є *статут*.

До статутних підприємств також належать підприємства колективної власності та об'єднання кооперативів. На підставі статуту також діють державні та комунальні підприємства, кредитні спілки, банки і товарні біржі.

Установчими документами господарського товариства можуть бути *модельні статuti*. Наразі законодавством передбачено діяльність на підставі модельного статуту тільки товариством з обмеженою відповідальністю.

Модельний статут товариства з обмеженою відповідальністю як типовий установчий документ затверджений постановою Кабінету Міністрів України у 2011 році.

Спеціальним законодавством передбачається можливість діяльності юридичної особи на підставі *положення*. Це стосується релігійних організацій (ст. 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [7]), профспілок (статті 14 і 15 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [8]), органів самоорганізації населення (ст. 12 Закону України «Про органи самоорганізації населення» [9]), громадських формувань з охорони громадського порядку (ст. 5 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [10]). Як правило, юридичні особи публічного права діють на підставі положень (наприклад, Положення про Пенсійний фонд України [11]); окремі юридичні особи публічного права діють на підставі *спеціальних законів* про них (Закон України «Про Кабінет Міністрів України» [12]).

Акцентуємо й на тому, що чинним законодавством передбачаються випадки, коли певне об'єднання осіб має статут, але не є юридичною особою. Це територіальні громади, які можуть мати статут (ст. 19 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [13]). ЦК України територіальні громади відносить не до юридичних осіб, а до «особливих учасників цивільних відносин» (гл. 9). Така ж ситуація і з відокремленими підрозділами [2] (філіями і представництвами): філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення.

**Висновки.** Установчими документами суб'єкта господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених законом, статут (положення) суб'єкта господарювання.

Юридична особа приватного права може створюватися та діяти на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, що після його прийняття учасниками стає установчим документом.

Установа створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (засновниками). *Якщо командитне товариство створюється одним повним учасником, то*

установчим документом є одноособова заява (меморандум), яка містить усі необхідні відомості.

Спеціальним законодавством передбачається можливість діяльності юридичної особи на підставі положення. Окремі юридичні особи публічного права діють на підставі спеціальних законів про них.

1. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України від 02.05.2003. – 2003. – № 18.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003. – 2003. – № 40.
3. Грудницька С. М. Сутність і поняття установчого договору / С. М. Грудницька // Вісник академії адвокатури. – 2010. – № 3 (19). – С. 50–57.
4. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 № 1084-4 // Урядовий кур'єр від 27.08.2003. – 2003. – № 158.
5. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за ред. В. К. Макутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
6. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-6 // Урядовий кур'єр від 29.10.2008. – 2008. – № 202.
7. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-12 // Голос України від 06.06.1991. – № 25.
8. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-14 // Голос України від 05.10.1991. – № 45.
9. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 № 2625-3 // Голос України від 15.08.2001 № 48.
10. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-3 // Голос України від 01.08.2000. – № 40.
11. Положення про Пенсійний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280 // Урядовий кур'єр від 02.08.2014 № 139.
12. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-7 // Голос України від 01.03.2014 № 39.
13. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Офіційний вісник України від 1997 р. № 25.

### **Яновицкая А. В. Учредительные документы юридического лица**

*Рассмотрены учредительные документы юридического лица. Установлена необходимость правильного выбора типа учредительных документов для конкретного вида юридических лиц.*

*Определены виды юридических лиц, которые по законодательству вправе действовать на основании учредительного договора, устава и других документов. Выделены различия между порядком утверждения и использования различных видов учредительных документов.*

*Приведены основные положения, которые должны быть в учредительном документе.*

**Ключевые слова:** учредительный документ, устав, учредительный договор, хозяйственное общество, юридическое лицо.

### **Ianovytska A. V. The Constituent Documents of a Business Entities**

*The article deals with the of a business entities. The need for the right choice of a kind of a constituent document for a specific business entities has been defined. Kinds of a business entities who, according to legislation, are entitled to act on the charter and model charter have been determined. It has been determined that a full as well as a limited partnership business entity can be operated on the basis of the constituent agreement.*

*The establishment of a joint-stock company is regulated by the adopted constituent agreement. The constituent agreement of a joint-stock company is not a constituent document and is valid by the time of the approval of a joint-stock company's charter. On the basis of charter there are joint-stock companies, companies with limited and additional liabilities and other business entities. A constituent agreement is used as a confirmation of an agreement about the establishment of a business entities. A cooperative association in particular is founded on the basis of a constituent assembly's decision and the constituent assembly (a conference, a congress) approves a constituent agreement. However, such an agreement hasn't got any status of a constituent document as on its basis the charter of a cooperative association are formed. It has been established that the model charter and memorandum are viewed as constituent documents. Separate subsections of a business entities are guided in their activity by the provisions about a separate subsection and a constituent document whose separate subsection they are. Differences between the order of approval and the use of different kinds of constituent documents have been singled out.*

*The basic provisions have been given which a constituent document should contain. Constituent documents in particular should contain provisions about: a form of ownership of an enterprise, a sphere of its activity, a way of management and control, an order of accumulating the property and a profit distribution, an order of the reorganization of an enterprise and other provisions which regulate the activity of a business entities.*

**Key words:** a constituent document, charter, a constituent agreement, a commercial association, business entity.

*Стаття надійшла 23 березня 2016 р.*



## Розділ 3

# АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951:351

В. А. Бондаренко,  
Н. О. Пустова

## ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ ТА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В ЗАКОНОДАВЧУ БАЗУ УКРАЇНИ

*Розглянуто правове співвідношення законодавчого регулювання протидії корупції в системі публічної служби в міжнародному та національному праві. Зарубіжне регулювання антикорупційної роботи налічує декілька систем права, які відрізняються своїм підходом до боротьби з корупцією. Досвід найуспішніших європейських країн свідчить, що у протидії корупції важливу роль відіграє системність проведеної роботи та комплексність вирішення завдань. Європейське право містить широку систему антикорупційних нормативних документів, що визначають відносини в сфері публічної служби.*

**Ключові слова:** *корупція, Конвенція ООН, Рада Європи, адміністративне право, публічна служба, імплементація, зарубіжний досвід.*

**Постановка проблеми.** В умовах асоціації України та ЄС дослідження проблем корупції має винятково важливе значення. Це зумовлено якісно новим етапом інтеграції та формуванням демократії в державі.

За рейтингом сприйняття корупції «Транспаренсі Інтернешнл» (Transparency International) країна потрапила в тридцятку найкорумпованіших держав світу. Це свідчить про необхідність дослідження корупційних явищ комплексно з позиції правових наук. Важливо досліджувати міжнародний досвід запобігання корупції та його впровадження на національному рівні. Актуальність проблеми посилюється зовнішньою агресією, яка призвела до фінансової кризи.

**Стан дослідження.** Останнім часом корупційні явища активно досліджуються багатьма вченими світу, а також фахівцями «Транспаренсі Інтернешнл», Всесвітнього банку, Міжнародного валютного фонду, зарубіжних і вітчизняних наукових установ. В Україні цю проблему активно розробляли політологи, філософи, економісти, правознавці, серед яких: Р. М. Тучак, А. В. Гайдук, О. В. Ткаченко, Д. І. Йосифович, С. М. Алфьоров, Д. Г. Заброта та інші вчені. Водночас корупція як явище, в контексті асоціації України та ЄС, не отримала достатнього висвітлення.

**Метою** статті є аналіз міжнародного досвіду запобігання корупції та його впровадження у національну практику.

**Виклад основних положень.** Корупція в системі публічної служби (державної служби та служби в органах місцевого самоврядування) входить у систему політичної корупції. Це поняття доволі поширене в зарубіжній політології та юриспруденції. Глобальність та історичність феномена корупції в публічній сфері підтверджується тим, що антикорупційні закони в сфері державної та муніципальної служби хронологічно були першими в європейському законодавстві.

Тип протидії корупції пов'язаний із видом правової системи, прийнятої в суспільстві. Романо-германська правова система (Фінляндія, Данія, Швеція, Нідерланди та ін.) відрізняється такими ознаками: раціональне нормативно-правове забезпечення антикорупційної роботи на основі правового регулювання державної служби; готовність громадян виконувати правові приписи; обмеження кримінальної відповідальності за складом злочинів і за мірою покарання: для Данії покарання за хабарництво не перевищує трьох років в'язниці (п. 122 Кримінального кодексу) для Швеції – шести (ст. 2 гл. 20 Кримінального кодексу); вищою мірою покарання зазвичай є заборона подальшої роботи в системі публічної служби, яка пов'язана з втратою всіх пільг.

Англосаксонська правова система (Великобританія, США, Канада та ін.) має такі ознаки: ефективну правозастосовну діяльність; спрямованість антикорупційного руху на вищі ешелони влади та лобіювання.

В. Д. Гвоздецький зазначає, що найнижчий рівень корупції є в державах романо-германської та англосаксонської правових сімей, що цілком імовірно залежить від правосвідомості жителів цих країн [1, с. 5].

Далекосхідна правова сім'я (Японія, Південна Корея та ін.) серед пріоритетів антикорупційної роботи висуває відсторонення чиновництва від приватного бізнесу, можливість відкритого громадського контролю за діяльністю виборних і відповідальних чиновників.

Водночас Південна Корея є флагманом нових технологій у забезпеченні прозорості та громадського контролю над бюрократичною системою (програма Відкритий уряд 1999 р.).

Релігійно-традиційна правова система (сучасні мусульманські країни) відрізняється етичними та релігійно-моральними підставами регулювання суспільних відносин, що є потужним способом запобігання корупційним правопорушенням. Водночас країни ісламського регіону зазвичай не вважають антикорупційне законодавство важливим пріоритетом законотворчості.

Загальна динаміка розвитку зарубіжного антикорупційного законодавства пов'язана з розвитком від центру (кримінальне право) до периферії (адміністративне, корпоративне та інші види права), тобто правове поле антикорупційної діяльності має тенденцією до: розширення з розробкою комплексних законів антикорупційної спрямованості, які охоплюють норми різних галузей права; поєднання боротьби з корупцією з антитерористичною діяльністю; підвищення престижу державної служби завдяки підвищенню оплати праці та системи пільг; обмеження участі в бізнесі або публічній сфері колишніх посадових осіб; посилення контролю над діяльністю публічних службовців; встановлення кримінальної відповідальності за протиправне збагачення із застосуванням методів конфіскації; формування системи контролю всередині організації (обов'язок повідомлення); створення різних програм з боротьби із корупцією; забезпечення високої соціальної оцінки антикорупційних заходів і громадського осуду корупції [2].

Європейське право містить масивну систему антикорупційних нормативних документів, що визначають відносини в сфері публічної служби. Каркасом цієї системи є заходи, розроблені Радою Європи (його членами є всі держави-члени ЄС; отже, антикорупційні норми проходять одночасну імплементацію в державах Європи).

В Євросоюзі приймаються загальні документи з боротьби зі злочинністю, що стосуються корупції (наприклад, Рішення Ради 2002/584, Рішення Ради 2001/500/ тощо), і спеціальні антикорупційні норми такі, як Конвенція про боротьбу з корупцією 1997 р., до якої причетні службовці держав-членів Євросоюзу; обов'язки щодо арешту та конфіскації хабарів й інших корупційних доходів службовців покладено на держави-учасниці Конвенції.

Система вдосконалення публічної служби в Євросоюзі розвивалася з 1997 р. у таких напрямках: формування системи цінностей, що стосуються сектора державних послуг і етики поведінки; створення системи етичних норм державного управління; застосування в сфері публічної служби передового досвіду корпоративного управління.

У листопаді 2004 р. Рада міністрів Євросоюзу у справах державної служби та управління схвалила «Основні положення системи службової етики державних службовців», які виконують роль загальної нормативної підстави для розроблення державами власних кодексів етики в сфері державної служби та служби в органах місцевої влади та місцевого самоврядування.

Важливою складовою системи антикорупційної роботи в ЄС є забезпечення незалежності, автономності та забезпечення ефективними засобами антикорупційних органів та посадових осіб щодо вільного збору інформації, що сприяє антикорупційній боротьбі.

Інституційна організація антикорупційної боротьби на рівні Євросоюзу представлена діяльністю низки організацій. Європол, борячись із різними видами злочинності, займається і корупцією в публічній сфері (особливо у спеціальному законодавстві).

Євроюст, працюючи на перетині сфер діяльності органів юстиції та внутрішніх справ, своїм завданням має протидію серйозним формам злочинності, зокрема корупції [3, с. 125–126].

Європейське агентство з боротьби із шахрайством (OLAF) проводить адміністративні розслідування незаконних дій, учинених проти фінансових інтересів ЄС, зокрема випадків корупції. В рамках Ради Європи діють такі організації, як Європейський комітет з кримінальних проблем (вивчає правові та кримінологічні сфери корупції, зокрема і в публічному праві, з метою зближення законодавства в країнах ЄС), Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія), Міждисциплінарна група по корупції, яка займається аналізом прийнятих в окремих державах норм та ін.

Однією з найменш корумпованих держав світу згідно з індексом сприйняття корупції є Фінляндія. Сферу публічної служби в країні відрізняє прозорість і відкритість. Успішність національної державної та муніципальної служби можна пояснити тим, що у них є система відкритого доступу до інформації, яка застосовується до всіх рівнів державного управління.

Суспільство не тільки має право доступу до публічних документів, але і влада зобов'язується щодо превентивного оповіщення громадськості. Законами «Про державних цивільних службовців» (1994 р.) і «Про муніципальних службовців» (2003 р.) закріплено статус публічних службовців. Окрім того, у Політичному документі проти тіньової економіки (1999 р.) визначено заходи щодо боротьби з корупцією. Водночас жодними юридичними документами державні службовці не зобов'язуються повідомляти про факти корупції; немає також регулювання переходу службовців у приватний сектор.

Естонія займає місце в тридцятці найменш корумпованих країн світу (що вище за показник України більш ніж на сто пунктів). Для країн Балтії взагалі характерні низькі показники корумпованості. Діяльність адміністрації державного та муніципального рівня в країні регулюється законом 1995 р. «Про публічну службу», додатком до якого є Кодекс етики. Антикорупційний закон (1999 р.) робить свій вклад у правове регулювання прав і обов'язків публічних чиновників. В Естонії система контролю за адміністративними рішеннями ґрунтується на таких нормативних документах: Законі «Про адміністративну процедуру» (2001 р.), згідно з яким можуть бути подані скарги і претензії; Законі «Про канцлера юстиції» (1999 р.), відповідно до якого деякі управлінські функції належать до компетенції канцлера юстиції Естонії; Законі «Про уряд Республіки» (1995 р.), згідно з яким здійснюється внутрішній контроль; документи, що регулюють діяльність адміністративних судів, які оскаржують накази, розпорядження, директиви, випущені на адміністративному рівні.

Зарубіжне регулювання антикорупційної роботи налічує декілька систем права, які відрізняються своїм підходом до боротьби з корупцією. Досвід найуспішніших європейських країн романо-германської правової системи свідчить, що у протидії корупції найбільш істотними є прозорість публічної служби та системність проведеної роботи, а також комплексне вирішення поставлених завдань, пов'язане із залученням не тільки кримінальних і адміністративних, а й соціальних заходів, як це передбачено у рекомендаціях Greco, Greta, Moneyval.

Україна ратифікувала найважливіші нормативно-правові акти протидії корупції, а саме: Конвенцію Ради Європи від 27 січня 1999 р. про кримінальну відповідальність за корупцію; Конвенцію ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р.

Чимало їхніх положень мали важливе значення під час формування відповідних положень у національному законодавстві. Закономірним є висновок, що Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII «Про запобігання корупції» спрямований не тільки на реалізацію Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки, а й повинен відобразити послідовну реалізацію прийнятих Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері [4; 5].

Визначення корупції як зловживання владою з метою отримання особистої вигоди в Концепції ООН проти корупції стало підставою для трактування явища корупції в законодавстві різних країн, зокрема і в Україні.

У ст. 5 Конвенції ООН проти корупції передбачено обов'язок держав-учасників періодично проводити оцінку відповідних правових

інструментів й адміністративних заходів із метою визначення їхньої адекватності з погляду запобігання корупції та боротьби з нею, що є новим і порівняно мало розробленим напрямом роботи вітчизняного правознавства.

Водночас, на думку Ю. В. Дем'янчука, правова база боротьби з корупцією в Україні не повною мірою ґрунтується на міжнародних нормах, вимогах і визначеннях [6, с. 350]. Це пов'язано з низкою чинників, що визначають своєрідність правових документів антикорупційної спрямованості.

Так, одним із чинників, що ускладнюють перенесення зарубіжного досвіду в національну правову систему, є термінологічні розбіжності.

У Конвенції ООН проти корупції та Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію для позначення суб'єкта корупції використовуються поняття «державна посадова особа» (ст. 1 Конвенції про кримінальну відповідальність, ст. 2 Конвенції ООН проти корупції, ст. 8 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності). Цей термін ширший, ніж поняття посадової особи, визначене у Кримінальному кодексі України, оскільки не охоплює державних службовців, що не належать до посадових осіб (зокрема обслуговуючий і технічний персонал органів влади, державних і місцевих органів), державних і муніципальних службовців іноземних держав і службовців міжурядових організацій. КК України включає дві останні групи осіб з-поміж суб'єктів корупційних злочинів, хоча вони входять у цю категорію у вказаних міжнародно-правових документах.

Досвід міжнародно-правового регулювання антикорупційної діяльності знову підводить до необхідності впровадження в національне законодавство поняття публічної служби (публічного службовця) або його синоніма, яке б охоплювало осіб, що виконують подібні функції в державних і місцевих органах, установах іноземних держав і міжнародних громадських організаціях.

Відступ від міжнародно-правових норм міститься в диференціації відповідальності: тоді як в міжнародному законодавстві прийнята класифікація за суб'єктами неправомірної вигоди, в національному законодавстві залишається традиційна диференціація за розміром неправомірної вигоди. Хоча у ст. 20 Конвенції ООН проти корупції передбачено можливість встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення публічного службовця (зокрема того, що виконує управлінські функції на публічних підприємствах), у Законі України «Про запобігання корупції», а також у чинному кримінально-

му законодавстві не існує поняття відповідальності за таку форму збагачення. Крім того, ні цивільне, ні адміністративне законодавство не встановлює критеріїв розміру незаконного збагачення, що дають змогу відмежувати суспільно небезпечне діяння.

Пов'язаний із описаним і наступний аспект розбіжності в міжнародно-правовому та національному правовому полі протидії корупції. Зміст ст. 2-11 Європейської конвенції про кримінальну відповідальність за корупцію, ст.ст. 15–16 і 21 Конвенції ООН проти корупції та ст. 8 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності припускають як предмет підкупу публічного службовця будь-яку неправомірну вигоду, у тому числі і нематеріального характеру. Згідно зі ст.ст. 15–16, 18 і 25 Конвенції ООН проти корупції, ст.ст. 2–6, 9–12 Конвенції про кримінальну відповідальність, пунктам «а» ч. 2 ст. 8 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, саме обіцянка, пропозиція або вимагання згоди на отримання неправомірних переваг від державної посадової особи кваліфікується як закінчений злочин [7, с. 70–71]. У національному кримінальному праві предмет підкупу розуміється суто матеріально: гроші, цінні папери, інше майно або вигода.

Досліджуючи посилання на міжнародні норми в антикорупційному законодавстві, чимало дослідників зазначають, що посилання на пріоритет міжнародних норм і взагалі на самі норми у сфері боротьби з корупцією у межах Закону України «Про запобігання корупції» є не на першому місці, що суперечить закріпленому в Конституції верховенству міжнародних норм і принципів [8, с. 263–264].

Україна 2005 р. ратифікувала Європейську конвенцію про цивільно-правову відповідальність за корупцію (1999 р.). Аналіз положень цивільно-правової конвенції дає змогу детальніше розглянути в порівняльному аспекті ті сторони міжнародного досвіду боротьби з корупцією, які не отримали визнання у національному законодавстві.

Найважливішим із таких заходів є встановлення системи контролю над доходами та витратами громадян: схожа система є в основі антикорупційної політики в багатьох країнах, маючи на увазі, що у будь-який момент людину можуть запитати про джерела її доходу. Наявність у Законі України «Про запобігання корупції» вимоги про надання відомостей про дохід і майно від державного службовця, а також його сім'ї (дружини і неповнолітніх дітей) є тільки півзаходом, оскільки не тільки не враховує інші можливі родинні зв'язки, а й передбачає контроль над державним службовцем з боку іншого службовця [9].

Оскільки відомості про дохід і майно є службовою таємницею, не створюється жодних підстав для прозорості та контролю за фінансовою діяльністю чиновника з боку громадянського суспільства. Отже, доходи і майно чиновника опиняються поза публічною сферою та контролем громадянського суспільства, що не відповідає тенденції щодо прозорості державної економіки.

Це стосується відомостей про доходи інших громадян, які стають в Україні в деяких випадках банківською або службовою таємницею. Інші заходи протидії корупції, передбачені в цивільно-правовій конвенції, є в розрізненому вигляді в різних нормативно-правових актах, що регулюють боротьбу з відмиванням грошей, легалізацію доходів, отриманих злочинним шляхом.

Наявність норм у документах, які безпосередньо не стосуються боротьби з корупцією, ускладнює їхнє застосування в антикорупційній роботі.

**Висновки.** Корупція є соціально-політичним явищем, характерним українському суспільству й обумовлена суперечностями його розвитку. Вона набуває поширення в умовах трансформації країни. Боротьба з корупцією серйозно ускладнюється в умовах соціально-економічної та військово-політичної кризи, наявності тіньової економіки, неефективної діяльності правоохоронних органів, тобто – в перехідних умовах, коли старі механізми зламані, а нові ще не створені, або ще не функціонують. Асоціація України з Європейським Союзом пов'язує держави єдиною інформаційною мережею, транспортними та іншими комунікаціями, фактично єдиною системою фінансових інститутів. Це кардинально змінює положення.

Водночас і корупція стає чинником, що найбільше впливає на процеси асоціації. Її вияви, навіть на національному рівні, впливають на економічні, соціальні та політичні процеси, що вимагають проведення постійного моніторингу та вдосконалення правових механізмів запобігання корупції, залучаючи ефективні засоби, які застосовуються у зарубіжних країнах.

---

1. Гвоздецький В. Д. Оновлення адміністративно-правового механізму запобігання і протидії корупції в Україні, урухомлене Революцією Гідності / В. Д. Гвоздецький // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – № 4 (75). – С. 5–24.

2. Задирака Н. Світовий досвід запобігання та протидії корупції: до питання про інтеграцію законодавства України до права Європейського Союзу / Н. Задирака, Р. Кабанець // Віче. – 2014. – № 10 (травень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4201/>



3. Йосипович Д. І. Діяльність спеціалізованих антикорупційних органів: міжнародний досвід / Д. І. Йосипович // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. – 2014. – Вип. 5. – Т. 2. – С. 124–127.

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

5. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки: Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.

6. Дем'янчук Ю. В. Актуальні проблеми протидії корупції / Ю. В. Дем'янчук // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – № 2. – С. 347–353.

7. Рудой К. М. Запобігання корупції як напрямок забезпечення міжнародної безпеки / К. М. Рудой // Правова держава. – 2015. – № 19. – С. 69–73.

8. Сорокіна Н. Напрями запобігання корупції в органах публічної влади на сучасному етапі державотворення / Н. Сорокіна // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2015. – № 2 (25). – С. 259–267.

9. План дій для України на 2015–2017 рр. Рада Європи [CM/Del/Dec (2015)1217] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f600d>

**Бондаренко В. А., Пустова Н. А. Зарубежный опыт законодательного регулирования предупреждения коррупции в системе публичной службы и имплементация норм международного права в законодательную базу Украины**

*Рассмотрено правовое соотношение законодательного регулирования противодействия коррупции в системе публичной службы в международном и национальном праве. Зарубежное регулирование антикоррупционной работы насчитывает несколько систем права, которые отличаются своим подходом к борьбе с коррупцией.*

*Опыт наиболее успешных европейских стран свидетельствует, что в противодействии коррупции наиболее существенными являются системность проводимой работы и комплексность решения возникающих задач. Европейское право содержит обширную систему антикоррупционных нормативных документов, определяющих отношения в сфере публичной службы.*

**Ключевые слова:** коррупция, Конвенция ООН, Совет Европы, административное право, публичная служба, имплементация, зарубежный опыт.

**Bondarenko V. A., Pustova N. O. Foreign experience of legislative regulation of preventing corruption in the system of public service and implementation of international standards into the legislative base of Ukraine**

*The article deals with the legal correlation of counteraction to corruption in the system of public service of international and national law. Foreign regulation of anti-corruption work has several systems, which differ in their approach to the fight against corruption.*

*Experience of the most successful European countries shows, that consistency and comprehensiveness are the most significant factors in combating corruption.*

*European law contains an extensive system of anti-corruption regulations that define relations in the sphere of public service. It is associated with the involvement of not only criminal and administrative means, but social events provided by the recommendations of Greco, Greta, Moneyval.*

*Experience of international and legal regulation of anti-corruption activity leads to the need to enforce the concept of public service (public servant) or its synonym into national legislation; it would include persons performing similar functions in the state and local bodies, institutions of foreign countries and international organizations.*

*The most significant measures are to establish a system of control over incomes and expenditures of citizens, such a system is the basis of anti-corruption policy in many countries, and it means that any time anyone can be questioned about the sources of his income.*

*Corruption is the factor that makes the most significant impact on the processes of association of Ukraine and the EU. Its manifestations at the national level have a major impact on economic, social and political processes that require continuous monitoring and improvement of legal mechanisms to prevent corruption involving effective means used in foreign countries.*

**Key words:** *corruption, the Convention of the United Nations, the Council of Europe, administrative law, public service, implementation, foreign experience.*

*Стаття надійшла 2 березня 2016 р.*

УДК 342.922.009

С. С. Єсімов

## НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

*Розглянуто проблеми нормативно-правового регулювання інформаційного забезпечення податкового адміністрування у контексті розвитку інформаційного права.*

*Проаналізовано положення Податкового кодексу України, інших нормативно-правових актів з питань інформаційного забезпечення діяльності контролюючих органів державної фіскальної служби, законодавства держав-членів Європейського Союзу із зазначеного питання.*

**Ключові слова:** *інформаційне забезпечення, правове регулювання, податкове адміністрування, європейська інтеграція.*

**Постановка проблеми.** Процеси поширення інформації у сучасній економічній дійсності трансформувалися в одну з провідних тенденцій світового економічного розвитку, суттєво впливаючи на функціонування різних соціальних систем і на міжнародному рівні, і у внутрішньодержавному масштабі. Водночас інформація в останнє десятиліття є найбільш значущим ресурсом суспільного розвитку, раціональне використання якого забезпечило ефективність управління соціальними системами та процесами. Завдяки цьому інформаційне забезпечення процесів управління стає найважливішим видом забезпечення практично всіх сфер діяльності суспільства. Нині таке розуміння є особливо важливим, оскільки Україна зробила вибір на користь інтеграції до Європейського Союзу (Договір про асоціацію це засвідчує). Співпраця у всіх сферах життєдіяльності вийшла на новий якісний рівень і вимагає наукового аналізу інформаційного співробітництва, включаючи податкову сферу.

**Стан дослідження.** Для оптимального вирішення завдань інформаційного забезпечення податкової сфери, реформування та, власне, управління діяльністю фіскальної служби необхідне комплексне дослідження та ефективне впровадження в практику управління фундаментальних і прикладних висновків юридичних наук і насамперед інформаційного права, зважаючи на особливу значущість її методології для дослідження економічних процесів. Комплексного дослідження нормативно-правового регулювання щодо одержання інформації органами державного управління в податковій сфері, стосовно загального цільового призначення – інформаційного забезпечення податкового адміністрування у контексті європейської інтеграції, не здійснювалося. Серед робіт із питань інформаційного забезпечення діяльності органів державного управління можна виокремити дослідження В. Б. Авер'янова, О. А. Банчука, О. В. Бойченка, С. Ф. Гуцу, В. І. Гурковського, А. М. Гулеміна, В. А. Комарова, Б. А. Кормича, Н. В. Паршиної, В. С. Цимбалюка, І. В. Мартянова, О. І. Остапенка, О. В. Синєкого тощо. Кожен із цих учених детально розглядав окремі проблеми, пов'язані з інформаційним забезпеченням, зокрема щодо податкового адміністрування.

**Метою** статті є визначення засад правового регулювання інформаційного забезпечення податкового адміністрування.

**Виклад основних положень.** Особливу значущість інформаційне забезпечення набуває для податкових органів – найскладнішої соціальної системи суспільства, функціональне призначення якої полягає в забезпеченні вільного та безпечного розвитку та функціонування громадян, громадських інститутів і держави. Специфіка організації

діяльності податкових органів вимагає відповідного підходу до дослідження сутності та структури інформаційних технологій, застосовуваних у її системах управління, визначення їхньої ролі в оптимізації соціальних процесів, проблеми їх розробки та впровадження. Це є важливим науково-прикладним і організаційно-управлінським завданням, вирішенням якого займалися вчені-правознавці, фахівці в галузі інформаційних технологій, менеджменту та інших управлінських сфер. Нові завдання соціально-економічного розвитку держави зумовлюють необхідність удосконалення інформаційного забезпечення податкового адміністрування, його правових засад. У цьому напрямі актуальним є питання про усунення адміністративних бар'єрів, що заважають розвитку бізнесу в Україні, а також щодо обмеження зайвого втручання різних контролюючих органів у сферу приватних економічних інтересів. Розвиток правового регулювання інформаційного забезпечення податкового адміністрування пов'язаний із завданнями вдосконалення правотворчої практики в галузі податкового контролю. Відповідно до ст. 71 Податкового кодексу України (далі – ПК України) інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності контролюючих органів є комплексом заходів щодо збору, опрацювання та використання інформації, необхідної для виконання покладених на фіскальні органи функцій [1].

До елементів інформаційного забезпечення податкового адміністрування як специфічного виду діяльності належать: об'єкт, суб'єкти, засоби, зміст і цілі інформаційного забезпечення податкового адміністрування. До податкової інформації як засобу забезпечення податкового адміністрування належать: відомості (незалежно від форми їх подання), які використовуються для обчислення і сплати податків платниками податків (платниками зборів, податковими агентами), а також для здійснення органами виконавчої влади державного управління у податковій сфері. Доцільно погодитися з В. Ф. Ковалем і В. І. Теремецьким, що операції з інформацією мають забезпечувальний характер щодо податкового адміністрування і можуть бути піддані правовому регулюванню щодо поширення, виробництва та зберігання з метою розповсюдження [2, с. 147–148].

Інформаційне забезпечення податкового адміністрування як предмет правового регулювання необхідно розглядати як діяльність фіскальних органів, інших органів публічної влади та приватних суб'єктів з розповсюдження, виробництва та зберігання з метою поширення необхідної та достатньої інформації для здійснення державного управління у сфері оподаткування у всіх її формах та ефективного виконання законодавства про податки і збори фіскальними органами й іншими учасниками податкових правовідносин.

До засобів правового регулювання інформаційного забезпечення податкового адміністрування з урахуванням специфіки належать: правові норми, правовідносини, акти реалізації права (зокрема акти правозастосування), правосвідомість.

Ефективність правового регулювання розглянутих відносин може бути досягнута тільки за допомогою системної дії зазначених засобів. Правовий вплив на відносини з інформаційного забезпечення податкового адміністрування стає ефективним тільки за системної дії засобів правового регулювання, що підтверджено у проекті закону України про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України (щодо перехідного періоду системи електронного адміністрування) від 26.05.2015 № 2960 [3].

Це означає необхідність нормативного закріплення правил, які у сукупності встановлюють повноваження органу: перелік інформації, необхідної для реалізації конкретного повноваження, яка є обов'язковою для передачі, виробництва та збереження з метою передачі; коло їх джерел, порядок подання відомостей; коло суб'єктів, зобов'язаних взаємодіяти з податковими органами під час учинення зазначених операцій і процедур (зокрема терміни та форми) взаємодії; відповідальність за порушення правил інформаційного забезпечення та порядок притягнення до неї; цілі та принципи інформаційного забезпечення, наявність яких полегшить регульовальний вплив правовідносин, актів реалізації права та правосвідомості за наявності прогалин і колізій у нормативному масиві.

Правові норми мають найбільший регулятивний потенціал і формують моделі дії інших засобів регулювання. Особливістю норм, що регулюють інформаційне забезпечення податкового адміністрування, незважаючи на відсутність системи та розташування у різних розділах ПК України і в підзаконних актах, є значний ступінь спільності. По-перше, вони регулюють відносини, що виникають з приводу одного предмета – інформації, яка володіє суттєвою специфікою. По-друге, вони підпорядковані одній меті – надання зацікавленим особам податкової інформації. По-третє, мають сформувати систему джерел. По-четверте, підпорядковані загальній системі принципів (законність, реальна доступність інформації, зменшення кількості транзакцій, забезпечення збереження і достовірність, повнота та своєчасність подання відомостей, неповторність, необхідність і достатність інформації, зручність її для використання, рівноправність форм документів, збереження податкової таємниці).

Спільність предмета, джерел, цілей і принципів правового впливу дає змогу стверджувати про інформаційне забезпечення податково-

го адміністрування як про правовий інститут, що існує у межах сфери інформаційного забезпечення державного управління. Цей інститут об'єднує норми фінансового, адміністративного та з урахуванням асоціації України з Європейським Союзом міжнародного права і входить до інформаційного права як комплексне правове утворення. З огляду на це можна констатувати про комплексний характер і доцільність під час аналізу застосування методів системного аналізу з метою забезпечення ефективного регулювання відносин між фіскальними органами та суб'єктами, які є джерелами інформації.

Склад засобів правового регулювання інформаційного забезпечення податкового адміністрування класифікують залежно від: джерела закріплення; галузевої приналежності; форми податкового адміністрування, яку забезпечують; форми носія інформації; періодичності подання; змісту та статусу джерел інформації.

У контексті інформаційних технологій найцікавішою є класифікація засобів правового регулювання залежно від статусу джерел виникнення і каналів надходження відомостей, оскільки джерело визначає не тільки особливості процедури отримання інформації, а й специфіку подальшої роботи з нею [4, с. 177–179]. Окремі проблеми інформаційного забезпечення податкового адміністрування органами публічної влади спричинені неузгодженістю між відомостями, необхідними в діяльності фіскальних органів, і закріпленням обов'язків органів публічної влади з надання таких відомостей [5]. Відомостями, які мають значення для податкового адміністрування, володіє значно більший відсоток органів влади порівняно з переліченими у Податковому кодексі.

Для забезпечення ефективної діяльності фіскальної служби необхідне затвердження постановою Кабінету Міністрів України джерел, з яких фіскальні органи можуть отримати необхідну інформацію, згадану в нормах ПК України. Перелік таких органів влади повинен бути складений центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику. В положеннях про органи публічної влади доцільно передбачити обов'язок останніх повідомляти фіскальні органи про виявлені ознаки можливих податкових правопорушень. Це зумовлено тим, що відомості, які мають значення для податкового адміністрування, часто не фіксуються органами влади і не надходять до фіскальної служби.

Відносини з надання фіскальним органам інформації органами публічної влади становлять предмет більшою мірою адміністративного, ніж податкового права. Вони ґрунтуються на загальних принципах і цілях інформаційного обміну між органами публічної влади у всіх сферах управління. Спеціальні принципи правового регулювання

цієї групи відносин охоплюють консолідацію інформаційних ресурсів і однаковість форм представлення інформації. З урахуванням цих обставин доцільно виключити регулювання цієї групи правовідносин із Податкового кодексу.

Регулювання механізму передачі інформації, яка має значення для податкового адміністрування, має здійснюватися на рівні адміністративних договорів, що не виключає необхідності закріплення в ПК України спеціальної норми про подання відомостей органами публічної влади, яка відсилає до постанови Кабінету Міністрів України і прийнятих на їх основі міжвідомчих угод. Для цього доцільно у ст. 71 ПК України передбачити відсилочну норму про те, що отримання органами фіскальної служби інформації від органів публічної влади здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України та міжвідомчими угодами.

У типовій угоді про інформаційну взаємодію фіскальних органів і органів публічної влади потрібно закріпити максимально можливий перелік суб'єктів забезпечення та видів поданої ними інформації (зокрема відомості про виявлені ознаки можливих податкових правопорушень); цілі, принципи, терміни та форми інформаційної взаємодії; механізми звірки та коригування надходження відомостей; періодичність зміни укладених на їх виконання конкретних угод. Конкретні міжвідомчі угоди, у межах, визначених постановою Кабінету Міністрів України, повинні конкретизувати склад інформації та строки її подання, форми інформаційного обміну, а також визначати посади осіб, відповідальних за їх виконання.

Доцільно погодитися з Р. Макарчуком, що метою інформаційного забезпечення податкового адміністрування є подання у розпорядження фіскальних органів такої інформації, яка була б необхідною та достатньою для здійснення функцій державного управління у сфері податкової політики, у всіх її формах [6].

Інформаційна взаємодія податкових органів, поряд із загальними принципами інформаційного обміну, повинна додатково ґрунтуватися на принципі максимальної доступності податкової інформації для державних фіскальних органів.

Відомості мають передаватися посадовими особами цих органів за допомогою застосування максимальної кількості форм взаємодії. Це не тільки планова передача певних даних, а й оперативні відповіді на запити, уніфікація форматів використовуваної інформації (у перспективі, за наявності технічної можливості, створення єдиної інформаційної системи, що забезпечить можливість віддаленого доступу співробітникам усіх відомств); сприяння працівниками одних органів діяльно-

сті іншим як фахівців; координація контрольних заходів; проведення спільних наукових заходів.

Забезпечувальна функція норм, що передбачають передачу інформації в системі фіскальних органів, буде повною мірою реалізована лише тоді, коли поряд із зазначенням виду відомостей буде встановлено, хто, в який орган і в якому порядку зобов'язаний їх передавати, а також яка буде відповідальність за порушення встановлених правил.

Необхідно зазначити, що засоби, які регулюють інформаційне забезпечення податкового адміністрування приватними суб'єктами права, охоплюють: платників податків (податкових агентів); осіб, що володіють інформацією про платника податків (податкового агента, платника зборів) і зобов'язані передавати її в письмовому вигляді за запитами податкових органів, з'явитися до податкового органу та повідомити її в усній формі (свідки); банки; експерти; суб'єктів, що подають інформацію, яка має значення для обліку платників податків.

Інформаційне забезпечення податкового адміністрування у взаєминах із приватними суб'єктами входить у предмет фінансового права (та податкового права як його підгалузі). В умовах адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу нормативне регулювання інформаційного забезпечення податкового адміністрування суб'єктами, що не володіють владними повноваженнями, має слідувати двом цілям: забезпеченню податкового адміністрування необхідними та достатніми відомостями і мінімізації витрат приватних суб'єктів у процесі такого забезпечення. Коло загальних основ інформаційного забезпечення податкового адміністрування (реальна доступність, збереження та достовірність інформації, повнота та своєчасність її подання, зменшення кількості транзакцій, рівноправність форм документів) за участі в ньому приватних суб'єктів доповнюється принципом мінімізації витрат останніх.

Наявні норми інформаційного забезпечення податкового адміністрування порушують баланс інтересів фіскальних органів і приватних суб'єктів податкових відносин, не відповідають цілям і принципам регулювання. Доцільно встановити порівняно з загальнозакріпленими більші терміни для добровільного подання податкової звітності в електронному вигляді; уточнити перелік відомостей, що становлять професійну таємницю; заборонити витребування у платника податків документів, що виходять від органів влади, тощо.

Із урахуванням адміністративно-правової природи відносин щодо інформаційного забезпечення податкового адміністрування органами публічної влади доцільно встановити відповідальність за порушення останніми встановлених правил виключно в Кодексі України про



адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Для цього пропонується доповнити п. 3 ст. 109 ПК України бланкетною нормою про відповідальність за порушення правил інформаційної взаємодії, а також змінити ч. 1 ст. 163-1 КУпАП, уточнивши коло суб'єктів відповідальності та підстав її настання.

Адаптація національного інформаційного та податкового законодавства до стандартів Європейського Союзу одночасно повинна охоплювати вдосконалення правового регулювання інформаційного забезпечення податкового адміністрування. Доцільно зазначити, що після внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи підходи щодо регулювання інформаційного забезпечення податкового адміністрування в Україні збігаються з підходами, прийнятими у Європейському Союзі [7]. Окремі напрями правового регулювання діяльності європейських податкових адміністрацій у інформаційній сфері можуть бути успішно впроваджені в практику, що значно підвищить ефективність податкового адміністрування. Обробка податкової звітності, що надійшла в паперовому вигляді, є одним з найбільш трудомістких процесів у податковому адмініструванні. У Швеції для обробки податкових декларацій, поданих у паперовому вигляді, залучають приватні компанії, що забезпечує мінімізацію витрат.

Приватні сервісні компанії залучають до управління інформаційною системою податкового адміністрування в Іспанії та Канаді. Практика податкового адміністрування у США, Франції, Німеччині, Швейцарії вказує на необхідність однозначного закріплення в національному законодавстві обов'язків платника податків надавати пояснення на вимогу податкового органу в процесі виїзної податкової перевірки, з одночасним установленням відповідальності за порушення такого обов'язку.

Практично цікавим є досвід Канади, де, крім інспекторів за видами податків, до складу групи контролю включають фахівця, який знається на технології діяльності, що провадиться платником податків, оскільки розмір і строк виникнення податкового зобов'язання загалом обумовлено технологією. Участь фахівців у процесі перевірок із метою роз'яснення специфіки діяльності платника податків підвищує ефективність податкового контролю. Досвід Швейцарії, Франції, США засвідчує, що системний підхід до використання інформації, одержуваної без спеціального запиту, підвищує якість податкового адміністрування [8].

Узагальнюючи викладене та пропозиції В. С. Безрученко щодо напрямів реформування інформаційно-аналітичного забезпечення

діяльності податкових органів у контексті розбудови інформаційного суспільства в Україні [9, с. 11–12], доцільно виокремити напрями вдосконалення законодавства щодо правового регулювання інформаційного забезпечення податкового адміністрування: формування баз даних щодо податкових консультантів, керівників, головних бухгалтерів організацій, які застосовують схеми ухилення від сплати податків, на підставі моделі взаємодії відкритих систем OSI (Open System Interconnection); використання спеціалізованих геоінформаційних систем, зорієнтованих на вирішення завдань у предметній сфері на основі єдиної структури просторових даних (SDI, Spatial Data Infrastructure) щодо адміністрування майнових податків; організація збору інформації про платника податків із використанням інтелектуальних інформаційних технологій (knowledge-based systems).

**Висновки.** Нині інформаційне забезпечення діяльності фіскальних органів у податковій сфері характеризується комплексним багатоаспектним впливом різного рівня. Особливе місце в ньому посідають якісні зміни в характері економічного розвитку в світі у сучасних умовах, тенденції та перспективи інформатизації податкової сфери, проблеми реформування та державного будівництва в Україні, а також умови та якісні параметри функціонування податкових органів під час асоціації України з Європейським Союзом. У структурному плані інформаційне забезпечення діяльності податкових органів охоплює створення інформаційного простору, забезпечення інформаційної безпеки, формування масової свідомості, становлення галузі інформаційних послуг в інтересах діяльності податкових органів, розширення правового поля регулювання суспільних відносин у сфері управління фіскальними органами. Складний і динамічний характер розвитку сучасної економіки в Європі, цілі та завдання реформування державного управління в Україні, характер і зміст заходів реформування податкової сфери допускають наявність ефективного інформаційного забезпечення. Задля реалізації вказаного завдання необхідні постійний пошук найбільш адекватних форм і методів її ефективного функціонування та відповідність вирішуваних завдань основним напрямам адаптації національної правової системи до вимог Європейського Союзу. Все це передбачає виокремлення інформаційного забезпечення діяльності податкових органів у самостійну науково-теоретичну і прикладну проблему, що вимагає вирішення та дослідження.

---

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.

2. Коваль В. Ф. Основні напрями модернізації взаємодії структурних підрозділів ДПС в інформаційній сфері / В. Ф. Коваль, В. І. Теремецький // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 2 (10). – С. 142–157.

3. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України (щодо перехідного періоду системи електронного адміністрування) від 26.05.2015 № 2960 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=55363](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55363)

4. Павлиш В. А. Основи інформаційних технологій і систем / В. А. Павлиш, Л. К. Гліненко. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. – 500 с.

5. Лазур С. П. Основні засади інформатизації процесу податкового адміністрування / С. П. Лазур [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.rusnauka.com/1\\_NIO\\_2013/Economics/3\\_123494.doc.htm](http://www.rusnauka.com/1_NIO_2013/Economics/3_123494.doc.htm)

6. Макачук Р. Проблеми впровадження системи електронного адміністрування податку на додану вартість / Р. Макачук // 30 вересня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurblog.com.ua/2014/09/problemivprovadzhennya-sistemi-elektronnogo-administruvannya-podatku-na-dodanu-vartist/>

7. Концепція реформування податкової системи України. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art\\_id=247504310](http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247504310)

8. Маслов К. В. Правовое регулирование информационного обеспечения налогового администрирования: автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / К. В. Маслов. – Тюмень, 2011. – 20 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mydisser.com/ua/catalog/view/6/352/21682.html>

9. Безрученко В. С. Напрями реформування інформаційно-аналітичного забезпечення ДПС у контексті розбудови інформаційного суспільства в Україні / В. С. Безрученко // Реформування системи сплати податків та зборів з урахуванням міжнарод. досвіду: зб. наук. праць за матер. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 5 жовтня 2012 р.). – К.: Алерта, 2012. – С. 11–12.

### **Yesimov S. S. Normative and legal regulation of information activity of the tax administration**

*Рассматриваются проблемы нормативно-правового регулирования информационного обеспечения налогового администрирования в контексте развития информационного права. Проанализированы положения Налогового кодекса Украины, других нормативно-правовых актов по вопросам информационного обеспечения деятельности контролирующих органов государственной фискальной службы, законодательства стран-членов Европейского Союза по данному вопросу.*

**Ключевые слова:** *информационное обеспечение, правовое регулирование, налоговое администрирование, европейская интеграция.*

### **Yesimov S. S. Normative and legal regulation of information activity of the tax administration**

*The spread of information in the modern economic reality is transformed into one of the leading trends of the world economic development, making a*

significant impact on the functioning of various social systems. The information plays the most significant role of a public resource ensuring the effectiveness of administration of social systems and processes. Therefore, information regulation of management processes is important in all areas of social activity. Nowadays it is useful when Ukraine made a choice in favor of EU integration. Cooperation in all areas of life came to a new level, and requires a scientific analysis of information cooperation including a tax sphere.

*The elements of information support of tax administration as a specific type of activity are: objects, subjects, means, content and purpose of information support for tax administration. Tax information as a means of ensuring tax administration includes data for calculation and payment of taxes by taxpayers (payers of fees, tax agents), as well as for state governance in the tax area by executive bodies.*

*Information support of tax administration as a subject of legal regulation should be considered as activity of fiscal authorities, other public bodies and private entities for distribution, production and storage to promote necessary and sufficient information for the governance in the tax area in all its forms, the effective implementation of the legislation on taxes and fees by fiscal authorities and other participants of tax relations. In structural terms, the information support of the activity of tax authorities includes the creation of information space, information security, the formation of mass consciousness, information services for the benefit of the tax authorities, the expansion of the legal field of regulating social relations in the administration area by fiscal authorities.*

**Key words:** *legal regulation, information security, tax administration, European integration.*

Стаття надійшла 2 березня 2016 р.

УДК 342.951

З. Р. Кісіль

## НОРМАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

*Викладено узагальнення щодо міжнародного досвіду запобігання корупції та його імплементації у правову систему України. Попри значну актуальність проблеми протидії корупції, її прояви досі є невіддільним атрибутом управлінських процесів та простежуються не лише на внутрішньодержавному рівні, але й набувають транснаціонального характеру. Використання досвіду функціонування провідних антикорупційних механізмів, за ценою ефективності протидії корупції як соціально-правовому феномену деструктивної дії, сприятиме підвищенню ефективності вітчизняної системи запобігання та протидії корупції.*

**Ключові слова:** *корупція, прояви, запобігання, протидія, адміністративно-правовий аспект, профілактика.*

**Постановка проблеми.** На відміну від усталеного в радянській правовій доктрині вузького тлумачення соціальної природи та властивостей корупції як дефекту, характерного буржуазному типу суспільства, сучасна правова наука констатує інтегративність цього феномена, існування котрого не обмежується внутрішньодержавними межами, але й відображається у транснаціональних політичних, економічних та інших соціальних процесах. Важливість дослідження міжнародного рівня існування корупційного феномена полягає не лише у формуванні глобальної мережі протидії його проявам, але й у забезпеченні ефективної координації заходів щодо модернізації національних антикорупційних механізмів шляхом імплементації провідного досвіду іноземних держав.

**Стан дослідження.** Актуальність проблематики запобігання корупції пояснює значну кількість наукових робіт саме у цій сфері. Так, окремі аспекти проблематики відображено у працях В. Авер'янова, О. Андрійко, О. Бандурки, Д. Бахраха, Ю. Битяка, М. Живко, Р. Каложного, С. Ківалова, В. Коваленка, Л. Ковалю, І. Коліушка, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Копиленка, В. Кудрявцева, Є. Курінного, Д. Лук'янца, М. Мельника, Є. Невмержицького, О. Негодченка, Н. Нижник, О. Синявської, С. Стеценка, В. Сташиса, Ю. Шемшученка, В. Шкарупи, Р. Клітгарда, В. Мілера, С. Роуз-Екерман, А. Шайо та ін.

**Мета статті** – дослідити та проаналізувати світовий досвід запобігання корупції.

**Виклад основних положень.** Процес удосконалення антикорупційної системи конкретної держави на основі аналізу властивостей аналогічної сфери правового регулювання суспільних відносин індивідуальних політико-територіальних організацій публічної влади ґрунтується на комплексі компаративістських та гармонізаційно-уніфікаційних методів, які мають низку переваг порівняно з аутосистемним підходом до її організації, а саме:

– *комплексність.* Можливість детального дослідження практичних показників ефективності кожного з установчих, організаційних та політико-правових заходів під час досягнення мети щодо превенції та протидії корупції. Фактичне відображення застосованих іноземними державами антикорупційних заходів на стані та динамічних показниках корупції в їх публічному механізмі дає змогу виокремити та надалі запроваджувати у вітчизняній політиці лише ті з них, які виявили свою результативність;

– *оперативність та економічність.* Мінімізація затрат часу та бюджетних ресурсів, яка забезпечується фактичним виключенням

необхідності тривалої експертно-аналітичної роботи у сфері визначення показників потенційної ефективності застосування кожної з стратегій нейтралізації корупційного фактора в державному апараті. Імплементаційні заходи відтак охоплюють виключно корекцію методик на національну специфіку організації публічної влади держави-акцептора;

– *інтегративність*. Гармонізація національного та світового континумів законодавства, що супроводжує імплементацію положень іноземних антикорупційних заходів й сприяє підвищенню оцінки світовою спільнотою значення залучення України у діяльність міжнародних організацій та об'єднань, поліпшуючи політичний імідж нашої держави на міжнародній арені.

Первинним елементом системи компаративістсько-імплементаційних заходів у сфері запобігання та протидії корупції вважаємо ідентифікацію держав, які за даними міжнародних аудиторських та аналітичних організацій проявили високий рівень ефективності у нейтралізації цього явища. Так, на підставі даних міжнародної організації «Transparency International» [1], до числа країн, з'ясування особливостей адміністративно-правового регулювання антикорупційних заходів, які мають значну практичну цінність, нами пропонується відносити: США, Канаду, Данію, Фінляндію, Швецію, Нову Зеландію, Нідерланди, Норвегію, Австралію, Сінгапур, Люксембург, Швейцарію, Ірландію, Німеччину, Великобританію, Ізраїль, Австрію. Детальніше розглянемо аналіз антикорупційних систем деяких із них.

Комплексний аналіз спеціалізованих нормативних актів, положеннями яких визначаються особливості організації та здійснення антикорупційних заходів у межах національних правових систем обраних нами країн дають підстави для екстракції таких характерних ознак антикорупційної політики:

– нормативна ідентифікації корупції як джерела загрози планомірному провадженню державної політики та пріоритезація антикорупційних заходів у парадигмі правоохоронної діяльності;

– спеціалізація підходів до протидії корупційним проявам у політичній, соціальній, господарській та економічній сферах, що проявляється у формуванні порівняно самостійних соціальних механізмів та нормативних базисів, які беруть до уваги особливості тенденцій цього явища у вказаних сферах суспільного життя.

Зокрема істотне значення для дослідження світового досвіду запобігання корупції має досвід США. Зважаючи на президентську форму правління та федеративний устрій означеної країни, основним суб'єктом, що наділений компетенцією у сфері виявлення та застосу-

вання заходів правового впливу щодо корупціонерів є Федеральний Уряд США та його спеціалізований підрозділ – «Комісія Цікершема». У положенні ст. 3 Конституції США 1787 року [2] закріплено правило, за яким державні службовці США (незалежно від посади та органу службової діяльності) обіймають займані посади «допоки їхня поведінка залишається бездоганною». Розширене тлумачення цієї статті, надане Верховним судом США, дає змогу зробити висновок, що формальною підставою для звільнення державного службовця є вчинення ним правопорушення, пов'язаного зі здійснюваною ним службовою діяльністю (зокрема корупційного делікту). Саме ж явище корупції відображено у приписах Федерального Зводу законів США у частині Кримінального законодавства (ст. 11 параграф 201 розділ 18) [3], набувши широкого тлумачення як системи правопорушень, які посягають на належну діяльність федеральних органів, учинювані державними службовцями США у спосіб зловживання наданою їм владою. До проявів корупції у діяльності державного апарату США науковці відносять: «1) халатне, недобросовісне ставлення до виконання покладених на даного службовця обов'язків; 2) нелояльність до інтересів служби (привласнення цінностей під час управління державними активами, отримання винагороди або подарунків за виконання певної дії або надання допомоги, перекручування фактів з метою фальсифікації, несанкціоноване використання службової інформації)» [4, с. 144–145].

Незалежно від категорії вчиненого правопорушення (адміністративний делікт чи кримінальне правопорушення), у разі виявлення ознак корупційності службова особа апарату США підлягає негайному відстороненню, а відповідне провадження передається у Федеральний суд США. Законодавством США передбачені виключно суворі форми юридичної відповідальності службовців за корупційні правопорушення: позбавлення соціального страхування та права на пільгове кредитування, конфіскація особистого майна правопорушника, позбавлення волі (залежно від характеру правопорушення строк варіюється від 3 до 25 років позбавлення волі) та права надалі обіймати посади, пов'язані з владними повноваженнями чи громадською довірою.

Канада посідає у світовому рейтингу держав 9 місце за критерієм ефективності протидії корупції, хоча цілеспрямовані заходи політико-правового впливу на це явище розпочалися у цій державі нещодавно – з 1985 року (з моменту прийняття Кодексу етичних правил поведінки державних службовців). Запобігання корупції в Канаді ґрунтується на законодавчій інтерпретації корупції як однієї з форм безпосереднього порушення Конституції та прирівнюється до акту державної зради. Службова особа, яка одержала хабар чи прийняла пропози-

цію про його надання, а також хабародавець/оферент підлягають юридичній відповідальності рівною мірою – покарання залежно від обставин справи може бути призначено у виді позбавлення волі на строк до 14 років [5]. Поряд із суворими заходами правової репресії за корупційні правопорушення на службових осіб державного апарату Канади покладено низку обмежень та заборон. Відтак службовій особі з моменту зайняття посади дозволяється займатись підприємницькою діяльністю лише після повідомлення про вид, форму та фінансову характеристику особистої участі у господарській діяльності за умови, що сумарний річний дохід не перевищуватиме 100000 \$. Так було досягнуто мінімізацію тіньових схем використання службового становища у процесах лобіювання інтересів бізнес-структур.

Сінгапур ще декілька десятиріч тому фактично належав до країн третього світу, а нині є співмірним за рівнем ефективності протидії корупції з Канадою, цього він досяг завдяки тотальній реорганізації не лише державного механізму, а й соціальної свідомості, як наслідок – небачений розвитку за рекордно короткі терміни. Саме корупція, а не закон, визначала напрям державної політики, формувала засади організації економіки та становила перепону для належного розвитку всієї держави.

Прем'єр-міністр Сінгапуру Лі Куан Ю, описуючи стан країни до проведення реформи, зазначав, що «... перший уряд країни у протистоянні корупції зіштовхнувся з декількома проблемами. Закон, що був покликаний регулювати процес боротьби з корупцією, був абсолютно неефективним через недовірливість антикорупційних заходів. Значна кількість корупційних правопорушень не охоплювалась предметом його правового регулювання, а працівники правозастосовних органів не були наділені достатніми повноваженнями для провадження ефективної діяльності. Крім того, складність протидії корупції зумовлювалась і тим, що значна кількість вищих посадових осіб була уже де-факто залучена у корупційну практику» [6, с. 267]. Доволі слушною є оціночна позиція російських науковців, які зазначають, що «...до моменту здобуття незалежності у 1965 році Сінгапур був у ситуації, дуже схожій на ту, що панувала у Росії пострадянського періоду. Економічний стан країни оцінювався як дуже складний. Законодавство було імпортовано британськими колонізаторами, практичний вимір його застосування теж не відзначався високою ефективністю, оскільки правоохоронні органи перебували на забезпеченні корумпованих службовців, а обмежений континіум їх повноважень не давав можливості реальної корекції, що тоді існувала. Політична еліта держави усвідомила неприпустимість подальшої деградації публічного сектора, ви-



значальним фактором якої було абсолютно слушно визначено корупцію. Так, керівництвом держави було запроваджено низку рішучих і послідовних заходів, а саме: 1) діяльність держслужбовців було чітко регламентовано; 2) спрощено бюрократичні процедури; 3) забезпечено суворий нагляд за дотриманням етичних стандартів у функціонуванні владних інститутів» [7, с. 78].

Безумовно, без політичної волі до трансформацій та усвідомлення неприпустимості подальшого прямування шляхом соціально-правового занепаду жодна, навіть найдосконаліша концепція модернізації державної влади, є неефективною через її нездійсненність. Влада Сінгапуру, усвідомивши цю аксіому, вдало поєднала комплексні наукові розробки у сфері оптимізації управлінського механізму з рішучими політичними заходами щодо їх практичної реалізації.

У схожій з Сінгапуром ситуації на початку XXI ст. була Грузія: тотальна інфільтрація корупції в усіх ешелонах влади, домінування криміналітету, надзвичайно низький рівень життя, тотальне невиконання навіть мінімальних бюджетних програм соціального забезпечення підсилювались безпідставним розривом у статках між незначним осередком політичної еліти та рештою населення, що було приречене на бідність. Держава була на межі дефолту, економіка де-факто перебувала під керівництвом наближених до адміністративної верхівки осіб, забезпечуючи меркантильні інтереси останніх. Реформаторські настрої населення країни були абсолютно обґрунтованими, що зрештою зумовило повалення корумпованого уряду та прихід до влади націонал-демократичної партії М. Саакашвілі.

Першим етапом комплексного плану «Відродження Грузії» було визначено тотальну реформу бюрократичного апарату, який базувався на корупційних схемах. Так, за даними «Transparency International» Грузія у 2011 році посідала 57 місце у світі за рівнем корупції [8], а рівень інвестиційної привабливості забезпечував «місце держави» у кінці світового рейтингу – 112 позиція, а станом на 2013 р. Грузія позиціонується на 34 місці серед країн світу за критерієм ефективності заходів щодо запобігання та протидії корупції [9; 10].

Детальне дослідження системи заходів, проведених у Грузії з метою адміністративно-правового забезпечення подолання корупції як соціального явища, дало змогу нам виокремити такі її функціональні елементи: оптимізація публічного апарату та когерентна мотивація службових осіб до належного, вискоелективного провадження службової діяльності шляхом належного соціально-економічного забезпечення публічного апарату; зміцнення економіки у поєднанні з широким дерегулюванням ринкового середовища, інтенсифікація легальної

приватизації, здійснення котрої супроводжувалось жорстким контролем та комплексним аудитом держави за участю незалежних фахівців; обрання напряму політичної підтримки засад вільної самоорганізації ринкового середовища, яке відтак розвивається на засадах вільної конкуренції; спрощення та підвищення прозорості бюрократичних процедур державної реєстраційно-дозвільної системи; посилення заходів правової відповідальності за вчинення корупційних правопорушень; створення спеціального державного органу, наділеного виключними повноваженнями у сфері протидії корупції, до завдань котрого було віднесено також і проведення розслідування службових зловживань попереднього режиму та повернення незаконно привласнених службовцями активів (за результатами проведених заходів у державний бюджет Грузії було повернено понад 14 млрд \$) [11].

Адміністративно-правова основа протидії корупції у Королівстві Нідерландів охоплює такі функціональні елементи: запровадження спеціалізованої служби з боротьби із корупцією, яка у правовому статусі прирівняна до інститутів системи державної безпеки та наділена не лише правозастосовними, але й нормотворчими та слідчими повноваженнями; в кожному державному органі запроваджено спеціалізовані підрозділи, які повинні презентувати, виявляти та усувати і прояви, і причини порушень офіційного алгоритму службової діяльності задля підтримання абсолютного режиму законності в системі державного управління; широке застосування інституту інтерпеляції як засобу забезпечення належного провадження державної влади кожною з гілок. Щоквартальне особисте звітування кожного з міністрів про стан реалізації державної політики у довіреній йому сфері; практичне застосування даних, консолідованих системою моніторингу детермінаційних факторів корупції у процесі нормопроєктування державної стратегії; вдосконалення методики правової регламентації статусу державних службовців та усунення прогалин права у нормативних основах визначення компетенції державних органів; повне оприлюднення відомостей про корупційні та інші службові правопорушення, що не лише зумовлює громадський осуд щодо особи-правопорушника, але й ускладнює інтеграцію у приватні структури через негативне професійне резюме; встановлення законом обов'язку громадян повідомляти про відомі їм факти корупційної поведінки державних службовців, умови корупціалізації державного управління, інші факти, які можуть спричинити порушення нормального функціонування державного механізму [12].

Досвід Бельгії у сфері активної реалізації антикорупційних заходів державної політики формально ознаменувався підписанням

2007 року королем Альбертом II ратифікаційного акта до Конвенції ООН щодо запобігання та протидії корупції.

Особливість адміністративно-правових заходів щодо запобігання та протидії корупції у цій державі полягає у домінуванні заходів превентивного характеру, в основу яких покладено концепцію розвитку внутрішньої нетерпимості службовців до вчинення корупційних деліктів. Так, відповідно до реформи COPERNIC (модернізації державного управління) розширено формальну інтерпретацію поняття корупції в частині зловживання владою, не обмежуючись лише кримінально-правовим виміром проявів цього явища, але розширюючи його зміст шляхом включення всього багатоманіття дефектів службової діяльності, пов'язаних із інтерпретацією, застосуванням права та правовою культурою [13]. Отже, згідно із законодавством Бельгії корумпування – система негативних функціональних, біхевіористичних та психологічних змін державного службовця, які призводять до порушення належної службової діяльності.

Позитивною, на нашу думку, є практика антикорупційної діяльності Словацької Республіки. Усвідомлюючи неможливість всеосяжної консолідації інформації про корупційні прояви виключно засобами державного апарату, Антикорупційним комітетом Словаччини було запроваджено низку методик із залучення соціальних інститутів у антикорупційну діяльність держави. Так, задля отримання інформації про корупційні делікти та запобігання та протидії їм: 1) встановлено спеціальну лінію, по якій громадяни можуть проінформувати Антикорупційний комітет про відомі їм факти протиправних дій державних службовців та співробітників муніципальних органів; 2) у локальній мережі INTERNET створено веб-сторінку, на якій громадяни можуть висловити конструктивні пропозиції щодо запровадження необхідних заходів щодо запобігання та протидії корупції в кожній з державних установ чи висловити пропозиції щодо вдосконалення роботи конкретного службовця.

Чільну позицію серед держав, які досягнули високого рівня ефективності у формуванні національних систем протидії корупції, посідає Ізраїль. Особливістю організації антикорупційної системи у цій державі є симбіотична паритетна участь публічних та громадських інститутів у процесах стратегічного планування, нормативної регламентації, практичної реалізації та моніторингу ефективності антикорупційних заходів. Так звана модель подвійної верифікації (на публічному та громадському рівнях) даних про корупцію у всіх її проявах фактично унеможлиблює явище кругової поруки, непотизму та евентуального підходу в протидії її проявам у суспільстві. Роль громадських інститу-

тів у протидії корупції зводиться не лише до повідомлення про факти корупції, що були виявлені у контексті їхньої діяльності інститутам спеціалізованого антикорупційного органу, але й охоплює цілком практичні заходи щодо забезпечення своєчасності заходів реагування на зазначені повідомлення. Втім визначальним чинником ефективності практичної діяльності антикорупційної системи є виведення її ланок із загальної вертикалі державної влади, унеможливаючи вплив чиновників, які потенційно можуть бути причетними до корупційних діянь на результати слідчих та подальших правозастосовних заходів. Управління з боротьби із корупцією, яке організаційно належить до адміністрації прем'єр-міністра, з метою досягнення комплексності антикорупційного впливу на публічний сектор систематично вживає заходів, що пов'язані з навчанням службовців усіх рівнів методикам ідентифікації чинників та проявів корупції, задля досягнення високого рівня легітимності службової діяльності, що водночас підвищує рівень соціального сприйняття державної влади. Інформаційний вплив засобів масової інформації теж забезпечує значний антикорупційний вплив на контрольно-наглядову сферу та службове середовище надання адміністративних послуг, оскільки службова репутація – один з пріоритетів службової особи, відновлення якого пост-фактум корупційного скандалу з її участю є практично неможливою, зумовлюючи дисоціалізацію індивіда [14].

Організаційно-правовий вимір антикорупційного механізму Франції ґрунтується на засадах поєднання високих мір юридичної відповідальності службових осіб за вчинення корупційних правопорушень (у розділі 3 глави 2 Кримінального кодексу Франції передбачено стягнення у вигляді позбавлення волі на термін від двох до десяти років у поєднанні зі штрафом у розмірі від 200 тис. до 1 млн франків) та створення регіональних органів (службових центрів), виключною компетенцією яких є заходи щодо виявлення, припинення та розслідування службових правопорушень. Значний превентивний ефект антикорупційних центрів Франції пов'язується дослідниками з «консолідацією висококваліфікованих кадрів, спеціалізація котрих охоплює контрольно-наглядові заходи у сфері державного управління. Типовий посадовий склад таких інститутів охоплює: префекта округу, прокурора, представника апеляційного суду, директора податкової служби, урядового комісара із регіональної рахункової палати, генерального скарбника і директора департаменту конкуренції, споживання і боротьби з розкраданнями» [15, с. 271].

Донедавна, незважаючи на актуальність цього питання, у Польщі не було прийнято окремих нормативно-правових актів щодо запобігання та протидії корупції. Вважалося, що низка статей Криміналь-

ного кодексу, які передбачають відповідальність за посадові делікти (злочини), є достатнім правовим підґрунтям для подолання цього негативного феномена.

Однак динамічна тенденція до збільшення корупційних деліктів у публічному осередку державної влади та вступ Польщі до Європейського Союзу спонукали уряд до вжиття додаткових заходів щодо запобігання та протидії їй, а саме: 1) затверджено Державну програму боротьби з корупцією під назвою «Антикорупційна стратегія» [16]; 2) з 24 серпня 2006 р. увійшов в дію Закон про «Центральне антикорупційне Управління (ЦАУ, Centralny Urząd Antykorupcyjny)», основною метою діяльності котрого є запобігання та протидія корупції серед чиновників державного апарату.

**Висновки.** Отже, узагальнюючи досвід функціонування провідних антикорупційних механізмів, за цензом ефективності протидії корупції як соціально-правовому феномену деструктивної дії, нами виокремлено низку невідкладних заходів, що обумовлять підвищення ефективності вітчизняної системи запобігання та протидії корупції:

- забезпечення невідкладної реформи органів державної влади шляхом оптимізації інститутів публічної влади та зменшення штатів останніх;

- інституціоналізація спеціалізованого органу – Державної комісії з питань запобігання і протидії корупції, підпорядкованої безпосередньо Президентові України, до компетенції якої належало б: здійснення низки оперативних заходів, спрямованих на виявлення корупції в діяльності державних органів; здійснення ґрунтового аналізу детермінант, які сприяють учиненню корупційних деліктів і злочинів та розроблення низки заходів щодо запобігання та протидії корупції в державному апараті України;

- розробка та впровадження спеціалізованих відомчих актів, які регламентують алгоритм кадрового забезпечення діяльності окремих ланок державного управління; критеріїв відбору на службу в органи державної влади; підготовки та розстановки управлінських кадрів; оптимізації системи заходів щодо запобігання проникненню на публічну службу осіб, схильних до корупційних та інших неправомірних дій;

- наукова розробка пропозицій та нормативне визначення системи заходів щодо забезпечення ротації кадрового апарату органів публічної влади, визначивши період, механізм та засади службової ротації;

- реформування існуючої системи соціально-економічного та правового забезпечення осіб, на яких покладено реалізацію публічних функцій;

– забезпечення ефективної системи моніторингу соціальної думки щодо діяльності публічних інститутів з можливістю повідомлення про відомі факти порушення вимог законодавства у сфері державної служби тощо.

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/research/cpi/overview>

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/S.America/XVIII/1780-1800/>

3. Уголовный кодекс США: по состоянию на 1 февраля 2014 г. – СПб.: Изд-во Юридический центр «Пресс», 2014. – 765 с.

4. Филиппов П. Опыт США по предотвращению злоупотреблений госслужащими служебными полномочиями / П. Филиппов // Можно ли в борьбе с коррупцией в России использовать зарубежный опыт?: сборник очерков; под ред. П. С. Филиппова. – СПб.: Норма, 2010. – С. 144–145.

5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newsland.com/news/detail/id/313649/>

6. Ли Куан Ю. Сингапурская история 1965–2000 гг. Из третьего мира – в первый / Ю. Ли Куан. – М.: МГИМО – Университет, 2011. – 656 с.

7. Сиротин А. Е. Лечение «заразной жадности»: борьба с коррупцией в Сингапуре / А. Е. Сиротин // Можно ли в борьбе с коррупцией в России использовать зарубежный опыт?: сборник очерков; под ред. П. С. Филиппова. – СПб.: Норма, 2010. – 164 с.

8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/>

9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.fas.org /irp/congress/1998\\_rpt/e105-19.htm](http://www.fas.org /irp/congress/1998_rpt/e105-19.htm)

10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cpi.transparency.org/cpi2013/results/>

11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lib.ru/POLITOLOG/AWTORHANOW/tehnologiq.txt>

12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.droitbelge.be/codes.asp>.

13. Меженый С. О. Нове антикорупційне законодавство / С. О. Меженый. – Чернівці: ЦППК, 2012. – 58 с.

14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html>

15. Побережний В. В. Міжнародний досвід організації запобігання корупції в органах державної влади / В. В. Побережний // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2011. – Вип. 26. – С. 269–274.

16. Program zwalczania korupcji w Polsce [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ithink.pl/artykuly/aktualnosci/polska /programzwalczania-korupcji-w-polsce/>.

**Кисиль З. Р. Нормативно-правовая регламентация предотвращения коррупции: мировой опыт**

*Изложены обобщения относительно международного опыта предотвращения коррупции и его имплементации в правовую систему Украины. Несмотря на значительную актуальность проблемы противодействия коррупции, ее проявления еще до сих пор являются неотделимым атрибутом управленческих процессов и прослеживаются не только на внутрисоциальном уровне, но и приобретают транснациональный характер. Использование опыта функционирования ведущих антикоррупционных механизмов, по цензу эффективности противодействия коррупции как социально-правовому феномену деструктивного действия, будет способствовать повышению эффективности отечественной системы предупреждения и противодействия коррупции.*

**Ключевые слова:** коррупция, проявления, предотвращение, противодействие, административно-правовой аспект, профилактика.

**Kisil Z. R. Legal regulation on preventing corruption: world experience**

*It is presented the generalization of the global experience in the prevention of corruption and its implementation in the legal system of Ukraine. Despite the fact that corruption is a social and legal phenomenon with a fairly long historical retrospective, the actual issue on neutralizing of its manifestations in the functioning of modern political-territorial organizations of public authorities is still a priority. The destructive impact of corruption is traced in any public entities that were granted delegation of public authority, despite the form of government or state regime that characterized their functioning. Numerous scientific development and research works on corruption problems clearly show the trend towards globalization and interactivity of this phenomenon with permanent growth of its specific value in a system of deviative forms of social activity. As the integrative nature of corruption caused by reflection of its impact on all, without exception, (social, cultural, political and economic) spheres of social life, in today's conditions is not a subject of scientific debate through its axiomatism, a crucial task for better scientific operationalization of this phenomenon is the identification of specialized methods of detecting and neutralizing of its manifestations in each of these areas.*

*Within the sector stratification of modern jurisprudence formative and substantive, procedural or essential prerogatives of the phenomenon of corruption to some extent act as an independent subject of legal regulation of almost each of the branches of law. Despite the considerable relevance of combating corruption, its manifestations are still inseparable attribute of administrative processes and can be traced not only domestically, but also acquire a transnational character. Using of the experience in the application of anti-corruption mechanisms, leading by the qualifications effectiveness in fighting corruption as a social and legal phenomenon of destructive actions will improve the efficiency of the national system of prevention and combating corruption.*

**Key words:** corruption, display, prevention, combating, administrative and legal aspect, prevention.

*Стаття надійшла 28 квітня 2016 р.*

## ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

*Порушено питання діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.*

*Розглянуто військовий правопорядок, який досягається шляхом постійної цілеспрямованої діяльності органів військового управління, а також спеціально створених із цією метою органів і структур – органів військової прокуратури, військово-слідчих органів, військової служби правопорядку.*

*Розкрито права та завдання Військової служби правопорядку в Збройних Силах України.*

**Ключові слова:** *Служба правопорядку, забезпечення законності, військовий правопорядок, військова дисципліна.*

**Постановка проблеми.** Військовий правопорядок – це об’єктивна необхідність і закономірність розвитку Збройних Сил, яка слугує взірцем для військовослужбовців у виборі ними поведінкових рішень.

Військовий правопорядок вимагає, щоб відносини між військовослужбовцями формувалися на засадах соціальної справедливості, товариської взаємодопомоги та дружби. На них покладається підвищена юридична відповідальність, а виконання обов’язку щодо захисту Вітчизни часто пов’язане з ризиком для життя. Він ґрунтується на високій свідомості й організованості військовослужбовців, на їх глибокій переконаності в справедливості та доцільності правил, установлених нормативними правовими актами. Складовою військового правопорядку є статутний порядок – система відносин між військовослужбовцями, яка формується відповідно до приписів військових статутів і настанов.

**Стан дослідження.** Теоретичною основою вивчення питань діяльності Військової служби правопорядку в Збройних Силах України стали публікації провідних науковців: В. Богуцького, С. Вдовенка, Є. Григоренка, А. Гриценка, А. Єрмолаєва, М. Куцина, О. Ліщинського, В. Павленко, М. Тищенко, М. Цюрупа, В. Ясинської та ін.

**Метою** статті є висвітлення питань діяльності Військової служби правопорядку в Збройних Силах України.



**Виклад основних положень.** Військова служба – особливий вид державної служби, де уклад життя, побут і діяльність особового складу детально регламентовані положенням про проходження військової служби. Військовослужбовці мають специфічний статус, реалізація їх прав обумовлена певними обмеженнями.

Необхідним етапом зміцнення військової дисципліни у військах є створення єдиної системи військових правоохоронних і інших органів, які забезпечують підтримку військової дисципліни та профілактику правопорушень, що ґрунтуються на розвинених інститутах юридичної відповідальності.

Військовий правопорядок не встановлюється сам собою; він досягається шляхом постійної цілеспрямованої діяльності органів військового управління, військових посадових осіб, а також спеціально створених для цих цілей органів і структур – органів військової прокуратури, військово-слідчих органів, підрозділів юридичної служби, військової служби правопорядку.

Зважаючи на те, що головним призначенням зазначених органів є здійснення правоохоронної діяльності в Збройних Силах, інших військах, військових формуваннях і органах, а метою діяльності – забезпечення військового правопорядку, є всі підстави іменувати зазначені структури військовими правоохоронними органами.

Військову службу правопорядку в Збройних Силах України створюють із метою зміцнення законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах, забезпечення конституційних прав військовослужбовців.

Військова служба правопорядку в Збройних Силах України (далі – Служба правопорядку) – спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку та військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях (далі – військові частини), військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так же для участі у протидії диверсійним виявам і терористичним актам на військових об'єктах.

Служба правопорядку в своїй діяльності керується Конституцією України [1], Законом України «Про Військову службу правопо-

рядку в Збройних Силах України» [2], та іншими виданими відповідно до них нормативно-правовими актами.

Діяльність Служби правопорядку формується на принципах законності, поваги до особи, її прав і свобод, соціальної справедливості, централізованого керівництва та єдиноначальності, взаємодії з громадськістю.

Основними завданнями Служби правопорядку є:

- виявлення причин, передумов і обставин злочинів та інших правопорушень, учинених у військових частинах та на військових об'єктах; розшук осіб, які самовільно залишили військові частини (місця служби);

- запобігання вчиненню і припинення злочинів та інших правопорушень у Збройних Силах України;

- участь в охороні військових об'єктів і забезпеченні громадського порядку та військової дисципліни серед військовослужбовців у місцях дислокації військових частин, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях;

- захист майна Збройних Сил від розкрадання та інших злочинних посягань;

- забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів;

- участь у гарнізонних заходах;

- виконання у передбачених законом випадках рішень про тримання військовослужбовців на гауптвахті;

- забезпечення виконання кримінального покарання стосовно військовослужбовців, які за вироком суду засуджені до тримання у дисциплінарному батальйоні;

- сприяння у межах своєї компетенції органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органам досудового розслідування та суду, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, органам військового управління, підприємствам, установам, організаціям у виконанні покладених на них відповідно до законів обов'язків;

- участь у протидії диверсійним виявам та терористичним актам на військових об'єктах [3, с. 432].

У разі ухвалення рішення про введення в Україні чи в окремих її місцевостях режиму воєнного або надзвичайного стану на Службу правопорядку додатково покладаються завдання щодо:

- участі у боротьбі з ворожими диверсійно-розвідувальними групами на території України;

- організації збору, супроводження та охорони військово-полонених;

- забезпечення дотримання комендантської години в гарнізонах;
- охорони військових об'єктів, військових містечок та їхнього населення, сприяння його евакуації;
- відновлення і підтримання порядку та дисципліни у військових частинах;
- контролю за рухом транспортних засобів і перевезенням вантажів Збройних Сил України.

Військове командування та органи військового управління Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування, військовослужбовці та громадяни зобов'язані сприяти Службі правопорядку у виконанні нею своїх завдань.

Чисельний склад органів управління, підрозділів Служби правопорядку, їх дислокація визначаються Міністром оборони України з огляду на умови дислокації військ (сил).

Гранична чисельність військовослужбовців і працівників Служби правопорядку не може перевищувати 1,5 відсотка загальної чисельності Збройних Сил.

Служба правопорядку складається з:

- органів управління: Головного управління Служби правопорядку Збройних Сил України; Центрального управління Служби правопорядку по місту Києву і Київській області та територіальних управлінь Служби правопорядку; зональних відділів (відділень) Служби правопорядку;
- підрозділів Служби правопорядку: охорони військових об'єктів; патрульно-постової служби; безпеки дорожнього руху; спеціального призначення;
- Навчального центру Служби правопорядку.

Рішення про створення підрозділів Служби правопорядку ухвалює Міністр оборони. Загальне керівництво Службою правопорядку провадять Міністр оборони України через начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України.

Безпосереднє керівництво Службою правопорядку здійснює Головне управління Служби правопорядку Збройних Сил України. Зони діяльності органів управління та підрозділів Служби правопорядку визначає Міністр оборони України. Начальник Головного управління Служби правопорядку Збройних Сил України та його заступники, начальники Центрального та територіальних управлінь Служби правопорядку та їх заступники призначаються на посади Міністром оборони

України за поданням начальника Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил [3, с. 434].

В окремих випадках до виконання завдань Служби правопорядку щодо охорони військових об'єктів, забезпечення військової дисципліни серед військовослужбовців на вулицях та в громадських місцях, запобігання правопорушенням, які вчиняються військовослужбовцями, та їх припинення можуть тимчасово залучатися військовослужбовці інших військових частин Збройних Сил України. Під час виконання зазначених завдань на них поширюються права, гарантії соціального і правового захисту, передбачені для військовослужбовців Служби правопорядку. Безпосереднє керівництво під час виконання цих завдань покладається на відповідну посадову особу Служби правопорядку.

Участь військовослужбовців Служби правопорядку та інших військових частин Збройних Сил України у здійсненні заходів правового режиму воєнного та надзвичайного стану регулюється відповідними законами.

Військовослужбовцям Служби правопорядку під час виконання покладених на них завдань надається право:

- вимагати від військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів та від інших осіб у військовій формі одягу, звільнених з військової служби в запас або відставку з правом її носіння, дотримання громадського порядку, правил носіння військової форми одягу, припинення правопорушень, а також дій, що перешкоджають здійсненню завдань і функцій Служби правопорядку, а в разі невиконання зазначених вимог застосовувати заходи примусу;

- перевіряти у військовослужбовців і військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, а на території військових частин (військових об'єктів) також в інших осіб документи, що посвідчують їх особу, та інші документи, необхідні для з'ясування питань, що належать до компетенції Служби правопорядку, а також у разі підозри їх у вчиненні злочинів чи інших правопорушень;

- викликати осіб для дачі пояснень у справах про правопорушення, що знаходяться в її провадженні;

- затримувати і тримати військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів на гауптвахтах Служби правопорядку з метою застосування тимчасового запобіжного заходу, крім випадків, визначених військовими статутами Збройних Сил України, на строки, встановлені законом: підозрюваних у вчиненні злочину, обвинувачених (підсудних), які переховуються від органів досудового розслідування або суду, засуджених, які ухиляються від виконання криміналь-

ного покарання; які вчинили дії, що створюють реальну загрозу для оточуючих, або які виявили непокору законній вимозі військовослужбовця Служби правопорядку;

- затримувати осіб у військовій формі одягу, які мають виражені ознаки психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для оточуючих, з негайним повідомленням лікувального закладу або командирів (начальників) військовослужбовців для вирішення питання щодо їх негайного огляду у відповідних лікувальних закладах;

- проводити особистий огляд або обшук затриманих осіб, огляд речей, що знаходяться при них, транспортних засобів і вилучати документи та предмети, що можуть бути речовими доказами або є небезпечними для оточуючих;

- складати протоколи про адміністративні правопорушення стосовно військовослужбовців у випадку та в порядку, передбачених законами України;

- у випадках та в порядку, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, передавати матеріали про адміністративні правопорушення на розгляд органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про такі адміністративні правопорушення;

- передавати матеріали про дисциплінарні правопорушення, вчинені військовослужбовцями і військовозобов'язаними під час проходження ними зборів, на розгляд відповідних командирів (начальників) військових частин;

- вести облік кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України та проводити періодичні звірки з даними відповідних прокуратур;

- у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких застали на місці вчинення злочину, заходити в жилі та інші приміщення, що належать громадянам, на територію і в приміщення державних органів, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності з наступним повідомленням про це прокурора протягом 24 годин;

- в установленому порядку входити на територію та в приміщення військових частин та оглядати їх;

- входити на військові об'єкти та ділянки місцевості, що охороняються вартами, з метою припинення злочинів, переслідування військовослужбовців та інших осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, з дозволу осіб, яким варти підпорядковані, та в присутності чергового військової частини або його помічника;

– перебувати на військових об'єктах, території і в приміщеннях військових частин у встановленому законами порядку для забезпечення безпеки військовослужбовців та інших громадян, попередження чи припинення злочину, виявлення і затримання осіб, які його вчинили;

– отримувати на письмовий запит від військових частин, а також від підприємств, установ і організацій, незалежно від їх підпорядкування і форми власності, у тому числі від громадських організацій, відомості, необхідні у справах про злочини та у зв'язку з матеріалами про правопорушення, що знаходяться у провадженні Служби правопорядку;

– вносити у межах своєї компетенції відповідним органам виконавчої влади, військовому командуванню, органам військового управління, органам місцевого самоврядування, громадським організаціям або посадовим особам підприємств, установ та організацій незалежно від їх підпорядкування і форми власності подання щодо усунення порушень закону, причин і умов, що їм сприяють. Не пізніше як у місячний строк по поданню має бути вжито необхідних заходів і про результати повідомлено особу, яка його надіслала;

– проводити спеціальну перевірку стосовно осіб, які претендують на зайняття військових посад у Збройних Силах, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків;

– відповідно до своєї компетенції у разі необхідності тимчасово обмежувати або забороняти доступ військовослужбовців та інших осіб на окремі ділянки місцевості чи об'єкти для забезпечення державної таємниці, громадського порядку і безпеки, охорони життя і здоров'я людей, збереження речових доказів;

– під час проведення заходів щодо затримання осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, а також при обставинах, що загрожують життю і здоров'ю людей, обмежувати або забороняти рух транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць та автомобільних доріг; зупиняти і оглядати з цією метою транспортні засоби, перевіряти у водіїв документи на право користування та керування ними;

– зупиняти військові транспортні засоби Збройних Сил та інших військових формувань у разі порушення їх водіями правил дорожнього руху, за наявності ознак, що свідчать про технічну несправність транспорту або забруднення ним довкілля, а також відомостей про те, що він використовується з протиправною метою чи не за призначенням, з метою їх огляду і перевірки у водіїв документів на право користування та керування транспортними засобами, дорожніх листів, відповідності вантажів, що перевозяться, товарно-транспортним

документам. Проводити технічний огляд транспортних засобів Збройних Сил України;

– регулювати дорожній рух на автомобільних дорогах і вулицях під час проходження колон військових транспортних засобів; організувати і забезпечувати супроводження цих колон та транспортних засобів спеціального призначення;

– направляти у разі необхідності на медичний огляд водіїв військових транспортних засобів. Затримувати та відстороняти від керування військовими транспортними засобами осіб, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, а також тих, які не мають документів на право керування або користування транспортними засобами, вживати щодо водіїв інші заходи, передбачені законодавством;

– перевіряти у військових частинах виконання контрольних і профілактичних заходів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху;

– брати участь у розслідуванні дорожньо-транспортних пригод, вчинених за участю водіїв транспортних засобів Збройних Сил, осіб, які керували транспортними засобами Збройних Сил України під час вчинення дорожньо-транспортної пригоди;

– зберігати, носити і застосовувати спеціальні засоби та зброю [2] тощо.

Контроль за діяльністю Служби правопорядку, дотриманням нею законодавства здійснюється Міністром оборони України. Парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини Службою правопорядку здійснюється Верховною Радою відповідно до Конституції та законів України.

**Висновки.** Зміцнення правопорядку і військової дисципліни визнані Військовою доктриною України одним з основних напрямів формування та розвитку Збройних Сил й інших військ. Особливе значення з огляду на викладене набуває ефективність діяльності Служби правопорядку, найважливішими завданнями діяльності якої є забезпечення єдності, верховенства і зміцнення законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах, забезпечення конституційних прав військовослужбовців.

---

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>

2. Про Військову службу правопорядку в Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 32. – Ст. 225.

3. Правові основи захисту України від зовнішньої та внутрішньої агресії: навч. посібник / В. В. Середа, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, М. П. Гурковський. – Львів, 2015. – 496 с.

**Ковалів М. В., Дроздова І. В. Деятельность Военной службы правопорядка в Вооруженных Силах Украины**

*Затрагиваются вопросы деятельности Военной службы правопорядка в Вооруженных Силах Украины.*

*Рассматривается воинский правопорядок, который достигается путем постоянной целенаправленной деятельности органов военного управления, а также специально созданных для этих целей органов и структур – органов военной прокуратуры, военно-следственных органов, военной службы правопорядка. Раскрываются права и задачи Военной службы правопорядка в Вооруженных Силах Украины.*

**Ключевые слова:** *Служба правопорядка, обеспечения законности, воинский правопорядок, военная дисциплина.*

**Kovaliv M. V., Drozdova I. V. The activity of the Military law and order service in the Armed Forces of Ukraine**

*Military law and order is an objective necessity and regularity of the development of the Armed Forces, it is a model for national servicemen in selecting their behavioral decisions.*

*Military law and order requires that the relationships between servicemen are built on the principles of social justice, sociable cooperation and friendship. They are responsible for increased legal liability; a duty to protect the motherland is often associated with the risk for life.*

*It is based on the high consciousness and organization of servicemen, their deep conviction in the fairness and appropriateness of the rules established by normative acts. A statutory order is a component of the military law and order; it means the system of relations between servicemen, which is built in strict accordance with the norms of military statutes and regulations.*

*A necessary stage in strengthening of military discipline in the armed forces is to create a unified system of military law-enforcement and other bodies that provide support for military discipline and prevention of crimes, based on the developed institutions of legal liability.*

*The article deals with the issues of the activity of the Military law and order service in the Armed Forces of Ukraine. The military law and order, which is achieved by constant purposeful activity of the military administration, as well as specially created for this purpose organs and structures – the bodies of the military prosecution, the military investigation, the military law and order service, – is considered. The rights and tasks of the Military law and order service in the Armed Forces of Ukraine are revealed.*

**Key words:** *military law and order service, ensuring legality, military law and order, military discipline.*

*Стаття надійшла 12 квітня 2016 р.*



## ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРО НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА З ВИМОГОЮ ЩОДО УСУНЕННЯ ПОРУШЕННЯ ТАКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ЗАХІД ВПЛИВУ ЗА ДЕЛІКТИ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

*Досліджено підстави та порядок застосування попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства як одного із заходів впливу за бюджетні правопорушення відповідно до Бюджетного кодексу України. Запропоновано передбачити адміністративну відповідальність посадових осіб розпорядників та одержувачів бюджетних коштів за невиконання або несвоєчасне виконання законної вимоги щодо усунення порушення бюджетного законодавства. Обґрунтовано доцільність підготовки та прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про застосування попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства».*

**Ключові слова:** *попередження, вимога, порушення бюджетного законодавства, захід впливу, усунення порушення, адміністративна відповідальність.*

**Постановка проблеми.** Останнім часом питання ефективності та законності використання бюджетних коштів є цікавими і для найвищих органів державної влади, і для громадськості. Актуальною є спроба запровадження інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет» (відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 року № 92-р [1]), одним із завдань якої є створення умов для залучення громадян та інститутів громадянського суспільства до процесу контролю за ефективністю та цільовим використанням публічних коштів.

На думку розробників концепції, запровадження такої системи забезпечить підвищення ефективності використання публічних коштів; посилення контролю громадськості за складенням, виконанням і звітуванням про публічні кошти; зменшення вірогідності зловживань та вчинення корупційних дій на всіх етапах планування та використання

публічних коштів. Тобто однією з основних цілей її запровадження є профілактика деліктів у бюджетній сфері за допомогою прозорості та контролю з боку громадськості.

Попереджувальну спрямованість також мають заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, серед яких найбільшим профілактичним потенціалом вирізняється попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства. Проте застосування цього заходу впливу належного нормативно-правового регулювання не отримало, що не сприяє ефективності правозастосовної практики, і зумовлює доцільність внесення змін та доповнень до чинного законодавства.

**Стан дослідження.** Окремі аспекти винесення попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства як заходу впливу за делікти у бюджетній сфері були предметом досліджень О. П. Гетьманець, Е. С. Дмитренко, А. Й. Іванського, А. О. Монаєнка, О. А. Музики-Стефанчук, Ю. О. Ровинського, Л. А. Савченко, І. А. Сікорської, С. С. Теленика, В. Д. Чернадчука, Н. Я. Якимчук. Проте комплексного наукового аналізу проблем застосування цього заходу впливу за порушення бюджетного законодавства, з урахуванням сучасної правозастосовної практики, здійснено не було.

**Метою** статті є дослідження підстав та порядку винесення попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства і на основі цього надання пропозицій щодо поліпшення нормативно-правового регулювання застосування такого заходу впливу за порушення бюджетного законодавства.

**Виклад основних положень.** Попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства може застосовуватися учасниками бюджетного процесу, уповноваженими Бюджетним кодексом України (далі – БК України) на здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Відповідно до глави 17 БК України контрольними повноваженнями у сфері бюджету наділені Верховна Рада України, комітет Верховної Ради України з питань бюджету, Рахункова палата України, Міністерство фінансів України, місцеві фінансові органи, органи Державної казначейської служби та Державної фінансової інспекції (Державної аудиторської служби), Верховна Рада і Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві ради та їх виконавчі органи, місцеві державні адміністрації. Також головні розпорядники бюджетних коштів та розпорядники нижчого рівня, які мають свою мережу

розпорядників та одержувачів, здійснюють контроль щодо відповідних суб'єктів бюджетного процесу [2, с. 246].

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 117 БК України попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства застосовується в усіх випадках виявлення порушень бюджетного законодавства. Тобто, цей захід впливу застосовується незалежно від стадії бюджетного процесу, на якій учинено бюджетне правопорушення, а також від статусу суб'єкта вчинення делікту. Зокрема підставою його застосування є: визначення недостовірних обсягів бюджетних коштів під час планування бюджетних показників; порушення встановленого порядку або термінів подання проекту закону про Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет) на розгляд Верховної Ради України (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради); порушення встановленого порядку або термінів розгляду проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет); ухвалення рішення про місцевий бюджет із порушенням вимог БК України чи закону про Державний бюджет України (зокрема щодо складання бюджету в частині міжбюджетних трансфертів); порушення вимог БК України щодо затвердження головними розпорядниками бюджетних коштів порядків використання бюджетних коштів; видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону тощо.

Окрім того, вказівка законодавця на те, що попередження застосовується в усіх випадках виявлення порушень бюджетного законодавства, обумовлює висновок, що попередження може застосовуватися одночасно із застосуванням іншого заходу впливу (оскільки, крім цього виду заходу впливу, у ст. 117 БК України передбачено й інші) [3, с. 113].

Можливість за одне і теж бюджетне правопорушення застосовувати попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства та інші заходи впливу підтверджується практикою правозастосовної діяльності органів бюджетного контролю, яка була предметом розгляду в порядку адміністративного судочинства. Позивачем – бюджетною установою було оскаржено одночасне застосування органами Державної фінансової інспекції України зупинення операцій з бюджетними коштами та попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства. Адміністративний суд такі дії органів бюджетного контролю визнав правомірними та відмовив у задоволенні адміністративного позову [4].

Попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства виноситься з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства. Форма такої вимоги на законодавчому рівні невизначена. Але в окремих випадках на рівні підзаконних нормативно-правових актів вказуються загальні правила складання та направлення порушниками бюджетного законодавства таких вимог. Наприклад, для випадку нецільового використання субвенцій використовується форма вимоги про повернення використаної не за цільовим призначенням суми субвенції до відповідного бюджету, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 5 серпня 2011 року № 996 [5].

У вимозі до розпорядника бюджетних коштів обов'язково зазначається його реєстраційний (спеціальний реєстраційний) рахунок, з якого мають бути перераховані кошти, та бюджетний рахунок, на який повинні бути повернені кошти субвенції, використані не за цільовим призначенням. У вимозі до одержувача бюджетних коштів зазначається його рахунок, відкритий в органі Державної казначейської служби. Вимога підписується керівником або заступником керівника контролюючого органу.

Вимога до розпорядника бюджетних коштів складається у п'ятьох примірниках: перший – надсилається рекомендованим листом розпоряднику бюджетних коштів, який допустив нецільове використання субвенції; другий – органу Державної казначейської служби, який обслуговує розпорядника бюджетних коштів; третій – фінансовому органу, що забезпечує виконання бюджету (в разі надання субвенції з державного бюджету фінансовий орган доводить зазначену інформацію до Мінфіну); четвертий – місцевому органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування; п'ятий – залишається в органі фінансового контролю, який проводив ревізію.

Суб'єкт правопорушення (учасник бюджетного процесу), до якого застосований цей захід впливу, зобов'язаний виконати вимогу щодо усунення виявлених порушень бюджетного законодавства в строк до тридцяти календарних днів. Перебіг строку починається з наступного дня після дня доведення до суб'єкта правопорушення рішення про винесення попередження. Із загального правила щодо тридцятиденного строку усунення порушення існують певні винятки. Так, у разі отримання вимоги про повернення використаної не за цільовим призначенням суми субвенції до відповідного бюджету учасник бюджетного процесу самостійно виконує вимогу в десятиденний термін після її одержання.

У перший робочий день після вчинення дій щодо усунення порушення бюджетного законодавства суб'єкт правопорушення, до якого

був застосований цей захід впливу, зобов'язаний повідомити про це орган бюджетного контролю, який ухвалив рішення про попередження, і надати відповідні підтверджувальні документи.

Отже, загальні умови винесення попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства вказані у БК України, а форми вимоги визначені лише для окремих видів порушень бюджетного законодавства. Ця ситуація зумовлює необхідність деталізації процесуальних аспектів застосування цього заходу впливу та уніфікації форм вимоги про усунення порушення бюджетного законодавства. Також проблемним є й питання щодо строків застосування попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства, оскільки воно «на нормативно-правовому рівні належного регулювання не отримало» [6, с. 122–123].

Невизначеність цих питань не сприяє підвищенню ефективності правозастосовної діяльності суб'єктів бюджетного контролю, передусім головних розпорядників, органів Державної фінансової інспекції (Державної аудиторської служби) України та Державної казначейської служби України. Щодо останнього суб'єкта бюджетного контролю, то окремі матеріальні та процесуальні аспекти винесення попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства викладені в Методичних рекомендаціях щодо порядку застосування органами Державної казначейської служби України заходів впливу за порушення бюджетного законодавства. Так, у п. 2.4 цих рекомендацій вказано, що у день виявлення факту порушення бюджетного законодавства або не пізніше наступного робочого дня посадова особа органу Державної казначейської служби складає у довільній письмовій формі попередження, у якому зазначаються: а) суть порушення бюджетного законодавства; б) посилання на норми нормативно-правових актів, які порушено та є підставою для складання попередження; в) термін усунення порушення бюджетного законодавства. Термін усунення не зазначається, якщо: документи, передбачені законодавством, надані до органу Державної казначейської служби з порушенням визначеного терміну; встановлений факт порушення бюджетного законодавства, за яке застосовується захід впливу у вигляді зупинення операцій з бюджетними коштами; г) назва, номер, дата та сума документа, який повертається без виконання; г) код програмної класифікації видатків та кредитування державного або місцевих бюджетів (код типової програмної класифікації видатків та кредитування місцевих бюджетів/тимчасової класифікації видатків та кредитування для бюджетів місцевого самоврядування, які не застосовують програмно-цільового методу в разі, якщо програмно-цільовий метод не застосовується – код тимча-

сової класифікації видатків та кредитування місцевих бюджетів); д) номер реєстраційного (спеціального реєстраційного) рахунка.

Попередження складається, візується та реєструється посадовою особою органу Державної казначейської служби, яка виявила факт порушення бюджетного законодавства, та підписується керівником (заступником керівника) цього органу. В разі неусунення порушення бюджетного законодавства у термін, встановлений у попередженні, посадовою особою органу Державної казначейської служби складається протокол про порушення бюджетного законодавства у двох примірниках [7].

Відповідно до інформації щодо винесених органами Державної казначейської служби України розпорядникам (одержувачам) бюджетних коштів попереджень про неналежне виконання бюджетного законодавства за 2015 рік цими суб'єктами бюджетного контролю попереджено 11012 порушень бюджетного законодавства на загальну суму 3679,5 млн грн, зокрема у процесі взяття або реєстрації зобов'язань, фінансових зобов'язань винесено 10 270 попереджень на загальну суму 3 545,3 млн грн, а під час прийняття до виконання платіжних доручень – 642 попереджень на 134,2 млн грн. Усунуто 10 711 порушень бюджетного законодавства на загальну суму 3 544,8 млн грн. Тобто у 742 випадках винесення попередження з вимогою усунути порушення бюджетного законодавства такі порушення усунуті не були. Крім того, у процесі подання кошторисів та інших документів, що застосовуються під час виконання бюджету, в разі недотримання порядків відкриття (закриття) рахунків, подання фінансової і бюджетної звітностей та інших випадках порушення бюджетного законодавства у державному та місцевому бюджетах винесено 5405 попереджень на суму 6 774,5 млн грн. Усунуто 5025 порушень на суму 1 819,7 млн грн. У цьому разі розпорядники (одержувачі) бюджетних коштів не відреагували на винесене попередження у 380 випадках [8].

Однією з причин такої ситуації необхідно вважати відсутність на нормативно-правовому рівні чіткого закріплення наслідків невиконання вимоги про усунення порушення бюджетного законодавства, яка направляється разом із попередженням. Що, своєю чергою, зумовлює необхідність тлумачення органом бюджетного контролю норм бюджетного законодавства, водночас таке тлумачення не має єдності позицій різних правозастосовних суб'єктів. Адміністративні суди вважають, що попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства підлягає самостійному виконанню розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів. Добровільний характер виконання попередження спонукав законодавця до надання змоги контролюючому

органу застосувати інші заходи впливу за порушення бюджетного законодавства [9]. Тобто, на думку суду, наслідком невиконання вимоги про усунення порушення бюджетного законодавства є застосування (якщо для цього є підстави) зупинення операцій із бюджетними коштами, зменшення чи призупинення бюджетних асигнувань тощо. Однак попередження та інші заходи впливу можуть застосовуватися й одночасно. У такому випадку за невиконання вимоги про усунення порушення бюджетного законодавства правопорушник не понесе жодної відповідальності. Усунути цю прогалину, на нашу думку, можливо шляхом встановлення адміністративної відповідальності посадових осіб учасника бюджетного процесу за невиконання чи несвочасне виконання такої вимоги. Водночас сама ж вимога повинна бути законною – прийнятою уповноваженим суб'єктом із дотриманням норм процесуального та матеріального права.

Якщо керівник розпорядника чи одержувача бюджетних коштів усуне вчасно порушення бюджетного законодавства, то він не буде притягнутий до адміністративної відповідальності. Також не буде застосовано адміністративне стягнення й у разі, коли учасник бюджетного процесу в адміністративному суді доведе, що вимога про усунення порушення бюджетного законодавства є незаконною (протиправною).

**Висновки.** Отже, необхідно видається підготовка та прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про застосування попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства», в якій було б визначено особливості застосування цього заходу впливу, а також правові наслідки невиконання вимоги щодо усунення порушення бюджетного законодавства. Для забезпечення останньої умови також доцільним є встановлення адміністративної відповідальності посадових осіб розпорядника чи одержувача бюджетних коштів, для чого ч. 1 ст. 164-12 КУпАП потрібно викласти у такій редакції: «Включення недостовірних даних до бюджетних запитів, що призвело до затвердження необґрунтованих бюджетних призначень або необґрунтованих бюджетних асигнувань; ... невиконання або несвочасне виконання законної вимоги щодо усунення порушення бюджетного законодавства, – ... ».

У постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про застосування попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства» доцільно визначити:

– підстави (перелік порушень бюджетного законодавства) застосування цього заходу впливу для кожного органу бюджетного контролю окремо;

- строки розгляду матеріалів про бюджетне правопорушення та ухвалення рішення про винесення попередження;
- порядок складання, візування та реєстрації попередження;
- форми попередження та вимоги про усунення порушення бюджетного законодавства;
- обов'язки порушника бюджетного законодавства в разі отримання попередження;
- правові наслідки невиконання вимоги щодо усунення порушення бюджетного законодавства.

1. Про схвалення Концепції створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 року № 92-р // Офіційний вісник України. – 2016. – № 16. – Ст. 659.

2. Проць І. М. Система фінансово-правових заходів впливу за нецільове використання бюджетних коштів / І. М. Проць, В. С. Ваврик // Митна справа. – 2013. – № 2. – Кн. 2. – Ч. 2. – С. 244–249.

3. Касьяненко А. М. Фінансова відповідальність за порушення бюджетного законодавства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А. М. Касьяненко. – Ірпінь, 2015. – 209 с.

4. Постанова Вінницького окружного адміністративного суду у справі № 802/3792/15-а від 5 листопада 2015 року // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 53491047 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53491047>.

5. Про затвердження форм вимог до розпорядника та одержувача бюджетних коштів та форми Інформації про встановлені факти нецільового використання субвенції: Наказ Міністерства фінансів України від 5 серпня 2011 року № 996 року // Офіційний вісник України. – 2011. – № 66. – Ст. 2561.

6. Назар Ю. С. Щодо строків прийняття рішення про застосування окремих заходів впливу за порушення бюджетного законодавства / Ю. С. Назар // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2015. – № 4. – С. 120–129.

7. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку застосування органами Державної казначейської служби України заходів впливу за порушення бюджетного законодавства: Наказ Державної казначейської служби України від 29 грудня 2012 року № 394 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/215061>.

8. Інформація щодо наданих органами Державної казначейської служби України розпорядникам (одержувачам) бюджетних коштів попереджень про неналежне виконання бюджетного законодавства від 13 січня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/article/303985>.



9. Постанова Рівненського окружного адміністративного суду у справі від 28 жовтня 2015 року № 817/3076/15 // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 53324141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53324141>.

**Назар Ю. С., Проть І. М. Предупреждение о ненадлежащем исполнении бюджетного законодательства с требованием устранения нарушения такого законодательства как мера воздействия за деликты в бюджетной сфере**

*Исследованы основания и порядок вынесения предупреждения о ненадлежащем исполнении бюджетного законодательства с требованием устранения нарушения бюджетного законодательства как одной из мер воздействия за бюджетные правонарушения в соответствии с Бюджетным кодексом Украины.*

*Предложено предусмотреть административную ответственность должностных лиц распорядителей и получателей бюджетных средств за невыполнение или несвоевременное выполнение законного требования об устранении нарушения бюджетного законодательства. Обоснована целесообразность подготовки и принятия постановления Кабинета Министров Украины «Об утверждении Положения о применении предупреждения о ненадлежащем исполнении бюджетного законодательства с требованием об устранении нарушения бюджетного законодательства».*

**Ключевые слова:** предупреждение, требование, нарушение бюджетного законодательства, мера воздействия, административная ответственность.

**Nazar Yu. S., Prots I. M. Notice about inappropriate execution of budget legislation with the demand to eliminate violation of such legislation as a measure of pressure for the delicts in budget sphere**

*The article studies the reasons and the procedure of issuing a notice about inappropriate execution of budget legislation with the demand to eliminate violation of budget legislation as one of the measures of pressure for the budget transgressions in accordance with the Budget Code of Ukraine. It also provides analysis of the practice of administrative courts in cases of appeal against application of this measure of pressure.*

*It is noted, that the general conditions of issuing the notice about inappropriate execution of budget legislation are indicated in the Budget Code of Ukraine, and the forms of the demand are defined for separate types of transgressions of budget legislation. Besides, problematic is the issue of the terms of application of this measure of pressure as it has not been appropriately regulated on the normative-legal level. This situation predetermines the need for detailing of the procedural aspects of application of this measure and for standardization of the forms of demand for elimination of violation of budget legislation.*

*For this reason it seems necessary to prepare and adopt the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Rules for application of the notice about inappropriate execution of budget legislation with the demand*

*to eliminate violation of budget legislation» that would define peculiarities of application of this measure of pressure and legal consequences of non-fulfillment of the demand to eliminate violation of budget legislation. To ensure execution of the latter demand it is expedient to establish administrative responsibility of the officials of the administrator or recipient of budget funds, for which purpose part 1 of article 164-12 of the Code of Administrative Offences of Ukraine should read as follows: «Presentation of unreliable data to the budget inquiries that has led to the approval of unreasonable budgeted designations or unreasonable budget appropriations ... non-execution or delayed execution of a lawful demand pertaining to the elimination budget legislation transgression, – ».*

*The article suggests, that it is expedient to specify the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the Rules for application of the notice about inappropriate execution of budget legislation with the demand to eliminate violation of budget legislation» the following: reasons (list of breaches of budget legislation) separately for application of this measure of pressure for each organ of budget control; terms of consideration of the materials on budget offence and adoption of the decision on the issuance of the notice; procedure of drawing up, signing and registration of the notice; forms of the notice and the demand for elimination of violation of budget legislation; obligations of the offender of budget legislation in case of receipt of the notice; legal consequences of non-execution of the demand to eliminate violation of budget legislation.*

**Key words:** *notice, demand, violation of budget legislation, measure of pressure, elimination of violation, administrative responsibility.*

*Стаття надійшла 15 лютого 2016 р.*

УДК 342.95:629.4

**Т. М. Тимчишин**

## **ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ**

*Розглянуто теоретичні аспекти протидії адміністративним правопорушенням на залізничному транспорті. Досліджено методологію, структуру рівнів протидії та теоретичні підходи осмислення поняття протидії правопорушенням органами залізничного транспорту.*

*Окреслено механізми протидії адміністративним правопорушенням на залізничному транспорті. Акцентовано на комплексному уявленні про сутність і призначення протидії адміністративним правопорушенням як елемента суспільного управління.*

**Ключові слова:** *протидія правопорушенням, сучасні підходи, теоретичні дослідження, методи пізнання, національна поліція.*

**Постановка проблеми.** Визначення та наукове обґрунтування засад концептуальних напрямів реформування української економіки визнане у сучасному науковому середовищі одним із найважливіших теоретико-прикладних завдань української юридичної науки. В такому контексті йдеться про актуалізацію виокремлення соціально-конструктивної діяльності державних органів, громадських формувань, окремого громадянина як важливого чинника соціальних перетворень у сучасному соціумі. Тому правове аналітичне осмислення такого суспільного феномена, як протидія правопорушенням, учинюваних на залізничному транспорті, є важливим завданням сучасної правознавчої науки.

**Стан дослідження.** Розгляд видань, присвячених теоретичним основам протидії правопорушенням на залізничному транспорті, дає підстави стверджувати, що проблема дослідження соціального феномена протидії правопорушенням на залізничному транспорті має міждисциплінарний і багатоаспектний характер, проте є недостатньо вивченою. Необхідно виокремити науковців, які в різні періоди розвитку держави та суспільства розглядали цю проблему і присвятили їй свої праці, а саме: А. А. Анасенкова, С. О. Баранова, В. С. Бутенка, А. М. Волощука, Є. В. Полякова, О. І. Улянова, М. М. Ключова, С. С. Мирза, С. В. Якімова, О. І. Остапенко, М. В. Коваліва, С. С. Єсімова, А. В. Мілашевич, Н. П. Тиндик.

**Метою** статті є аналіз теоретичних основ, підходів та структури протидії правопорушенням на залізничному транспорті суб'єктами відповідної компетенції.

**Виклад основних положень.** Сучасна методологія наукового пошуку вимагає ретельного аналізу попередніх надбань досліджуваної проблематики, акумульованих у науково-теоретичних публікаціях, що репрезентують інтелектуальні досягнення сучасної державно-правової думки. Доречно зауважити, що вітчизняні правознавці означену проблематику розкрили недостатньо. Нині в їхньому творчому доробку маємо поодинокі наукові праці, в яких тільки побіжно розглянуто феномен протидії правопорушенням на залізничному транспорті як загального соціального явища, яке пов'язане з конкретно-історичним контекстом. До такої узагальненої констатації спонукало й те, що у бібліографічних покажчиках зафіксовано лише декілька монографій, автори яких розглядають окремі аспекти цього питання.

Це певною мірою вказує на складність і соціально-правову неоднозначність предмета дослідження, на обмеженість методологічних підходів, які можуть бути оптимальними у процесі дослідження і в основному на відсутність реальної практики, що давала би підставу

на належному науково-теоретичному рівні розглянути функціонування інституту протидії правопорушенням на залізничному транспорті.

Альтернативою такої «наукової пасивності» є підвищений інтерес до теоретичного осмислення глибоких трансформаційних змін і реформації залізничного транспорту як цілісної та складної соціальної системи. Посилення інтересу пояснюється тим, що в умовах швидкого розгортання глобалізаційних процесів виняткового значення набуває активізація транспортних зв'язків, що позначається на продукуванні й реалізації чисельних проектних ініціатив. Це, безумовно, зумовлює сутнісне зацікавлення і таким соціальним феноменом, як протидія правопорушенням на залізничному транспорті, виявлення його характерних ознак і тенденцій розвитку в нових умовах реформування національної поліції [1].

У цьому зв'язку сучасні підходи до осмислення протидії правопорушенням на залізничному транспорті як соціального явища полягають насамперед у тому, що вони доповнюють класичні підходи до вивчення означеного феномена, оскільки розглядають сучасний поступ у широкому контексті, де параметр часу не береться як єдиний вимір суспільного розвитку.

Вітчизняні науковці розпочали дослідження протидії правопорушенням як соціальним явищам наприкінці ХХ ст., коли трансформаційні процеси в українському суспільстві набули незворотного характеру. Відтак особливої актуальності набувають питання визначення принципів реформування державно-правових процесів загалом та у реалізації протидії правопорушенням зокрема.

В опублікованих упродовж останнього десятиріччя працях, де розглянуто діяльність органів місцевого самоврядування, простежується значне розширення меж дослідження протидії правопорушенням на залізничному транспорті як соціального явища. Саме цей аспект як предмет дослідження превалує у публікаціях Ю. С. Назара [2], О. Г. Яреми [3] та О. Б. Черномаз [4].

В умовах демократизації механізмів державного управління державна політика, на думку В. М. Мартиненка, відрізняється від традиційної тим, що передбачає не лише аналіз соціально-економічних процесів нинішнього, а й минулих періодів суспільного розвитку, що здебільшого полягають у виконанні центральними органами державного управління контрольних функцій щодо протидії правопорушенням, а їхня діяльність спрямована на майбутнє. Це втілюється у впровадженні в систему сучасної державної адміністрації контролінгу як інформаційної концепції демократизації механізмів державного управління, системна управлінська модель якої формується, діє та розвивається знизу вгору [5, с. 9].

Як уже зазначалося, в разі невеликої кількості публікацій із зазначеної проблематики, навіть із цього загального огляду праць, особливо тих, що безпосередньо стосуються предмета нашого дослідження, маємо підставу стверджувати, що теоретична розробка багатьох аспектів протидії правопорушенням має фрагментарний і дискусійний характер. Тракткування сутності природи протидії правопорушенням на залізничному транспорті зорієнтоване на вузькогалузеву, професійну спрямованість. У публікаціях не продемонстровано комплексного уявлення про сутність і призначення протидії адміністративним правопорушенням як елемента суспільного управління. Вчені оминули увагою структурно-функціональний підхід до розгляду феномена протидії адміністративним правопорушенням у суспільстві, зокрема на залізничному транспорті, аналіз соціального призначення протидії адміністративним правопорушенням, перспективи розвитку в умовах становлення громадянського суспільства та розгортання глобалізаційних процесів, власне, сутності протидії соціальними суб'єктами та ціннісної спрямованості їхньої активності в цьому аспекті. Не здійснено теоретико-правового аналізу змістовного визначення понять, що характеризують протидію адміністративним правопорушенням на залізничному транспорті, і процес його становлення та функціонування.

Недостатньо досліджено специфіку організаційно-правового інституціонування протидії адміністративним правопорушенням як форми активізації правосвідомості людини в акціях громадського руху – одного із засобів підвищення результативності участі громадян у діяльності соціальних інститутів.

Потребують ґрунтовного теоретичного осмислення комплекс питань вивчення впливу протидії правопорушенням на соціум та розвиток відповідних соціальних потреб, а також питань, пов'язаних зі з'ясуванням причин і наслідків зміни уявлень людей щодо протидії адміністративним правопорушенням, зокрема на залізничному транспорті.

Соціальний механізм протидії адміністративним правопорушенням на залізничному транспорті полягає у цілеспрямованому впливі різноманітних суб'єктів діяльності на відповідні об'єкти. Пізнання цього механізму, особливостей його функціонування, дослідження взаємодії всередині самої системи, взаємозв'язок різноманітних рівнів протидії можна здійснити лише за умови широкого застосування системного аналізу, що водночас передбачає окремий якісний аналіз компонентів цілого та їхніх системних функцій. Із урахуванням наведених аргументів окреслимо власне бачення структурування рівнів протидії правопорушенням.

По-перше, беручи за основу момент початку діяльності щодо протидії та її спрямованість, можна виокремити чотири рівні існування відносин:

1) усунення слабких ланок і диспропорцій суспільного виховання, що ускладнюють вироблення соціально корисних якостей та уможливають формування антигромадської позиції особи;

2) протидія негативним впливам (у широкому розумінні) та їх ліквідація;

3) припинення розпочатого формування антигромадської позиції (яка міститься в правопорушеннях);

4) заходи профілактики, пов'язані зі вчиненими злочинами, для запобігання новим.

По-друге, з позиції виокремлення групового суб'єкта діяльності щодо протидії, можна визначити три основні рівні її здійснення. Перший – діяльність на рівні великих соціальних груп, другий – на рівні малих, третій – на рівні окремої особи.

По-третє, за суб'єктно-функціональним змістом у діяльності із протидії адміністративним правопорушенням (зокрема на залізничному транспорті) можна виокремити такі підструктури: на рівні суспільства загалом – діяльність усієї системи суб'єктів протидії адміністративним правопорушенням; на рівні окремих груп населення – діяльність окремих суб'єктів протидії правопорушенням; на рівні окремих осіб – діяльність структурних підрозділів та служб або конкретних працівників.

По-четверте, з об'єктно-функціонального боку діяльність щодо протидії адміністративним правопорушенням характеризується також трьома рівнями диференціації кримінологічного впливу: на загальному рівні об'єктом впливу відповідної системи є протиправна діяльність як системний вияв множинності окремих протиправних актів; на особливому рівні – сукупність протиправних виявів певного виду або протиправна діяльність певної соціальної (маргінальної) групи; на окремому рівні – адміністративне правопорушення конкретного індивіда як форма вияву девіантної поведінки.

Констатуємо, що системно-структурний принцип як один зі спеціальних методів пізнання кримінологічної науки дає змогу адаптувати предмет нашого дослідження (рівні системи протидії адміністративним правопорушенням) до новітніх проблем організації відповідної діяльності. Водночас зміст розкривається в таких її ознаках:

1) системний характер діяльності як спільної соціально корисної сукупності дій та заходів, під час яких виникають соціальні за характером зв'язки;

2) усвідомлення кожним суб'єктом діяльності (індивідом, соціальною групою, суспільством загалом) необхідності об'єднання зусиль і поява на цій основі колективного суб'єкта діяльності (як антипод – групова, організована злочинність);

3) за умови розуміння спільноти як колективного суб'єкта діяльності з'являється реальна можливість вивчити всі її атрибути – потреби, мотиви, цілі тощо [6, с. 67].

Для розуміння поняття та змісту протидії адміністративним правопорушенням на залізничному транспорті слід розглянути таку понятійну категорію, як загальне філософське розуміння протидії правопорушенням.

Філософське осмислення протидії правопорушенням конкретизується у сферах життєдіяльності суспільства, формуючи охоронну сферу й її складову – правоохоронну сферу. В межах цієї сфери соціально-правова діяльність, будучи субстантом правової форми руху соціальної матерії, може бути диференційована на діяльність правотворчу і правоохоронну в своїй сукупності та взаємозумовленості, що забезпечують діалектичний перехід цієї форми руху від стану мінливості до стану спокою і навпаки [4].

Як юридична категорія поняття «протидія правопорушенням» проявляється на методологічному рівні дослідження державно-правових явищ, виступаючи нарівні зі свідомістю, формою існування права. На цьому рівні протидія правопорушенням залежно від завдань дослідження може розглядатися з різних позицій. Наприклад, із філософсько-правових позицій – як специфічна форма активності, реалізована у сфері забезпечення правопорядку й законності за допомогою спеціальних інститутів, форм і методів її здійснення; з державно-правових позицій – по-перше, як форма реалізації функцій держави, наприклад, екологічної, правоохоронної; по-друге, як специфічний спосіб здійснення державної влади (наприклад, законодавчої, судової, виконавчої).

Запропонований концептуальний підхід до розгляду сутності протидії правопорушенням дає змогу визначити правову природу протидії адміністративним правопорушенням на залізничному транспорті. В літературі це питання поки що залишається спірним: одні автори розглядають її як специфічну правову форму тільки державної діяльності, інші вважають за можливе розглядати і суспільний характер протидії правопорушенням.

Будь-яка сфера життєдіяльності суспільства, зокрема транспортна галузь, за своїм характером – системна, вона містить суміжні системні утворення, наближені один до одного за різними підставами:

способом створення, методами функціонування, цільовим призначенням тощо.

Системною є і правоохоронна сфера, її підсистемами можуть бути різні державні й недержавні формування, а також конкретні напрями діяльності, відокремлені з погляду державно-правової теорії за змістом і методами здійснення правового регулювання.

У теорії права загально визнано, що правове регулювання охоплює:

- специфічну діяльність держави (її нормотворчих органів), пов'язану з формуванням юридичних настанов із визначенням юридичних засобів забезпечення їхньої ефективності;

- діяльність безпосередніх учасників суспільних відносин, спрямовану на пошук і залучення засобів юридичного регулювання для узгодження свого поведіння з правом (його принципами, цілями, призначенням).

У першому аспекті зміст правового регулювання охоплює різноманітну діяльність нормотворчих органів держави, пов'язану з вибором типу, методів, способів регламентації, визначенням співвідношення нормативних та індивідуальних засобів регулювання, тобто з формуванням того юридичного інструментарію, що об'єктивно необхідний у цих соціально-економічних і політичних умовах для забезпечення належного функціонування громадянського суспільства, його інститутів, організації життєдіяльності людей на цивілізованих засадах.

Відокремлення другого виду правової регуляції зумовлене сучасними поглядами на правозастосування (і правоутворення), що виключають затвердження монополії держави на «здійснення» права. Чинність цього правового регулювання може бути представлена і державним регулюванням, і регулюванням, здійснюваним безпосередніми адресатами права, тобто саморегуляцією [7, с. 90].

**Висновки.** Викладене дає змогу сформулювати вихідні, методологічно значущі висновки про сутність, соціальну та правову природу протидії адміністративним правопорушенням.

По-перше, у широкому загальнофілософському й історичному контексті протидія адміністративним правопорушенням – це особливий вид соціальної діяльності, а конкретніше – особливий вид правоохоронної діяльності.

По-друге, соціальна природа протидії адміністративним правопорушенням як різновиду соціальної діяльності, а отже, субстанційної категорії соціальної форми руху матерії опосередкована природою і сутністю людини й детермінована необхідністю специфічними



способами забезпечити спільну життєдіяльність людей (окремої людини, соціальних груп і суспільства загалом) шляхом адаптації людини і соціальної спільності до навколишнього світу або його перетворення в інтересах людини та соціальної спільноти.

По-третє, правова природа протидії адміністративним правопорушенням через застосовно-адаптаційний і перетворювальний характер людської діяльності зумовлена правом та об'єктивною необхідністю впливу на суспільні відносини для забезпечення відповідності їхнього змісту тим, які зафіксовані у правових нормах.

По-четверте, соціально-правова природа протидії адміністративним правопорушенням на залізничному транспорті зумовлює її системний характер. Інтегративною системною ознакою є правоохоронна спрямованість різних видів правової діяльності, пов'язаних із різними формами захисту права та дотриманням його всіма учасниками суспільних відносин.

По-п'яте, залежно від способів правової регуляції й їх інституалізації суб'єктом протидії адміністративним правопорушенням може бути і держава (тоді ця діяльність має характер державної діяльності, будучи формою державного управління і (або) регулювання), і кожен член соціуму або соціальний колектив (тоді ця діяльність має характер суспільної діяльності, будучи самоврядуванням й (або) саморегуляцією) [7, с. 90].

---

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>

2. Назар Ю. С. Взаємодія територіальних органів внутрішніх справ із місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування у профілактиці адміністративних правопорушень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Ю. С. Назар. – Львів, 2007. – 20 с.

3. Ярема О. Г. Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ на залізничному транспорті у сфері охорони громадського порядку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. Г. Ярема. – Львів, 2008. – 16 с.

4. Черномаз О. Б. Адміністративно-правове регулювання праввідносин у сфері пасажирських перевезень на залізничному транспорті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. Б. Черномаз. – Львів, 2007. – 16 с.

5. Мартиненко В. М. Демократизація механізмів державного управління процесами суспільних трансформацій: автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізм державного управління» / В. М. Мартиненко. – К., 2005. – 36 с.

6. Литвинов О. В. Проблеми структуризації рівнів протидії злочинності / О. В. Литвинов // Проблеми розвитку транспортної галузі та транспортного законодавства: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 червня 2007 р.). – Одеса: Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 65–67.

7. Якимова С. В. Кримінологічна характеристика та попередження корисливих злочинів на залізничному транспорті / С. В. Якимова. – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – 324 с.

**Тимчишин Т. М. Теоретико-правовые аспекты противодействия административным правонарушениям на железнодорожном транспорте**

*Рассмотрено теоретические аспекты противодействия административным правонарушениям на железнодорожном транспорте. Исследовано методологию, структуру уровней противодействия и теоретические подходы осмысления понятия противодействия правонарушениям органами железнодорожного транспорта. Определены механизмы противодействия административным правонарушениям на железнодорожном транспорте. Акцентировано на комплексном представлении о сущности и назначении противодействия административным правонарушением как элементом общественного управления.*

**Ключевые слова:** *противодействие правонарушениям, современные подходы, теоретические исследования, методы познания, национальная полиция.*

**Tymchyshyn T. M. Theoretical and legal aspects of combating administrative violations on the railway transport**

*The article deals with the theoretical aspects of counteraction to administrative offences on railway transport. The methodology, the structure of countermeasures levels and theoretical approaches to understanding the concept of countermeasures by bodies of railway transport are investigated.*

*The mechanism of counteraction to administrative offences on railway transport is outlined. A special attention is paid to the comprehensive understanding of the essence and purpose of the counteraction to administrative offences as an element of social control.*

*Theoretical researches of the counteraction to administrative offences at the level of system development of organizational and management principles of the activities concerning the prevention of certain types or groups of offences by various state institutions, as well as taking measures of impact on the causes and conditions of offences to neutralize them traditionally make up the range of interests of Criminology.*

*The counteraction to administrative offences on railway transport is not limited by organizational and functional principles of the relevant activity; it is a complicated formation, which consists of changing units of direct and indirect relationships between elements in the system based on the integration of the various levels of influence on criminogenic factors. Their differentiation causes the necessity to divide levels of counteraction with regard to fixed and some new approaches.*

*The specific content and the forms of the exercise of countermeasures can be considered from the theoretical and methodological points of legal branches. Studying organizational-legal forms of state bodies we can regard the counteraction to administrative offences as a system feature of law-enforcement agencies.*

*The activities of all participants of public relations aimed at search and involvement of means of legal regulation may have remedial and law-enforcement character.*

**Key words:** counteraction to offences, modern approaches, theoretical researches, methods of cognition, national police.

*Стаття надійшла 15 лютого 2016 р.*

УДК 340+35.078.3

**В. Й. Шишко**

## **МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ДОСТУПУ ГРОМАДЯН ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ**

*Досліджено міжнародну практику, пов'язану з актуальними питаннями права доступу громадян до публічної інформації. На підставі теоретичного обґрунтування проаналізовано міжнародно-правові акти, які реалізують право громадян на інформацію. Встановлено, що досвід окремих зарубіжних країн щодо забезпечення громадянам доступу до публічної інформації дав змогу стверджувати, що правове регулювання права громадян на доступ до публічної інформації є однією з найважливіших гарантій становлення будь-якого демократичного суспільства. Визначено, що загалом міжнародна практика держав, які прийняли закони про доступ до публічної інформації, свідчить про позитивний вплив таких законодавчих змін на реалізацію громадянами основоположних прав, підвищення ефективності діяльності органів влади, а також зменшення ризиків корупції в діяльності інформативної сфери.*

**Ключові слова:** міжнародний досвід, публічна інформація, доступ до інформації, нормативно-правові акти, законодавство.

**Постановка проблеми.** Важливе місце в системі правового регулювання доступу громадян до публічної інформації посідають міжнародно-правові норми. Так, стаття 10 Європейської конвенції з прав людини охоплює право одержувати та передавати інформацію без втручання органів державної влади.

Зазначене право доступу до інформації неодноразово було предметом розгляду Європейським судом з прав людини. «Суд встановив відмінності між, з одного боку, доступом до інформації загалом та ЗМІ

і, з іншого боку, окремих громадян, включаючи право на доступ до документів тих громадян, які мають особливу зацікавленість в одержанні інформації» [1].

**Стан дослідження.** Основою для написання цієї статті є дослідження міжнародного інформаційного законодавства, а також науковий доробок вітчизняних та зарубіжних авторів, серед яких доречно виокремити А. Баранова, В. Брижко, В. Іванова, М. Малишко, Т. Мендела, В. Погорілко, Ю. Шемшученка. Вітчизняна та зарубіжна наука потребує розробки нових підходів до формування державної політики інформатизації, розробки таких її методів та інструментів, які відповідатимуть сучасним реаліям розвитку суспільства.

**Метою** статті є на підставі проведеного аналізу зарубіжного досвіду визначення проблемних питань удосконалення правового регулювання доступу громадян до публічної інформації та окреслення шляхів їхнього вирішення в сучасних умовах реалізації правової реформи України.

**Виклад основних положень.** Незважаючи на те, що право на інформацію з'явилося ще у XVIII ст. і традиційно асоціюється зі Сполученими Штатами Америки, першими державами, громадяни яких отримали право на інформацію, були Скандинавські країни: Швеція, де конституційний Закон про свободу друку був прийнятий Риксдагом 1766 року, а опісля неї (на два століття пізніше) – Фінляндія (Закон від 1951 р.). Американський Закон «Про свободу інформації» 1966 р. надавав нову інтерпретацію та нові законні форми захисту інформації. 1970 року аналогічні закони прийняті у Данії, Норвегії, у 1973 р. – в Австрії, у 1978 р. – Франції та Нідерландах, 1982 р. – в Австралії, Новій Зеландії й Канаді, у 1990 р. – в Італії, 1992 р. – Угорщині, 1993 р. – Португалії, 1994 р. – Бельгії, 1997 р. – Ірландії і Таїланді, 1998 р. – Кореї та Ізраїлі, 1999 р. – Чехії та Японії [2, с. 102–103]. Доцільно зауважити, що в зазначених державах відкритість стала конституційним принципом, а таємність – винятком. Також варто зазначити, що поняття «право на інформацію» ще наприкінці 90-х рр. минулого століття не було в законодавстві більшості європейських держав так званої нової демократії. Проте досвід провідних європейських країн спонукав більшість таких держав внести відповідні зміни до чинного законодавства та прийняти нові закони, які чітко врегулювали правовідносини з приводу доступу до публічної інформації. Швеція є країною, на яку варто рівнятися в контексті переймання досвіду правового регулювання відносин з приводу доступу до публічної інформації. В цій країні свобода інформації отримала законодавче закріплення ще 1766 року [3, с. 219]. Сучасний Закон «Про свободу друку» (прийнятий 1949 р. та

відредагований 1994 р.) разом із законами «Про форму правління» 1974 р., «Про престолонаслідування» 1810 р. (в редакції 1979 р.) та Законом «Про свободу слова» 1991 р. становлять Конституцію Швеції. Параграф 1 глави 2 Закону «Про форму правління» гарантує всім громадянам «у їх стосунках із суспільством» свободу висловлювань та свободу інформації [4, с. 702].

Однією з перших країн, яка законодавчо закріпила право на інформацію, є Франція. У ст. 11 Декларації прав людини та громадянина 1789 р., що включена до преамбули Конституції Франції 1958 р., закріплено, що «вільний обмін думками належить до найцінніших прав людини. Таким чином, усі люди можуть вільно висловлюватися, писати та робити публікації за умови, що вони відповідатимуть за будь-яке зловживання цією свободою у випадках, передбачених законодавством» [5]. Окрім того, свобода вираження поглядів та спілкування – один із фундаментальних принципів, гарантованих законами Франції, який згідно із заявою Конституційної ради має конституційний статус [6, с. 123]. А також право на інформацію захищають прийнятий 1992 року Комунікаційний кодекс (*Code de la communication*), Закон «Про доступ до інформації» 1978 р., Цивільний кодекс (ст. 9) та Кримінально-процесуальний кодекс (ст.ст. 40, 283, 306) [7].

У Німеччині право на доступ до публічної інформації конституційно закріплено в Основному Законі від 1949 р. у параграфах 1, 2 статті 5 так [4, с. 182]:

1. Кожен має право вільно виражати та поширювати свою думку усно, письмово чи шляхом зображення, а також безперешкодно отримувати інформацію із загальнодоступних джерел. Свобода друку і свобода інформації через радіомовлення і кінопродукцію гарантуються. Цензури не існує.

2. Межі цих прав установлюються приписами загальних законів, законодавчими постановами про охорону молоді і правом, яке забезпечує повагу до особистості.

3. Мистецтво та наука, дослідження та викладання – вільні. Свобода викладання не знімає обов'язку бути вірним Конституції.

Право на доступ до публічної інформації доволі ґрунтовно врегульоване й в інших державах Європи. Зокрема Конституцією Чеської Республіки 1992 р. гарантується право на інформацію у ст. 17, де зібрані всі правові норми, що регламентують різні аспекти цього права (заборона цензури, обов'язок державних органів та органів місцевого самоврядування надавати інформацію щодо своєї діяльності та ін.) [8, с. 32].

Конституція Угорщини 1945 р. закріплює право кожного вільно висловлювати свою думку, отримувати та поширювати інформацію,

яка становить суспільний інтерес. Визнається й охороняється свобода преси (п. 2 ст. 61). Особливо важливим для захисту цих положень є п. 3 зазначеної статті, за яким прийняття закону, що регулює розголос даних, котрі становлять суспільний інтерес та який стосується свободи друку, потребує не менш 2/3 голосів присутніх членів Національного зібрання [8, с. 41].

Конституція Польщі передбачає свободу кожного на вираження своїх поглядів, а також отримання та поширення інформації. Цензура засобів масової інформації, а також надання концесій на випуск преси забороняються [8, с. 55].

У статті 74 Конституції Польщі надано кожному право отримувати інформацію про стан і охорону навколишнього середовища.

Серед міжнародно-правових актів, які стосуються реалізації права громадян на інформацію, необхідно виокремити такі: Загальну декларацію прав людини 1948 р. [9]; Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [10]; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [11]; Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуську конвенцію) [12]; Окінавську хартію глобального інформаційного суспільства [13]; Страсбурзьку конвенцію про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру [14]; Конвенцію про кіберзлочинність [15]; Рекомендацію Ради Європи від 1981 р. № R (81) 19 «Про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів» [16].

Національні законодавства багатьох країн містять єдині нормативно-правові акти (здебільшого закони), які регламентують право громадян на інформацію. Однак більшість із них стосуються доступу до інформації, що перебуває в розпорядженні органів державної влади. Науковці називають такі закони «законами про свободу інформації». Наприклад, дослідник Тобі Мендел зазначає, що типовий Закон про свободу інформації «містить у собі право громадськості на доступ до інформації, що перебуває в розпорядженні обраної народом влади, і накладає на обрану народом владу обов'язок публікувати ключові види інформації» [17, с. 3].

Закони про доступ до публічної інформації існують у більшості демократичних держав, і вони є реальним правовим механізмом здійснення одного з основних прав людини – права на доступ до публічної інформації, що є, своєю чергою, вимогою європейського законодавства та необхідною умовою інтеграції в Європейське співтовариство. Прикладом держав, у яких існують закони про доступ до публічної

інформації, є: США (Закон про свободу доступу до інформації), Великобританія (Закон про свободу інформації), Латвія (Закон про свободу інформації), Естонія (Закон про свободу інформації), Словаччина (Закон про вільний доступ до інформації), Болгарія (Закон про доступ до публічної інформації), Словенія (Закон про доступ до публічної інформації), Угорщина (Закон про захист інформації) тощо [3].

Загалом упродовж останнього десятиріччя в усьому світі різні держави створили законодавство про свободу інформації, включаючи Великобританію, Нігерію, Мексику, Тринідад і Тобаго, Південну Африку, Південну Корею, Таїланд, Фіджі, Японію та більшість країн Східної і Центральної Європи. Ще раніше запровадили такі закони Швеція, США, Нідерланди, Фінляндія, Австралія та Канада.

Американський та європейський підходи до визначення публічної та приватної інформації відрізняються. Суперечки між Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та Сполученими Штатами з цього приводу тривають, адже законодавство і практика США в сфері захисту персональних даних не відповідають принципам ОЕСР та стандартам Європейського Союзу. На думку представників Сполучених Штатів, держави-учасниці Європейського Союзу не мають достатньої законодавчої бази, яка б надійно гарантувала свободу інформації.

Щодо засобів правового регулювання двох зазначених типів інформації слід пам'ятати, що найбільш усталеною практикою в цій ділянці є практика застосування закону «Про свободу інформації» (Freedom of Information Act [3, с. 122]), норми якого вживаються стосовно інформації, що становить суспільний інтерес, а також закону «Про захист персональних даних», який регулює сферу правовідносин, пов'язаних із збором, зберіганням, обробкою та використанням інформації персонального характеру. За такою схемою регулюються інформаційні правовідносини, наприклад, в Угорщині – державі з доволі прогресивним реформуванням правової системи. Серед держав-членів ЄС лише Німеччина та Сполучене Королівство не мають законів «Про свободу інформації». Що ж стосується Великобританії, то відсутність такого закону в цій країні значною мірою пояснюється усталеною традицією втаємничення певних даних (останнє є помітним у розповідях про Шерлока Холмса та Джеймса Бонда). З іншого боку, в цій країні важливою частиною законодавства є судові прецеденти. Тому роль законодавчого регулювання інформаційних правовідносин у Сполученому Королівстві суттєво відрізняється від країн континентальної системи права. Звісно, судова практика Сполученого Королівства останнім часом також зазнає змін, пов'язаних із імплементацією норм

Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, а також прецедентів Європейського суду з прав людини у Страсбурзі. Великобританія неодноразово визнавалася Європейським судом з прав людини порушником статті 10 Конвенції («Санді Таймс» проти Сполученого Королівства; справи «Тайм», «Гардіан» та інших газет тощо). В Німеччині закони про свободу інформації приймаються на рівні суб'єктів федерації – земель. Зокрема такі закони існують у Бранденбурзі (1999), Берліні (1999), Шлезвіг-Гольштейні (2000) [18, с. 52].

Цікава норма про інформацію передбачена у французькому законодавстві. Так, вільно отриману інформацію у Франції заборонено використовувати в комерційних цілях. З одного боку, зрозуміло, що ця норма запобігає обмеженню доступу до публічної інформації. З іншого – цілком можливе її застосування для обмеження свободи інформаційних відносин, адже вона дає змогу державі контролювати мету отримання інформації. Проте ми визначили, що країною з найбільш усталеними принципами свободи інформації в Європі вже давно вважається Швеція.

У державах існують різні підходи до визначення допустимих обмежень свободи публічної інформації. Якщо спробувати їх систематизувати, то можна визначити такі обмеження:

- в інтересах захисту національної безпеки;
- з метою захисту економічних інтересів держави;
- задля дотримання правопорядку;
- в інтересах розвитку і захисту міжнародних відносин;
- для забезпечення належної процедури ухвалення рішень.

Це лише перелік суспільних інтересів, заради яких законодавство різних країн допускає відхилення від принципу вільного розповсюдження публічної інформації. Всі виключення вимагають детального правового обґрунтування. Кожна держава визначає обсяг інформації, доступ до якої обмежений. Зазвичай ця сфера інформаційних відносин регулюється різними законами про державну таємницю. Водночас дуже суттєві відмінності спостерігаються в ступені деталізації правових норм про державну таємницю в різних країнах. Удалим і вартим запозичення є досвід Швеції. Закон про державну таємницю («Sekretesslag») був ухвалений у цій країні 1937 року і діє досі.

У Швеції не існує жодних підзаконних нормативних актів, що регулювали б питання державної таємниці, бо у згаданому законі детально прописані всі допустимі обмеження свободи інформації, зокрема з метою захисту інтересів держави. Сам закон – це документ, що містить величезний обсяг інформації.

Заслуговують на увагу також окремі норми законодавства США. Так, найважливішою серед конституційних положень є Перша



поправка до Конституції США: «Конгрес не схвалить будь-який закон ... якщо він обмежує свободу слова або преси та право людей на мирні збори чи звернення із заявою до уряду для розгляду скарг» [19, с. 26]. Чотирнадцята поправка до Конституції США коментує застосування цього захисту свободи щодо кожної з урядових структур: від Конгресу до місцевих органів влади. 1966 року Конгрес США ухвалив Закон «Про свободу інформації», що відкрив перед репортерами нові канали отримання інформації про діяльність уряду. За цим Законом вони мають доступ до урядових записів – не лише публічних, але й тих, що відкривають операції уряду.

**Висновки.** Підсумовуючи дослідження міжнародно-правового регулювання права громадян на доступ до публічної інформації та відповідного досвіду окремих держав світу, зауважимо, що характерною особливістю низки країн світу є те, що процес доступу до публічної інформації від її носія (власника) до користувача може відбуватися і безпосередньо, і за допомогою інформаційних посередників.

Роль такого посередника виконують найчастіше засоби масової інформації. Журналісти, використовуючи різні джерела інформації, виконують низку соціальних функцій. Вони здійснюють пошук, аналіз, селекцію інформаційних матеріалів і видають споживачеві інформації готовий продукт. Проте поява Інтернету значно змінила традиційне інформаційне споживання. Користувачі в цій системі значно наблизилися до першоджерел інформації, отримавши іноді можливість звертатися до її творців безпосередньо. Проте це не означає, що в майбутньому роль інформаційних посередників зменшуватиметься. Навпаки, вона тільки збільшуватиметься.

Кількість інформаційних джерел зростає надзвичайно швидко. Інтернет переважно зменшує роль обмежувальних чинників у процедурі доступу до інформації. Хоча він повністю не виключає, проте значно ускладнює, здійснення цензури та приховування певної категорії інформації від громадськості. Як показує зарубіжний досвід, встановити безпосередній чи опосередкований контроль над засобами масової інформації для влади, яка керується в своїй діяльності принципами, далекими від демократії та свободи слова, не видається складним. Проте форми обмеження доступу до інформації в Інтернеті будь-якою владою не можуть бути надто ефективними.

---

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (редакція від 27.05.2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995\\_004](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004)

2. Іванов В. Ф. Інформаційне законодавство: український та зарубіжний досвід / В. Ф. Іванов; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка; Інститут журналістики. – К., 2009. – 208 с.

3. Шемшученко Ю. С. Інформаційне законодавство: зб. законодавчих актів: у 6 т. / Ю. С. Шемшученко, І. С. Чиж, В. Ф. Погорілко, Т. А. Костецька, І. О. Кресіна; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Державний комітет телебачення і радіомовлення України; Ю. С. Шемшученко (заг. ред.), І. С. Чиж (заг. ред.). – К.: Юридична думка, 2005. – Т. 4: Інформаційне законодавство країн Європи і Азії. – 384 с.

4. Конституції государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М.: Инфра-М, 1997. – 803 с.

5. Constitution de 1958, Ve République – 4 octobre 1958 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/texte-integral-de-la-constitution-de-1958.5074.html>

6. Закони та практики ЗМІ у одинадцяти демократіях світу. – Х.: Фоліо, 2000. – 199 с.

7. Cours de droit constitutionnel: présentation de l'histoire constitutionnelle de la France [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.droitconstitutionnel.net/cours-histoire.htm>

8. Малишко М. І. Конституції зарубіжних країн та України (основи конституціоналізму): навч.-метод. довідник / М. І. Малишко; Міжрегіональна академія управління персоналом. – 2-ге вид., доп. – К.: МАУП, 2000. – 111 с.

9. Загальна декларація прав людини 1948 р. // Інформаційне законодавство: зб. законодав. актів: у 6 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чиж. – К.: Юридична думка, 2005. – Т. 5: Міжнародно-правові акти в інформаційній сфері. – С. 5–17.

10. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. (редакція від 27.05.2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995\\_004](http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004)

11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН: Док. ООН A/RES/2200A [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995\\_043](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043)

12. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Конвенцію ратифіковано Законом від 06.07.99 р. № 832-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994\\_015](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_015)

13. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства від 22 липня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998\\_163](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_163)

14. Страсбурзька конвенція про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру від 28 січня 1981 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/PDF/Ukrainian/108-Ukrainian.pdf>

15. Конвенція про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994\\_575](http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_575)

16. Рекомендація № R (81) 19 про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів прийнята Комітетом Міністрів 25 листопада 1981 на 340-й зустрічі заступників міністрів; Інститут медіаправа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws\\_international/116/](http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/116/)

17. Мендел Т. Типовий закон про суспільне мовлення / Т. Мендел. – Артикуль 19. – К., 2010. – 15 с.

18. Інформаційне законодавство: зб. законодавчих актів: у 6 т. // Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Державний комітет телебачення і радіомовлення України / Ю. С. Шемшученко (заг. ред.), І. С. Чиж (заг. ред.). – К.: Юридична думка, 2005. – Т. 6: Міжнародні угоди України в інформаційній сфері. – 160 с.

19. Баранов А. А. Права человека и защита персональных данных / А. А. Баранов, В. М. Брыжко, Ю. К. Базанов. – К.: Госкомсвязи и информатизации Украины, 2000. – 280 с.

### **Шишко В. Й. Международный опыт реализации права доступа граждан к публичной информации**

*Исследовано международную практику, связанную с актуальными проблемами права доступа граждан к публичной информации. На основании теоретического обоснования проанализированы международно-правовые акты, которые реализуют право граждан на информацию. Установлено, что опыт отдельных зарубежных стран по обеспечению гражданам доступа к публичной информации позволил утверждать, что правовое регулирование права граждан на доступ к публичной информации является одной из важнейших гарантий становления любого демократического общества.*

*Определено, что в общем международная практика стран, которые приняли законы о доступе к публичной информации, свидетельствует о положительном влиянии таких законодательных изменений на реализацию гражданами основных прав, повышение эффективности деятельности органов власти, а также уменьшения рисков коррупции в деятельности информативной сферы.*

**Ключевые слова:** международный опыт, публичная информация, доступ к информации, нормативно-правовые акты, законодательство.

### **Szyszko W. J. International experience of access rights to public information**

*In the scientific article the international practice related to current matters right of access to public information. Based on the theoretical study analyzed international instruments that implement citizens' right to information. It was established that the experience of some foreign countries to provide citizens access to public information has made it possible to assert that the regulation of citizens' right to access to public information is one of the most important guarantees of formation of any democratic society. On the basis of scientific evidence analyzed in the context of international regulatory experience right of public access to public*

information in countries such as the USA, Germany, the United Korolivstvay, France, Hungary, Sweden, Czech Republic and other EU countries. Systemized permissible restrictions on freedom of public information, which are used in international practice and further use require detailed legal justification. It was established that the national legislation of many countries have common regulations (generally laws) that govern the right of citizens to information, but most of them related to access to information that is held by public authorities. Proved that international experience shows that the process of access to public information on its carrier (the owner) to the user can be both directly and through information intermediaries.

The role of the mediator often perform media. Determined that in general international practice of countries have adopted laws on access to public information, evidence of the positive impact of legislative changes on the implementation of the citizens fundamental rights, improve the efficiency of government and reducing the risk of corruption in the informative sphere.

**Key words:** international experience, public information, access to information regulations, legislation.

Стаття надійшла 18 травня 2016 р.

УДК 342.727:007

**О. Г. Ярема,  
С. С. Єсімов**

## **ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРАВІ**

*Розглянуто проблеми визначення предмета правового забезпечення інформаційної безпеки в інформаційному праві у контексті дослідження правовідносин, пов'язаних із забезпеченням стану захищеності найважливіших інтересів особистості, суспільства та держави в інформаційній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз. Обґрунтовано доцільність прийняття закону «Про інформаційну безпеку» в умовах адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу.*

**Ключові слова:** інформаційне право, предмет правового регулювання, правові відносини.

**Постановка проблеми.** Дослідження предмета інформаційного права суспільних відносин у сфері використання засобів обробки та передачі інформації зумовлено розвитком нових технологій, які сприяють змінам у політичній, соціально-економічній та інших сферах суспільного життя. Однак досягнення технічного прогресу має не тільки

переваги, а й є передумовою для виникнення загроз, що вимагають адекватних заходів протидії з метою забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави в інформаційній сфері. У науковій літературі зауважено, що в умовах розвитку інформаційного суспільства змінюється вияв деяких ознак держави: в інформаційному просторі немає територіальних меж, що призводить до проблем правового характеру щодо суверенітету, юрисдикції, колізій національних законодавств. Географічні межі трансформуються в електронні кордони, що вимагає уваги до проблематики інформаційної безпеки [1, с. 181]. Це особливо виявляється в умовах агресії Російської Федерації стосовно України.

**Стан дослідження.** Окремі успішні спроби аналізу структури інформаційного законодавства були, наприклад, у роботах учених у галузі інформаційного права (В. М. Брижко, В. Д. Гавловський, М. З. Згуровський, М. К. Родіонов, І. Б. Жилиєв, Р. А. Калюжний, Л. П. Коваленко, Б. А. Кормич, Т. А. Костецька, А. М. Кузьменко, М. Я. Швець тощо), в яких інституційний розвиток інформаційного законодавства, визначення місця правового забезпечення інформаційної безпеки трактується як наукове завдання інформаційного права. Проте досі вона залишається невирішеною, як і не сформовано єдиного підходу до визначення структури системи правового забезпечення інформаційної безпеки.

**Метою** статті є аналіз інституційного розвитку правового забезпечення інформаційної безпеки.

**Виклад основних положень.** Чинники і тенденції розвитку сучасного суспільства (створення обчислювальної техніки, використання високих технологій обробки та передачі інформації, масова інформатизація) змінили характеристику інформації та пов'язаної з нею інфраструктури, наділили їх властивостями, які формують систему суспільних відносин. Характерними ознаками інформаційної сфери та відносин, що в ній сформувалися, є підвищена актуальність, складність, недостатня структурованість їх об'єкта та невизначений стан суб'єктного складу, висока швидкість зміни й оновлення технологій обробки та передачі інформації, труднощі в жорсткій фіксації юридичних фактів і складів у віртуальному інформаційному середовищі, неоднорідність предмета правового регулювання.

Структурування правового забезпечення інформаційної безпеки в системі національного права обумовлено наявністю специфічних чинників, які пов'язані з розвитком інформаційних технологій, становленням в Україні інформаційного суспільства, зростанням цінності інформаційних ресурсів, формуванням нового типу відносин – інфор-

маційних, а також виникненням загроз інформаційним інтересам особистості, суспільства і держави. Вивчення вказаних обставин дає змогу стверджувати, що в основі формування структурного утворення в системі права, спрямованого на забезпечення правового захисту інтересів суб'єктів інформаційної сфери, є об'єктивні чинники:

– тенденції розвитку інформаційного суспільства, заснованого на масовому застосуванні інформаційних технологій, зростанні економічної та соціальної значущості інформації. В суспільстві виник специфічний вид правовідносин – інформаційні відносини, що формуються з приводу споживання благ інформаційного характеру та потребують правового регулювання. Однак поряд із появою інформаційних благ формується тенденція до збільшення конфліктів інтересів із приводу інформаційних ресурсів, загострюються суперечності між учасниками інформаційних процесів, виникають загрози життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави. Відповідно, з'являється потреба в захисті від загроз життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави, забезпеченні їхньої безпеки;

– відокремлення предмета правового регулювання – відносин, пов'язаних із забезпеченням захищеності найважливіших інтересів особистості, суспільства та держави в інформаційній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз. Ці відносини є різновидом інформаційних правовідносин, що виникають у процесі діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки;

– чинники теоретико-методологічного характеру, що визначають тенденцію потреби з боку суспільства розвитку правової науки в галузі правового забезпечення інформаційної безпеки, що відображено в роботах українських учених, які обґрунтовують наявність галузі інформаційного права та його елементів, зокрема правове забезпечення інформаційної безпеки.

Указані чинники взаємопов'язані та розглядаються як стійкі тенденції інституційного типу, а формування підгалузі правового забезпечення інформаційної безпеки має закономірний характер.

Законодавство про інформаційну безпеку входить у систему інформаційного законодавства та регулює відносини у вказаній сфері. Розвиток національного законодавства у зазначеній сфері розпочався після прийняття 1994 року Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», хоча термін «інформаційна безпека» введено Указом Президента України від 23.04.2008 № 377/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 21 березня 2008 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України»» [2; 3].

Необхідність адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу зумовлює інтенсивний розвиток інформаційного законодавства, зокрема про інформаційну безпеку, за різними напрямками (прийняті закони України «Про захист персональних даних», «Про електронний цифровий підпис», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інсайдерської інформації» тощо [4]). Водночас доцільно зауважити на неврегульованість відносин щодо забезпечення інформаційної безпеки в різних сферах життя суспільства. Відсутність нормативного визначення низки термінів («інформаційна безпека», «службова таємниця», «інформаційний екстремізм» та ін.) призводять до дефектів законодавства про інформаційну безпеку, що, на нашу думку, спричинено недостатньою структурною сформованістю правового забезпечення інформаційної безпеки. З огляду на це є доцільним реформування законодавства у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Це повинно охоплювати систематизацію чинних законів, законодавче закріплення визначень низки термінів, принципів, засад державної політики в сфері забезпечення інформаційної безпеки, врегулювання проблем, пов'язаних із охороною службової таємниці, протидією інформаційному екстремізму, тощо. Деякі зазначені аспекти відображено у Стратегії національної безпеки України та проекті Доктрини інформаційної безпеки України [5; 6]. Водночас реформування можливе на теоретичній основі, що вимагає обґрунтування природи, структури та місця інституту правового забезпечення інформаційної безпеки в системі права.

Зважаючи на проведені дослідження комплексної природи галузі інформаційного права (Р. А. Калюжний, Б. А. Кормич, Т. А. Костецька та ін.), а також аналіз характеру та структури правовідносин, правове забезпечення інформаційної безпеки є самостійним правовим утворенням, яке є підгалуззю інформаційного права, оскільки має власну складну структуру, що охоплює інститут віднесення інформації до категорії з обмеженим доступом, інститут захисту інформації та ліцензування цієї діяльності, а також інститут відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері.

Правове утворення, пов'язане з забезпечення інформаційної безпеки, володіє сукупністю ознак підгалузі: відокремленим предметом правового регулювання, логічно пов'язаною структурою правових режимів, комплексним використанням галузевих методів правового регулювання, а також високим ступенем спеціалізації й інтеграції правових інститутів, кожен із яких, своєю чергою, також має внутрішню структуру.

Доцільно погодитися з думкою А. М. Кузьменка, що структурна складність підгалузі пояснюється предметною безліччю правовід-

носин, що виникають під час забезпечення захищеності інтересів особистості, суспільства та держави в інформаційній сфері [7, с. 318–319].

Правовий інститут віднесення інформації до категорії з обмеженим доступом охоплює: державну, комерційну, професійну таємниці, персональні дані тощо.

У правовий інститут захисту інформації входять: правове забезпечення діяльності щодо захисту інформації та ліцензування вказаної діяльності.

Правовий інститут відповідальності за інформаційні правопорушення складається з цивільної, дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності.

Підгалузь правового забезпечення інформаційної безпеки регулює суспільні відносини, використовуючи норми різних галузей права (водночас єдність і цілісність цих галузей не порушуються), комплексно використовуючи різні галузеві методи правового регулювання. Крім того, природа інформації як об'єкта різних суспільних відносин, врегульованих нормами різних галузей права, також має комплексний характер. Вказані особливості визначають комплексну природу цієї підгалузі. Правові норми, що входять до підгалузі, зв'язуються єдністю мети правового регулювання – забезпечення інформаційної безпеки, що виражається в стані захищеності збалансованих життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави.

Предмет правового регулювання – відносини, що виникають у зв'язку із забезпеченням інформаційної безпеки, охоплюють широкий спектр цих відносин, що обумовлює взаємозв'язок інституту з низкою галузей права (цивільним, адміністративним, кримінальним, конституційним).

Норми законодавства, які регулюють правовідносини, що виникають з приводу різних видів таємниці, становлять особливий конфіденційний правовий режим інформації обмеженого доступу. Відмінними ознаками правового режиму є:

- відсутність вільного доступу до інформації на законній підставі;
- невідомість інформації для третіх осіб;
- наявність законних інтересів суб'єктів у захисті цієї інформації у характерному їй режимі.

Конфіденційний правовий режим інформації обмеженого доступу охоплює режими державної, комерційної, професійної таємниці, режим персональних даних. Водночас зараз режим службової таємниці не має законодавчого закріплення, незважаючи на множинні згадки про заборону її розголошення в текстах відомчих нормативних



документів. Ця законодавча невизначеність негативно відображається на стані правового захисту інтересів суспільства та держави в інформаційній сфері. Відокремлення правового інституту віднесення інформації до категорії з обмеженим доступом обумовлене наявністю загального для всіх таємниць конфіденційного правового режиму. А відтак його інтеграція з іншими правовими інститутами логічно обумовлена зв'язком між інститутом таємниць і інститутами захисту інформації (ліцензування цієї діяльності) та відповідальністю за інформаційні правопорушення. Захист інформації, яка належить до відомостей, що становлять той чи інший вид таємниці, вимагає жорсткого державного регулювання (зокрема ліцензування) щодо її захисту, а порушення режиму таємниці та встановленого порядку провадження діяльності щодо захисту конфіденційної інформації тягне притягнення винних осіб до юридичної відповідальності. Водночас наявність зв'язку між зазначеними інститутами підтверджує обґрунтованість побудови структури підгалузі правового забезпечення інформаційної безпеки та включення до неї інституту віднесення інформації до категорії з обмеженим доступом.

Відповідно до аналізу особливостей ліцензування діяльності щодо захисту інформації стосовно особливостей застосовуваного щодо кожного з видів правового режиму (державної та комерційної таємниці, персональних даних та ін.) доцільне уточнення окремих положень чинного законодавства. Зокрема вимагає уточнення положення щодо захисту інформації, котра становить комерційну таємницю, персональних даних працівників, які обробляються на підприємстві для власних потреб, не вимагає ліцензування. Водночас для забезпечення безпеки реалізації конституційного права громадян на таємницю листування та запобігання монополізації інформаційних ринків доцільно законодавчо закріпити ліцензування діяльності з надання послуг електронної пошти.

Забезпечення інформаційної безпеки досягається комплексним застосуванням заходів дисциплінарної, адміністративної, кримінальної та цивільної відповідальності.

На думку Л. П. Коваленко, нині стан українського інформаційного суспільства потребує від правової системи динамічного розвитку, виявлення відповідних доктринальних положень і комплексної організації правового забезпечення інформаційної сфери [8, с. 126]. У вказаному контексті оптимізація законодавчого забезпечення інформаційної безпеки можлива завдяки:

– введенню несуперечливої термінології у сферу правового забезпечення, яка забезпечить дотримання основних вимог теорії права щодо однозначності;

– встановленню балансу інтересів особистості, суспільства та держави під час захисту державної таємниці, персональних даних, необхідно уніфікувати вимоги, пропонувані відомчим переліком відомостей, що становлять службову таємницю (мають гриф обмеження «для службового користування»). Це актуально з огляду на ст.ст. 25–27 Закону України «Про Національну поліцію» щодо повноважень у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення та використання інформаційних ресурсів [9];

– скорегуванню низки повноважень Служби безпеки України у сфері захисту державної таємниці, зокрема необхідно прямо закріпити в законодавстві право Служби безпеки України на здійснення контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в межах цієї сфери;

– застосовуванню диференційованого підходу до вимог, які повинні встановлюватися з метою захисту комерційної таємниці її правовласником;

– приведенню Закону України «Про захист персональних даних» у відповідність до Цивільного процесуального кодексу України в частині права фізичних і юридичних осіб звертатися до суду з позовом щодо захисту прав і законних інтересів суб'єктів персональних даних і бути в суді їхнім представником.

У контексті проекту Доктрини інформаційної безпеки України доцільно з метою інституційного розвитку правового забезпечення інформаційної безпеки прийняти закон «Про інформаційну безпеку».

Закон повинен охопити: мету та сферу дії закону, основні поняття, перелік законодавчих актів, що регулюють цю сферу відносин, принципи забезпечення інформаційної безпеки, її суб'єкти та об'єкти, предмет забезпечення інформаційної безпеки у контексті юридичної науки; основні завдання правової політики в сфері, що розглядається; питання забезпечення безпеки інформації обмеженого доступу (принципи віднесення інформації до конфіденційної або секретної, види інформації обмеженого доступу); питання захисту від неправомірного впливу загальнодоступної інформації, що міститься в державних інформаційних мережах загального користування, зокрема щодо організації захисту об'єктів інтелектуальної власності; питання захисту від шкідливої та недостовірної інформації; питання протидії інформаційному екстремізму (критерії визнання інформації загрозливою конституційному ладу України); загальні умови відповідальності за інформаційні правопорушення. Закон «Про інформаційну безпеку», консолідувавши норми, які стосуються підгалузі правового забезпечення інформаційної безпеки, надалі може бути використано із метою кодифікації відомчо-

го законодавства у зазначеній сфері, зокрема щодо розробки технічних стандартів захисту інформації у зв'язку з появою нових інформаційних технологій та засобів доступу до різних інформаційних ресурсів.

**Висновки.** Правове забезпечення інформаційної безпеки є частиною системи інформаційного права, що обумовлено комплексною природою інформаційного права. Водночас правове забезпечення інформаційної безпеки є самостійним нормативним утворенням, що складається з системи норм інформаційного права, а також норм інших галузей права, що регулюють однорідні суспільні відносини, які виникають з приводу захисту інформації конфіденційного характеру, ліцензування діяльності щодо захисту інформації, а також установлюють відповідальність за інформаційні правопорушення. Прийняття закону «Про інформаційну безпеку» створить структурну стійкість усій системі нормативних правових актів, що діють у вказаній сфері.

---

1. Emerging Electronic Highways: New Challenges for Politics and Law V. J. J. M. Bekkers, Sjaak Nouwt Kluwer Law International, 1996. – 187 p.

2. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 31. – Ст. 286.

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 21 березня 2008 року «Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 23.04.2008 № 377/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інсайдерської інформації від 22.04.2011 № 3306-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 44. – Ст. 471.

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

6. Проект Указу Президента України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=113319&cat\\_id=61025](http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=113319&cat_id=61025)

7. Кузьменко А. М. Особливості проблем законодавчого забезпечення інформаційної безпеки держави, суспільства і громадянина в умовах інформаційно-психологічного протистояння / А. М. Кузьменко // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 4. – С. 317–321.

8. Коваленко Л. П. Деякі питання щодо визначення інформаційного права / Л. П. Коваленко // Юрист України. – 2014. – № 2 (27). – С. 122–127.

9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/580-19>.

**Ярема О. Г., Есимов С. С. Предмет правового обеспечения информационной безопасности в информационном праве**

*Рассмотрено проблемы определения предмета правового обеспечения информационной безопасности в информационном праве в контексте исследования правоотношений, связанных с обеспечением состояния защищенности наиболее значимых интересов личности, общества и государства в информационной сфере от внутренних и внешних угроз.*

*Рассматривается целесообразность принятия закона «Об информационной безопасности» в условиях адаптации национального законодательства к требованиям Европейского Союза.*

**Ключевые слова:** *информационное право, предмет правового регулирования, правовые отношения.*

**Yarema O. H., Yesimov S. S. The subject of legal information security in information law**

*The research of the subject of information law of public relations in the sphere of processing and transmission of information is caused by the development of new technologies that bring changes in the political, socio-economic and other spheres of public life. However, technological progress brings not only benefits, but it is also a prerequisite for the emergence of threats that require adequate counter measures to ensure protection of vital interests of the individual, society and state in the information sphere. The scientific literature proves that in the terms of the development of the information society some characteristics of the state are changing: there are no territorial boundaries in cyberspace, and it can cause problems of a legal nature concerning the sovereignty, jurisdiction, and conflicts of the national legislation. Geographic boundaries are transforming into electronic boundaries that requires attention to issues of information security. This is particularly important problem in the conditions of Russian aggression against Ukraine.*

*In the context of the Information Security Doctrine Ukraine would be appropriate to adopt a law «On information security». The law should cover the purpose and scope of the basic concept, the list of legislative acts regulating this sphere of relationships, the subject of information security in the context of legal science.*

*Legal information security is part of information law due to the complex nature of information law. At the same time the legal information security is an independent regulatory entity, consisting of a system of rules of information law and the rules of other branches of law regulating uniform social relations that should protect information of a confidential nature, licensing and establish responsibility for information offenses. Adoption of the law «On information security» will create the structural stability of the entire system of normative legal acts.*

**Key words:** *information law, subject of legal regulation, legal relations.*

*Стаття надійшла 10 березня 2016 р.*

## Розділ 4

# КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.14(477):341.645.2

Л. П. Брич

## ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВА ДЛЯ ОЦІНКИ ДОПУСТИМОСТІ ТА ДОСТОВІРНОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ В УКРАЇНІ

*Досліджено можливості застосування практики ЄСПЛ як нормативного взірця для оцінки допустимості та достовірності доказів у кримінальних провадженнях в Україні. Виявлено та виокремлено закономірності, що характеризують правові позиції ЄСПЛ щодо оцінки допустимості та достовірності доказів. Обґрунтовано можливість застосування у кримінальних провадженнях в Україні й тих рішень ЄСПЛ, у яких цей орган міжнародної юрисдикції не розглядав порушення ст. 6 Конвенції «Право на справедливий суд».*

**Ключові слова:** допустимість доказів, достовірність доказів, практика ЄСПЛ.

**Постановка проблеми.** В Конституції України у ч. 3 ст. 62 закріплено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. Пряма дія конституційних норм є конституційною декларацією, яка однак не сприймається як імператив практичними працівниками, принаймні у сфері кримінальної юстиції. Можна припустити, що однією з передумов такого нігілістичного ставлення до конституційної норми є те, що у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. навіть у ст. 67 «Оцінка доказів» не встановлено критеріїв допустимості чи недопустимості доказів. У ч. 2 ст. 22 цього закону містилися положення про заборону «домагатись показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів». Але прямої вказівки про те, що наслідком вказаних порушень є недопустимість отриманих з їх застосуванням доказів, у цьому законі не було.

Водночас Пленум Верховного Суду України (далі – ПВСУ) ще десятки років тому задекларував свою правову позицію, згідно з якою «докази мають визнаватися такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією прав людини і громадянина, або встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку, або неуповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами» [1], а також, що «порушення вимог закону щодо участі захисника може бути підставою для визнання недопустимими тих доказів, що були зібрані під час виконання таких дій» [2].

Юридичною наукою давно сформовані критерії допустимості та недопустимості доказів [3, с. 66–67; 4, с. 77; 5, с. 427–443].

Ще до прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), у ст.ст. 87, 88 якого закріплені критерії недопустимості доказів, свою позицію про те, що «обвинувачення у вчиненні злочину не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо» висловив Конституційний Суд України (далі – КСУ) [6].

Проте весь цей масив напрацювань не є дієвим у конкретній кримінальній справі в сьгоднішніх реаліях української кримінальної юстиції. Докази, отримані шляхом фальсифікацій, провокацій та підбурювання, що не приховується навіть у протоколі судового засідання, кладуться в основу обвинувального вироку суду [7; 8]. Уявляється, що у праві Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) в інтерпретації Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд, Страсбурзький Суд) можна виявити стандарти – взірці оцінки допустимості доказів, які можна було б застосувати у кримінальних провадженнях в Україні, що і є **метою** цієї статті.

У кримінальних провадженнях в Україні останніми роками вже з'являються проблиски відображення стандартів Конвенції в інтерпретації ЄСПЛ, зокрема й щодо оцінки допустимості доказів. Так, Б. М. Пошва та В. В. Касько наводять приклади кількох судових рішень судів апеляційної та касаційної інстанцій, у яких враховані правові позиції ЄСПЛ щодо недопустимості доказів, здобутих із порушенням вимог ст. 3 Конвенції [9, с. 169–174].

Урахування правових позицій ЄСПЛ про недопустимість доказів, отриманих шляхом провокацій і підбурювання, стало підставою

скасування судом касаційної [10] та апеляційної інстанцій [11; 12] судових рішень підпорядкованих судів.

Апеляційним судом Миколаївської області у здійсненому ним аналізі вказано, що «у 2013 році в 10 судах області при постановленні 38 рішень мало місце посилання на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини» [13]. Ознайомлення з наведеними в аналізі витягами судових рішень показує, що у 9-ти з них суди застосовували Конвенцію та практику ЄСПЛ у дослідженні та оцінці доказів. Свої рішення щодо оцінки доказів суди Миколаївської області обґрунтовували виявленими порушеннями під час їх одержання в одних випадках ст. 3, у інших – ст. 6 Конвенції, в окремих – «посиланням на гарантії права на справедливий судовий розгляд та окремі принципи щодо дослідження та оцінки доказів, напрацьованих практикою Європейського суду з прав людини».

Апеляційний суд Харківської області прозвітував про те, «що з 37 місцевих судів Харкова та Харківської області у 2012 році тільки 5 місцевих судів при розгляді кримінальних справ застосовували практику Європейського суду з прав людини» [14]. Оприлюднені позиції судів в основному зводилися до констатації порушення з боку органів державного обвинувачення права підсудних допитати свідків обвинувачення, що стало підставою для повернення справи прокурору для проведення додаткового розслідування.

Тому для з'ясування змісту критеріїв оцінки допустимості доказів актуальним є звернення до практики ЄСПЛ, яка, як відомо, є джерелом права в Україні [15].

**Стан дослідження.** Чимало учених-процесуалістів здійснювали дослідження критеріїв допустимості доказів у кримінальному провадженні [3, с. 66–67; 4, с. 77; 5, с. 427–443]. Правові позиції ЄСПЛ щодо допустимості доказів у кримінальному провадженні також висвітлювалися у публікаціях останніх років [4, с. 78; 16, с. 23–28; 17; 18; 19, с. 53–62; 20, с. 119]. Проте вони стосувалися або окремих статей Конвенції або лише деяких аспектів проблеми.

**Виклад основних положень.** Аналіз практики ЄСПЛ дає змогу виявити такі закономірності, які характеризують правові позиції цього авторитетного органу міжнародної юрисдикції щодо оцінки допустимості доказів: 1) за загальним правилом, у провадженнях за заявами про порушення ст. 6 Конвенції ЄСПЛ не здійснює перевірку того, чи правильно оцінили допустимість доказів національні суди [21, п. 34; 22, п. 54; 23, п. 89; 24, п. 259]; 2) ЄСПЛ не вбачає своїм завданням принципове визначення того, чи можуть певні види доказів бути

допустимими [25, п. 42]; 3) зі свого загального підходу сам ЄСПЛ робив винятки і визнавав порушення права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції, у випадках, коли обвинувачення особи ґрунтувалося на доказах, отриманих шляхом провокацій і підбурювання [21, п. 36; 26, п. 73]; або в результаті порушення права на мовчання та права не свідчити проти самого себе [22, п. 55; 27, п. 81], шляхом: примушування [28], застосування катування, жорстокості та приниження особи [24, п. 259], порушення права на захист [24, п. 262]; 4) сам ЄСПЛ у своїх провадженнях, зокрема, за заявами про порушення ст.ст. 2, 3, 5, 8 Конвенції, оцінку допустимості [23, п. 89; 29, п. 78] і достовірності [29, п. 79–85; 30, п. 176] доказів таки здійснює!

Що стосується першої з наведених закономірностей, то свою відмову здійснювати перевірку правильності оцінки допустимості доказів, здійснену національними судами, у конкретних провадженнях за заявами про порушення ст. 6 Конвенції ЄСПЛ мотивує тим, що ст. 6 Конвенції не встановлює будь-яких норм стосовно допустимості доказів як таких, що передусім є питанням, яке регулюється національним законодавством, й, відповідно, оцінка відповідності доказів вимогам національного законодавства є прерогативою національних судів [21, п. 34; 22, п. 54; 23, п. 89; 24, п. 259]. Проте це не свідчить про неможливість застосування практики ЄСПЛ для обґрунтування недопустимості доказів у кримінальних провадженнях в Україні. Наведена правова позиція ЄСПЛ означає лише безперспективність звернення до ЄСПЛ із заявою про порушення ст. 6 Конвенції з обґрунтуванням її недопустимістю доказів обвинувачення у кримінальному провадженні. Винятки становлять випадки, коли докази отримані способами, які ЄСПЛ визнав недопустимими. Вони були наведені вище як прояви третьої закономірності у правових позиціях ЄСПЛ щодо оцінки допустимості доказів й детальніше про них йтиметься далі.

Водночас, як впливає із п. 280 рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» та п. 42 рішення цього ж Суду в справі «Бендерський проти України», ігнорування національними судами доводів сторони, що стосуються допустимості доказів, може свідчити про порушення вимоги про обґрунтованість судового рішення. А відтак стати підставою для звернення до ЄСПЛ із заявою про порушення п. 1 ст. 6 Конвенції, прийнятність якої буде визнана Страсбурзьким Судом.

Щодо другої з виведених закономірностей, то у науковій літературі наведену правову позицію ЄСПЛ інтерпретують як відмову ЄСПЛ встановлювати будь-які принципи щодо допустимості доказів як таких [9, с. 34–40], із чим навряд чи можна погодитись. У практиці цього



авторитетного органу міжнародної юрисдикції можна виявити закономірності, які є підстави вважати стандартами оцінки допустимості доказів, які демонструє Страсбурзький Суд. Той факт, що ЄСПЛ заявляє, що він не вбачає своїм завданням принципове визначення того, чи можуть певні види доказів бути допустимими, не становить перешкоди, щоб у кримінальних провадженнях в Україні взяти за взірць ті стандарти оцінки допустимості доказів, які застосовує ЄСПЛ у своїх провадженнях. Адже відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. джерелом права в Україні є практика ЄСПЛ, а не лише його висновки щодо порушення того чи іншого права, гарантованого Конвенцією. Тобто, практика ЄСПЛ може бути й взірцем для оцінки допустимості доказів і в інших випадках, не лише пов'язаних із тими обставинами, за яких ЄСПЛ визнає порушення ст. 6 Конвенції.

Щодо третьої з наведених закономірностей, то недопустимі способи отримання доказів, через які ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 Конвенції, потрібно розглянути окремо.

ЄСПЛ притримується позиції, що докази, отримані із порушенням абсолютних прав, таких, як захист від нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження чи катування завжди повинні бути виключені із судового розгляду [31; 32, с. 303]. Як зазначено у п. 259 рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України»: «Згідно з практикою Суду допустимість як доказів свідчень, отриманих за допомогою катувань, з метою встановлення відповідних фактів у кримінальному провадженні призводить до його несправедливості в цілому, незалежно від доказової сили таких показань і від того, чи мало їх використання вирішальне значення для засудження підсудного судом». Тож, абсолютну відмову ЄСПЛ визнавати допустимими докази, здобуті шляхом катування, або нелюдського чи такого, що принижує людську гідність поводження, є підстави визнати принципом – стандартом оцінки допустимості доказів у кримінальних провадженнях.

Визнання недопустимими доказів, отриманих шляхом провокацій і підбурювання, також є підстави сприймати як стандарт оцінки допустимості доказів від ЄСПЛ. Як підмічають у науковій літературі з посиланням на рішення *Vogt v. Germany* від 26.09.1995, ЄСПЛ вважає не виправданим заходом лише зменшення вироку, який ґрунтується на доказах, отриманих шляхом підбурювання [35].

ЄСПЛ сформулював критерії, за якими можна відрізнити отримання доказів шляхом провокацій і підбурювання від дій, які можна охарактеризувати, як законну таємну роботу поліції, коли вона

приєдналася до злочинної діяльності, а не ініціювала її [21, пп. 31–39; 32, с. 191].

Отримання доказів шляхом порушення права на мовчання та права не свідчити проти самого себе через примушування стало підставою для визнання порушення ст. 6 у багатьох рішеннях ЄСПЛ. Цікаві аспекти поняття «примушування до давання показань» розглянуті Судом у справі «Аллан проти Об'єднаного Королівства», в якому було констатовано порушення ст. 6 Конвенції. В цій справі заявник утримувався під вартою і висловив своє бажання не давати показання, коли його почали допитувати слідчі. Проте поліція опрацювала співкамерника заявника, щоби той скористався уразливим і податливим станом заявника після тривалих допитів. ЄСПЛ, зважаючи на комбінацію цих факторів, вирішив, що дії властей можна було прирівняти до примушування й ущемлення, і встановив, що інформація була здобута всупереч волі заявника, що є порушенням права заявника не давати показання [23, п. 101].

Щодо четвертої з наведених закономірностей, тобто того, що сам ЄСПЛ у своїх провадженнях оцінку доказів здійснює, то на її підтвердження можна навести такі цитати з його рішень: «...оцінка доказів і встановлення фактів є прерогативою Суду, і саме Суду належить визначити доказову цінність наданих документів» [29, п. 78]; вивчивши гарантії, що супроводжували оцінку допустимості та достовірності доказів, про які йдеться, характер і ступінь презюмованого примушування і використання матеріалів, отриманих шляхом секретної інформації, Суд доходить висновку, що загалом провадження у кримінальній справі не суперечило вимогам принципу справедливого судового розгляду [23, п. 104].

Оцінюючи докази на предмет їхньої достовірності, ЄСПЛ демонструє певні стандарти, які можуть і повинні застосовуватися національними судами, зокрема й у кримінальних провадженнях в Україні. Насамперед це стандарт доказування «поза розумним сумнівом» [33, п. 282]. Сам ЄСПЛ під стандартом доказування «поза розумним сумнівом» розуміє, що доведення має впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою [34, п. 43]. У кримінально-процесуальній літературі обґрунтовують, що стандарт доказування «поза розумним сумнівом» дорівнює стандарту «достовірність» за національним правом [16, с. 23–26].

Вивчення практики ЄСПЛ дає змогу виокремити такі складові стандарту «поза розумним сумнівом». По-перше, це вимога щодо можливості перевірити джерело доказів. «Суд завжди визнавав пору-

шення підпункту d пункту 3 статті 6 там, де судові вироки базувалися на свідченнях анонімних свідків, яких не можна було допитати представникам захисту (Костовські проти Нідерландів (1989), Віндіш проти Австрії (1990) і Саїді проти Франції (1993)), однак у випадку, коли анонімним свідком був полісмен, порушення визнано не було (Ван Мехелен проти Нідерландів (1996))» [35, с. 28]. Так, судами Харківської області «незабезпечення підсудному права допитати в суді свідка, який свідчить проти нього», визнавалось порушенням права підсудного на справедливий судовий розгляд, а кримінальні справи направлялися прокурору для проведення додаткового розслідування [14].

По-друге, це вимога достатності доказів, яка виявляється у кількох аспектах. Оцінюючи докази у своїх провадженнях, ЄСПЛ за одних обставин визнає їх достатніми для підтвердження скарг заявника про порушення його права [34, п. 44]; за інших – недостатніми: «явна необґрунтованість скарги» як однієї з підстав, за якою ЄСПЛ в багатьох випадках визнає їх неприйнятними, означає, що заявник не підтвердив відповідними доводами чи доказами порушення його прав, гарантованих Конвенцією [36].

Як зазначають дослідники, ЄСПЛ не обмежує ні сторони в можливості подання доказів, ні себе в можливості їх оцінювати [36]. Що стосується обставин, які впливають на констатацію достатності чи недостатності доказів, то неподання доказів стороною, на якій лежить обов'язок доказування, дає підстави визнати достатніми докази, подані іншою стороною [29, п. 81].

По-третє, це вимога об'єктивної узгодженості доказів, про що свідчать такі фрагменти з рішень ЄСПЛ: «якщо виникають сумніви в достовірності певного джерела доказів, то відповідно його необхідно підтвердити доказами, отриманими з інших джерел» [25, п. 49]; кілька недатованих документів, на яких ґрунтуються вимоги цього документа, не відповідають іншим доказам, наданим у матеріалах справи. Ніякого пояснення не було надано ні стосовно того, чому такі важливі документи ... не були зібрані раніше, ні чому додані заяви льотчиків суперечать їхнім же показанням, які вони ... дали раніше. Не зрозуміло, чому цей документ, який побачив світ у травні 2004 р., був переданий Суду і другій стороні лише в жовтні 2004 р. Тому Суд буде ставитися до його змісту з обережністю [30, п. 176]; Суд вважає той факт, що після спливу кількох років відтворення заявниками цієї надзвичайно травмуючої і стресової події має досить незначні розбіжності в деталях, недостатнім для того, щоб піддати сумніву повну достовірність їхніх доводів [29, п. 80]. Тому я й наголошую, що ця вимога полягає саме в об'єктивній узгодженості доказів.

Вимагаючи об'єктивної узгодженості доказів, ЄСПЛ водночас заперечує проти того, щоб така узгодженість була інспірованою органами державного обвинувачення. Наприклад, «Суд вважає дивовижним той факт, що через два роки після подій заявник і С. дали досить докладні показання, які, на думку слідчого, не містили ніяких розбіжностей або суперечливих моментів. Такий ступінь узгодженості між показаннями заявника і співобвинуваченого в його справі дають підстави для підозри, що їхні пояснення було ретельно скоординовано. Проте, національні суди вважали такі детальні показання незаперечним доказом їхньої достовірності і використали їх як підставу для визнання заявника винним у вчиненні злочину 1998 року» [37, п. 79].

По-четверте, це ієрархічність доказів. У разі обвинувачення працівників правоохоронних органів у застосуванні насильства, а також у справах про заподіяння шкоди здоров'ю ЄСПЛ вважає, що пріоритетним доказом у встановленні істини має бути висновок судово-медичної експертизи [38, п. 43].

Проте останнім часом намітилася тенденція відступу ЄСПЛ від стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Про це повідомила у своєму виступі на IV міжнародному форумі з практики Європейського суду з прав людини, який відбувся у Львові 27–29 листопада 2015 р., суддя ЄСПЛ від Грузії Нона Цоцорія. У рішенні «Сінсівадзе проти Грузії» ЄСПЛ визначив, що у справах про корупційні правопорушення замість стандарту «поза розумним сумнівом» допустимо послуговуватися нижчим стандартом – «можливості вчинення злочину». Оскільки цей стандарт є нижчим, ніж стандарт достовірності доказів, передбачений українським національним законодавством, то вважаю, що такий нижчий стандарт не повинен застосовуватися у кримінальних провадженнях в Україні.

Підходи ЄСПЛ, які він демонструє, оцінюючи допустимість доказів, у провадженнях за заявами про порушення ст.ст. 2, 3, 5, 8 Конвенції, навіть, якщо він відмовляється констатувати порушення ст. 6 Конвенції, також можуть бути застосовані в Україні як стандарти доказування. Першим з них є вимога про обов'язковість розгляду судом питання про допустимість доказів, що відображено у п. 137 рішення у справі «Гюлкі Гюнеш проти Туреччини» та у п. 177 рішення у справі «Худобін проти Росії» [32, с. 315].

По-друге, ЄСПЛ не бере до уваги тих фактів, які не стосуються конкретної справи. «У справі *Інделікато проти Італії*... Незважаючи на те, що заявник подав висновки Міжнародної Амністії та заяву італійського судді про те, що у даній в'язниці, де перебував заявник, затримані піддавалися жорстокому поводженню, ЄСПЛ зазначив, що

це не могло бути доказами у даній справі, так як не мало значення до конкретних обставин справи» [39, с. 32].

Тож, нормативним взірцем у кримінальних провадженнях в Україні є ті стандарти оцінки допустимості доказів, які демонструє ЄСПЛ у своїх провадженнях.

Навіть у тих справах, у яких ЄСПЛ не розглядає питання про допустимість доказів, у кримінальних провадженнях в Україні його практика може бути використана як джерело права для оцінки допустимості доказів.

Ця можливість пов'язана з положеннями національного законодавства. Оскільки згідно зі ст. 87 КПК України недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини. Відповідно, практика ЄСПЛ може стати орієнтиром для констатації такого істотного порушення прав і свобод людини. Адже отримання доказів з порушенням вимог національного чи міжнародного законодавства може порушувати і ст. 6, і інші статті Конвенції, наприклад, ст. 8. Відтак у кримінальних провадженнях в Україні можна обґрунтувати недопустимість доказів, отриманих за обставин, ідентичних тим, які обумовили констатацію ЄСПЛ порушення гарантій Конвенції. Наприклад, «якщо буде визнано, що обшук проведений незаконно, слід визнати, що всі докази, отримані в ході цієї слідчої дії, є недопустимими, причому не тільки протокол слідчої дії, а й усі вилучені при цьому предмети і документи, а також результати застосування технічних засобів фіксування» [39, с. 119], що і було зроблено колегією суддів Судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Львівської області [40] з посиланням на рішення ЄСПЛ у справі «Імакаєва проти Росії». Крім наведеного рішення, критерії незаконності обшуку можна вивести з аналізу рішень ЄСПЛ у справах: «Смірнов проти Росії» (п. 47, 48) [32, с. 167], «Алексанян проти Росії» (п. 218) [32, с. 173], у яких ЄСПЛ констатував порушення ст. 8 Конвенції, та багатьох інших [32, с. 162–173]. Аналіз кримінальних справ дає підстави стверджувати про масові порушення в Україні ст. 8 Конвенції під час проведення обшуків [41, с. 77–87].

**Висновки.** Отже, у практиці ЄСПЛ продемонстровано правові позиції, які є стандартами оцінки допустимості доказів у кримінальних провадженнях. Такими можна визнати: 1) обов'язковість розгляду судом питання про допустимість доказів; 2) приналежність доказів

до цієї конкретної справи; 3) недопустимість доказів, отриманих шляхом провокації і підбурювання; або в результаті порушення права на мовчання та права не свідчити проти самого себе, шляхом: примушування, застосування катування, жорстокості та приниження особи, порушення права на захист; 4) недопустимість доказів, отриманих шляхом порушення прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією.

1. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: ППВСУ від 1 листопада 1996 р. № 9 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

2. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві: ППВСУ від 24 жовтня 2003 р. № 8 // Верховний Суд України. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/9D7848DBD09B24B2C2257B33005D59DA](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/9D7848DBD09B24B2C2257B33005D59DA).

3. Грошевой Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі / Ю. М. Грошевой, С. М. Стахівський. – К.: КНТ; Видавець Фурса С. Я., 2007. – 272 с. – С. 66–67.

4. Кучинська О. Недопустимість доказів, зібраних під час затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою: деякі проблемні аспекти / О. Кучинська, А. Шаркова // Право України. – 2014. – № 10. – С. 77–80.

5. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Р. С. Белкин, А. И. Винберг, В. Я. Дорохов и др., отв. ред. Н. В. Жогин. – М.: Юридическая литература, 1973. – 735 с. – С. 427–443.

6. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20 жовтня 2011 року. Справа № 12 рп 2011 // Конституційний Суд України. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=160045>.

7. Протокол судового засідання. Справа № 1-149 2011 р. // Архів Ворошиловського районного суду м. Донецька.

8. Приговор Ворошиловского районного суда г. Донецка від 18 квітня 2011 р. Справа № 1-149/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/15271143>.

9. Застосування в Україні Європейських стандартів протидії жорсткому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / за заг. ред. проф. В. Т. Маляренка. – К.: К.І.С., 2011. – 320 с.

10. Ухвала Вишого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12 червня 2014 р. Справа № 5-2169кМ14 // Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4020656>.

11. Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 18 вересня 2015 р. Справа № 1304/3467/12 // Архів Апеляційного суду Львівської області.



24. Рішення ЄСПЛ у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р. (заява № 42310/04) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974\\_683](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_683).

25. Рішення ЄСПЛ у справі «Луценко проти України» від 18 грудня 2008 р. (заява № 30663/04) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974\\_458](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_458).

26. Рішення ЄСПЛ у справі «Раманаускас проти Литви» від 5 лютого 2008 р. (витяг – переклад З. П. Бортновської) // Верховний Суд України. Інформаційний сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/c48a563ee2b08a54c225758600379986?OpenDocument>.

27. «Case of Saunders v. The United Kingdom», 17.12.1996 (app. № 19187/91) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58009#{{itemid}}:{{001-58009}}>.

28. «Case of Allan v. the United Kingdom», 5.11.2002 (app. № 48539/99) // European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-60713#{{itemid}}:{{001-60713}}>.

29. Дело «Исмаилов и другие против России» от 26 ноября 2009 г. (жалоба № 33947/05) // Университет Миннесоты. Библиотека по правам человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www1.umn.edu/humanrts/russian/euro/Rismailovcase.html>.

30. Дело «Исаевой против России, Юсуповой против России и Базаевой против России» // Правовая инициатива по России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.srji.org/resources/search/7/>.

31. Decision of the Commission as to the Admissibility of Federal Republic Austria against the Government of the Republic of Italy, 11.01.1961 (app. 788/60) // European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-115598#{{itemid}}:{{001-115598}}>.

32. МакБрайд Дж. Європейська Конвенція з прав людини та кримінальний процес / Дж. МакБрайд. – К.: К.І.С., 2010. – 576 с.

33. «Case of Avsar v. Turkey», 27.09.2011, (app. № 31511/07) // European Court of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-107102pdf>.

34. Рішення ЄСПЛ у справі «Кобець проти України» від 14 лютого 2008 р. (заява № 16437/04) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974\\_320](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_320).

35. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською Конвенцією з прав людини / Д. Гом'єн. – 1999. – 78 с.

36. Афанасьев Д. В. Особенности доказывания в Европейском суде по правам человека // Журнал Российского права. – 2009. – №11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://echr.in/ARTICLE/GRP-2009-11.html>.

37. Рішення ЄСПЛ у справі «Яременко проти України» від 12 червня 2008 р. (заява № 32092/02) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.



[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_405](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405).

38. Рішення ЄСПЛ у справі «Бендерський проти України» від 15 листопада 2007 р. (заява № 22750/02) // Офіційний вісник України. – 2008. – № 18. – Ст. 535.

39. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя / Н. Ахтирська, В. Філатов, Т. Фулей, Х. Хембах. – К.: Істина, 2011. – 200 с.

40. Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 23 грудня 2014 р. Справа № 462/4442/13-к // Архів Апеляційного суду Львівської області.

41. Броч Л. П. Оцінка діяльності української міліції у світлі європейських стандартів прав людини / Л. П. Броч // Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності: тези науково-практичного семінару (м. Львів, 7 грудня 2012 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 77–87.

**Броч Л. П. Применение практики Европейского суда по правам человека как источника права при оценке допустимости и достоверности доказательств в уголовных производствах в Украине**

*Исследуются возможности применения практики ЕСПЧ в качестве нормативного образца при оценке допустимости и достоверности доказательств в уголовных производствах в Украине. Выявлены и выделены закономерности, характеризующие правовые позиции ЕСПЧ касательно допустимости доказательств и в отношении оценки достоверности доказательств. Обоснована возможность применения в производствах по уголовным делам в Украине решений ЕСПЧ и по тем делам, предметом которых не являлось нарушение ст. 6 Конвенции «Право на справедливый суд».*

**Ключевые слова:** допустимость доказательств, достоверность доказательств, практика ЕСПЧ.

**Brych L. P. The application of the European Court of Human Rights as a source of law for evaluation of admissibility and reliability of evidence in criminal proceedings in Ukraine**

*The possibilities of application of the ECHR for evaluation of admissibility and reliability of evidence in criminal proceedings in Ukraine are examined. The patterns characterizing legal positions of the ECHR in assessing the admissibility and reliability of evidence are discovered and singled out.*

*Regularities characterizing legal positions of the ECHR in assessing the admissibility of evidence are the following: 1) by general rule, in the proceedings on allegations of violation of Art. 6 of the ECHR Convention it does not check whether the admissibility of evidence of national courts has been evaluated properly; 2) ECHR doesn't see its fundamental task to determine whether certain evidence may be admissible; 3) using its own approach ECHR did exceptions and found violations of the right to a fair trial guaranteed by Art. 6 of the Convention, in cases where a person's charge was based on evidence obtained through provocation and incitement; or a breach of the right to silence and the right not to incriminate*

himself, by applying coercion, torture, cruelty and humiliation of the person, or violating the right to defense; 4) ECHR itself in its proceedings, in particular, on allegations of violations of Articles 2, 3, 5, 8 of the Convention, assesses the admissibility and reliability of the evidence.

*It is grounded the possibility of using in criminal proceedings in Ukraine both a normative criterion for assessing the admissibility of evidence and those ECHR decisions in which this body of international jurisdiction didn't consider the violation of Art. 6 of the Convention «The right to a fair trial. »*

*The ECHR legal positions are underlined that can be regarded as standard evaluation of evidence admissibility and those that may be accepted as standards for assessing the reliability of evidence.*

**Key words:** *admissibility of evidence, reliability of evidence, practical experience of the ECHR.*

*Стаття надійшла 30 березня 2016 р.*

УДК 343.435.2(477)

С. Я. Бурда

## ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЖІНОК

*Розглянуто питання кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі жінок, проаналізовано кримінально-виконавче законодавство України, яке регламентує виконання покарання у виді позбавлення волі жінок, акцентовано на стан дотримання і забезпечення прав та обов'язків жінок, які відбувають покарання, охарактеризовано порядок її умов виконання і відбування кримінальних покарань жінками.*

**Ключові слова:** *Кримінальний кодекс, Кримінально-виконавчий кодекс, кримінальна відповідальність, кримінально-виконавча установа, кримінально-виконавча характеристика, виховний вплив, правообмеження.*

**Постановка проблеми.** Вдосконалення порядку умов виконання та відбування кримінальних покарань жінками є необхідною складовою для формування України як демократичної, правової держави. Чинне кримінально-виконавче законодавство України ґрунтується на тому принциповому положенні, що засуджена особа є не об'єктом виховного впливу, а суб'єктом кримінально-виконавчих відносин, захист прав, законних інтересів та обов'язків яких має гарантувати кримінально-виконавче законодавство. Отже, важливим є визначення ефективності зворотного зв'язку між державними установами, що виконують

покарання, та особою засудженого, з погляду досягнення мети виправлення та повернення в суспільство законослухняної особи.

**Стан дослідження.** Окремим аспектам проблеми забезпечення порядку умов виконання та відбування кримінальних покарань жінками присвячена низка наукових досліджень, зокрема це праці таких учених, як І. Г. Богатирьов, В. О. Меркулова, А. С. Михлин, Г. С. Резніченко, В. А. Уткін, Ю. А. Чеботарьова.

**Метою** статті є вивчення та аналіз кримінально-виконавчого законодавства щодо особливостей умов і порядку відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно жінок, а також практики його застосування.

**Виклад основних положень.** Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань із метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів і засудженими, й іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [2].

Під час здійснення кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі жінок насамперед необхідно зауважити на ознаки, що безпосередньо утворюють особистість злочинця. До таких ознак, зокрема, належать соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні.

Слушною є думка І. Г. Богатирьова з приводу того, що нині в українській пенітенціарній науці немає поняття «кримінально-виконавча характеристика». Науковець наводить власне визначення цього поняття. Кримінально-виконавча характеристика – це впорядкований чинним законодавством порядок умов виконання та відбування кримінальних покарань. Він зазначає, що вивчення особистості засудженого протягом періоду відбування покарання повинне охоплювати всі елементи характеристик засудженого, а саме: містити соціально-демографічні, кримінально-правові, психолого-педагогічні, реабілітаційні ознаки, тривати в часі та сприяти полегшенню адаптації в період звільнення [3, с. 54].

Кримінальне покарання пов'язується з позбавленням чи обмеженням засудженого в певних духовних, матеріальних та фізичних благах. Кожний вид покарання є примусовим заходом і в тому чи іншому ступені він має караючий зміст, що полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Це може виражатись в обмеженні пересування і спілкування з іншими членами суспільства (у разі позбавлення волі), права обирати вид трудової діяльності на

власний розсуд (при позбавленні права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), у матеріальних обмеженнях (у разі виправних робіт, штрафу, конфіскації майна). Саме це повинно викликати в засудженого певні негативні та позитивні переживання та стимулювати моральне оновлення. Переживання, спричинені кримінальним покаранням, певною мірою мають також спонукати засудженого усвідомити свою провину та відповідальність перед суспільством і державою. Розкриваючи обсяг наступаючих відносин, О. С. Міхлін зазначає, що засуджений виключається з певного кола відносин, а інші відносини докорінно змінюються. Проте виникають певні нові суспільні відносини, учасником яких він стає і засуджений не має права порушувати кримінально-правові та кримінально-виконавчі заборони, йому необхідно дотримуватись прав та обов'язків, установлених нормативними актами кримінально-виконавчої служби. Досягнення позитивних результатів, а саме: законослухняна поведінка, осуд учинення злочину, соціальна адаптація та життя без правопорушень, – усе це є головним результатом карально-виховного впливу й ознакою виправлення особи [4, с. 67].

У широкому значенні кримінально-виконавча характеристика охоплює всі сфери життя засудженої під час відбування покарання: показує де, в якій кримінально-виконавчій установі засуджена відбуває покарання; містить дані щодо дотримання нею порядку та умов відбування покарання, ставлення до праці, участі в самодіяльних організаціях, підвищення свого загальноосвітнього та професійного рівнів, інтенсивності погашення заборгованості за виконавчими листами, підтримання зв'язків із сім'єю, рідними та знайомими, ефективності використання спеціальних прав на побачення, отримання посилок (передач), ставлення до вчиненого злочину, планування свого життя тощо.

У вузькому розумінні кримінально-виконавча характеристика – це насамперед відтворення дисциплінарної практики, що застосовувалася до конкретної засудженої, і практично є не лише засобом забезпечення режиму відбування покарання, а й результатом у певному розумінні виправного впливу на конкретну засуджену. Поки що дисциплінарна практика – єдина підстава для визначення ступеня виправлення засудженої, а отже, для вирішення питання щодо поліпшення умов утримання, дострокового звільнення з місць позбавлення волі [5, с. 144].

Законодавче визначення якісних та кількісних характеристик усіх визначених у кримінальних, кримінально-виконавчих нормах понять (сумлінна поведінка, порушник режиму, злісний порушник режиму) надасть змогу чітко визначати у правозастосуванні ті юридичні наслідки, що пов'язані з певним ступенем виправлення. Вони мають

відрізнитися не лише строком відбутого покарання, а й конкретними показниками життєдіяльності засудженої особи під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Такий підхід має стимулювати сумлінну поведінку засудженої особи, оскільки з перших днів перебування в місцях позбавлення волі вона матиме взірць тої поведінки, яка є необхідною для кожного окремого випадку змін в умовах відбування позбавлення волі. Засуджена має для себе вирішити доцільність та можливість досягнення такої перспективи, що за законами педагогіки має бути найближчою, середньою та далекою, проте реальною, як такою, що надає суттєве поліпшення правового становища особи, залежно від відбутого покарання та поведінки.

З огляду на зазначене особливої актуальності набувають критерії визначення ступеня виправлення. Зазвичай серед різних оцінок діяльності виправних установ розглядається стан досягнення визначеної кримінальним законом мети покарання – виправлення засудженого, що передбачає такий результат дії кримінального покарання, заходів виховного впливу під час його відбування, коли особа повертається в суспільство і веде законослухняне життя. Складність досягнення цієї мети в місцях позбавлення волі, прогнозів щодо того, чи дійсно звільняється з установи виправлена особа, стан відсутності ефективної системи критеріїв визначення ступеня досягнення цієї мети довлі тривалий час є предметом дискусій та спеціальних досліджень.

Якщо розглянути історичні аспекти цієї проблеми, то маємо згадати, що в 60-ті та 70-ті роки ХХ ст. доволі активним був пошук відповіді на питання, що є критеріями ефективності покарання у виді позбавлення волі та діяльності виправно-трудоустанов. Доводилося, що ефективність покарання, а отже, реальний ступінь виконання цілей покарання під час його відбування та здійснення виховного впливу на свідомість засудженого можливо визначити лише на підставі чітких критеріїв, сукупності показників, за допомогою яких на кожний конкретний момент, необхідний для аналізу відрізка відбутого строку покарання, можна встановити ступінь виправлення засудженої особи. Теоретичне та практичне значення розроблення таких критеріїв було зумовлене тим, що тоді кримінальне законодавство пов'язувало застосування умовно-дострокового звільнення (хоч і в доволі обмеженому вигляді), можливість переведення засудженого з одного виду режиму виправної установи до іншої (з більш пільговими умовами), можливість переведення до колонії-поселення, з установленням юридичного факту – певного ступеня виправлення. Науковці (О. С. Міхлін, М. П. Мелентьєв, О. Є. Наташев, М. О. Стручков, І. В. Шмаров) дійшли єдиного висновку, що таким критерієм (у загальному вигляді,

широкому значенні) має бути поведінка засудженого, що надасть змогу на кожний конкретний момент визначитися з кількістю засуджених, які виправилися повністю, стали на шлях виправлення, не піддаються виправному впливу. Конкретними ж показниками, що надавали можливість адміністрації установи ухвалювати ці рішення, мали бути дані щодо рівня злочинності серед осіб, які відбувають покарання, порушення режиму утримання під час відбування покарання, ставлення до праці, а отже, рівень виконання норм виробітку, ставлення до професійно-технічного та загальноосвітнього навчання (здебільшого стосувалося неповнолітніх) [6, с. 324].

Проте тоді окрему думку висловлював Г. О. Злобін, який визначав як критерій ефективності виправлення засудженого суб'єктивне ставлення засудженого до призначеного покарання, оцінку ним справедливості та доцільності понесеного покарання. Проте О. Є. Наташев не погоджувався із цим, оскільки вважав цей критерій суб'єктивним, таким, що практично не піддається конкретному обліку, крім того, наполягав, що, враховуючи рівень правосвідомості засудженого, оцінка ним справедливості покарання може не збігатися з дійсною його оцінкою. Як приклад, він наводить дані анкетування засуджених, їхніх відповідей на питання щодо ставлення до вироку суду: 58% назвали вирок справедливим; 19% – несправедливим; 23% вважають вирок справедливим, проте міру покарання надто суворою [7, с. 85]. На цій підставі він зробив висновок, що навіть, якщо визнати, що деякі відповіді були свідомо нещирими, все це свідчить про низький рівень правосвідомості засуджених і необхідність провадження відповідної виховної роботи в цьому напрямі. Пошук вирішення цієї проблеми, обґрунтування цих питань тоді були дещо заполітизовані, проте хід думок, результати досліджень не втратили своєї актуальності. Нині також не існує конкретного вирішення цих проблем. Надто великі суперечності характерні процесу виправлення засудженої особи, зважаючи на умови, в яких цей процес відбувається. Проте єдине, що визнається будь-яким науковцем, – це те, що засуджена особа має дотримуватися встановлених правил поведінки в місцях позбавлення волі та визнавати необхідність їх дотримання. Важливість цього критерію доводить також наявність кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи, дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст.ст. 391, 392 Кримінального кодексу України) [1].

Лише на підставі оцінки готовності особи дотримуватися порядку та умов відбування покарання, реальних результатів їх дотримання існує змога оцінити ступінь виправлення особи. Поки що в науці кримінально-виконавчого права оціночними показниками

визначення ступеня виправлення є дані, що характеризують поведінку засудженої особи, її ставлення до праці, навчання, інших заходів виховного впливу.

Кримінально-виконавча характеристика неможлива без аналізу особливостей дисциплінарної практики в жіночих виправних установах. За загальним традиційним визначенням, більшість засуджених жінок, зважаючи на їхні соціально-психологічні та психофізичні властивості, у місцях позбавлення волі поведуться правильно, порушень не вчиняють, що додатково свідчить на користь тієї думки, що ними повністю ще не втрачені загальноприйняті інтереси, соціальні устремління. І це насамперед має бути використано з метою пом'якшення негативного впливу позбавлення волі.

Якщо розглядати заходи заохочення як такі, що спроможні змінювати правове становище засудженої особи під час відбування покарання в бік поліпшення її життєдіяльності в місцях позбавлення волі, то маємо визначитися з двома групами цих заходів. Перша охоплює одноразові заходи заохочення, що надають засудженій змогу морально та матеріально поліпшити свій стан на незначний проміжок часу, коли засуджена особа реалізує своє право на отримання додаткових благ. Ці заходи заохочення визначені в ч. 1 ст. 130 Кримінально-виконавчого кодексу України, де йдеться про те, що за сумлінну поведінку і ставлення до праці, навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій застосовуються заходи заохочення: подяка, нагородження похвальною грамотою, грошова премія, нагородження подарунком, дозвіл на одержання додаткової посылки або передачі, надання додаткового короткострокового або тривалого побачення, дозвіл на додаткову телефонну розмову, дострокове зняття накладеного стягнення, дозвіл додатково витратити для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби гроші в сумі до 15% мінімального розміру заробітної плати [8, с. 366].

На думку деяких учених, практично з XVIII ст. (Австралія, каторга острову Норфолк) почала відпрацьовуватися система виконання покарань, коли тривалість ув'язнення мала залежати не стільки від тяжкості вчиненого злочину, скільки від інтенсивності прагнення засудженої особи до виправлення під час відбування покарання [9, с. 90]. Саме з метою виправлення засуджених пов'язується виникнення прогресивної системи виконання покарання, коли тривалість позбавлення волі, суворість умов утримання в'язня залежали від його поведінки, бажання підкорятися вимогам адміністрації, що, на думку деяких учених, ще більше посилювало велику залежність засуджених від адміністрації установи.

Інші автори пов'язують виникнення прогресивної системи із серединою XIX ст., із часом, коли Обернська пенітенціарна система втратила своє самостійне значення, а її замінила прогресивна, що, як вважають учені, вперше була запроваджена в Англії та полягала в наданні ув'язненим умовної відпустки за особливими квитками, передбачала скорочення строку покарання за сумлінну роботу, надання права побачення з рідними, права листування. Надалі цю систему в Ірландії було дещо вдосконалено (передбачала скорочення строку покарання не лише за сумлінну працю, а й відповідну поведінку) й отримала назву «ірландської». Зміна умов відбування покарання в бік поліпшення правового становища засудженого в межах однієї кримінально-виконавчої установи має бути суттєвою, явною, пов'язаною зі значними кількісними та якісними змінами у використанні засудженою особою своїх законних прав, свобод та інтересів, а отже, охоплювати всі сфери життєдіяльності засудженого в місцях позбавлення волі та стосуватися: порядку купування продуктів харчування та предметів першої необхідності в магазині; кількості посилок, передач, побачень із близькими, телефонних розмов; можливості пересування за межами установи [10, с. 184].

Ставлення засуджених до режиму відбування покарання залежить від ступеня антисоціальної настанови, рівня правосвідомості, моральної деградації. Проте традиційно в спеціальних дослідженнях підкреслюється те, що більшість засуджених до позбавлення волі жінок не вчиняє порушень або ж вчиняє окремі порушення, що мають ситуативний характер [11, с. 126].

**Висновки.** Відповідно до завдань, що постають перед кримінально-виконавчим законодавством нашої держави, є підстави визначати кримінально-виконавчу характеристику як виправно-реабілітаційну характеристику засудженої особи під час відбування покарання, що водночас є підставою для визначення ступеня виправлення засудженої, матеріальною підставою для зміни обсягу кримінальної репресії під час відбування покарання, надає змогу адміністрації установи поліпшити умови утримання засудженої через певний час, визначений законом. Необхідно докласти максимум зусиль для того, щоб забезпечити реалізацію ефективного порядку умов виконання та відбування кримінальних покарань жінками відповідно до чинного кримінально-виконавчого законодавства України. Кожна демократична держава зобов'язана утверджувати та забезпечувати права і свободи людини.

---

1. Кримінальний кодекс України станом на 03.03.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.



2. Кримінально-виконавчий кодекс України станом на 28.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
3. Богатирьов І. Г. Корекція поведінки засуджених жінок в установах виконання покарань / І. Г. Богатирьов. – Чернігів, 2003. – 168 с.
4. Михлин А. С. Личность осужденных к лишению свободы и проблемы их исправления и перевоспитания / А. С. Михлин. – Фрунзе: Кыргызстан, 1980. – 200 с.
5. Лобжина Т. К. Права жінок, засуджених до позбавлення волі / Т. К. Лобжина // Зб. наук. праць; ред. кол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х., 2007. – Вип. 14. – С. 144–153.
6. Денисова Т. А. Криза призначення, виконання, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та шляхи її подолання / Т. А. Денисова // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щорічний бюлетень; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. А. Музики. – К., 2005. – С. 324–332.
7. Сушко В. А. Особенности отбывания наказания в виде лишения свободы осужденными женщинами, имеющими малолетних детей, и беременными: пособие / В. А. Сушко; под ред. А. С. Михлина. – М., 1996. – 93 с.
8. Меркулова В. О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: дис. ... докт. юрид. наук / В. О. Меркулова. – К., 2003. – 366 с.
9. Меры уголовной ответственности, не связанные с изоляцией от общества: пособие для сотрудников уголовно-исполнительных инспекций / под ред. В. А. Уткина. – М.: ПРИ, 2002. – 156 с.
10. Петрова И. А. Острочка отбывания наказания беременным женщинам и женщинам, имеющим малолетних детей: уголовно-правовые, уголовно-исполнительные и криминологические проблемы: дис. ... канд. юрид. наук / И. А. Петрова. – М., 2005. – 214 с.
11. Бандурка А. М. Правовое положение осужденных к лишению свободы: документы и комментарии / А. М. Бандурка, В. П. Севастьянов. – Х.: Основа, 1997. – 242 с.

### **Бурда С. Я. Содержание уголовно-исполнительной характеристики осужденных женщин**

*Рассмотрен вопрос уголовно-исполнительной характеристики осужденных женщин, проанализировано уголовно-исполнительное законодательство Украины, регламентирующее исполнение наказания в виде лишения свободы женщины.*

*Акцентировано на состоянии соблюдения и обеспечения прав и обязанностей женщин, отбывающих наказание, дана характеристика порядка и условий исполнения и отбывания уголовных наказаний женщинами.*

**Ключевые слова:** Уголовный кодекс, Уголовно-исполнительный кодекс, уголовная ответственность, уголовно-исполнительное учреждение, уголовно-исполнительная характеристика, воспитательное воздействие, правоограничение.

**Burda S. Y. The Content of Criminal and Executive Characteristic of Women Sentenced to Imprisonment**

*The article deals with the issue of criminal and executive characteristic of women sentenced to imprisonment, the analysis of criminal and executive legislation which regulates the penalty execution of women sentenced to imprisonment is conducted, the heed of securing the rights and duties of women who are serving the penalty is paid, the order and serving conditions of criminal punishment by women are characterized.*

*The improvement of the conditions of execution and serving the criminal punishment by women is a necessary component for Ukraine development as a democratic, legal state. The current criminal and executive legislation of Ukraine is based on the fundamental principle that the sentenced person is not an object of educational influence, but is a subject of criminal and executive relations whose rights, legal interests and duties should be guaranteed by criminal and executive legislation. Therefore, it is important to determine the efficiency and effectiveness of communication between public agencies that serve the penalty and a convicted person in order to achieve the aim of correction and returning the law-abiding person to a society. The criminal and executive legislation of Ukraine regulates the order and conditions of execution and serving of criminal penalties to protect the person's interests, society and the state by creating the conditions for correction and resocialization of convicted people, to prevent the commitment of new crimes either the convicted or the other individuals, and also preventing the torture and inhuman behavior that degrades the dignity of convicted person.*

*Fulfilling the criminal and executive characteristic of women sentenced to imprisonment the main attention should be paid to those features which can form the criminal personality. There are social and democratic, criminal and legal, moral and psychological. The content analysis of this institution is a component of a problem of convicted person while the serving the punishment. The effectiveness of the institution of better conditions defined by the current criminal and executive legislation of Ukraine is very low.*

*The experience of other states proves that the changing of legal state of convicted person can be essential in connection of transferring to better conditions of maintenance, and therefore, can be examined as a stimulation that is used for dutiful behavior and attitude to the work of convicted person during imprisonment.*

*In accordance with the problems that arise before criminal and executive legislation of our state, there is a reason to determine criminal and executive characteristic as a correctional and rehabilitation characteristic of convicted person while serving the punishment, at the same time is a basis for determining the degree of correction, material basis for changing the volume of criminal repression while the serving the punishment, provides opportunity to administrative institution to improve conditions of convicted person over time established by law.*

**Key words:** *Criminal Code, Criminal and Executive Code, criminal liability, criminal and executive institution, criminal and executive characteristic, educational influence, legal restriction.*

*Стаття надійшла 21 березня 2016 р.*

## ДЕЯКІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ ПРО КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ ТА ІНШІ ПОСЯГАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СЛУЖБОВИМ ЗЛОВЖИВАННЯМ

*Висвітлено неузгодженості між нормами про відповідальність за окремі злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, та запропоновано шляхи їх усунення. Аналіз антикорупційного законодавства свідчить, що існує чимало суперечливих положень під час конструювання складів злочинів відповідної групи, що не лише ускладнює розуміння змісту відповідних норм, а й призводить до помилок у кримінально-правовій кваліфікації. Наведено пропозиції щодо вдосконалення окремих складів злочинів.*

**Ключові слова:** *корупція; корупційні злочини; злочини у сфері службової діяльності; злочини у сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; службова особа; антикорупційне законодавство.*

**Постановка проблеми.** Впродовж декількох останніх років в Україні антикорупційне законодавство зазнає постійних змін. Як результат розділ XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини КК України систематично доповнюється новими статтями або ж існуючі статті викладаються у нових редакціях. Відтак це зумовлює значну увагу науковців та практиків до питань кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності та діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

**Стан дослідження.** Проблеми кримінальної відповідальності, конструювання складів злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, розглядали такі науковці, як С. Алексеев, Л. Апт, В. Бабаєв, В. Баранов, І. Биля, С. Боголюбов, І. Брауде, М. Власенко, Т. Губаєва, З. Загиней, Р. Ієринг, Т. Кашаніна, Д. Керімов, А. Нашиц, С. Перетерський, О. Піголкін, П. Рабінович, В. Риндюк, В. Сирих, Ю. Тихомиров, Ю. Тодика, В. Туранін, В. Осадчий, О. Ушаков, О. Черданцев, Д. Чухвічов, Г. Шмельова та ін. Попри наявність чималої кількості праць, уважне вивчення кримінального законодавства, що передбачає відповідальність за корупційні злочини та інші посягання, пов'язані із службовим

зловживанням, дає змогу констатувати велику кількість неузгодженостей, суперечливих положень у викладенні складів злочинів відповідної групи, що не лише ускладнює розуміння змісту відповідних норм, а й призводить до помилок у кримінально-правовій кваліфікації.

**Метою** статті є виокремлення суперечливих положень у формуванні кримінально-правових норм, що передбачають корупційні злочини й інші службові посягання, та наведення пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства у цій частині.

**Виклад основних положень.** Виконання нашою державою міжнародних зобов'язань, прийняття Закону України від 14.10.2014 «Про запобігання корупції» зумовило появу не лише у розділі XVII Особливої частини КК України, але й загалом у КК України норм, які визначають нові поняття. Це, своєю чергою, вимагає їхнього належного осмислення. Зокрема у примітці до ст. 45 КК України міститься визначення корупційних злочинів, шляхом включення вичерпного переліку посягань у випадку, якщо вони вчинені шляхом зловживання службовим становищем (ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410), а також злочинів, передбачених ст.ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України.

Першочергово виникає питання щодо доцільності поміщення цього визначення до примітки у ст. 45 КК України. На перший погляд стає зрозуміло, що законодавець помістив зазначене визначення з огляду на те, що у цій статті вперше згадується поняття корупційних злочинів. Відомо, що законодавцем встановлені певні обмеження щодо звільнення від відповідальності, покарання, подальшого його відбування, погашення судимості за вчинення зазначених посягань. Однак, як видається, доцільніше визначити таке поняття у примітці до статті, яку віднесено до переліку корупційних злочинів, а найоптимальнішим варіантом вбачається, що місце такому визначенню у розділі XVII КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг».

Загалом визначення корупційних злочинів у примітці до ст. 45 КК України відповідає тлумаченню корупції, що викладене у ст. 1 Закону України від 14.10.2014 «Про запобігання корупції». Відповідно до цього визначення корупційний злочин характеризується використанням особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб або безпосереднє отримання такої вигоди. Корупційний злочин охоплює також діяння осіб, які намагаються підкупити осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, з метою схилити відповідних осіб до протиправного вико-

ристання наданих їм службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей.

Законодавче визначення корупційних злочинів дає підстави зробити висновок, що посягання відповідної категорії поділяються на «власне корупційні злочини» (ст.ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2) та «злочини, у випадку, якщо вони вчиненні шляхом зловживання службовим становищем» (ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410). Однак варто зауважити, що не зі всіма статтями, які доповнюють перелік «власне корупційних злочинів», можна погодитися. Так, слушною є думка В. І. Тютюгіна, К. С. Косінової [1, с. 395] про те, що ст. 210 КК «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням», законодавець сумнівно відносить до «власне корупційних посягань», зважаючи на те, що неправомірна вигода не є ані предметом, ані метою вчинення цього злочину.

Вивчення положень антикорупційного законодавства дає підстави вважати перелік у примітці до ст. 45 КК дещо обмеженим. Адже до таких посягань можна віднести не лише ті, які вчиняються з використанням службових повноважень та відповідних можливостей із метою одержання неправомірної вигоди чи які полягають безпосередньо в отриманні неправомірної вигоди. До цього переліку слід також додати статті, які передбачають злочини, що можуть бути вчиненні службовими особами з корисливою метою чи з корисливих мотивів, чи в інших особистих інтересах, чи інтересах третіх осіб і підпадатимуть під поняття неправомірної вигоди. До таких можна віднести посягання, які містять перелічені ознаки, а саме: ст.ст. 157, 158, 159, 171, 172, 211, 219, 221-1, 223-2, 232, 232-1, 238, 253, 365 тощо.

Також необхідно розглянути питання про надмірну ускладненість формулювань складів злочинів, визначення їх окремих ознак у статтях КК України. Вважаємо слушною позицію В. І. Осадчого, який наполягає на недоцільності визначати поняття «службова особа» два рази: у ст. 18 та примітці до ст. 364 КК України. Вчений пропонує визначення поняття «службова особа» навести раз. Водночас не акцентує на службових особах державних чи комунальних підприємств, установ, організацій. Доцільно зберегти вказівку на те, що до державних і комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких, відповідно, державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства [2, с. 84].

У КК України міститься щонайменше два визначення неправомірної вигоди. Вперше визначення викладено у примітці до ст. 354 КК України «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації». Зазначено, що у цій статті під неправомірною вигодою слід розуміти грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають чи одержують без законних на те підстав. Ідентичне визначення викладено у примітці до ст. 364-1 КК України. Видається, що варто уникати таких повторів, які лише ускладнюють текст і розуміння закону. Відповідне визначення доцільно викласти у примітці до ст. 354 КК України із вказівкою на статті із розділу XVII Особливої частини, у яких міститься вказівка на це поняття. Принагідно зазначимо, що саме так законодавець визначив поняття пропозиції, обіцянки, вимагання неправомірної вигоди у примітці до ст. 354 КК України.

Абсолютно невиправданим слід назвати повторюваність роз'яснень у примітках до ст. 368-2 «Незаконне збагачення» та ст. 369-2 «Зловживання впливом», кого слід відносити до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Мало того, що в одній із статей («Зловживання впливом») йдеться лише про осіб, уповноважених на виконання функцій держави, що помилково обмежує сферу застосування відповідної норми, так ще й у примітці до цієї статті міститься вказівка на пункти 1–3 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», який саме в цій частині втратив чинність. Як наслідок, на роз'яснення одного й того ж поняття у різних статтях КК України міститься посилення на чинний Закон України «Про запобігання корупції» та закон, який уже втратив чинність. Зауважу, що це не єдине посилення у КК України на положення відповідного закону, який уже не діє. Так, у ст. 172 КК України «Грубе порушення законодавства про працю» вказано на діяння: незаконне звільнення працівника з роботи у зв'язку з повідомленням ним про порушення Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Як бачимо, постійні зміни до регулюючого антикорупційного законодавства часто призводять до суперечливих положень не лише між нормами різних нормативно-правових актів, а й нормами КК України, ускладнюють їхній зміст, спричиняють помилки у кваліфікації.

Проблеми формулювання окремих складів злочинів є ще одним аспектом досліджуваної роботи. Чимало правників наводять цілком обґрунтовані аргументи, які стосуються невиправданих змін до розділу XVII КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Зокрема

у деяких публікаціях правники доводять недоцільність викладення у нових редакціях ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем» [3, с. 120–123] ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» [4, с. 18–21] тощо. Водночас, якщо над багатьма проблемами, які порушують у літературі, можна полемізувати, то окремі з них потребують, як видається, швидкого реагування з боку законодавця.

Загальновідомий факт, що у КК України встановлено відповідальність за підкуп працівника підприємства, установи, організації, службових осіб, осіб, які надають публічні послуги, під яким слід розуміти злочинні діяння у вигляді пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду (ст.ст. 354, 368-3, 368-4 КК України). Водночас слід зауважити, що Конвенція ООН проти корупції, Кримінальна конвенція РЄ про боротьбу з корупцією, Цивільна конвенція РЄ про боротьбу з корупцією під підкупом національних посадових осіб рекомендує визнавати пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди. У цих документах також йдеться про вимагання як одну з форм корупційної поведінки. Незважаючи на це, законодавець встановив у КК України ще й відповідальність за «прохання надати неправомірну вигоду». З цього приводу влучно висловлюється О. О. Дудоров, зазначаючи, що наш законодавець у черговий раз виконав міжнародно-правові рекомендації «з запасом». Окрім того, науковець вдало помітив, якщо у ст.ст. 354, 368 КК України прохання надати неправомірну вигоду визнається однією з форм «пасивного» підкупу, то в ст.ст. 368-3, 368-4 КК України воно з незрозумілих причин характеризує підкуп «активний». Але прохання надати неправомірну вигоду не може характеризувати поведінку того, хто намагається підкупити службову особу юридичної особи приватного права та особи, яка надає публічні послуги [5, с. 310]. Видається, що відповідальність за прохання надати неправомірну вигоду є надмірною криміналізацією, яку слід усунути, шляхом повного виключення цієї ознаки з КК України.

Іншою проблемою слугує невинуватене обмеження законодавцем змісту «істотна шкода», яка зараз може бути лише матеріальною. У примітці до ст. 364 КК України зазначено, що істотною шкодою, заподіяною внаслідок учинення злочинів, передбачених ст.ст. 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Хоча відомо, що впродовж багатьох років така шкода, заподіяна внаслідок учинення низки службових злочинів, охоплювала моральну та інші види шкоди. Як слушно зазначає Н. М. Ярмиш, це унеможливило

застосування ч. 2 ст. 365 КК України, у разі перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу із застосуванням насильства, зброї чи спеціальних засобів, коли немає матеріальної складової шкоди. Як вихід із ситуації науковець пропонує під час кваліфікації посягання за ч. 2 ст. 365 КК України не орієнтуватися на істотну шкоду взагалі. А вказівку в частині 2 відповідної статті: «Дії, передбачені частиною першою цієї статті» тлумачити так, що шкода є не «дією», а наслідком цієї дії, тому її не потрібно брати до уваги, переходячи від основного складу злочину до інших [6, с. 383]. Ще одним варіантом усунення відповідної проблеми видається доцільним повернення до роз'яснення істотної шкоди, яке було до внесення змін і обмеження тлумачення лише шкодою матеріального характеру. Адже запропонований підхід Н. М. Ярмиш не усуне проблем із кваліфікацією злочинів, що передбачені тими статтями, основні склади яких містять вказівку на істотну шкоду, а кваліфіковані – на тяжку (лише матеріальну), коли спричинена шкода не матеріальна, а політична, організаційна, фізична чи моральна.

**Висновки.** Підсумовуючи викладене, слід акцентувати на значні труднощі і теоретичного, і практичного характеру, з якими стикаються фахівці у галузі права під час досліджень кримінальної відповідальності за корупційні злочини та інші злочини, пов'язані із службовим зловживанням. Виконання Україною міжнародних зобов'язань, постійні зміни регулюючого антикорупційного законодавства викликають серйозні сумніви щодо доцільності визначення у КК України окремих понять, роз'яснень, часто призводять до появи суперечливих положень між нормами КК України, ускладнюють розуміння їх змісту, створюють підґрунтя для помилок у кваліфікації. Недосконалим у цій частині є конструювання окремих складів злочинів, визначення їхніх ознак. Задля вдосконалення норм КК України, а також оптимізації тексту відповідного Закону, можна запропонувати доповнити перелік статей, які передбачають корупційні злочини, та помістити його до розділу XVII КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Визначення поняття «службова особа» доцільно навести лише раз. Своєю чергою, за прикладом визначення поняття пропозиції, обіцянки, вимагання неправомірної вигоди у примітці до ст. 354 КК України, варто у цій же статті визначити поняття неправомірної вигоди із вказівкою на статті із розділу XVII Особливої частини, у яких міститься вказівка на зазначене поняття. Потрібно залишити у примітці до ст. 368-2 КК України «Незаконне збагачення» посилання на Закон України «Про запобігання корупції» для роз'яснень особи, уповноваженої на вико-



нання функцій держави або місцевого самоврядування, а зі ст. 369-2 КК України «Зловживання впливом» та ст. 172 КК України «Грубе порушення законодавства про працю» виключити вказівку на Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції». Що ж до вдосконалення окремих складів злочинів, видаються доцільними: відповідальність за прохання надати неправомірну вигоду виключити з КК України, визначити істотну шкоду в примітці до ст. 364 таким чином, за якого б не виключалось заподіяння окремими службовими злочинами шкоди іншого, нематеріального характеру, зокрема й злочином, передбаченим ст. 365 КК України.

1. Тютюгін В. І. Поняття та ознаки корупційних злочинів / В. І. Тютюгін, К. С. Косінова // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – № 1 (4) – С. 388–396

2. Осадчий В. І. Проблеми відповідальності за окремі злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг / В. І. Осадчий // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 3 – С. 82–87.

3. Пономарьова Т. І. Часткова декриміналізація ст. 365 Кримінального кодексу України – парадокс законодавства / Т. І. Пономарьова // Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 23 травня 2014 року). – МВС України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Т. II. – Х.: ХНУВС, 2014. – 260 с.

4. Вознесенська О. В. Підстави кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення, що вчиняються шляхом зловживання повноваженнями (ст.ст. 364-1, 365-2 Кримінального кодексу України) / О. В. Вознесенська // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17 квітня 2014 року). – МВС України; Харківський нац. ун-т внутр. справ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України; Кримінологічна асоціація України. – Х.: Золота миля, 2014. – 256 с.

5. Дудоров О. О. Законодавство про кримінальну відповідальність за корупційні злочини: деякі здобутки і вади / О. О. Дудоров // Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26 лютого 2016 року). – Т. 1. – Тернопіль: Вектор, 2016. – 384 с.

6. Ярмиш Н. М. Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу в контексті змін до Кримінального кодексу України / Н. М. Ярмиш // Правова реформа в сучасних умовах: досягнення і перспективи: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26 лютого 2016 року). – Т. 1. – Тернопіль: Вектор, 2016. – 384 с.

**Горпынюк О. П. Некоторые пути совершенствования уголовно-правовых норм о коррупционных преступлениях и других посягательствах, связанных со злоупотреблением властью**

*Освещены несогласованности между нормами об ответственности за отдельные преступления в сфере служебной деятельности и профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг, и предложены пути их устранения. Анализ антикоррупционного законодательства свидетельствует, что существует немало спорных положений при конструировании составов преступлений соответствующей группы, а это не только затрудняет понимание содержания соответствующих норм, но и приводит к ошибкам в уголовно-правовой квалификации. Приведены предложения по совершенствованию отдельных составов преступлений.*

**Ключевые слова:** коррупция; коррупционные преступления; преступления в сфере служебной деятельности; преступления в сфере профессиональной деятельности, связанной с предоставлением публичных услуг; должностное лицо; антикоррупционное законодательство.

**Gorpynyuk O. P. The ways for improving norms of criminal responsibility for corruption crimes and prevarication offenses**

*The article deals with the inconsistency between the norms of criminal responsibility for service crimes and crimes related to public services provision and the ways of their elimination. The analysis of anti-corruption legislation has shown that there are many conflicting provisions in the constructions of these group offenses that not only makes it difficult to understand the content of the relevant regulations, but also leads to mistakes in the criminal-legal qualification. The study of the legal definition of corruption offenses gives grounds to conclude that the infringements of the relevant category are divided into actual corruption crimes and prevarication offenses. However, the list of articles that define corruption crimes is not perfect. This list should also add articles that involve crimes that can be committed by officers for lucrative motives or other personal interests or interests of third parties and they can be subject to the notion of illegal benefit.*

*During the research the excessive complexity of formulating elements of offenses, defining their specific features in the articles of the Criminal Code of Ukraine are demonstrated. The author insists on inappropriate reiteration of definitions in several articles of the Criminal Code of Ukraine: official person, illegal benefit, the persons authorized to perform the functions of the State or local government. The suggestions for improving some elements of offenses are formulated. The author proposed to exclude from the Criminal Code of Ukraine liability for «requests» to give illegal benefit, to determine substantial damage in the remark to Art. 364 of the Criminal Code by such method that wouldn't exclude moral, physical, organizational, political or other non-material harm caused by some service crimes.*

**Key words:** corruption; corruption crimes, service crimes; business crimes related to public services provision, official person, anticorruption legislation.

*Стаття надійшла 24 квітня 2016 р.*

## ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НА ҐРУНТІ НЕТЕРПИМОСТІ

*Досліджено проблеми ксенофобії в українському суспільстві. Зауважено, що злочини, учинені на ґрунті нетерпимості, характеризуються певними особливостями, а саме появою порівняно нових мотивів для ксенофобних настрів. Основну відповідальність за боротьбу зі злочинами на ґрунті ненависті покладають на державу. Для організації ефективного попередження аналізованих злочинів дуже необхідними є підвищення рівня обізнаності, проведення навчання і підготовки працівників органів та підрозділів Національної поліції щодо виявлення, розслідування та попередження злочинних виявів на ґрунті нетерпимості.*

**Ключові слова:** злочини на ґрунті нетерпимості, ксенофобія, попередження, расизм, упереджене ставлення.

**Постановка проблеми.** Україна, як і будь-яка демократична та плюралістична держава, повинна забезпечувати належні умови для нормального розвитку та функціонування не лише своїх громадян, а й осіб, які належать до національних меншин, поважати їхню культурну, мовну та етнічну самобутність.

Проте вияви ксенофобії\* характерні й українському суспільству. Особливе занепокоєння викликають злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості. Злочини на ґрунті ненависті – це кримінально карані діяння, вчинені на ґрунті упередженого ставлення та нетерпимості. Вони поширені у всіх країнах та часто відрізняються особливою жорстокістю, а тому становлять серйозну загрозу і для жертв, і для всього суспільства. Такі злочини трапляються скрізь. Жодне суспільство не застраховане від наслідків забобонів і нетерпимості. Злочини на ґрунті ненависті посилають сигнал неприйняття певних громад і можуть призвести до потенційних конфліктів, оскільки вони можуть зрости і кількісно, і з огляду на рівень насильства. Якщо це збагнути і вжити рішучих заходів, цикл насильства можна припинити.

Принцип рівності прав є основоположним принципом демократичної держави й є закріпленим конституцією. Злочини на ґрунті ненависті є виявом упередженого ставлення, оскільки жертва зазнає нападу

---

\* Від грец. *ξένος* (*ксенос*), що означає «чужинець», «незнайомець» та *φόβος* (*фобос*), що означає «страх» – поняття, яке позначає нав'язливий страх стосовно чужинців чи просто чогось незнайомого, чужоземного.

через свою приналежність до певної групи, ці злочини принижують людську гідність та індивідуальність і посягають на принцип, відповідно до якого законом гарантується кожному право на рівний захист.

Проблема зростання расизму, ксенофобії та злочинів на ґрунті ненависті в Україні серйозно загострилася. Збільшується кількість насильницьких дій на расовому ґрунті. Нині особливістю цих злочинів є поява порівняно нових мотивів для ксенофобних настроїв – мовного, територіального, коли причиною для ворожого ставлення є не раса й етнічне походження об'єкта неприязні, а його мова спілкування або місце проживання. Зважаючи на значне поширення ксенофобії, вона стає серйозною загрозою та потребує ґрунтовного вивчення, що й є **метою** статті.

**Стан дослідження.** Останніми роками проблеми, пов'язані зі злочинами на ґрунті нетерпимості, були об'єктом дослідження науковців. Цьому питанню присвятили свої праці Р. С. Белкін, А. І. Долгова, В. М. Кудрявцев, Ф. М. Таганцев, В. І. Антипов, В. В. Голіна, О. Г. Колб, М. О. Мірошниченко, О. Н. Ярмиш та ін. Проте, незважаючи на наявні наукові розробки, чимало питань залишається нерозкритими, особливо це ускладнюється появою нових форм та виявів ксенофобії.

**Виклад основних положень.** Злочин на ґрунті ненависті не обов'язково означає, що особа, яка вчиняє такий злочин, відчуває ненависть до жертви. Упередження означає наявність у людини викривлених уявлень про якусь особу або групу осіб. Такі упереджені уявлення особи, яка вчиняє злочин, відображено у виборі жертви або виявляються під час нападу. Від злочинів на ґрунті ненависті можуть потерпати особи, яких зловмисники пов'язують із групами, проти яких вони борються, наприклад, активістами-правозахисниками. Оскільки злочини на ґрунті ненависті вчиняються через те, як сприймаються особа, особи або майно, котрі стають цілями злочинців, той, хто вчиняє такий злочин, може взагалі не мати почуттів щодо конкретної фактичної жертви [1, с. 7].

Із моменту виникнення соціуму відмінності між його членами – такі, як вік, стать, приналежність до певної соціальної або національної групи – є основою для розподілу прав і обов'язків, встановлення обмежень або надання переваг. Абсолютної рівності у суспільстві існувати не може, і завдання держави полягає у створенні справедливого, збалансованого механізму забезпечення реалізації прав і виконання обов'язків кожною особою. Проте увага до відмінностей між членами соціуму не завжди полягала в намаганні справедливо регулювати суспільні відносини. Історія людства містить безліч прикладів

насильства до національних та етнічних груп. Реакція міжнародної спільноти та відповідне правове реагування на такі події змінювались разом з еволюцією гуманістичного світогляду людини, розвитком концепції природного права та поваги до фундаментальних загальнолюдських цінностей.

Расова дискримінація в Україні не має глибинних історичних корінь, але наявність її виявів свідчить про те, що існують ґрунтовні соціальні й психологічні причини, пов'язані з неприйняттям «чужого», соціальною дезорганізацією, маргіналізацією малозабезпечених шарів населення. Расова нетерпимість в Україні набуває ознак небезпечної соціальної хвороби, імунітету до якої немає, і це може призвести до її гострої й дуже небезпечної форми у зв'язку із чим особливого інтересу й актуальності набуває проблема оптимізації заходів державного, зокрема кримінально-правового, реагування на вияви расової дискримінації [2, с. 459].

Причин збільшення кількості злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості у нашій державі, – чимало. До них можна віднести зростання соціальних та економічних проблем у суспільстві, неефективну політику профілактики відповідних явищ загалом та у молодіжному середовищі зокрема. Також до детермінант аналізованого явища слід віднести залежність від культу мікрогрупи, до яких входять молоді люди, психологічний вплив співучасників групи на особу, поширення ЗМІ, телебаченням, художніми фільмами злочинної субкультури. З огляду на це дуже важливим є значення, якого вони надають девіантній і кримінальній поведінці, як вони їх інтерпретують, оскільки ЗМІ в результаті впливають на суспільні стереотипи, а останні згодом втручаються в міжособистісні стосунки.

Формування правосвідомості молоді, відповідного ставлення до правопорушень і правоохоронних органів значною мірою залежить від джерела інформації [3, с. 11]. Зокрема, як зазначають С. Ф. Денісов та Р. С. Якушев, що пропагує розвиток расової ворожнечі та інші правопорушення. Крім наведених причин, необхідно зауважити на сформовану агресію, що спрямована на іноземних осіб [4, с. 78]. Виникнення цієї агресії може бути спричиненим різними чинниками. Серед них: генетична схильність до такої поведінки, матеріальні або інші заохочення за насильницьку поведінку (наприклад, отримання грошей унаслідок скоєння грабежу), наявність прикладів злочинної некараної поведінки, через яку людина може вважати, що схожий акт її поведінки також буде некараним [5, с. 160].

Як зазначає Я. І. Гилінський, нині «відбувається конструювання одного з сучасних різновидів злочинних зазіхань проти «ненависних»

меншин. У ньому беруть участь засоби масової інформації (ЗМІ) та політики, вчені та правоохоронні органи» [6, с. 234].

Останнім часом значну роль у «пропаганді» відіграє Інтернет [7, с. 11]. Результати дослідження свідчать, що в Україні активізувався рух молодіжних неформальних об'єднань, діяльність яких спрямована на насильницькі дії на ґрунті расової та національної ворожнечі.

В Україні, на виконання поставлених ЄКРН вимог, 2009 року були внесені зміни до Кримінального кодексу України, де у низці статей встановлено, що обтяжуючою обставиною є мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості. Так, зокрема, ця ознака закріплена в таких статтях Кримінального кодексу України: п. 14 ч. 2 ст. 115 «Умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»; ч. 2 ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»; ч. 2 ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»; ч. 2 ст. 126 «Побій і мордування, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»; ч. 2 ст. 127 «Катування, вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»; ч. 2 ст. 128 «Погроза вбивством з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»; ч. 2 ст. 161 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань, поєднане з насильством». Внесення змін до низки статей Кримінального кодексу України в частині встановлення так званого «мотиву ненависті» як кваліфікуючої обставини (ст.ст. 115, 121, 122, 126, 127, 129, 300) не змінило ситуацію на краще. Фіксуючи злочини, вчинені стосовно іноземних громадян, Міністерство внутрішніх справ України не поспішає вбачати в них злочини, вмотивовані релігійною чи расовою ворожнечею.

Проте, незважаючи на спроби законодавчого врегулювання питань боротьби із схожими злочинами, невіршеними залишається низка питань. Насамперед необхідно зауважити на питаннях реєстрації злочинних виявів на ґрунті нетерпимості. Статистика правоохоронців зводиться виключно до підрахування кількості резонансних нападів на іноземців та кількості кримінальних справ, порушених за ст. 161 Кримінального кодексу України. Але в Україні жертвами схожих злочинів є не лише іноземці. Об'єктами переслідування в нашій державі доволі часто стають її громадяни, зокрема й українці за етнічним походженням. Такі факти переважно залишаються поза увагою правоохоронців і не фіксуються як порушення законодавства з мотивів ненависті. Також правоохоронними органами фіксуються як відповідні

злочинні вияви на ґрунті нетерпимості виключно випадки вчинення фізичної розправи над «чужими», не враховуючи і не надаючи відповідної оцінки іншим складовим агресивної ксенофобії та злочинів на ґрунті ненависті – фактам наруги над могилами та релігійними спорудами, розпочатій в Україні «війні пам'ятників», цілеспрямованому пошкодженню майна представників певних груп тощо. Тобто, можна зробити висновок, що в Україні наразі немає офіційної статистики, яка дала б змогу об'єктивно оцінювати і загальний рівень ксенофобії, і поширеність спричинених нею злочинів на ґрунті ненависті. Також слід констатувати, що сучасні статистичні показники необхідно розглядати як індикатор того, що правоохоронна система України просто не готова запобігати «злочинам на ґрунті ненависті» правовими методами [8].

Важливість проблеми протидії злочинам, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі, полягає передусім у тому, що за сучасних умов в Україні спостерігається посилення неконтрольованих міграційних процесів, наслідком яких є утворення на її території нових діаспор, етнічних громад. Вирішення завдання протидії аналізованим посяганням є важливим ще й тому, що їх учинення може стати причиною виникнення стійких джерел напруженості, здатних спровокувати міжнаціональні й міжрелігійні (міжконфесійні) суперечності й конфлікти, деструктивно вплинути на соціальні й політичні процеси [9, с. 165, 166].

**Висновки.** Основну відповідальність за боротьбу зі злочинами на ґрунті ненависті покладають на державу. Працівники органів та підрозділів Національної поліції як представники держави часто є першими спеціалістами, які прибувають на місце злочину, вчиненого на ґрунті ненависті. Проте недостатність підготовки з питань виявлення та розслідування злочинів на ґрунті ненависті може призвести до їхньої неспроможності належно ідентифікувати цей злочин, зібрати докази стосовно мотивації та/або виконати вимоги щодо складання звітів.

Тому дуже необхідним є підвищення рівня обізнаності, проведення навчання і підготовки працівників органів та підрозділів Національної поліції щодо виявлення, розслідування та попередження злочинних виявів на ґрунті нетерпимості.

Злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості, як крайня форма дискримінації потребують негайного реагування та ефективного розслідування правоохоронними органами не лише у разі, коли потерпілою є конкретна особа, а й у випадку, якщо такі діяння спрямовані на розпалювання ворожнечі та ненависті стосовно окремої спільноти меншин,

полягають в оскверненні пам'ятників і релігійних споруд, руйнуванні майна, що належить спільноті тощо.

1. Розуміння поняття «злочини на ґрунті ненависті»: посібник для України. – Warsaw, вид-во Poligrafus Jacek Adamiak, 2015. – 24 с.
2. Дрьоміна-Волок Н. В. Кримінально-правова заборона расової дискримінації як міжнародний обов'язок держави / Н. В. Дрьоміна-Волок // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 46. – С. 457–460.
3. Напиральська О. І. Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді: автореферат дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О. І. Напиральська; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.
4. Денисов С. Ф. Молодіжна злочинність на ґрунті расової нетерпимості: причини та умови в теорії диференціальної асоціації / С. Ф. Денисов, Р. С. Якушев // Юридична наука. – 2012. – № 2. – С. 75–84.
5. Денисов С. Ф. Перетворення агресії у норму поведінки (за результатами соціологічного дослідження) / С. Ф. Денисов, В. І. Додонова, Ю. О. Легеза // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2002. – № 1. – С. 157–163.
6. Гилинский Я. И. Криминология: теория, история, эмпирическая реальность, социальный контроль / Я. И. Гилинский. – СПб.: Питер, 2002. – 504 с.
7. Федорович І. Моніторинг проявів расової та етнічної ворожнечі чи нетерпимості в українському сегменті Інтернету поширення мови ворожнечі до заклик до нетерпимості (мова ворожнечі, як зброя для правової риторики) / І. Федорович, С. Ковбасюк, В. Ліхачев, М. Буткевич. – К.: ФОП «Борбулевич З. І.», 2011. – 76 с.
8. Злочини на ґрунті ненависті в Україні. – Х.: Права людини, 2012. – 272 с.
9. Дорош Л. В. Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуюча ознака злочинів проти життя і здоров'я особи / Л. В. Дорош // Проблеми законності: акад. зб. наук. пр.; відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – № 2. – С. 163–173.

**Ковальчук В. П. Некоторые проблемные вопросы относительно преступлений, совершаемых на почве нетерпимости**

*Исследовано проблеми ксенофобии в украинском обществе. Отмечено, что преступления на почве нетерпимости характеризуются определенными особенностями, а именно появлением сравнительно новых мотивов для ксенофобских настроений. Основную ответственность за борьбу с преступлениями на почве ненависти возлагают на государство. Для организации эффективного предупреждения рассматриваемых преступлений крайне необходимо повышение уровня осведомленности, проведения обучения и подготовки работников органов и подразделений Национальной полиции по выявлению, расследованию и предупреждению преступных проявлений на почве нетерпимости.*

**Ключевые слова:** *преступления на почве нетерпимости, ксенофобия, предупреждения, расизм, предвзятое отношение.*



**Kovalchuk V. P. Some issues of crimes committed on the base of intolerance**

*The article deals with investigating the problems of xenophobia in the Ukrainian society, namely crimes committed on the base of national, racial, religious and ethnic intolerance. It is proved that specific features characterize crimes on the ground of intolerance: the emergence of new motives for xenophobia moods – linguistic and territorial; the reason for the hostile attitude is not a race and ethnic origin of the object of enmity, the reason is his language of communication, or place of residence. These criminal manifestations are particularly cruel, and therefore they pose a serious threat both to victims and to the whole society. The main responsibility for fighting crime on the base of intolerance relies on the state. Employees of the agencies and units of the National police, as representatives of the state, are often the first professionals arriving at the crime scene. However, insufficient training for detection and investigation of hate crimes can lead to their inability to identify the offence on the base of hatred in a proper way, to collect evidence of the motivation and/or to carry out reporting requirements. For effective prevention of crimes, it is necessary to increase awareness, educating and training of workers of bodies and units of the National police for detection, investigation and prevention of criminal manifestations on the ground of intolerance.*

*There are many reasons for the increase in the number of crimes committed on the base of intolerance in our country. They include the growth of social and economic problems in the society, the ineffectiveness of the preventing policy of appropriate phenomena in general and in the youth environment in particular.*

**Key words:** hate crimes, xenophobia, prevention, racism, prejudiced attitude.

Стаття надійшла 5 квітня 2016 р.

УДК 343.242

**Р. Л. Максимович**

**ПРО ПОНЯТТЯ «ПОСЯГАННЯ»  
У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ**

*Розглянуто таке наскрізне кримінально-правове поняття, як посягання. Проаналізовано особливості висвітлення цього терміна за чинним Кримінальним кодексом України. Досліджено зміст і значення цього поняття у Кримінальному кодексі України та кримінально-правовій літературі. Висвітлено зміст розглядуваного поняття у постанові Пленуму Верховного Суду України. Показано позицію судової практики в контексті розуміння цього терміна. Наведено співвідношення понять «посягання», «злочин» і «суспільно небезпечне діяння».*

**Ключові слова:** Кримінальний кодекс України, посягання, наскрізне кримінально-правове поняття.

**Постановка проблеми.** Дослідження питання про поняття «посягання» як одне із багатьох наскрізних кримінально-правових понять є надзвичайно важливим. У доктрині кримінального права воно може сприяти зменшенню кількості існуючих дискусій, а також – неоднозначних рішень, що ухвалюються в правозастосувальній діяльності.

**Стан дослідження.** Розглядуване питання викликає певний інтерес у кримінально-правовій літературі. Посягання як суспільно небезпечне діяння, яке є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, в різний час було предметом вивчення багатьох науковців, зокрема: О. О. Дудорова, В. О. Навроцького, М. І. Хавронюка та ін. Здебільшого це питання досліджувалося поверхнево в межах загального вчення про об'єктивну сторону складу злочину, або ж зауважено на цій ознаці лише окремих складів злочинів. Проте наявність деяких змін у законодавстві, і привернення уваги до неврахованих раніше аспектів дають змогу по-новому підійти до його вирішення.

**Мета.** Доцільно виявити особливості висвітлення розглядуваного кримінально-правового поняття у кримінальному законі, з'ясувати існуючі недоліки для того, щоб уникнути їх у майбутніх відповідних кримінально-правових нормах.

**Виклад основних положень.** Насамперед треба зазначити, що посягання є одним із багатьох наскрізних кримінально-правових понять. У кримінально-правовій літературі зазначається, що наскрізними поняттями слід вважати такі, які використовуються неодноразово і мають одне і те ж значення, які зберігають своє значення незалежно від того, щодо якого інституту кримінального права вони використовуються [1, с. 74].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови вказано, що слово «посягати» означає намагатися завдати якоїсь шкоди кому-небудь, позбавити когось спокою, щастя і та ін. [2, с. 1086].

Це поняття вживають понад 20 разів у Кримінальному кодексі України (далі – КК України). Зокрема у ч. 1 ст. 1 йдеться про «злочинне посягання», в чч. 1–2, 4 ст. 36, ч. 1 ст. 37 – про «суспільно небезпечне посягання», в чч. 3, 5 ст. 36, чч. 2–3 ст. 37, чч. 1–2 ст. 38, чч. 4–5 ст. 94 і назві ст. 110 – про «посягання», в назві ст. 181 – про «посягання на здоров'я», а в назвах ст.ст. 112, 348, 348-1, 379, 400, 443 – про «посягання на життя». Причому законодавцем запропоновано тільки дефініцію поняття «посягання на життя». Зокрема в ст.ст. 348, 348-1, 379, 400, 443 КК України передбачено, що під посяганням на життя треба розуміти вбивство або замах на вбивство відповідних потерпілих.

Як відомо, у ст. 1 КК України міститься вказівка на загальний об'єкт складу злочину, тобто всі ті суспільні відносини, що підлягають

кримінально-правовій охороні у зв'язку із учиненням злочину за допомогою норм цього нормативно-правового акта. У ч. 1 ст. 1 КК України законодавець вживає поняття «злочинні посягання» та «злочини». На підставі цього, на перший погляд, видається, що законодавець розмежовує ці терміни. Однак про незлочинні посягання тут апіорі не може йтися, а тому не потрібно зазначати про «злочинні посягання». Зазначені терміни мають однакове змістове навантаження. Поняття «посягання» в цій статті видається зайвим, а тому доцільно його виключити з цієї статті.

У контексті застосування поняття «посягання» в ст.ст. 36–37 КК України, то видається наступне. Загальновизнано у кримінально-правовій літературі, що суспільно небезпечним посяганням, учинення якого зумовлює право на необхідну оборону, визнається не тільки злочин (хоча саме він і є типовим проявом суспільно небезпечного посягання), а й будь-яке інше суспільно небезпечне посягання, що не є злочином (наприклад, посягання особи, яка не досягла віку, з якого можливе настання кримінальної відповідальності, неосудної або особи, яка діє під впливом помилки тощо) [3, с. 258]. З огляду на це не можна розуміти під посяганням у ст.ст. 36–37 КК України тільки злочин. У п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про необхідну оборону» від 26 квітня 2002 року № 1 зазначено, що для того, щоб установити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні враховувати не лише відповідність чи невідповідність знярядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини [4]. На перший погляд може видатися, що в розглядуваних статтях, у яких містяться обставини, що виключають злочинність діяння, поняття «суспільно небезпечне посягання» має бути змінено на «суспільно небезпечний напад». У кримінально-правовій літературі також іноді вважають, що суспільно небезпечне посягання може виражатися тільки в нападі, тобто, на думку деяких авторів, випадки посягання, які не є нападом, не утворюють необхідної оборони, яка пов'язана із заподіянням особі, яка посягає, кримінально караної шкоди [5, с. 17–18]. Справді більшість посягань, які на практиці дають право на необхідну оборону, здійснюються у формі нападу. Проте не можна заперечувати можливість здійснення необхідної оборони від посягань, які не становлять нападу, наприклад під час незаконного позбавлення волі, знищення чи пошкодження майна

тощо. Крім того, у ст. 36 КК України такого обмеження немає. А також у ч. 2 ст. 27 Конституції України передбачено, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань, а у ч. 5 ст. 55 Основного Закону це право деталізується, зокрема зазначається, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Згідно із ч. 2 ст. 8 Основного Закону він має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Тобто, у цій статті закріплено ієрархію джерел права. Визначальне значення серед джерел права відводиться Конституції України. Також варто зауважити, що відповідно до ст. 64 Основного Закону конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Теоретична можливість обмеження прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану передбачена в ч. 2 цієї статті. Проте прямо зазначено, що право, яке міститься в ст. 55 Конституції України, не може бути обмежено навіть за таких умов [6]. Отже, розуміння у статтях 36–37 КК України поняття «суспільно небезпечне посягання» виключно як «суспільно небезпечний напад» не відповідало б Основному Закону нашої держави, що є абсолютно неприпустимим.

Посягання може бути вчинене особою і із застосуванням фізичної сили (наприклад, спроба задушити жертву), і з використанням зброї, інших знарядь, предметів, механізмів, тварин тощо.

У ст. 112 КК України законодавцем не роз'яснено, які саме дії розуміються під посяганням на життя державного чи громадського діяча, але абсолютно справедливо, що в кримінально-правовій літературі не виникає сумніву, що тут йдеться також як і в ст.ст. 348, 348-1, 379, 400, 443 КК України про вбивство і замах на вбивство [7, с. 275; 8, с. 56]. Слід зазначити, що в судовій практиці за цією статтею КК України суспільно небезпечні дії правильно оцінюються, зокрема, як замах на вбивство. Так, ОСОБА\_8 була засуджена за замах на вбивство народного депутата України шляхом надсилання пакунка з тротилом і її дії були оцінені за ст. 112 КК України [9].

Склад такого злочину є одночасно і матеріальним, і формальним. Як закінчене таке посягання кваліфікується не лише тоді, коли настали наслідки у вигляді смерті, а й коли виконана дія, спрямована на позбавлення життя потерпілого, – відбувся замах на вбивство відповідної особи [10, с. 139].

«Посягання на життя» є однією із легальних дефініцій кримінально-правових понять. Видається, що таку дефініцію можна віднести

до такого виду, як «описові (казуїстичні) визначення, які розкривають зміст поняття шляхом перелічення його частин або ознак. Різновидом описових (казуїстичних) дефініцій є перелікові (екстенсійні) визначення. Переліки можуть бути вичерпними (закритими) та невичерпними (відкритими)» [11, с. 134].

У назві ст. 181 КК України йдеться про посягання на здоров'я людей, а в диспозиції цієї статті – про заподіяння шкоди здоров'ю людей. Проте не зовсім зрозуміло заподіяння якої саме шкоди здоров'ю людей охоплюється цим складом злочину. В єдиному державному реєстрі судових рішень вироків стосовно зазначеної статті не виявлено. О. О. Дудоров вважає, що поняттям заподіяння шкоди здоров'ю людей у цьому разі охоплюються заподіяння і смерті, і тілесних ушкоджень різної тяжкості [3, с. 533].

На думку М. І. Мельника, поняття заподіяння шкоди здоров'ю людей у цьому складі охоплює заподіяння тілесних ушкоджень, фізичне виснаження організму, психічний розлад та інші небезпечні для здоров'я наслідки [7, с. 491].

З позиції П. П. Андрушка, заподіяння шкоди здоров'ю людей, яке охоплюється складом злочину, передбаченого ст. 181 КК України, може виявитися у побоях, заподіянні легких тілесних ушкоджень, психічних розладах [12, с. 505].

Насамперед потрібно зазначити, що склад злочину, який передбачений у ст. 181 КК України, є умисним, а відтак потрібно враховувати суспільно небезпечні наслідки, які заподіюються саме за наявності цієї форми вини. Загальновизнано, що формальним класифікатором визначення ступеня суспільної небезпеки злочинів є санкції відповідних статей Особливої частини КК України. Безперечно, що суспільно небезпечні наслідки, які є ознакою менш небезпечного чи однакового за ступенем суспільної небезпеки злочину, мають охоплюватися цим складом злочину і не потребувати додаткової кваліфікації. Максимальний вид і розмір можливого покарання за вчинення умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження є аналогічним до того, яке наявне в розглядуваному складі злочину. Очевидно, що вказаний вид тілесного ушкодження і менш суспільно небезпечні наслідки мають охоплюватися цим складом злочину.

На нашу думку, виправданим є використання поняття «посягання» у назві ст. 110 КК України, оскільки тут воно розуміється як діяння. У змісті означеної статті уточнюється, що відповідне діяння може бути тільки у формі дії.

**Висновки.** Незважаючи на те, що поняття «посягання» є наскрізним, воно не однаково тлумачиться нашим законодавцем, докт-

риною та правозастосовною практикою, що є неприпустимим, адже повинно мати однаковий зміст.

Навряд чи доцільним є застосування цього поняття у всіх розглядуваних випадках у Кримінальному кодексі України.

1. Навроцький В. О. Наскрізнi кримінально-правові поняття / В. О. Навроцький // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 13–14 жовтня 2011 р.); редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 73–77.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

3. Дудоров О. О. Кримінальне право: навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К.: Вайт, 2014. – 944 с.

4. Про судову практику у справах про необхідну оборону: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.scourt.gov.ua](http://www.scourt.gov.ua)

5. Сидоров Б. В. Уголовно-правовые гарантии правомерного социально-полезного поведения / Б. В. Сидоров. – Казань, 1992. – 149 с.

6. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та доп. – К.: Юрична думка, 2012. – 1316 с.

8. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / А. С. Беніцький, В. П. Бодаєвський, Г. Є. Болдарь та ін.; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Пишменського. – Луганськ: Елтон-2, 2012. – Т. 1. – 780 с.

9. Справа № 404/5044/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.reyestr.court.gov.ua/Review/34652936](http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34652936).

10. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В. О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

11. Загиней З. Кримінально-правова герменевтика: монографія / З. Загиней. – К.: Видавничий дім «АртЕк», 2015. – 380 с.

12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 2-е вид., переробл. та доп. – К.: Дакор, 2008. – 1428 с.

### **Максимович Р. Л. О понятти «посягательство» в Уголовном кодексе Украины**

*Рассмотрено такое сквозное уголовно-правовое понятие, как посягательство. Проанализировано особенности регламентации данного вопроса по действующему Уголовному кодексу Украины.*

*Исследовано содержание и значение этого понятия в Уголовном кодексе и уголовно-правовой литературе. Исследовано содержание рассматриваемого понятия в постановлении Пленума Верховного Суда Украины.*

*Показано позицию судебной практики в контексте понимания этого определения. Приведено соотношение понятий «посягательство», «преступление» и «общественно опасное деяние».*

**Ключевые слова:** Уголовный кодекс Украины, посягательство, сквозное уголовно-правовое понятие.

### **Maksymovych R. L. The notion «encroachment» in the criminal code of Ukraine**

*The article is dedicated to the ascertaining of such a pass-through criminal-legal notion as encroachment. The peculiarities of regulation of this question according to the valid criminal code of Ukraine are analyzed. The essence and meaning of this notion is researched in the Criminal code of Ukraine and criminal-legal literature.*

*It is argued that sometimes this notion has various criminal-legal. It is proved that underlying notion must have single meaning. This notion is once used in the General part of the Criminal code of Ukraine. On the other hand it is used almost in twenty articles of Special part of the Criminal code of Ukraine. The essence of the notion «encroachment» is clarified in the valid Criminal code of Ukraine only one time. «Encroachment to life» is one of the definitions of criminal-legal notions.*

*The underlying criminal-legal notion contains a reference to the action as the characteristic of the objective side of the body of crime and simultaneously to the social dangerous consequences. In some cases this notion contains a reference to the purpose of corresponding social dangerous action, and that is why it is the characteristic of the subjective side of the body of crime. The notion «encroachment» sometimes has the same meaning as a «crime» or «social dangerous action». But this notion doesn't have the meaning as a crime in the articles 36–37 of the Criminal code of Ukraine.*

*The underlying notion, which is used in the articles 112, 181, 348, 348-1, 379, 400, 443 of the Criminal code of Ukraine has narrower content, than in other cases, because includes only harm to life or health. The highest judicial body in the system of general jurisdiction interpreted the notion, «encroachment» in its resolution.*

*There are various points of view concerning also single bodies of the crimes. Judicial practice is usually similar. There is no judicial practice concerning body of the crime foreseen in the article 181 of the Criminal code of Ukraine.*

*The notion «encroachment» is analysed according to the Constitution of Ukraine. There are different types of encroachment according to the valid Criminal code of Ukraine.*

**Key words:** Criminal code, encroachment, pass-through criminal-legal notion.

*Стаття надійшла 11 березня 2016 р.*

## КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЛАТВІЇ, ЛИТВИ ТА ЕСТОНІЇ

*Проаналізовано законодавчу регламентацію кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення в кримінальному законодавстві держав Прибалтики (Латвії, Литви та Естонії). Визначено способи вчинення цього злочину. Встановлено відмінність у суб'єктах злочину «невиконання судового рішення». Вказано на відмінність у віці, з якого настає кримінальна відповідальність. Констатовано відсутність кваліфікуючих ознак в аналізованому складі злочину.*

**Ключові слова:** *Кримінальний кодекс України, судове рішення, вирок, постанова, кримінальне законодавство зарубіжних держав.*

**Постановка проблеми.** Інтеграційні процеси в Україні зумовили актуалізацію питання про вдосконалення вітчизняного законодавства та адаптацію до європейського законодавства, зокрема і кримінального законодавства. Ефективна подальша співпраця України та Європейського Союзу (далі ЄС) можлива лише за умови врахування особливостей і тенденцій розвитку кримінального права ЄС, що неможливо без ретельного порівняльно-правового дослідження. Порівняння кримінального законодавства держав-членів Європейського Союзу щодо невиконання судового рішення дає нам змогу побачити, по-перше, самобутність законодавства кожної з країн, по-друге, відповідність його основним стандартам у галузі обов'язковості виконання судового рішення, викладених у Конституції Європейського Союзу, по-третє, дає нам можливість урахувати позитивний досвід держав Європейського Союзу для вдосконалення національного законодавства.

**Стан дослідження.** Значний внесок у дослідження питання кримінального законодавства держав Європейського Союзу зробили такі вітчизняні науковці: Ю. В. Баулін, А. М. Бойко, В. К. Гришук, Н. О. Гуророва, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, Б. О. Кирись, О. М. Костенко, О. М. Лемешко, М. І. Мельник, В. О. Меркулова, В. А. Мисливий, В. О. Навроцький, О. В. Наден, В. І. Осадчий, Ю. А. Пономаренко, Г. О. Усатий та ін.

Аналізу окремих інститутів кримінального законодавства інших держав присвячені кандидатські дисертації І. В. Красницького (2005)



та Д. І. Крупко (2005). Порівняльний аналіз чинного кримінального законодавства України та більшості держав континентальної Європи здійснено у монографії М. І. Хавронюка [1].

Дещо більшу увагу приділено порівняльним дослідженням у галузі кримінального права в Російській Федерації. Порівняльно-правове дослідження кримінального законодавства здійснено у працях А. Е. Жалинського, М. А. Ігнатова, Н. Ф. Кузнєцової, Н. С. Крилової, А. В. Серебреникової, О. О. Малиновського, І. Д. Козочкіна, В. І. Зубкової та інших.

**Метою** статті є аналіз законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за невиконання судового рішення в кримінальному законодавстві держав-членів Європейського Союзу (Латвії, Литви та Естонії).

**Виклад основних положень.** Компаративістика в галузі кримінального права була й є одним із пріоритетних напрямів у порівняльному правознавстві.

Одним із завдань, які нині необхідно виконати українським компаративістам, є порівняльне дослідження українського законодавства на предмет його несуперечності актам міжнародних організацій, членом яких є або збирається стати Україна [2, с. 281]. Це положення засвідчує нагальну потребу національної науки кримінального права прагматично досліджувати кримінальне законодавство зарубіжних держав, насамперед із метою узгодження політики держави щодо запобігання інтернаціональній злочинності, що входить до завдань Кримінального кодексу України (ч. 2 ст. 1) (далі КК України). Прагматичним у цьому є підхід адаптування іноземного законодавства до національного з метою побачити вплив на розвиток національного законодавства позитивного зарубіжного досвіду, насамперед тих країн, національні правопорядки яких є найбільш сумісними з правовою системою України.

Розглядаючи досвід кримінально-правової охорони суспільних відносин у сфері виконання судових рішень в Україні та країнах Прибалтики, можна встановити низку спільних і відмінних ознак.

Нами було проаналізовано актуальні редакції кримінальних кодексів Латвії, Литви та Естонії.

Доцільно зауважити, що в більшості вказаних держав закріплено схожу систему відповідних заборонних норм, котра охоплює злочини, об'єктами яких є суспільні відносини у сфері правосуддя та юрисдикції.

Усі проаналізовані кодекси передбачають главу, що об'єднує злочини, які посягають на суспільні відносини у сфері функціонування судової влади та забезпечення виконання судових актів.

Так, у ст. 296 «Невиконання вироку або рішення суду» Кримінального кодексу Латвії, що міститься в XXIII главі «Злочинні діяння проти юрисдикції», встановлено кримінальну відповідальність за умисне невиконання чи перешкоджання виконанню вироку або рішення суду [3].

У статті 245 Кримінального кодексу Литви, що міститься в XXXIV главі «Злочини та проступки проти правосуддя», передбачено кримінальну відповідальність за «невиконання судового рішення, не пов'язаного з покаранням» [4].

Схожу норму відображено в ст. 176-2 Кримінального кодексу Естонії, що міститься в IX главі «Злочини проти правосуддя». В цій статті передбачено кримінальну відповідальність за умисне невиконання зверненого до виконання вироку або рішення суду, за відсутністю ознак злочинів, передбачених статтями 121 (ухилення від сплати аліментів дітям), 122 (ухилення від сплати аліментів батькам), 166-2 (порушення заборони на здійснення підприємницької діяльності чи заборони працювати за певною спеціальністю чи займати певну посаду) і 176-1 (ухилення від відбування покарання у виді позбавлення волі) чинного кодексу [5].

Проте вивчення диспозицій цих статей дає змогу виявити деякі особливості в їхньому змісті. Насамперед йдеться про різне трактування предмета вказаного злочину. Так, предметом злочину є: в КК Естонії «звернений до виконання вирок або рішення суду», в КК Латвії «вирок або рішення суду», в КК Литви «рішення суду, що не пов'язане з покаранням». На нашу думку, в цьому питанні доцільнішою є позиція КК України, оскільки вона поєднує більшість видів виконавчих документів і національних, і міжнародних судів (судові рішення, вирок, ухвала, постанова, а також рішення Європейського суду з прав людини).

Що стосується об'єктивної сторони розглядуваного злочину, то вона зазвичай виражається в невиконанні чи в перешкоджанні виконанню судового рішення, що набрало чинності (КК Литви та КК Латвії). Тільки естонський законодавець обмежує об'єктивну сторону цього злочину, зводячи її лише до невиконання вироку чи рішення суду. Вважаємо, що з цим навряд чи можна погодитись, оскільки найчастіше діяння, що спрямовані на перешкоджання виконанню судового рішення, завдають не меншої, а навіть більшої шкоди охоронюваним суспільним відносинам. Часто вони свідчать про корупційні зв'язки посадових осіб.

Чітко виражений уніфікований підхід простежується і під час опису суб'єктивної сторони аналізованого злочину. Вона характеризується умисною формою вини.

Щодо суб'єкта цього злочину, то слід зазначити, що кримінальне законодавство держав Прибалтики передбачає відповідальність за невиконання судового рішення тільки загального суб'єкта. Натомість кримінальне законодавство досліджуваних держав установлює різний вік настання кримінальної відповідальності для загального суб'єкта: за КК Латвії – 14 років; за КК Литви – 16 років; за КК Естонії – 15 років [6, с. 96–98].

Доцільно зазначити відсутність кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак невиконання судового рішення в кримінальному законодавстві досліджуваних держав.

У всіх кримінальних законах прибалтійських республік прослідковується закріплення різних видів і розмірів покарання за вчинення цього злочину. Так, у ст. 296 КК Латвії санкція передбачає лише грошовий штраф у сумі до шестидесяти мінімальних місячних заробітних плат. У статті 245 КК Литви передбачено покарання у виді громадських робіт, або штрафу, або обмеження волі, або арешту. Своєю чергою, у ст. 176-2 КК Естонії закріплено покарання у виді грошового штрафу, або арешту, або позбавлення волі на строк до п'яти років.

**Висновки.** Слід зазначити, що кримінальне законодавство Латвії, Литви та Естонії про відповідальність за невиконання вироку суду, рішення суду або іншого судового акта є схожим (із характерними кожній правовій школі відмінностями) за кримінальним законодавством України.

Об'єктом посягання за цим видом злочину є суспільні відносини у сфері правосуддя та юрисдикції. Предметом невиконання судового рішення за законодавством проаналізованих держав є вирок суду або судові рішення. Об'єктивна сторона злочину виражена і в дії, і в бездіяльності. Суб'єкт злочину – загальний. Суб'єктивна сторона цього злочину виражена лише в умисній формі вини. На відміну від аналогічної статті, що передбачена в КК України, ці норми не містять кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак. Відповідно до кримінального законодавства Латвії, Литви та Естонії за невиконання судового рішення передбачені покарання у виді громадських робіт, або штрафу, або позбавлення волі, або обмеження волі, або арешту. На нашу думку, невиконання рішення будь-якого суду є протиправним і суспільно небезпечним діянням, за вчинення якого має настати кримінальна відповідальність одного виду в межах однієї санкції кримінального закону.

---

1. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М. І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

2. Альманах кримінального права: збірник статей / відповід. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. – К.: Правова єдність, 2009. – Вип. 1. – 424 с.

3. Кримінальний кодекс Латвійської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424&subID=100106935,100106942#text>

4. Кримінальний кодекс Литовської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107738,100107772#text>

5. Кримінальний кодекс Естонської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://law.vl.ru/comments/show\\_article.php?art\\_id=458&sec\\_id=61&law\\_id=12&law\\_name=%CC%E5%E6%E4%F3%ED%E0%F0%EE%4%ED%FB%E5+%EE%F2%ED%EE%F8%E5&sec\\_name=%D3%E3%EE%EB%EE%E2%ED%FB%E5+%EA%EE%E4%E5%EA%F1%FB+%art\\_name=%D3%E3%EE%EB%EE%E2%ED%FB%E9+%EA%EE%E4%E5%EA&page=46](http://law.vl.ru/comments/show_article.php?art_id=458&sec_id=61&law_id=12&law_name=%CC%E5%E6%E4%F3%ED%E0%F0%EE%4%ED%FB%E5+%EE%F2%ED%EE%F8%E5&sec_name=%D3%E3%EE%EB%EE%E2%ED%FB%E5+%EA%EE%E4%E5%EA%F1%FB+%art_name=%D3%E3%EE%EB%EE%E2%ED%FB%E9+%EA%EE%E4%E5%EA&page=46)

6. Зубкова В. И. Уголовное законодательство европейских стран: сравнительно-правовое исследование: монографія / В. И. Зубкова. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 328 с.

**Налутцишин В. В. Уголовная ответственность за невыполнение судебного решения за законодательством Латвии, Литвы и Эстонии**

*Проанализировано законодательную регламентацию уголовной ответственности за неисполнение судебного решения в уголовном законодательстве стран Прибалтики (Латвии, Литвы и Эстонии).*

*Определено способы совершения этого преступления. Установлено различие в субъектах преступления «невыполнение судебного решения». Указано на различие в возрасте, с которого наступает уголовная ответственность. Констатировано отсутствие квалифицирующих признаков в рассматриваемом составе преступления.*

**Ключевые слова:** Уголовный кодекс Украины, судебное решение, приговор, постановление, уголовное законодательство зарубежных стран.

**Nalutsyshyn V. V. Criminal liability for failure of a judgment under the legislation of Latvia, Lithuania and Estonia**

*This article examines the legislative regulation of criminal responsibility for non-execution of court decisions in criminal law in the Baltic States (Latvia, Lithuania and Estonia).*

*The state of research of this question is outlined. Legal analysis of the offences under the legislation of each country is conducted. In particular, a detailed analysis of the object, objective side, subject and subjective aspect of «non-execution of court decisions» is carried out.*

*It is noted that the rule which provides for liability for the offence is placed in different chapters of the Criminal Codes of the countries analysed: in the Criminal Code of Latvia the offence is outlined in the Chapter XXIII «Criminal offences against jurisdiction», in the Criminal Code of Lithuania this rule is placed in the Chapter XXXIV «Crimes and misdemeanours against justice», in Estonia it is stipulated in the Chapter IX «Offences against justice».*

*The ways of committing this crime are defined, that is non-execution of the sentence or court decision; obstruction of the execution of the sentence or court decision. By corpus delicti, this crime contains formal components. The subjective aspect of the offence «non-execution of court decisions» is defined.*

*Differences in the subjects of the offence «non-execution of court decisions» are revealed. The difference in the age of criminal liability is mentioned. Under the criminal code of Latvia, criminal liability starts from 14 years, in Lithuania from 16 years, in Estonia from 15 years. Absence of qualifying signs in the analyzed corpus delicti is recognized.*

*Features of components of the crime «non-execution of court decisions» relevant to the improvement of the criminal law of Ukraine are found out. Due to above reasons, the study of the current legislation of foreign states for future application of the positive achievements of their legislators in the current Criminal Code of Ukraine seems appropriate.*

**Key words:** *criminal Code, the court decision, sentence, decree, the criminal law of foreign countries.*

*Стаття надійшла 11 березня 2016 р.*

УДК 343.35

**О. Ф. Пасска**

## **ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПРИДБАННЯ, ЗБУТ АБО ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ НЕГЛАСНОГО ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЗА КК УКРАЇНИ**

*Проаналізовано окремі проблемні аспекти кримінальної відповідальності за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації за Кримінальним кодексом України. Розглянуто дискусійні питання щодо визначення елементів цього складу злочину та окремих їх ознак.*

*Акцентовано на відсутності чітких критеріїв відмежування спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації від будь-яких інших засобів отримання та фіксації інформації, обіг яких законодавством України не обмежується. Здійснено спробу вдосконалення чинного кримінального законодавства в частині регламентації відповідальності за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації.*

**Ключові слова:** *кримінальна відповідальність, склад злочину, елементи складу злочину, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації.*

**Постановка проблеми.** Встановлення кримінальної відповідальності за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації стало закономірною спробою забезпечити захист інтересів особи, суспільства, держави від злочинних посягань у сферах забезпечення права особи на недоторканність приватного життя, таємниці листування, телефонних розмов тощо. Під час криміналізації цього діяння законодавець очевидно керувався тим, що використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації значно полегшує вчинення посягання у вказаних сферах. Однак аналіз судової практики, позиції окремих науковців дають підстави для висновку, що положення ст. 359 КК України є недосконалими. Крім того, навіть ґрунтовний аналіз елементів складу цього злочину не дає чіткого уявлення про розмежування злочинного та незлочинного поведіння з такими засобами, що не сприяє реалізації завдань кримінального законодавства.

З огляду на зазначене доцільно здійснити аналіз проблем кримінально-правової регламентації відповідальності за незаконне поведіння зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації та визначити доцільність (недоцільність) наявності цієї норми у КК України загалом.

**Стан дослідження.** Серед українських науковців, які присвятили свої праці питанням кримінальної відповідальності за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, можна виокремити: П. П. Андрушка, П. С. Берзіна, В. Я. Бондаренка, В. І. Вольного, В. О. Гацелюка, Б. Є. Драп'ятого, О. О. Дудорова, М. І. Мельника, Є. О. Письменського, М. І. Хавронюка та ін.

Вклад зазначених та інших науковців, які порушували це питання, звісно є вагомим, однак, як свідчить правозастосовна практика, проблеми щодо визначення критеріїв віднесення того чи іншого технічного засобу до категорії спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації є актуальними. Крім того, слід наголосити, що досі немає ґрунтовного, комплексного дослідження з цієї проблематики в Україні, а тому окремі проблемні питання кримінальної відповідальності за незаконне поведіння зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації залишилися поза увагою.

**Метою** статті є аналіз на основі наукових публікацій та судової практики окремих проблем кримінальної відповідальності за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації за КК України та визначення можливих шляхів їхнього вирішення.

**Виклад основних положень.** Сучасні тенденції розвитку науки і техніки істотно впливають на всі сфери життєдіяльності суспільства. Технічні засоби, зокрема фіксації інформації, без перебільшення є одними із важливих рушійних сил розвитку людства. Однак їхнє застосування подекуди може спричиняти (створювати загрозу спричинення) шкоду інтересам держави, суспільства, окремим фізичним чи юридичним особам. З огляду на це належне законодавче забезпечення порядку використання технічних засобів, а особливо спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (далі – СТЗНОІ), є доволі актуальним завданням.

Як зазначає з цього приводу В. І. Вольний, сучасний період історії характеризується стрімким розвитком науки і техніки, створенням нових електронних пристроїв, функціональні можливості яких стають дедалі ширшими, а розміри – компактнішими. Інтеграція цих пристроїв в усі сфери суспільного життя є настільки масовим явищем, що зумовлює необхідність постійного оновлення нормативної бази, яка встановлює відповідальність за незаконне використання спецтехніки [1].

Запровадження кримінальної відповідальності за незаконне поводження з СТЗНОІ стало логічною спробою законодавця врегулювати важливу сферу, пов'язану з обігом цих засобів. Однак положення ст. 359 КК України, зважаючи на численні зміни її редакції, викликають радше розчарування, ніж схвалення.

Відповідно, аналіз чинного кримінального законодавства дає підґрунтя для визначення таких проблемних аспектів регламентації відповідальності за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації:

1. Перша, як видається, вагома проблема полягає у тому, що серед науковців нашої держави немає єдності щодо визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом XV Особливої частини КК України загалом, а також основного безпосереднього об'єкта незаконного поводження з СТЗНОІ зокрема. Теоретичні напрацювання українських дослідників засвідчують певні розбіжності у визначенні тієї сфери суспільних відносин, на яку безпосередньо спрямований цей злочин.

Так, беручи до уваги позиції науковців, можна виокремити щонайменше два підходи до визначення тієї сфери суспільних відносин, на яку посягають злочини цього розділу, зокрема й злочин, передбачений ст. 359: 1) традиційний – злочин, передбачений ст. 359 КК України, посягає на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян [2, с. 30–31; 3, с. 528–529; 4, с. 6];

2) альтернативний – особа за незаконного поводження з спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації посягає на суспільні відносини у сфері (порядку) управління [5, с. 639; 6, с. 136; 7, с. 398; 8, с. 51–52].

Немає єдності й у визначенні безпосереднього об'єкта злочину, передбаченого ст. 359 КК України. Так, на думку одних дослідників, цей злочин безпосередньо спрямований на авторитет органів державної влади в частині дотримання встановленого законодавством порядку обігу та використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації [9, с. 354, 10, с. 358]. Інші науковці вказують на те, що саме встановлений порядок використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, який забезпечує авторитет органів державної влади, слід вважати безпосереднім об'єктом цього злочину [11, с. 1029]. Також деякі вчені здійснюють спробу визначити безпосередній об'єкт цього злочину через призму суспільних відносин у сфері управління [12, с. 36–37].

З огляду на зазначене варто наголосити, що визначення чи авторитету органів влади, чи сфери управління об'єктом незаконного поводження зі СТЗНОІ видається щонайменше сумнівним. По-перше, самі собою СТЗНОІ не спричиняють шкоди жодним суспільним відносинам. По-друге, використовуючи ці засоби, особа має на меті отримати відповідну інформацію (конфіденційну, інсайдерську, банківську, державну таємницю тощо), а отже спричиняє шкоду чи створює загрозу її спричинення саме у сфері захисту відповідного виду інформації і лише у цьому разі слід констатувати про доцільність кримінально-правового реагування. По-третє, кримінально-правовий захист такої інформації передбачений в окремих нормах КК України, а СТЗНОІ у цьому разі можуть бути радше засобами чи знаряддями вчинення цих злочинів.

2. Неабиякі проблеми для правозастосувача викликає визначення предмета злочину, передбаченого ст. 359 КК України. По-перше, законодавець із незрозумілих причин у назві статті предмет цього злочину визначив значно ширше. У назві цієї статті зазначено про незаконне поводження із спеціальними технічними засобами отримання інформації, до яких вочевидь можна віднести будь-який технічний пристрій, призначений для одержання та фіксації інформації (фотоапарат, диктофон тощо). Натомість диспозиція ст. 359 КК України оперує поняттям СТЗНОІ. По-друге, визначення поняття СТЗНОІ, які містяться в окремих нормативно-правових актах, не дають чіткого уявлення щодо відмежування цих засобів від будь-яких інших технічних засобів отримання інформації [13; 14]. По-третє, перелік СТЗНОІ, передбаче-



ний у додатку до пункту 1 Наказу від 09.07.2001 року № 176/278 «Про взаємодію Служби безпеки України та органів державної податкової служби України з профілактики, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, інших правопорушень у сфері розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації та торгівлі ними», та критерії їх визначення не дають змоги однозначно стверджувати про належність того чи іншого пристрою до категорії СТЗНОІ. По-четверте, відсутність чітких критеріїв у цьому разі призвела до суттєвих розбіжностей у поглядах науковців щодо предмета цього злочину. Так, окремі науковці під СТЗНОІ пропонують розуміти програмний або апаратний прилад, який створений або призначений виключно для перехоплення, обробки та аналізу інформації [15, с. 4]. Інші під СТЗНОІ пропонують розуміти технічні засоби, які призначені, розроблені, пристосовані чи запрограмовані для негласного отримання інформації [16, с. 295], або ж спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації слід вважати такі пристрої, обладнання, апаратуру тощо, які були спеціально пристосовані (сконструйовані) для негласного отримання інформації [17, с. 47].

Окрім того, Б. Є. Драп'ятій зауважує на ще один аспект цієї проблеми. Зокрема він зазначає, що відсутність у законодавстві чіткого поняття СТЗНОІ, розмитість їх ознак і закритість Методики віднесення об'єктів до спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації дає підстави констатувати факт, що сьогодні в Україні громадяни не лише не знають, але й не можуть знати, чи нестимуть вони кримінальну відповідальність за свої діяння, а відповідно і передбачити наслідки своїх діянь, відмежувати правомірну поведінку від неправної. А відтак порушуються конституційні принципи рівності та справедливості [20, с. 59].

3. Зазначені проблеми, своєю чергою, призводять до ще однієї. Фактично долю особи, що затримується за підозрою у вчиненні злочину, передбаченого ст. 359 КК України, вирішує експерт Служби безпеки України, який, керуючись «розмитими» критеріями, визначає приналежність того чи іншого технічного пристрою до категорії СТЗНОІ. У цьому разі правоохоронні органи можуть, принаймні законодавчо це не обмежено, тлумачити це поняття надто широко, що не сприяє реалізації завдань КК України. Крім того, слід зауважити ще й на те, що негласно збирати інформацію (конфіденційну, таємну тощо) можливо й будь-якими іншими технічними засобами отримання та фіксації інформації, які, керуючись тими ж критеріями, експерт спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації

не визнає. На думку деяких науковців, ця прогалина призводить до того, що часто особу притягують до кримінальної відповідальності тільки за те, що вона придбала (збула) побутовий пристрій, який згодом визначається СТЗНОІ за наслідками експертного дослідження, однак зовнішній вигляд якого разом із відкритою інформацією про пристрій не дає підстав особі вважати його таким [18, с. 96].

4. Оскільки законодавець передбачив можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за вчинення окремих суспільно небезпечних діянь із підстав, передбачених ст. 96-3 КК України, видається не доволі обгрунтованою відмова від застосування цих заходів за вчинення уповноваженою особою в інтересах юридичної особи злочину, передбаченого ст. 359 КК України. Звісно така позиція потребує ґрунтового та комплексного аналізу всіх можливих аспектів, однак очевидно, що вона має право на існування.

5. Проблемним аспектом регламентації кримінальної відповідальності за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації також є суб'єктивна сторона цього злочину. Оскільки цей злочин належить до злочинів із формальним складом, то особа повинна усвідомлювати насамперед суспільну небезпечність свого діяння, зокрема усвідомлювати, що вона збуває, придбаває чи використовує саме СТЗНОІ. Відповідно, у кожному випадку необхідно встановити, що особа розуміла, які саме засоби вона придбала, збула чи використовувала. В протилежному випадку відсутність суб'єктивної сторони свідчить про відсутність у дія особи складу цього злочину.

Зважаючи на відсутність чітких критеріїв розмежування СТЗНОІ від будь-яких інших технічних засобів, а також те, що загальна методика віднесення об'єктів до СТЗНОІ, розроблена для Українського науково-дослідного інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, має обмежений доступ, не доволі зрозуміло на підставі чого громадяни повинні робити висновок про характер конкретного технічного засобу.

Така ситуація створює неабиякі проблеми під час доведення вини особи, яка вчинила діяння, передбачені ст. 359 КК України.

Окрім того, як видається, законодавець необгрунтовано відмовився від конкретизації у цій статті спеціальної мети. Зміст ст. 359 КК України дає підстави для висновку, що незаконне придбання, збут або використання СТЗНОІ може бути вчинено з будь-якою метою. Однак у цьому разі не складно уявити ситуацію, за якої особа придбала той чи інший технічний засіб фіксації інформації з метою, наприклад,

документування злочинних дій іншої особи, чи для власного використання в побуті. В таких випадках віднайти в діях особи необхідний і достатній рівень суспільної безпеки є доволі складним завданням. Звісно, для таких ситуацій завжди можна застосувати положення ч. 2 ст. 11 КК України, однак судова практика промовисто свідчить про те, що судові та правоохоронні органи мало переймаються тим, для чого особа придбала, збула чи використовувала такий засіб.

Очевидно, що суспільна безпека дій, передбачених ст. 359 КК України, полягає не стільки у вчиненні цих дій, скільки у їхньому подальшому використанні – негласному отриманні інформації. Хоча й у цьому випадку не завжди можна стверджувати про достатній рівень суспільної безпеки, адже у разі негласного отримання інформації з метою фіксації протиправних дій інших осіб таке діяння видається радше суспільно корисним, аніж суспільно небезпечним.

6. Судова практика з цієї категорії справ відображає неприйнятність, а подекуди і безглуздість, цієї ситуації. Так, наприклад, вироком Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 10.06.2011 року особу засуджено до покарання у виді штрафу за збут «GSM няні», яку згідно з висновком проведеної експертизи визнано СТЗНОІ [19]. Аналіз судової практики засвідчує, що здебільшого особи притягувались до відповідальності за придбання чи збут авторучок чи брелоків із вбудованою фото-, відеокамерою, які експерти визнали СТЗНОІ.

Відповідальності особи підлягають у більшості вироків саме за придбання чи збут таких засобів і лише в поодиноких випадках за використання.

Також необхідно зауважити, що в жодному із вироків суд не вважає потрібним наводити додаткові аргументи приналежності технічного засобу до категорії СТЗНОІ, а єдиним і беззаперечним доказом для такого висновку є лише висновок експерта.

Окрім того, необхідно зазначити, що суд із цієї категорії справ признавав покарання лише у виді штрафу, або ж взагалі звільняв особу від відбування покарання, застосовуючи положення ст. 75 КК України. Така ситуація дає право на припущення, що ст. 359 КК України виконує функцію не стільки охорони суспільних відносин від злочинних посягань, скільки наповнення статистики правоохоронних та судових органів.

**Висновки.** Аналіз складу незаконного придбання, збуту або використання СТЗНОІ, теоретичних напрацювань науковців, і, особливо, судової практики дає підстави зробити невтішний висновок. На жаль, положення ст. 359 КК України не виконують ті завдання, які повинна

виконувати будь-яка кримінально-правова норма, а, як зазначалося, радше стали виключно інструментом для наповнення статистики.

У статті здійснено спробу розглянути лише найочевидніші проблеми криміналізації незаконного придбання, збуту або використання СТЗНОІ, що, своєю чергою, зумовлює потребу в проведенні ґрунтовніших досліджень у цьому напрямі.

Однак і поверхневий огляд проблем кримінальної відповідальності за незаконне поводження зі спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації дає право на заключення, що спосіб вирішення цієї проблеми, як видається, простий – виключити ст. 359 з Кримінального кодексу України.

---

1. Возьний В. І. Генеза законодавства про відповідальність у сфері спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації / В. І. Возьний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer30/975.pdf>

2. Залялова І. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / І. М. Залялова // Донецький юридичний ін-т Луганського державного ун-ту внутрішніх справ. – Донецьк, 2006. – 183 с.

3. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: учебник / под ред. заслуженного деятеля науки и техники Украины, доктора юридических наук, профессора Е. Л. Стрельцова. – Х.: Одиссей, 2002. – 672 с.

4. Тимошенко Н. О. Наукові підходи до визначення родового об'єкту злочинів, передбачених у розділі XV Особливої частини Кримінального кодексу України / Н. О. Тимошенко // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 12 (3). – С. 1–7.

5. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та ін.; за ред. П. С. Матишевського та інших. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.

6. Поленов Г. Ф. Ответственность за преступления против порядка управления / Г. Ф. Поленов. – М.: Юрид. лит., 1966. – 136 с.

7. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К.: Атіка, 2001. – 432 с.

8. Соловійова А. М. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. М. Соловійова // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 216 с.

9. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, С. О. Письменського. – Луганськ: Елтон-2, 2012. – Т. 2. – 780 с.

10. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташиш, І. О. Зінченко та ін.; за ред. профе-

сорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2001. – 494 с.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., перероб. та допов. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.

12. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності / В. І. Осадчий: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 // Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004. – 469 с.

13. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю: Наказ Служби безпеки України від 12 серпня 2005 року № 440 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05/print1414494494558707>

14. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації та Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов: Наказ Служби безпеки України від 31 січня 2011 року № 35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0225-11>

15. Бегишев И. Р. Уголовно-правовая характеристика специальных технических средств, предназначенных для негласного получения информации / И. Р. Бегишев // Следователь. – 2010. – № 5. – С. 2–4.

16. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Ю. В. Грачева и др.; отв. ред. проф. А. И. Рарог. – Изд. 7-е, перераб. и доп. – М.: Проспект, 2011. – 820 с.

17. Допілка В. О. Контрабанда спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації / В. О. Допілка // Митна справа. – 2012. – № 2 (80). – С. 45–49.

18. Драп'ятий Б. Є. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації за законодавством країн СНД / Б. Є. Драп'ятий // Наше право. – 2014. – № 1. – С. 96–101.

19. Вирок Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 10.06.2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/23959099>

20. Драп'ятий Б. Є. Використання принципу правової визначеності як достатня та необхідна умова для вдосконалення предмету злочину, передбаченого статтею 359 Кримінального кодексу України / Б. Є. Драп'ятий // Європейські перспективи. – 2013. – № 8. – С. 56–60.

**Пасака А. Ф. Отдельные проблемные аспекты уголовной ответственности за незаконное приобретение, сбыт или использование специальных технических средств негласного получения информации за УК Украины**

*Проанализированы отдельные проблемные аспекты уголовной ответственности за незаконное приобретение, сбыт или использование специаль-*

ных технических средств негласного получения информации за Уголовным кодексом Украины.

Рассмотрены дискуссионные вопросы определения элементов этого преступления и отдельных их признаков. Акцентировано на отсутствии четких критериев ограничения специальных технических средств негласного получения информации от иных средств получения и фиксации информации, оборот которых законодательством Украины не ограничивается.

Осуществлена попытка усовершенствования действующего уголовно-го законодательства в части регламентации ответственности за незаконное обращение со специальными техническими средствами негласного получения информации.

**Ключевые слова:** уголовная ответственность, состав преступления, элементы состава преступления, специальные технические средства негласного получения информации.

**Pasyeka O. F. Some problematic aspects of criminal responsibility for illegal buying, selling and using special technical means for private getting of information due to the Criminal Code of Ukraine**

*Some problematic aspects of criminal responsibility for illegal buying, selling and using special techniques for private getting of information due to the Criminal Code of Ukraine are analyzed.*

*The discussion problems concerning defining the elements of this corpus delicti and some of their features are examined. It is stated that the authority of state bodies, local authorities or associations of citizens as the scope of management cannot be recognized as a direct object of a crime under the Art. 359 of the Criminal Code of Ukraine.*

*The attention is focused on the lack of clear criteria for delimitation of special technical means for private getting of information from any other means of obtaining and recording information whose circulation is not restricted by the laws of Ukraine.*

*The position on expediency of application criminal and legal means to judicial persons for their unlawful manners with special technical means for private getting of information is argued.*

*The attention is paid to the problems connected with proving the fact of a person's being guilty while his unlawful manners with special technical means for private getting of information; also is grounded a position on the necessity of taking into consideration the reason of the crime committed when qualifying the deeds of a guilty person, in particular, their further usage for private getting of information.*

*The attempt is made to improve the effective criminal legislation in a part concerning the regulation of responsibility for unlawful manners with special technical means for private getting of information.*

**Key words:** criminal responsibility, corpus delicti, corpus delicti elements, special technical means for private getting of information.

*Стаття надійшла 11 березня 2016 р.*

## МЕХАНІЗМ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ НА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

*З'ясовано механізм кримінально-правового реагування на вчинення злочину. Проаналізовано заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до особи у разі вчинення нею злочину. Досліджено співвідношення «інших заходів кримінально-правового характеру» із формами реалізації кримінальної відповідальності. Встановлено, що кримінально-правове реагування на вчинений злочин може виражатися і у формі притягнення винного до кримінальної відповідальності, і у формі звільнення його від такої відповідальності.*

**Ключові слова:** кримінальна відповідальність, заходи кримінально-правового характеру, покарання.

**Постановка проблеми.** Якщо розглянути кримінальний закон, то в ст. 1 зазначено, що Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, та які покарання застосовуються до осіб, що їх учинили. Із цього можна зробити висновок, що за вчинення злочину неминуче настає покарання.

Однак у ч. 3 ст. 3 КК України вказано, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. З огляду на це очевидно, що кримінальне право має інші, крім покарання, заходи кримінально-правового впливу. Зокрема відповідно до ч. 1 ст. 97 КК України неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. В цих випадках суд застосовує до нього примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК України. Як видається, дихотомія «злочин – покарання» похитнулася. Про це свідчить також законодавчі зміни в КК України, якими було введено нову категорію «інші заходи кримінально-правового характеру». А у ч. 2 ст. 373 Кримінального процесуального кодексу України вказано, що якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і призначає покарання, звільняє від

покарання чи від його відбування у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, або застосує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність.

**Стан дослідження.** У теорії кримінального права встановлення переліку можливих видів реакції суспільства на вчинення злочину досліджували Ю. В. Баулін, А. А. Березовський, С. М. Вечерова, Н. О. Гурторова, К. П. Задоя, А. А. Музика, О. В. Козаченко, М. І. Панов, Ю. А. Пономаренко, М. І. Хавронюк, Г. З. Яремко та ін.

Дослідження в сфері кримінально-правового впливу зводились до розкриття поняття кримінальної відповідальності та її форм, «інших кримінально-правових наслідків», «інших заходів кримінально-правового характеру».

**Мета.** Відповідно до цього вважаємо доцільним проаналізувати механізм кримінально-правового реагування на вчинення злочину, встановити, які ж заходи кримінально-правового впливу застосовуються до особи у разі вчинення нею злочину.

**Виклад основних положень.** У сучасному тлумачному словнику української мови механізм визначається як внутрішня будова, система чогось або сукупність станів, процесів, із яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [1].

Відповідно до цього, можна зазначити, що механізм кримінально-правового впливу складається із системи заходів, які застосовуються до особи у разі вчинення нею злочину. Зауважимо, що кримінальне право поширює свою дію не тільки на осіб, які вчинили злочин, але й які вчинили суспільно небезпечні посягання, що не є злочином (діяння неосудних осіб; осіб, які не досягнули віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність тощо), а також і на юридичних осіб. Окрім того, кримінальне право регулює поведінку правослухняних громадян, дає їм певні права (на необхідну оборону, на заподіяння шкоди в умовах уявної оборони, крайньої необхідності, виправданого ризику тощо).

З огляду на предмет запропонованого наукового дослідження далі буде розглянуто механізм кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин.

Відповідно до абзацу 1 п. 2 Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року № 1-15/99 (справа про депутатську недоторканність) зазначено, що особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин, є кримінальна відповідальність.

Це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в результаті, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила



злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду [11].

Своєю чергою, у КК України часто йдеться про кримінальну відповідальність (наприклад, ст. 2 називається «Підстава кримінальної відповідальності», розділ II – «Закон про кримінальну відповідальність», розділ IX – «Звільнення від кримінальної відповідальності»). Водночас у КК України не розкрито поняття кримінальної відповідальності.

У науці кримінального права спостерігається чимало позицій щодо поняття кримінальної відповідальності. Однак, як зазначає В. К. Гришук, крізь розмаїття поглядів учених-криміналістів проглядається однаковість, подібність або переважність позицій у частині методологічних підходів до аналізу сутнісних ознак поняття феномена негативної (ретроспективної) кримінально-правової відповідальності людини. Першим є те, що кримінально-правова відповідальність людини розглядається як вид юридичної відповідальності. Друге – що розуміння поняття кримінально-правової відповідальності людини пов'язують з її кримінально-протиправною, суспільно небезпечною, свідомою, вольовою поведінкою; це закономірний наслідок учинення нею злочину. Третім – що оцінка цієї поведінки людини як правослухняної чи кримінально-протиправної здійснюється компетентними органами держави. Четвертим – що наслідком оцінки поведінки людини як кримінально-протиправної є застосування компетентними органами держави заходів впливу, передбачених чинним законодавством. П'ятим – що суттю застосованих заходів впливу до винної особи є певні негативні наслідки у виді позбавлень чи обмежень або позбавлень і обмежень особистого майнового чи іншого характеру. Шостим – що кримінально-правову відповідальність людини слід розглядати у зв'язку з кримінальними правовідносинами [5, с. 61]. Тобто, кримінальна відповідальність визначається як форма реалізації охоронних кримінально-правових відносин, яка охоплює державний осуд злочину та особи, яка його вчинила, що за загальним правилом поєднується із здійсненням стосовно такої особи державного примусу у вигляді застосування заходів кримінально-правового впливу [12, с. 139].

Отже, кримінальна відповідальність особи, яка вчинила злочин, об'єктивно втілюється у тих чи інших кримінально-правових заходах впливу, що обираються судом. Ці заходи в їх різних виявах становлять форми реалізації кримінальної відповідальності. Формами реалізації кримінальної відповідальності є порядок втілення у регульовані суспільних відносин кримінально-правового впливу як реакції держави на вчинений злочин, що виявляється у державному засудженні конкрет-

ної особи, визнаної винною у вчиненні конкретного суспільно небезпечного діяння, а також у передбачених КК України обмеженнях особистого, майнового або іншого характеру, чітко визначених обвинувальним вироком суду [8, с. 252].

Практично всі вчені визнають, що формами кримінальної відповідальності є: 1) кримінальна відповідальність, що не пов'язана з призначенням винному покарання; 2) кримінальна відповідальність, що пов'язана з відбуванням призначеного покарання; 3) кримінальна відповідальність, що пов'язана з призначенням покарання, але без його реального відбування [2; 10, с. 70–71; 12, с. 142–144]. Ці форми мають певне законодавче підґрунтя.

Так, перша форма полягає в осуді особи, яка вчинила злочин, без призначення їй покарання. Зокрема у КК України передбачені випадки, коли суд не призначає винному покарання: втрата особою, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, суспільної небезпеки внаслідок бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці (ч. 4 ст. 74 КК України); закінчення визнаних у ст. 49 КК України строків давності (ч. 5 ст. 74 КК України); вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості неповнолітнім, до якого з урахуванням його щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки застосовуються примусові заходи виховного характеру, а не покарання (ст. 105 КК України).

Друга форма реалізації кримінальної відповідальності полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання та його реальним відбуванням. У цьому разі до змісту кримінальної відповідальності належать два її заходи: покарання та судимість.

Третя форма реалізації кримінальної відповідальності полягає в засудженні особи з призначенням їй покарання, від реального відбування якого вона звільняється. Маються на увазі такі ситуації: звільнення від відбування покарання з випробуванням, зокрема неповнолітніх, вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст.ст. 75–79, 104 КК України); звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст.ст. 80, 106 КК України) тощо.

Отже, можна зробити висновок, що особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності. Своєю чергою, кримінальна відповідальність реалізується в: 1) осуді без призначення покарання; 2) осуді із призначенням покарання.

Покарання у поєднанні з осудом і судимістю може мати такі види: 1) призначення покарання і його реальне відбування; 2) призначення покарання і звільнення від його відбування.

Значимо, що у вказаному Рішенні Конституційного Суду України також зауважено, що кримінальна відповідальність може мати не лише форму покарання. Тут простежується те, що кримінальна відповідальність не обов'язково означає покарання.

Можливе застосування інших заходів кримінально-правового характеру. Як зазначає Г. З. Яремко, йдеться про новий кримінально-правовий баланс: «Злочин – заходи кримінально-правового характеру» [14, с. 91].

В юридичній літературі немає єдиного підходу щодо визначення поняття заходів кримінально-правового характеру. На думку Є. М. Вечерової, під ними необхідно розуміти передбачені КК України (Загальною і Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що містить усі ознаки складу злочину [4, с. 126]. О. В. Козаченко під заходами кримінально-правового характеру пропонує розуміти передбачені кримінальним законом (Загальною й Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння з метою реалізації і цілей кримінальної відповідальності та покарання, і з метою відновлення порушеного права, надання медичної допомоги, перевиховування [7, с. 242].

А. М. Ященко пропонує під заходами кримінального характеру розуміти засоби впливу, які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значущих для людини прав і свобод або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи, навіть взагалі, з її не притягненням до такої відповідальності, і спрямовані на досягнення соціально корисних цілей [15, с. 777].

Отже, в узагальненому виді заходи кримінально-правового характеру можна визначити як передбачені КК України заходи, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин чи суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Зокрема Г. З. Яремко в результаті дослідження положень Загальної частини КК зробила висновок, що систему заходів кримінально-правового характеру утворюють: 1) призначення покарання; 2) призначення покарання із звільнення від його відбування; 3) відбування призначеного покарання із звільнення від подальшого його відбування; 4) відбування призначеного покарання із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким; 5) судимість; 6) призначення примусових заходів медичного характеру поряд із покаранням (до особи, яка

вчинила злочин у стані обмеженої осудності (ч. 2 ст. 20, п. 2 ст. 93) або вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання (ч. 3 ст. 19, п. 3 ст. 93)); 7) призначення примусового лікування поряд із покаранням (ст. 96); 8) застосування спеціальної конфіскації (ст. 96-1); 9) застосування примусових заходів виховного характеру у порядку звільнення від покарання неповнолітнього, який вчинив злочин (ст. 105) [14]. Зазначені кримінально-правові заходи згадуються у контексті розкриття змісту кримінальної відповідальності, тобто є реалізацією кримінальної відповідальності.

Загалом слід підкреслити, що у теорії кримінального права встановлення переліку заходів кримінально-правового характеру, зокрема тих, до яких додається прикметник «інші», зміщується у площину можливого співвіднесення цих заходів із формами реалізації кримінальної відповідальності. Так, Ю. А. Пономаренко зазначає, що не є кримінальною відповідальністю окремі заходи впливу на особу, яка вчинила злочин, що хоч і передбачаються кримінальним законодавством, проте не полягають в обмеженні її прав чи свобод [10, с. 66]. Зауважене стосується низки заходів, окремі з яких належать до так званих «інших заходів кримінально-правового характеру».

Зокрема науковець вказує, що здебільшого з описаних у ст. 96-2 КК України випадків спеціальна конфіскація застосовуватиметься до майна, на яке у його володільця право власності не виникає, то й обмежувати його під час її застосування не доводиться. У зв'язку з викладеним спеціальну конфіскацію не можна вважати кримінальною відповідальністю [10, с. 66–67]. Ю. А. Пономаренко також зазначає, що не за вчинення злочину застосовується й спеціальна конфіскація у тих виняткових випадках, коли вона стосується майна, стосовно якого в особи існує право власності. Йдеться, зокрема, про випадки, передбачені п. 2 ч. 1 ст. 96-1 КК України (законно надбане майно, що призначалося (використовувалося) для схилення особи до вчинення злочину, фінансування або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення) та п. 4 тієї ж статті (засоби чи знаряддя вчинення злочину, які не вилучені з цивільного обороту) [10, с. 67]. В цьому випадку спеціальна конфіскація є «заходом безпеки», який переважно застосовують до особи для запобігання вчиненню нею нових злочинів [9, с. 63–67].

К. П. Задоя вважає, що примусове лікування є «реакцією» держави не на порушення особою норм кримінального права, а на стан її здоров'я. Відтак цей правовий захід із загальнотеоретичного погляду також (як і примусові заходи виховного та медичного характеру та

спеціальну конфіскацію) слід вважати «заходом захисту», а не заходом юридичної відповідальності [6, с. 46].

Загалом у літературі поширеною є позиція, що підставою застосування примусових заходів медичного характеру є не вчинення злочину, а необхідність лікування наявного в особи психічного захворювання. Сутність примусових заходів виховного характеру свідчить про те, що застосовуються вони у зв'язку із необхідністю усунення прогалин у вихованні неповнолітнього, а не за вчинення ним злочину [10, с. 67]. Можна погодитись із тим, що ці заходи не передбачені для відплати за вчинений злочин. Так, сутністю примусових заходів медичного характеру та примусового лікування є не покарання, а певне обмеження особистої свободи з метою лікування особи. Примусові заходи виховного характеру також не передбачені для відплати за вчинене. Вони застосовуються для виправлення та виховання неповнолітніх злочинців. Однак їхнє застосування пов'язане з вчиненням саме злочину. Так, підставою застосування примусових заходів медичного характеру є вчинення злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК (ч. 2 ст. 20, ст. 93 КК України). Примусове лікування застосовується до особи, яка вчинила злочини та має хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (ст. 96 КК України). Спеціальна конфіскація – у випадку вчинення злочину чи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК (ст. 96-1 КК України).

Отже, буквальне тлумачення кримінального закону дає змогу зробити висновок, що фактичною підставою застосування цих заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили злочин, є вчинення злочину. І цей факт свідчить про правомірність «вмонтування» норм про інші кримінально-правові наслідки до кримінального права [3, с. 242]. Використання словосполучення «караність та інші кримінально-правові наслідки» відображає змішану природу деяких інститутів кримінально-правового регулювання, що зумовлюється потребою у відповідній реакції соціуму на суспільно небезпечні діяння шляхом «запозичення» для цього окремих заходів і важелів, характерних феноменам інших сфер суспільного життя (медицини, психіатрії, педагогіки, психології, інших галузей права тощо) [3, с. 229].

Принагідно доцільно зауважити, що формою реагування держави на вчинення злочину є також звільнення від кримінальної відповідальності. Так, відповідно до ч. 1 ст. 44 КК України особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом. Йдеться про загальні (ст.ст. 45–49, 97

КК України) і спеціальні (ч. 2 ст. 111, ч. 4 ст. 212 КК України тощо) випадки звільнення. Звільнення від кримінальної відповідальності може бути визначено як відмова держави від засудження особи, яка вчинила злочин і від застосування щодо останньої примусу у вигляді покарання та інших заходів кримінально-правового характеру.

У літературі звільнення від кримінальної відповідальності визначається заохочувальним заходом кримінально-правового впливу. Як зазначає М. І. Хавронюк, заохочувальними заходами кримінально-правового впливу є такі, що спонукають особу до поведінки, яка дає змогу вирішити кримінально-правовий конфлікт без державного примусу, «з найменшими втратами» для особи та інших суб'єктів відповідних правовідносин [13, с. 6–7].

Загальними цілями звільнення від кримінальної відповідальності вважаються виправлення особи, загальна та спеціальна превенція, відновлення порушеного права та відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем.

**Висновки.** Отже, механізм кримінально-правового реагування на вчинений злочин може виражатися і у формі притягнення винного до кримінальної відповідальності, і у формі звільнення його від такої відповідальності (наприклад, ст.ст. 45–47 КК України, ч. 1 ст. 97 КК України). В межах кожного різновиду кримінально-правового впливу функціонує система заходів, які, будучи способами існування та вияву змісту останнього, забезпечують гнучкість реагування на суспільно небезпечно посягання.

Кримінальна відповідальність є заходом кримінально-правового впливу на фізичну особу, яка вчинила злочин, і процесуально передбачає наявність обвинувального вироку, який набрав чинності. Водночас до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, необов'язково застосовується покарання.

Можливе також звільнення від покарання чи подальшого його відбування, або ж застосування інших заходів кримінально-правового характеру разом чи окремо від покарання. До інших заходів кримінально-правового впливу, що можуть застосовуватися до фізичних осіб, які вчинили злочин, належать примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, примусові заходи виховного характеру.

Отож, нині є всі підстави стверджувати, що Кримінальний кодекс України є правовою основою для кримінально-правового реагування з боку держави на вчинення злочинів. Реагування на вчинення злочинів здійснюється шляхом застосування встановлених КК України кримінально-правових заходів. Ці заходи за своєю суттю

та функціональним призначенням є різними, але всі вони пов'язані із учиненням злочину.

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/>

2. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю. В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.

3. Борисов В. І. Інші кримінально-правові наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння / В. І. Борисов, В. С. Батиргареева // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 228–251.

4. Вечерова Є. М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види / Є. М. Вечерова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. – 2011. – № 2. – С. 124–126.

5. Грищук В. К. Поняття, види, підстави і форми реалізації кримінальної відповідальності / В. К. Грищук // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 50–65.

6. Задоя К. П. Правова природа заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб / К. П. Задоя // Право і громадянське суспільство. – 2014. – № 4. – С. 42–53.

7. Козаченко О. В. Теоретичне визначення поняття та меж застосування кримінально-правових заходів / О. В. Козаченко // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 238–242.

8. Митрофанов І. І. Загальна частина кримінального права України: навч. посібник / І. І. Митрофанов; Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. – Одеса: Фенікс, 2015. – 576 с.

9. Пономаренко Ю. А. Заходи безпеки за кримінальним правом України / Ю. А. Пономаренко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 9. – С. 63–67.

10. Пономаренко Ю. А. Форми реалізації кримінальної відповідальності за кримінальним законодавством України / Ю. А. Пономаренко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право». – 2013. – Вип. 20. – С. 65–72.

11. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 року № 1-15/99 (справа про депутатську недоторканність) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

12. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

13. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? (частина 1) / М. І. Хавронюк // Юридичний вісник України. – 2013. – № 21 (934). – С. 6–7.

14. Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру / Г. З. Яремко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 7. – № 4 (25). – С. 89–92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau\\_2014\\_7\\_4\\_15.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chaau_2014_7_4_15.pdf).

15. Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність / А. М. Ященко // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 775–783 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP\\_index.htm\\_2013\\_3\\_127.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf)

**Устрицкая Н. И. Механизм уголовно-правового реагирования на совершение преступления**

*Выяснен механизм уголовно-правового реагирования на совершение преступления. Проанализированы меры уголовно-правового характера, применяемые к лицу в случае совершения им преступления. Исследовано соотношение «иных мер уголовно-правового характера» с формами реализации уголовной ответственности. Установлено, что уголовно-правовое реагирование на совершенное преступление может выражаться и в форме привлечения виновного к уголовной ответственности, и в форме освобождения его от такой ответственности.*

**Ключевые слова:** уголовная ответственность, меры уголовно-правового характера, наказания.

**Ustrytska N. I. Mechanism of Criminal Law Responses to the Crime**

*The mechanism of criminal law responses to a committed crime has been established. The measures of the criminal law nature administered to a person, who has committed a crime, have been analyzed. The relationship of «other measures of criminal law nature» with other forms of realization of criminal responsibility has been investigated.*

*In particular, it has been established, that the mechanism of the criminal law response to a committed crime can be expressed both in the form of bringing a guilty person to criminal responsibility and in the form of relief of such a responsibility (e. g., Article 45 of the Criminal Code of Ukraine, Article 46 of the Criminal Code of Ukraine, Article 47 of the Criminal Code Ukraine, Part I Article 97 of the Criminal Code of Ukraine). Within every kind of criminal law influence, there is a system of measures, which, as means of existence and manifestation of the content of the latter, provide for flexibility to respond to a socially dangerous encroachment.*

*Criminal responsibility is a measure of criminal law influence upon an individual, who has committed a crime, and in the procedural aspect provides for the presence of the conviction, which came into force. At the same time, a punishment is not necessarily always administered on a person convicted of a crime. Release from a punishment or from a further execution of punishment, or the use of other measures of the criminal law nature, together or separately from punishment, are also possible. Other criminal law measures of influence that can be administered to persons, who have committed crimes, include compulsory medical measures, compulsory medical treatment, special confiscation, and forced educational measures.*

**Key words:** criminal responsibility, measures of criminal law, punishment.

Стаття надійшла 14 березня 2016 р.



## ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНА СТАТТЕЮ 368<sup>2</sup> КК УКРАЇНИ

*Досліджено об'єктивну сторону складу незаконного збагачення шляхом аналізу характерних особливостей її ознак. На підставі вивчення практики застосування норми про незаконне збагачення висвітлено окремі проблемні питання, що пов'язані із формулюванням суспільно небезпечного діяння, означеного в диспозиції ст. 368<sup>2</sup> КК України. В результаті проведеного дослідження зроблено відповідні висновки та сформувано пропозиції щодо вдосконалення об'єктивної сторони складу незаконного збагачення, які можуть мати теоретичне та практичне значення у подальшому вивченні цієї проблематики та у правозастосуванні.*

**Ключові слова:** об'єктивна сторона складу злочину, суспільно небезпечне діяння, набуття, передача, переадресація, спосіб учинення злочину.

**Постановка проблеми.** Аналіз практики застосування ст. 368<sup>2</sup> КК України та вивчення наукової літератури свідчать про певні складнощі щодо реалізації кримінальної відповідальності за вказаний злочин. Це зокрема пов'язано із особливостями формулювання об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 368<sup>2</sup> КК України, оскільки саме ця ознака відіграє значну роль у його кваліфікації.

**Стан дослідження.** Окремі проблемні питання складу злочину, передбаченого ст. 368<sup>2</sup> КК України, розглядалися такими вченими, як Л. П. Брич, Д. О. Гарбазей, О. І. Гузоватий, О. П. Деніга, О. О. Дудоров, О. О. Книженко, В. М. Киричко, М. В. Кочеров, В. Н. Кубальський, Д. Г. Михайленко, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, О. Ю. Шостко. Але, незважаючи на те, що їхні праці мають чимале наукове значення, ще залишається багато не вирішених питань стосовно визначення змісту ознак цього складу злочину, зокрема й об'єктивної сторони, яка в результаті останніх законодавчих змін у ст. 368<sup>2</sup> КК України (редакція статті від 12.02.2015 р.) досі ґрунтовно не досліджувалася у кримінально-правовій літературі.

**Метою** статті є дослідження об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 368<sup>2</sup> КК України, шляхом аналізу змісту окремих її ознак для вирішення теоретичних та практичних проблем, які можуть виникнути у правозастосуванні.

**Виклад основних положень.** У теорії кримінального права під об'єктивною стороною складу злочину розуміють сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, що характери-

зують зовнішній вияв суспільно небезпечного діяння, яке посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання [1, с. 101].

Установлення ознак об'єктивної сторони дає змогу з'ясувати наявність складу злочину в діях особи, правильно кваліфікувати вчинене, розмежувати це злочинне діяння від інших злочинів.

Прикметно, що формулювання об'єктивної сторони складу незаконного збагачення викликає численні запитання, в результаті чого досліджувана стаття часто застосовується на практиці\*.

Під час дослідження складу незаконного збагачення особливо необхідно зауважити на зміст суспільно небезпечного діяння та форми, в яких це діяння може виражатися. Зміст суспільно небезпечного діяння та форми значною мірою виражаються формулюванням диспозиції статті кримінального закону, яка передбачає відповідальність за це посягання. Так, конструкція ст. 368<sup>2</sup> КК України у чинній редакції прямо називає форми незаконного збагачення, а саме: «набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність предмета злочину», а також «передача нею предмета злочину будь-якій іншій особі». Для з'ясування того, в чому полягає суспільно небезпечне діяння, в яких формах воно може виражатися, насамперед необхідно з'ясувати значення термінів, використаних у законі для його позначення.

Під набуттям (за знач. набути, набувати) зазвичай розуміють ставати власником чого-небудь, діставати, наживати, здобувати щонебудь [2]. Законною підставою набуття активів у власність є настання певного юридичного факту або їх сукупності. Як зазначає О. І. Гузоватий (аналізуючи статтю у редакції Закону від 14.10.2014 р. № 1698-VII), моментом закінчення злочину, передбаченого ст. 368<sup>2</sup> КК України, є набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність майна. Тобто, незаконне збагачення, у формі «набуття» у власність майна, буде закінченим

---

\* Проаналізовано судові вироки за «незаконне збагачення» чиновників, винесені протягом останніх п'яти років і розміщені в Єдиному реєстрі судових рішень. Результати – невтішні. Чиновники успішно уникають адекватних покарань за отримання великих хабарів. Із двох десятків чоловік, спійманих на великих подачках, строк відбувають лише двоє. 2015 року нові вироки взагалі не виносилися. Частково це відбулося через помилки, допущені законодавцем (навмисна або випадкова), коли одна з найважливіших корупційних статей (ст. 368-2 КК України) не працювала декілька місяців: з жовтня 2014 року до кінця зими 2015-го року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/ukrain/251929/>.

лише з моменту дотримання особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, низки вимог, визначених нормативно-правовими актами щодо оформлення права власності на майно [3].

Не надання доказів щодо законності підстав набуття предмета злочину у власність вказує на те, що він є незаконним, а тому можна презюмувати, що набутий у результаті вчинення корупційних зловживань. Зокрема у кримінально-правовій літературі існує позиція, що незаконне збагачення – це наслідок (результат) учинення інших злочинів [4].

У диспозиції досліджуваної статті законодавець не називає способи незаконного збагачення. Це означає, що незаконне збагачення може бути вчинено будь-яким способом. Різноманітність способів учинення злочину, передбаченого ст. 368<sup>2</sup> КК України, обумовлено постійною появою у реальному житті нових способів корупційного збагачення, що не дає змоги обмежитися вичерпним переліком конкретних способів.

Зокрема у теорії кримінального права існує вчення з приводу існування складних злочинів, які вчиняються за допомогою інших злочинів-способів [5, с. 161]. Відповідно, незаконне збагачення можна віднести до таких злочинів.

Зважаючи на зазначене, видається доцільним виокремити найтипівіші способи (способи-злочини) незаконного збагачення. Визначаючи перелік таких способів, слід врахувати їх поширеність у сфері службової діяльності, складність доказування та інші обставини.

Так, одним із найочевидніших способів незаконного збагачення є одержання неправомірної вигоди. Як зазначається у роз'ясненнях для законодавчих органів щодо реалізації Конвенції ООН проти корупції, стаття про незаконне збагачення призначена усунути складнощі, з якими стикається прокуратура, у зв'язку з необхідністю доказування факту вимагання або прийняття хабарів публічною службовою особою, у разі, коли масштаби її збагачення не співрозмірні з її офіційними доходами [6]. Відомо, що злочин, передбачений ст. 368 КК України, характеризується високим рівнем латентності, був і залишається складним у процесуальному доказуванні. Не затриманих «на гарячому» осіб практично не можливо притягнути до кримінальної відповідальності за хабарництво. Відповідно, ця проблема може бути подолана шляхом застосування ст. 368<sup>2</sup> КК України.

Іншими можливими способами незаконного збагачення є привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191), легалізація доходів, одержаних

злочинним шляхом, пов'язана із зловживанням владою або службовим становищем (сукупність ст.ст. 209 та 364), нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлення бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210), порушення встановлених законодавством вимог та обмежень для відповідної категорії осіб, а також інші корупційні зловживання, які призвели до набуття активів у власність.

Однак слід зазначити, що вказані типові способи незаконного збагачення охоплюються ознаками окремих складів злочинів, передбачених КК України. В цьому разі, ці ознаки (суспільно небезпечне діяння та спосіб учинення злочину) є приналежністю різних елементів одного складу злочину, але з об'єктивних причин у різних складах, позначають одне і те саме явище реальної дійсності. Наявність таких ознак є передумовою визнання зазначених складів злочинів та складу незаконного збагачення, такими, що передбачені конкуруючими нормами (конкуренція статей, які передбачають загальну та спеціальну норму).

Відповідно, стаття про незаконне збагачення повинна застосовуватися тоді, коли суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом злочину, не охоплюється ознаками іншого корупційного зловживання, або факт учинення такого діяння не доведений, а рівень життя особи не відповідає її офіційним, щорічнодекларованим доходам\*. Тобто, стаття про незаконне збагачення повинна застосовуватися у тому разі, коли будь-яка інша стаття про корупційне збагачення не застосовується, а у діяннях особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, наявні ознаки незаконного збагачення, яке, можна презюмувати, було вчинено у спосіб корупційного зловживання.

Як справедливо зазначає В. Н. Кубальський, установлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у вигляді спеціальної статті фактично є останнім елементом контролюючого характеру

---

\* Екс-глава ДАІ збагачувався коштом благодійних фондів. – 27 жовтня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ukr.lb.ua/news/2015/10/27/319397\\_eksglava\\_dai\\_zbagachuvavsya\\_koshtom.html](http://ukr.lb.ua/news/2015/10/27/319397_eksglava_dai_zbagachuvavsya_koshtom.html); НАБУ почало розслідування з приводу придбання дорогої нерухомості військовим прокурором АТО. – 6 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/nabu-pochala-rozsliduvannja-z-privodu-privdbannja-dorogoji-neruhomosti-vijskovim-prokurorom-ato-89983.html>; МВС викликає Ляшка свідком у справі незаконного збагачення екс-міністра Шевченка. – 7 серпня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/ukraine/07aug2015/svidok.html>.

в механізмі кримінально-правової протидії корупції, який спрямований на забезпечення невідворотності відповідальності за всі злочинні форми корупційного (незаконного) збагачення [7].

Альтернативною формою незаконного збагачення є передача особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів будь-якій іншій особі. Поняття «передача» як одна із форм незаконного збагачення не є новим, достатньо проаналізованим у кримінально-правовій літературі, в межах досліджуваного складу злочину, але питання про його зміст досі залишається дискусійним. Під поняттям «передача» (за знач. передавати, передати) у словнику української мови розуміють віддавати, подавати, вручати кому-небудь те, що тримають у руках або беруть у руки; віддавати щонебудь своє, від себе в чиєсь відання, володіння; робити господарем кого-небудь іншого [2]. Відповідно до примітки 3 до ст. 368<sup>2</sup> КК України під передачею активів слід розуміти укладення будь-яких правочинів, на підставі яких виникає право власності або право користування на активи, а також надання іншій особі грошових коштів чи іншого майна для укладення таких правочинів.

Із буквального розуміння ч. 1 ст. 368<sup>2</sup> КК України випливає, що передача активів здійснюється особою, яка вже набула такі активи у власність і передає їх будь-якій іншій особі. У кримінально-правовій літературі з приводу розуміння поняття «передача» як однієї з форм учинення незаконного збагачення існують різні позиції вчених.

Зокрема Л. П. Брич зазначає, що під час передачі службовою особою неправомірної вигоди своїм родичам (аналіз статті у редакції від 07.04.2011 р.) така вигода повинна «пройти через руки» суб'єкта злочину. Далі науковець зауважує, що не матиме місця передача предмета незаконного збагачення у випадках, коли: неправомірну вигоду безпосередньо надано (вручено) близьким родичам службової особи з відома останньої або службова особа прямо переадресувала (скерувала) ще не одержану нею неправомірну вигоду своїм близьким родичам, а також, коли службова особа була поінформована про передачу неправомірної вигоди близьким родичам і не вжила заходів до її негайного повернення [8, с. 1080]. М. В. Кочеров під передачею неправомірної вигоди розуміє одержання службовою особою неправомірної вигоди, і подальше її надання своїм близьким родичам [9]. О. П. Денєга зазначає, що така активна злочинна дія, як «передача» має так званий наслідковий (вторинний) характер щодо дії у формі «набуття» (первинної, початкової). Без останньої неможлива поява першої. Надаючи кримінально-правову оцінку суспільно небезпечному діянню, яке містить об'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого

ст. 368<sup>2</sup> КК України, у кожному випадку його вчинення слід встановити, що особа діяла у формі набуття у власність активів [10, с. 114]. Далі автор зазначає, що метою долучення третіх осіб до процесів передавання прав на активи у значному розмірі може бути або приховування факту одержання в розпорядження таких активів, або приховування інших злочинних діянь, їх наслідків [10, с. 118]. Зокрема передбачена ст. 368<sup>2</sup> КК України передача активів іншій особі може мати на меті приховати від державних органів або громадськості факт незаконного набуття активів особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а тому, як вказує О. О. Дудоров, за наявності підстав така дія потребує додаткової кваліфікації за ст. 209 КК України [11, с. 67].

В. М. Киричко, В. Я. Тацій підтримують дещо іншу позицію і під передачею предмета аналізованого складу злочину пропонують розуміти такі дії службової особи, якими вона змінює адресата фактичного надання предмета злочину, тобто, коли особа, безпосередньо не одержуючи такий предмет, одразу передає його третій особі [12, с. 824]. З приводу цього О. П. Денєга зазначає, що відсутність правового зв'язку суб'єкта злочину з предметом злочину, що передував його передачі, здатна значно ускладнити процес доказування її участі у переданні активів [10, с. 118–119].

Усі зазначені позиції вчених безумовно заслуговують уваги, однак є та, з якою не можна погодитися. Це, зокрема висловлена В. М. Киричком та В. Я. Тацієм позиція щодо розуміння поняття «передача» як суспільно небезпечного діяння у складі незаконного збагачення. Очевидно, що автори ототожнюють зміст цього поняття із змістом терміна «переадресація».

Однак слід зазначити, що в поняття «переадресувати» вкладаєно дещо інше смислове значення. Своєю чергою, під поняттям «переадресувати» розуміють – змінювати спрямованість дії на кого-небудь іншого. Тобто, в цьому разі йдеться про зміну спрямування дії щодо набуття активів у власність з особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, на будь-яку іншу особу. Тобто, «де-факто» первинним набувачем активів у власність є інша особа. Отже, це діяння слід називати переадресацією, а не передачею. Слід зазначити, що неточне описання ознак об'єктивної сторони може призвести до невиправданого звуження меж кримінальної відповідальності [13, с. 59–65].

Отже, здійснення диференціації суспільно небезпечного діяння у складі незаконного збагачення дасть змогу точніше врахувати особливості злочинної поведінки у сфері набуття активів у власність.

Зокрема необхідність проведення такої диференціації обумовлена потребою встановлення правового зв'язку між суспільно небезпечним діянням та суб'єктом злочину. Так, незаконне збагачення, вчинене у формі «переадресації», буде доказане, якщо предмет злочину набутий будь-якою іншою особою з відома особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

А також із метою запобігання незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення близькі особи або особи, які спільно проживають з особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, повинні повідомляти про наявні у них активи, або набуття ними активів у власність упродовж періоду службової діяльності особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Для того, щоб факт поінформованості службової особи мав доказове значення, такий факт може бути нотаріально посвідчений. Із приводу цього пропонується внести зміни у регулятивне законодавство, а саме доповнити положення «Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22.02.2012 р. п. 3 Глави 6 розділу II положенням про «посвідчення факту інформованості особи щодо вчинення правочину близькою особою, на підставі якого виникає право власності на активи». В цьому разі йдеться про нотаріальне посвідчення факту інформованості державного службовця про вчинення правочину щодо набуття близькою особою права власності на активи.

Проаналізувавши поняття «передача» та «переадресація», необхідно зазначити, що це два поняття, які позначають різні за значенням дії, які не можна ототожнювати. На підставі цього доцільно внести зміни у диспозицію ст. 368<sup>2</sup> КК України в частині формулювання діяння, і викласти його так: «Набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача та/або переадресація нею таких активів будь-якій іншій особі». А також доповнити примітку до ст. 368<sup>2</sup> КК України п. 5, в якому зазначити, що: «Під переадресацією активів у цій статті розуміється зміна адресата реального набуття активів у власність з особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, без її особистого набуття, на будь-яку іншу особу».

Такі факультативні ознаки об'єктивної сторони, як суспільно небезпечні наслідки, місце, час, спосіб, обстановка невказані у диспозиції ст. 368<sup>2</sup> КК України і відповідно на кримінально-правову кваліфікацію передбаченого нею злочину не впливають. Однак слід погоди-

тись із О. П. Денегою, що такими ознаками, не слід нехтувати, оскільки завдяки їм реалізується принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності, а також основні засади кримінального провадження [10, с. 116]. Важливе значення для кримінально-правової кваліфікації за незаконне збагачення має обстановка вчинення цього злочину\*.

**Висновки.** Отже, з огляду на зазначене можна констатувати, що формулювання об'єктивної сторони складу незаконного збагачення не є повним, вичерпним і певною мірою не відповідає суті досліджуваної статті. Тому на підставі зазначеного запропоновано конкретні пропозиції щодо вдосконалення змісту суспільно небезпечного діяння, означеного у диспозиції ст. 368<sup>2</sup> КК України, які можуть мати теоретичне та практичне значення у подальшому вирішенні цієї проблеми.

1. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – 5-те вид., переробл. та допов. – К.: Атіка, 2009. – 408 с.

2. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/nabuvaty>.

3. Гузоватий О. І. Кримінально-правова характеристика об'єктивної сторони незаконного збагачення в контексті нових антикорупційних законів / О. І. Гузоватий // Журнал східноєвропейського права. – 2015. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/02/guzovatiy\\_12.pdf](http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/02/guzovatiy_12.pdf).

4. Гузоватий О. І. Реалізація вимог статті 20 Конвенції ООН проти корупції «Незаконне збагачення» у кримінальному законодавстві деяких європейських країн / О. І. Гузоватий // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/Nvdduvs\\_2012\\_3\\_74.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvdduvs_2012_3_74.pdf)

5. Велиев И. В. Об объективной стороне преступления: монография / И. В. Велиев. – М.: Московский университет МВД России; ЮРКОМПНИ, 2009. – 272 с.

6. Руководство для законодательных органов по осуществлению Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции (второе исправленное и дополненное издание). – Нью-Йорк: ООН, 2012. – 283 с. [Электрон-

\* Детальніше про це: Ясінь І. М. Обстановка, як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 368<sup>2</sup> КК України / І. М. Ясінь // Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: тези доповідей та повідомлень учасників IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 15 квітня 2016 р.).



ний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/LegislativeGuide/UNCAC\\_Legislative\\_Guide\\_R.pdf](https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/LegislativeGuide/UNCAC_Legislative_Guide_R.pdf).

7. Кубальський В. Н. Незаконне збагачення: аналіз новели кримінального законодавства / В. Н. Кубальський // Юридичний вісник України. – 2013. – № 3 (28) [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/Npnau\\_2013\\_3\\_30.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npnau_2013_3_30.pdf).

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.

9. Кочеров М. В. Кримінально-правова характеристика змісту діяння в основному складі незаконного збагачення (ч. 1 ст. 368<sup>2</sup> КК України) / М. В. Кочеров // Митна справа. – 2012. – № 4 (82) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?)

10. Денега О. П. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. П. Денега; Національна академія прокуратури України. – К., 2015. – 194 с.

11. Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації незаконного збагачення / О. О. Дудоров // Теорія кримінально-правової кваліфікації як феномен української кримінально-правової доктрини: тези доповідей та повідомлень учасників науково-практичної конференції (м. Львів, 16 січня 2016 р.). – К.: Видавничий дім «АртЕк», 2016. – 236 с.

12. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію / В. М. Киричко. – Х.: Право, 2013. – 424 с. – С. 213; Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / В. Ю. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – Т. 2: Особлива частина. – 1040 с.

13. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М.: Госиздат юридической литературы, 1960. – 243 с.

### **Ясинь И. М. Объективная сторона состава преступления, предусмотренная статьей 368<sup>2</sup> УК Украины**

*Исследовано объективную сторону состава незаконного обогащения путем анализа характерных особенностей ее признаков. На основании изучения практики применения нормы о незаконном обогащении освещены отдельные проблемные вопросы, связанные с формулировкой общественно опасного деяния, указанного в диспозиции ст. 368<sup>2</sup> УК Украины. В результате исследования сделано соответствующие выводы и сформулировано предложения по совершенствованию объективной стороны состава незаконного обогащения, которые могут иметь теоретическое и практическое значение в дальнейшем изучении этой проблематики и в правоприменении.*

**Ключевые слова:** объективная сторона состава преступления, общественно опасное деяние, приобретение, передача, переадресация, способ совершения преступления.

**Yasin I. M. The objective side of corpus delicti specified in the article 368<sup>2</sup> of the criminal code of Ukraine**

*The article examines the objective side of illegal enrichment by analyzing the characteristics of its features.*

*A detailed criminal and legal description of the content of a socially dangerous act forming a part of illicit enrichment is made.*

*The feasibility of differentiation of a socially dangerous act in corpus delicti under Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine is grounded. The necessity for such differentiation is caused by the need to establish legal relationship between a socially dangerous act and an offender.*

*During the investigation of corpus delicti specified in the Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine, the most common methods of committing such crimes are outlined. These possible ways of illegal enrichment include misappropriation, embezzlement or taking the property by means of position abuse, legalization of illicit profits due to power abuse, misuse of funds, making of budget expenditure or granting loans from the budget without setting budget allocations or their excess, violation of statutory requirements and limitations for the relevant category of persons, corruption abuses that led to the acquisition of assets in the property.*

*Defining the list of such methods we should take into account their prevalence among persons authorized to perform state functions or local government, the complexity of evidence and other circumstances.*

*On the bases of the practice of applying the Article on unlawful enrichment, some of the problems related to the formulation of a socially dangerous act envisaged in the Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine are highlighted. As a result of the study, appropriate conclusions and proposals concerning the amendments to the disposition of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine are made, which may have theoretical and practical significance for further study of this issue and in law enforcement.*

**Key words:** *objective side of corpus delicti, socially dangerous act, acquisition, transfer, divert, the way of committing a crime.*

*Стаття надійшла 21 березня 2016 р.*

## Розділ 5

# КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13

З. Ф. Дільна

### ЩОДО ПИТАННЯ ГЕНЕЗИСУ СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

*Досліджено питання історико-правових передумов виникнення та становлення стадії виконання судових рішень. Проаналізовано період стародавніх часів, зокрема ще до н. е., а також проведено аналіз та дослідження кодифікованих актів, які були чинними на українських землях під час перебування їх у складі Австро-Угорської монархії, а саме Кримінально-процесуальний кодекс 1873 року та у складі Російської імперії – Статут кримінального судочинства 1864 року. Також розглянуто положення, що регламентували стадію виконання судових рішень у кодифікованих актах XX та XXI ст.*

**Ключові слова:** *генезис стадії виконання судових рішень, Руська правда, Статут кримінального судочинства, Кримінально-процесуальний кодекс 1873 року.*

**Постановка проблеми.** Якщо проаналізувати історичні джерела щодо функціонування правової системи стародавніх народів, вбачаємо, що інститут виконання судових рішень у кримінальному провадженні має доволі тривалий період розвитку. Проте, звичайно, у різні історичні періоди він набував різної форми, а також мав різні назви. Аналіз історичних нормативно-правових актів та їхніх положень, що регулювали діяльність із виконання судових рішень, дає змогу детальніше дослідити правову природу цієї стадії, з'ясувати процесуальну роль тих чи інших учасників цієї стадії тощо.

Окрім того, в сучасному вітчизняному кримінальному процесуальному праві залишається ще безліч проблем, пов'язаних із стадією виконання судових рішень, і для їх ефективного вирішення необхідно враховувати позитивні здобутки організації та законодавчої регламентації цього інституту, що формувалися впродовж історичного періоду.

**Стан дослідження.** Питання історико-правових передумов виникнення та становлення стадії виконання судових рішень розглядали у своїх працях В. В. Молдован, А. В. Молдован, М. Г. Стойко, Е. В. Шевченко, П. В. Тепляшин, С. Б. Глушаченко, М. О. Чельцов-Бебутов, К. К. Арушанян, І. Й. Бойко, М. М. Тихомиров, Н. П. Сиза, В. С. Кульчицький, В. В. Землянська та ін.

**Метою** статті є дослідження історичних передумов виникнення та становлення стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні, зокрема на основі аналізу нормативно-правових актів, які були чинними на українських землях у різні історичні періоди.

**Виклад основних положень.** Власне, про існування окремих ознак інституту виконання судових рішень можна зазначати, вивчаючи історію стародавніх народів ще у період до н. е. Так, наприклад, у Єгипті всю судову організацію очолював цар, який був верховним носієм вищої судової влади та міг особисто вирішити будь-яку справу та відмінити рішення, і саме до нього могли звертатися із проханням про помилування всі вільні громадяни. В Стародавній Індії правом судити, а також і карати, був наділений лише цар, тому вища судова влада належала йому. В Китаї ж було спеціальне судове відомство в імперії Цинь на чолі з тинвеем і провінційними суддями. Провінційний суддя був одночасно і начальником в'язниці в окрузі, а судове відомство (тобто «відомство покарань») суворо стежило за застосуванням кримінальних законів [1, с. 230].

У спартанському суспільстві здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях вважалось функцією «герусії», тобто ради старійшин, однак фактично воно здійснювалось «ефорами», які могли судити та карати одноосібно, а їхня влада була необмеженою [2]. Схожою на спартанську була і судова влада в Римі. У період утворення держави злочини проти Римської держави розглядалися царем. Існували посади спеціальних виконавців – *liktor* (особа, яка здійснювала смертний вирок над римськими громадянами), *carnifex* (особа, яка здійснювала смертний вирок над іноземцями та рабами), які у своїй діяльності керувалися письмовим документом, наданим їм судом [3]. У римському судочинстві після завершення розгляду справи, але ще до оголошення вироку, особі могла бути призначена відстрочка – в цей час обвинувачений сам міг залишити місто, проте такою дією він визнавав себе винуватим. Після проголошення вироку покарання негайно приводилося у виконання. Від негайного виконання покарання звільнялися тільки вагітні жінки. Приведення вироку до виконання було обов'язком обвинувачів, зокрема їм видавались спеціальні накази на ім'я уповноважених магістратів міста [4, с. 119]. Згадка про виконання

судових рішень містилась також і у Законах Дванадцяти таблиць (лат. *duodecim tabularum*), які були створені у 451–450 до н. е. у Стародавньому Римі. Так, відповідно Таблиці I–III регулювали процесуальне право (I – запрошення на процес, II – види позовів та скарг, III – виконавче право). В Афінах правом помилування, покарання, затримання громадян і негромадян Афін наділялись посадові особи (магістрати), зокрема архонти, а також їх підлеглі – писарі, реєстратори, судові виконавці, функції яких виконували раби або відпущені на волю [5, с. 94].

Згадки про виконання судових рішень містились і в таких кодифікованих актах, як 1) «Вічному едикті» (Постійному едикті), розробленому відомим юристом Сальвієм Юліаном у II ст. (близько 125–128 рр.), в якому, власне, частина третя містила постанови про судові рішення та їх виконання [6]; 2) Салічна правда (приблизно V ст. (486–496 рр.))», яка складалася з 65 глав-титулів, кожний із яких присвячувався певному юридичному питанню. Так, виконання судового рішення було справою обвинувача [7]; 3) «Василики» або «Базиліки» (складені близько 890 р. під керівництвом знаного юриста Симбація), які склалися з 8 томів у 60 книгах, в книзі IX яких і були розміщені окремі питання процесуального права, зокрема судового розгляду, судового рішення та його виконання [8, с. 56]; 4) Кодекс Тайхо (укладений у 701 році), у структурі якого є 6 томів кримінального права. Зокрема розділ XII називався «Кримінальний закон про судові вирoki», проте його текст не зберігся. Тоді, як у ст. 19 розділу I, який мав назву «Кримінальний закон про покарання», міститься згадка про припинення виконання вироку за наявності тяжкохворого родича [9].

Ознаки вітчизняного інституту виконання судових рішень у кримінальному провадженні проглядаються ще з часів Київської Русі. Так, першою пам'яткою письмового права Давньоруської держави стала Руська правда (XI–XIII ст.), згідно з положеннями якої для виконання низки судових рішень з'являються такі судові посадовці, як «тіун», «мечник», «датський вірник», «метельник», «ябедник», «отрок» тощо. Всі вони займалися забезпеченням діяльності суду та виконанням його рішень [10, с. 158]. Протягом другої половини XIV – першої половини XVI ст. суди, які функціонували на українських землях, що були у складі Великого князівства Литовського, керувалися під час розгляду справ великокнязівським законодавством – першим збірником литовського кримінального і кримінально-процесуального права – Судебником Казимира IV 1468 р., а також статутами, збірниками магдебурзького права. Зокрема в Судебнику великого князя Казимира 1468 року містились окремі норми, що стосувались покарання [11, с. 56].

Найбільш докладно у зазначений період питання процесуального права вирішувалися у Першому статуті Великого князівства Литовського 1529 р. Так, статут містив низку статей, які регламентували сам судовий процес, а також підвищував відповідальність за невиконання рішення суду [12, с. 100].

У добу Гетьманщини в Україні окремі елементи стадії виконання судових рішень простежуються у гетьманських універсалах початку XVII ст. Вироки у кримінальних справах називались декретами. Так, Гетьман мав право помилувати засудженого чи звільнити від подальшого відбування покарання [13, с. 27]. Проте здебільшого діяльність щодо фактичного виконання вироку на території Гетьманщини покладалась на суд. У справах, де не допускалася апеляція, судові рішення виконувалося негайно, про що й вказувалося в його змісті. Безпосередньо судові вироки виконував кат, або як його тоді називали «містр», за необхідності судовий орган міг залучати міських слуг чи козаків [14, с. 396]. Іноді допоміжними особами під час виконання вироків були і самі засуджені, один з яких погоджувався виконати кару над іншим [15, с. 563]. У судовій практиці Гетьманщини часто траплялися випадки помилування засудженого до страти в останню мить перед самим її виконанням [16, с. 164]. На початку XVIII ст. розпочався процес дедалі більшого поширення правових норм Російської імперії на українські землі. Так, у збірці «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року містилась значна кількість найважливіших норм процесуального права. Зокрема у розділі XXV серед інших норм кримінального процесуального права містилося положення про порядок виконання судових рішень. Здебільшого судові вироки виконувалися за місцем засудження особи. Підставою для їхнього виконання вважалося судовий вирок, що набрав законної сили [16, с. 161].

Певні особливості мало кримінальне процесуальне законодавство, що застосовувалося на західноукраїнських землях. Зокрема у зв'язку із поступовим поширенням на їх територію чинності австрійського права, закономірно цей процес охопив і законодавче забезпечення кримінального судочинства. Так, основні ознаки стадії виконання судових рішень простежуються у Кримінально-процесуальному кодексі 1873 році, який складався із 27 розділів та налічував 474 статті. Цей кодекс був чинним на всій території імперії. Проте юридична чинність кримінально-процесуального кодексу 1873 р. не поширювалася на в'язнів, які відбували покарання у самостійних карних закладах за злочини, вчинені в закладі, бо вони підлягали підсудності лише адміністрації в'язниці. Так, особливості існували щодо виконання такого виду покарання, як смертна кара. Зокрема трибунал, який виніс смертний

вирок, мав одразу ж провести нараду та прийняти ухвалу про те, чи заслуговує засуджений на звернення до імператора стосовно помилування, і якщо так, то в якій частині. Кожне таке клопотання про помилування, обговорене судом, що постановив вирок, потрапляло на розгляд до апеляційного суду, потім до найвищого суду, а пізніше міністр юстиції передавав клопотання на розсуд цісаря. Проте, якщо хоча б одна інстанція мала певні сумніви щодо обґрунтованості клопотання про помилування, то воно не мало подальшого руху. Смертна кара за вироком суду мала бути виконана наступного ранку після ознайомлення засудженого з відмовою у помилуванні. Повідомити засудженому про виконання вироку мала комісія, що складалася з головуючого, двох свідків, прокурора, у такий день, який не був би перед днем неділі або свята, що відзначалось усіма чи лише засудженим у зв'язку з релігійною приналежністю. Також судом гарантувалось засудженому надання священика для сповіді та відпущення гріхів, дозволялося також прощання з близькими родичами. Власне, Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. встановлював виконання саме смертної карі через повішання. Але було визначено низку злочинів, смертна кара щодо яких виконувалася через розстріл. Страту виконували на території в'язниці. На страті могли бути присутні, крім комісії, ще й захисник засудженого, лікар, священик, урядовці суду, прокуратури та поліції.

Також у цьому кодексі відображено такі положення: 1) про право обвинуваченої особи на захист; 2) норма про те, що покарання виконується лише на підставі вироку суду, який набрав законної сили; 3) про можливість заміни судом призначеного особі покарання (наприклад майнові покарання на арешт або навпаки); 4) суд надавав дозвіл на виконання покарання в іншій установі (тоді говорилося про «в'язницю іншого суду»); 5) прокурор повинен був наглядати та впливати на виконання покарання (як зазначалось саме прокуратура як адміністративна влада наглядала за виконанням вироків, а суди відповідно повинні повністю усуватись від такого нагляду); 6) право трибуналів першої інстанції розглядати питання про відстрочку покарання; 7) виокремлюються органи, які слід було обов'язково сповіщати про закінчення кримінального провадження стосовно особи, залежно від учиненого злочину [17]. Цей кодекс проіснував із незначними змінами аж до розпаду Австро-Угорської імперії в жовтні 1918 році.

Свої особливості, що стосувались виконання судових рішень, були й у законодавстві Російської імперії, до складу якої входили землі більшої частини України. Власне, судова реформа 1860–1864 рр. найбільше наблизила кримінальне судочинство в стадії виконання судових рішень до тих ознак, якими воно нині наділено. Так, 20 листопада

1864 р. імператор Олександр II затвердив Статут кримінального судочинства, який закріпив чимало демократичних принципів кримінального процесу, сформував основу багатьох інститутів стадії виконання судових рішень. Зокрема у розділі 6 Статуту кримінального судочинства (надалі Статуту) нарешті не тільки виокремлено виконання судових рішень як окрему стадію у сучасному розумінні, але і надано їй назву – «Про виконання судових вироків». Цей розділ складався з чотирьох глав: «Про набрання вироком законної сили», «Про обов'язки різних влад щодо виконання вироків», «Про порядок виконання вироків», «Про судові витрати» [18]. Так, за Статутом вирок набирає законної сили, якщо: 1) у справі не пред'явлено у встановлений строк в апеляційному порядку ні протесту з боку прокурора, ні апеляцій з боку осіб, які беруть участь у справі; 2) у справі, яка вирішена остаточно, не пред'явлено у встановлений строк у касаційному порядку ні протесту з боку прокурора, ні скарг з боку осіб, які беруть участь у справі; 3) протест або скарги, подані в касаційному порядку, залишені без задоволення (ст.ст. 941–944 Статуту) [18]. Стосовно виконання вироку, який набрав законної сили, Статут передбачав негайне звернення його до виконання. Отже, із аналізу Статуту вбачаємо, що підстави, які були підставою для набрання вироком законної сили на той час, використовуються і нині чинним законодавством. Також Статут містив окремі ознаки реабілітації особи, зокрема під час виконання виправдувальних вироків, після набрання ними законної сили, на прохання виправданого такі вирoki повинні бути опубліковані в сенатських та місцевих губернських відомостях.

У період перебування України в складі Польщі (1918–1939 рр.) діяли надзвичайні суди, які виносили смертний вирок підсудним як найвищу міру покарання, яка була введена 1920 року. Згідно з Інструкцією від 7 червня 1920 р. № 15109/20 Міністерства юстиції (Ministerstwo sprawiedliwosci) смертні вирoki повинні виконуватися не пізніше ніж за 24 години після винесення вироку. Так, вказана Інструкція передбачала можливість подання скарги до апеляційного суду протягом вказаного часу. Апеляцію необхідно подавати до Міністерства юстиції або найвищої влади держави, навіть, незважаючи на те, що вирок виносив місцевий суд. І, отже, у разі, якщо адвокат не встигає це зробити у відведений строк, то підсудного страчували [19].

У період 1917–1920 рр., функціонувало декілька форм української національної державності, а саме: Українська Народна Республіка (далі УНР), держава гетьмана П. Скоропадського, Західноукраїнська Народна Республіка (далі ЗУНР). Оскільки формування власного законодавства – дуже тривалий процес, то Центральна Рада прийняла



закон про правонаступництво від 25 листопада 1917 р., згідно з яким усі російські закони, видані до 27 жовтня 1917 р., залишалися чинними, а Центральна Рада мала право видавати нові закони та скасовувати старі від імені УНР. Саме тому судові та правоохоронні органи Української Народної Республіки 1917–1918 рр. у своїй діяльності переважно керувалися кримінально-процесуальним законодавством Російської імперії зі змінами, внесеними Тимчасовим урядом. Основним нормативно-правовим актом у галузі кримінального судочинства після проголошення Центральної Ради на українських землях залишався російський Статут Кримінального Судочинства 1864 р., також діяли майже всі статті «Уложення про покарання кримінальні та виправні» (1903 року).

Тоді як у період становлення та розвитку радянської моделі влади, розбудова судової системи, і зокрема формування кримінально-процесуального законодавства, відбувалось дещо інакше. З утворенням 1922 року Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі СРСР) відбулася кодифікація законодавства, результатом якої стало затвердження 13 вересня 1922 року першого Кримінально-процесуального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки, який тоді відобразив найфундаментальніші та необхідні процесуальні дії в межах процедури виконання вироку. Так, власне, розділ шостий містив норми, які безпосередньо стосувалися провадження з виконання судових рішень. Зокрема в ст. 477 КПК УСРР за судами закріплювалися повноваження щодо розгляду питань, які виникають у процесі виконання вироку. Так, вирок приводився до виконання негайно після набрання ним законної сили, тоді як вирок виправдувальний або такий, за яким особа звільнялась від покарання приводився у виконання головуючим негайно після його проголошення (ст. 469). Вирок звертався до виконання судом, який його виніс, шляхом направлення копії цього вироку в місця відбування покарання, міліції та іншим органам, на які покладено обов'язок фактичного виконання вироку. Нагляд за правильним приведенням вироку до виконання покладался на прокуратуру. Передбачалась і відстрочка приведення до виконання вироку. Крім того, в цьому кодексі вперше був визначений перелік питань, які виникають у процесі виконання вироку та підлягають вирішенню судом у судовому засіданні.

1927 року було прийнято новий Кримінально-процесуальний кодекс, який значною мірою відображав положення КПК 1922 року, зокрема щодо стадії виконання судових рішень [20]. Варто зазначити, що не менш важливим для вдосконалення кримінально-процесуального законодавства було прийняття Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 р. «Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік», розділ 6 якого був присвячений питанням, що стосувалися

набуття вироком законної сили та його виконання. Так, згідно з положеннями цього розділу вирішення питань, які виникали на стадії виконання вироку, було віднесено виключно до компетенції суду.

Подальший розвиток стадії виконання судових рішень пов'язаний із прийняттям 1960 року Кримінально-процесуального кодексу України. Саме у цьому нормативно-правовому акті інститут виконання судових рішень набув ознак процесуальної стадії. У КПК УРСР 1960 року питання виконання судових рішень регулювалися розділом п'ятим. Згідно із положеннями цього Кодексу, особливостями стадії виконання судових рішень (яка спершу мала назву «Виконання вироку», а пізніше у зв'язку із змінами «Виконання вироку, ухвали, постанови суду») були: 1) обов'язок суду здійснювати контроль за приведенням вироку до виконання; 2) вводився інститут відстрочки виконання вироку, а також інститут щодо зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі; 3) не передбачалася участь прокурора під час вирішення питань, пов'язаних із виконанням вироків [21]. Надалі були внесені численні зміни та доповнення до цього розділу. Прийняття 13 квітня 2012 року нового Кримінального процесуального кодексу України мало важливе значення для реформування стадії виконання судових рішень. І, власне, новели, які передбачені у чинному КПК України, що стосуються цієї стадії, на мою думку, є додатковою гарантією реалізації засади верховенства права, закріпленої у Конституції України, відповідно до якої людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність (ст. 3).

**Висновки.** Отже, ознаки інституту виконання судових рішень були сформовані ще у джерелах права Стародавнього Риму. Тоді, як окремі риси стадії виконання судових рішень у кримінальному провадженні простежуються у Кримінально-процесуальному кодексі 1873 року та Статуті кримінального судочинства 1864 року, а також й у інших правових актах, які діяли на українських землях, починаючи із XI ст. і до початку XXI ст.

1. История государства и права зарубежных стран / под ред. проф. Н. А. Крашенинниковой и проф. О. А. Жидкова. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – В 2-х ч. – Ч. 1: учебник для вузов. – 480 с.

2. Мудрак І. Д. Історія держави і права зарубіжних країн: курс лекцій / І. Д. Мудрак. – Ірпінь: Акад. ДПС України, 2002. – Ч. II. – 138 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrknighta.org.ua/ukrknighta-text/671/>

3. Арушанян К. К. Историко-правові передумови виникнення та розвитку інституту виконання судових рішень у кримінальному процесі України / К. К. Арушанян // *Держава і право: зб. науков. праць*. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2011. – Вип. 2 (52). – С. 139–146.
4. Омельченко О. А. Всеобщая история государства и права: учебник: в 2 т. – Изд. третье, исправленное. – М.: ТОН-Остожье, 2000. – Т. 1. – 528 с.
5. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – 2-ге вид., переробл. та доповн. – К.: Центр учб. л-ри, 2008. – 729 с.
6. Кожевина Е. В. Римское частное право: учеб. пособие / Е. В. Кожевина. – М.: Проспект, 2013. – 152 с.
7. Салическая лектра / перевод Н. П. Грацианского. – М.: Образц. Тип им. Жданова, 1950 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/salic.htm>
8. Каждан А. П. Василики как исторический источник / А. П. Каждан // *Византийский временник*. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1958. – Т. 14. – С. 56–66.
9. Свод законов «Тайхо рицурё». 702–718 гг. Рицу (Уголовный кодекс) / вступ. статья, перевод, коммент. и словарь К. А. Попова. – М.: Наука; ГРВА, 1989. – 112 с.
10. Тихомиров М. Н. Пособие для изучения Русской правды / М. Н. Тихомиров. – М.: Изд-во Московского университета, 1953. – 192 с.
11. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича: монография / С. Г. Ковальова. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 112 с.
12. Лазутка С. А. Перший Литовський статут – феодальний кодекс великого князства Литовського / С. А. Лазутка. – Вильнюс, 1974. – 211 с.
13. Сиза Н. П. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Н. П. Сиза. – К., 2002. – 199 с.
14. Левицкий О. Взгляд на ремесло палача в Старой Малороссии / О. Левицкий // *Киевская Старина*. – 1899. – Т. 67. – С. 390–398.
15. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): навч. посібник / І. Й. Бойко. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. – 903 с.
16. Слабченко М. Опыты по истории права Малороссии XVII и XVIII вв. / М. Слабченко. – О., 1911. – 578 с.
17. Стебельський П. Австрійський процес карний: коментар / П. Стебельський. – Львів, 1901. – (Правнична бібліотека; Т. 1). Вип. 1. [Б. м.]: [б. в.]. – 196 с.
18. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>
19. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДА м. Львова). – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1–2; Спр. 42. – Арк. 1-1 зв.
20. Шаргей М. Е. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1927 года: текст и постатейный комментарий / М. Е. Шаргей. – Х., 1928. – 215 с.
21. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>

**Дильна З. Ф. К вопросу о генезисе стадии исполнения судебных решений в уголовном производстве**

*Исследованы вопросы историко-правовых предпосылок возникновения и становления стадии исполнения судебных решений.*

*Проанализирован период древних времен, в частности еще до н. э., а также проведен анализ и исследование кодифицированных актов, которые действовали на украинских землях во время пребывания в составе Австро-Венгерской монархии, а именно Уголовно-процессуальный кодекс 1873 года, и в составе Российской империи – Устав уголовного судопроизводства 1864 года. Также рассмотрены положения, регламентирующие стадию исполнения судебных решений в кодифицированных актах XX и XXI веков.*

**Ключевые слова:** *генезис стадии исполнения судебных решений, Русская Правда, Устав уголовного судопроизводства, Уголовно-процессуальный кодекс 1873 года.*

**Dilna Z. F. On the question of Genesis Stage of judgement execution in criminal proceedings**

*The article examines the issues of historical and legal prerequisites of appearance and formation of the stage of court decisions execution. If we analyze the historical sources concerning the functioning of the legal system of ancient peoples, we see that the Institute of judgments execution in criminal proceedings has a long period of development. However, in different historical periods, he took different forms and had different names.*

*The historical analysis of legal acts and their principles that regulated the execution of judicial decisions provides an opportunity to explore the legal nature of this stage more thoroughly, to clarify the procedural role of certain participants of this stage? etc. Besides, in modern domestic criminal procedural law, there are still many problems associated with the stage of judicial decisions execution, and to solve them effectively it is necessary to consider the positive achievements of the organization and legal regulation of this Institute, which were formed during the historic period.*

*In particular, the article examines the period of ancient times, in particular even B. C., as well as the analysis and the study of codified acts, which acted on the Ukrainian lands during the period of the Austro-Hungarian monarchy and the Russian Empire, and it is concluded that the Institute of judgments execution features were formed in the sources of Ancient Rome law.*

*Then, as separate features of the stage of judicial decisions execution of in criminal proceedings can be traced in the code of Criminal procedure (1873), and the Charter of criminal judicial proceedings (1864). Also the principles, that regulate the stage of judicial decisions execution in codified legal acts, which acted on the Ukrainian lands since the XI century, and before the beginning of the XXI century were considered.*

**Key words:** *the genesis stage of court decisions execution, Rus'ka Pravda, the Charter of criminal proceedings, the Criminal procedural code (1873).*

*Стаття надійшла 18 березня 2016 р.*

## ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБІВ ЗАВОЛОДІННЯ ГРОШИМА ТА ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНОГО ВИЯВЛЕННЯ ПІДРОБКИ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК

*Розглянуто зміст методів та способів реалізації злочинного наміру щодо викрадення інформації з подальшим її використанням за допомогою підроблених платіжних карток як невід'ємних елементів оперативно-розшукової характеристики злочинності із платіжними картками. Описано технологічні особливості підробки пластикових карток. Обґрунтовано необхідність орієнтування в специфіці підробки пластикових карток із метою підвищення ефективності організації оперативно-розшукової діяльності підрозділами кіберполіції Національної поліції України. Проаналізовано особливості оперативного виявлення підробки платіжних карток як превентивних заходів учинення класифікованих злочинів більшої тяжкості. Наведено приклади припинення злочинних дій із платіжними картками.*

**Ключові слова:** *платіжна картка, підробка, оперативно-розшукова характеристика, оперативна розробка, оперативне документування.*

**Постановка проблеми.** Злочинність із використанням платіжних карток зростає швидше, ніж обсяги законних операцій із легальними платіжними картками. За оцінками фахівців, близько 40% всього незаконного зняття грошових коштів відбувається саме за допомогою фальшивих платіжок. На другому місці розкрадання, що стали можливими через крадіжку-втрату власниками платіжної картки, – на їх частку припадає 35% «ринку» [6]. НБУ заявляє про приховування банками реальних збитків, а самі банкіри стверджують, що рівень латентності таких злочинів становить близько 60% [12]. Протидія злочинам із використанням платіжних карток залишається одним із пріоритетних напрямів, широко підтримуваних європейською спільнотою, правоохоронної діяльності із протидії транснаціональній злочинності.

**Стан дослідження.** Проблема протидії злочинам, спрямованим на протиправне заволодіння коштами за допомогою платіжних карток, досліджувалася у наукових працях В. М. Бутузова, В. І. Василичука, Н. Л. Волкової, І. О. Воронова, В. Д. Гавловського, С. Ю. Гаврика, В. О. Глушкова, С. В. Демедюка, Г. В. Загіки, О. М. Комара, М. Ю. Літвінова, О. В. Манжая, С. І. Ніколаюка, Д. Й. Никифорчука, В. П. Поїзда, С. М. Рогозіна, О. В. Сидоренка, Л. П. Скалосуца, О. В. Сухачова,

А. В. Тарасюка, Л. Л. Тимченка, К. В. Тітуніної, В. Є. Ткаліча, О. А. Федотова, І. Ф. Хараберюша, Д. М. Цехана, В. П. Шеломенцева, О. М. Юрченка.

Аналіз наукових праць дає змогу стверджувати про недостатню дослідженість питання оперативно-розшукового виявлення та оперативного документування фактів готування чи підробки платіжних карток, що підкреслює його теоретичну та практичну значущість.

**Мета** статті – виокремити елементи оперативно-розшукової характеристики підробки пластикових платіжних карток, які необхідно враховувати під час планування оперативно-розшукової діяльності, та обґрунтувати необхідність удосконалення нормативно-правового врегулювання застосування оперативно-розшукової діяльності із виявлення та припинення підробки платіжних карток із метою забезпечення превентивної функції правоохоронної діяльності підрозділів кіберполіції Національної поліції України – недопущення та попередження викрадення грошових коштів фізичних та юридичних осіб.

**Виклад основних положень.** Про стрімкий розвиток ринку платіжних карток свідчать дані НБУ, відповідно до яких станом на 01.01.2002 року в Україні налічувалось 3 млн 214 тис. держателів платіжних карток із обсягом активних готівкових операцій на суму 20 млн 48 тис. грн, станом на 01.01.2015 – 43 млн 58 тис. платіжних карток із операціями на суму 1 млрд 232 млн грн [11].

Розвиток сучасних технологій дозволяє злочинцям незаконно привласнювати та витратити гроші громадян, до яких останні мають доступ через платіжні картки, без таких карток, а лише за допомогою викраденої інформації, носіями якої є самі платіжні картки. Здебільшого трапляються випадки незаконного заволодіння платіжними картками з подальшим отриманням доступу до інформації, яка у них міститься. Також трапляються випадки підробки платіжних карток із внесенням раніше викраденої інформації. Для реалізації злочинного наміру використовують різні методи. Виокремлюють три типи методів згаданої злочинної діяльності:

- інформаційний (передбачає контакт картки з банкоматом або втручання в діяльність POS-терміналу);
- соціальна інженерія – метод, який передбачає отримання інформації в особи шляхом введення її в оману;
- механічний тип – встановлення накладок на банкомати, в яких затримується готівка, а також банальна крадіжка карток [14].

Розрізняють способи викрадення грошей, доступ до яких законотрухняні громадяни здійснюють, використовуючи платіжні картки. Здебільшого їх узагальнено так:

Фізичний скімінг – встановлення накладок на банкомат, які допомагають отримати відомості про картку та доступ до неї (копіювання даних із магнітної смуги картки, електронного чіпа та запису ПІН-коду).

Програмний скімінг – встановлення на банкоматі шкідливого програмного забезпечення для запису даних із магнітної смуги карток та ПІН-кодів.

Прямий диспенс (jackpotting) – втручання в програмне забезпечення банкомата, яке дає диспенсеру команду на видачу всіх завантажених у касети грошей.

Reversal transaction – операція в режимі реального часу з метою відміни попередньої транзакції, яка була виконана з порушенням процедури або містила неправильні дані (наприклад, у разі неуспішної банкоматної операції внаслідок технічного збою, відсутності грошей у банкоматі тощо).

Cash Trapping (захват готівки) – встановлення на банкоматі спеціального пристрою, який дає змогу здійснити захват готівки під час операції, котру проводить законний держатель картки, яка згодом привласнюється зловмисником.

Card Trapping (захват картки) – розміщення в картридері банкомата пристрою («ліванська петля», «пружинний тримач»), який перешкоджає отриманню картки її держателем, після чого її вилучає зловмисник та проводить операції зняття готівки в банкоматі, попередньо вивідавши ПІН-код [13].

Перехоплення даних, які банкомат відправляє в банк, щоб упевнитися в наявності запитованої суми грошей на рахунку.

Установлення «власного» банкомата, який «не видає грошей», зате успішно зчитує з картки всі необхідні дані. Зауважу, що це «задоволення» є дорогим, але набуває поширення через викрадення банкоматів зі Сходу України внаслідок війни із РФ. Фальшивий банкомат зазвичай встановлюється злочинцями в торгово-розважальних центрах або інших місцях скупчення великої кількості людей, і є пристроєм, який ззовні виглядає як банкомат, має наклейки з логотипами платіжних систем, банків, банківських мереж тощо, але не містить у сейфовій частині грошових коштів та не підключений до банківського процесингового центру.

Отримання інформації від службових осіб (злочинна змова із працівниками банківських установ, торгових центрів тощо) [6]. За умови ефективної роботи служби безпеки банків легко відрізнити помилку персоналу банку від шахрайських дій співробітників. Основними показниками є дії співробітника, які були довершені задля

отримання вигоди для себе чи будь-якої іншої приватної особи або організації, а саме внаслідок підробки, зміни, використання фальшивих письмових розпоряджень щодо операцій із кредитними картами [7].

Крадіжка картки. Досвідчені злочинці крадуть платіжну картку після того, як дізналися ПІН-код.

Крадіжка банкомата, внаслідок чого злочинці отримують не тільки гроші, а й інформацію про всі карти, які проходили через кардрідер банкомата.

Атака на POS-термінал. Через POS-системи, які встановлюються у великих торгових центрах для прийому платежів (зокрема за допомогою кредиток), можна отримати персональну інформацію з тисяч, а то і мільйонів кредитних карток. Крадіжку персональних даних вчиняють за допомогою установки програми або технічного пристрою.

Дистанційне читування інформації з платіжної картки пристроєм із чіпом RFID. У транспорті, на ринку, в магазині зробити це не складно. Людина може навіть не помітити «злочинства» [2].

Розглянемо детальніше спосіб заволодіння грошима із використанням підроблених платіжних карток. Науковці та практики зауважують, що найбільші збитки платіжні системи несуть унаслідок використання підроблених платіжних карток. Підроблення платіжних карток поділяють на повне (виготовлення підробки з дотриманням усіх реквізитів справжньої платіжної карти); часткове (заміна окремих зовнішніх реквізитів, перекодування магнітної смуги тощо); виготовлення карток типу «білий пластик» [1, с. 64]. Під час зняття коштів із банківських карток обраних жертв шахраї використовують «білий пластик». Технологія виготовлення такої картки передбачає нанесення на пластик реквізитів реальних платіжних карток, інформації про які було отримано незаконним шляхом. Візуально від справжньої платіжної картки «білий пластик» відрізняється відсутністю класичних символів розпізнавання банку-емітента та відповідної платіжної системи. Департамент комунікації Національної поліції України повідомляє, що професійні підробки зловмисниками використовуються в торговельних мережах для розрахунку за товари і послуги, а менш досконалі – під час зняття готівки у банкоматах [3].

Технологія виготовлення пластикових карток є доволі складною та потребує спеціалізованого обладнання. Детально згаданий процес є описаним у багатьох підручниках. Нагадаємо лише основні моменти, які необхідно враховувати оперативним підрозділом кіберполіції як елемент оперативно-розшукової характеристики під час організації та планування оперативно-розшукової діяльності. Основним матеріа-



лом для виготовлення пластикових карток слугує полівінілхлорид. Він легко піддається обробці та нейтральний до фарб, що дає змогу одержувати на готових картках дуже чисті кольори. Етапи виготовлення пластикових карток такі: підготовка макета; друк; способи захисту поверхні карток (лакування поверхні картки, ламінування карток, яке дозволяє «ховати» всередину картки мікрочіп і антену безконтактних карток або наносити на картку «втоплену (не виступає над поверхнею картки) магнітну смугу»; персоналізація (на картку або партію карток наносяться персональні дані: ПІН-код, ембосування, штрих-код, запис магнітної смуги тощо); нанесення додаткових елементів (магнітна смуга, смуга для підпису, ембосування, нумерація/текстова персоналізація, штрих-код, Scratch-смуги, голограма, «металічні» фарби (золото, срібло), ірідісцентні фарби, ультрафіолетові фарби, мікросхема (чіп), тиснення фольгою). Сучасні технології дають змогу виготовляти захищені пластикові картки. Елементами захисту є: мікрошрифт, голограма, ультрафіолетове зображення та чорна пластикова вставка (для scratch-карток) тощо [8].

До основних елементів підроблених пластикових карток із магнітною смугою (на прикладі Visa й EuroCard/MasterCard), які нині найчастіше трапляються в Україні, належать: голограма (на підроблених голограмах зображення може переливатися всіма барвами веселки, проте немає об'єму зображення); панель для підпису (натомість наклеюється смужка паперу, яка виступає над поверхнею карти. Краї панелі для підпису легко задираються. На панелі у низці випадків немає або стертий фон у вигляді триколіорового напису «MasterCard» (картки MasterCard/EuroCard), синьої або триколіорової «Visa» (картки Visa). Часто не відповідає оригіналу відтінок фарби, яким нанесений напис; ламінування на лицьовому (іноді й на зворотному) боці картки може бути нанесена прозора плівка, що клеїться на ламінат. Ламінувальна плівка відшаровується по краях картки, а іноді в межах підробленої голограми й ембосування нещільно прилягає до пластика; препринт (перші чотири цифри номера картки продубльовані під або над номером чорною фарбою) може стиратися з картки, що неможливо на справжній картці. Часто препринт не збігається з першими чотирма цифрами ембосованого номера картки; логотип відрізняється за кольором, розміром, взаємним розташуванням елементів від стандартного та може стиратися з картки; мікрошрифт навкруги логотипа Visa практично не читається і легко стирається з картки. Часто мікрошрифт навкруги логотипа замінюється рівною лінією; стилізовані символи «V» або «MC» зроблені грубо і відрізняються від стандартних. Не відповідає оригіналу нахил, взаєморозташування частин, місце ембосування

на лицьовому боці картки. Іноді елементів взагалі немає; ультрафіолетові символи: в ультрафіолетовому світлі на картках можуть бути відсутні зображення голуба, що летить у Visa або букви «МС» у EuroCard/MasterCard. На деяких підробках ці символи є, проте вони нечіткі та розмиті, розташовані не в тих місцях; магнітна смуга може відчуватись на дотик на межі смуги і картки, оскільки часто просто наклеюється зверху, а не впаюється в поверхню. Дані магнітної смуги можуть не відповідати ембосуванню (наприклад, не збігаються номер картки та прізвище держателя, зчитані з магнітної смуги і надруковані на чекові (екрані терміналу) з нанесеними на лицьову сторону картки); торцева частина картки не білого кольору; можлива невідповідність найменування банку на лицьовій і зворотній стороні картки, на якій вигравіюваний голуб і, відповідно, зображення не об'ємне й абсолютно позбавлене будь-якої кольорової градації [8].

Зазначене є складовою оперативно-розшуковою характеристикою злочинних дій із платіжними картками і мають інформативно-пошуковий характер для оперативно-розшукової діяльності підрозділів кіберполіції Національної поліції України. Розглянемо оперативно-розшуковий аспект правоохоронної діяльності оперативних підрозділів кіберполіції із виявлення та припинення підробки платіжних карток із метою попередження викрадення грошових коштів. В опублікованих раніше наукових працях вказувалося, що, на відміну від незаконного використання платіжних карток, факти якого найчастіше виявляються гласно (службою моніторингу банку за результатами сумнівних операцій; працівниками банку, які виявляють вилучені банкоматами підроблені картки; під час затримання правопорушника біля банкомата, в якого під час огляду виявлено та вилучено підроблені картки; під час розслідування кримінального провадження, коли встановлено факти незаконного зняття готівки з банкоматів, виявлено та вилучено підроблені картки), інформація щодо злочинних дій із платіжними картками отримується переважно під час оперативного пошуку, а тому не вноситься до єдиного реєстру досудових розслідувань, а відтак процес перевірки наявності злочинної діяльності відбувається в межах оперативно-розшукової діяльності. Оперативне документування можливо проводити і під час оперативно-розшукової діяльності без заведення оперативно-розшукової справи (далі – ОРС), і під час оперативної розробки в межах ОРС, але із застосуванням усіх сил, засобів та заходів оперативно-розшукової діяльності [5]. Варто зауважити, що підробка платіжних карток (ч. 2 ст. 200 КК України) належить до злочинів середньої тяжкості, а це, своєю чергою, унеможливорює застосування в процесі оперативного документування такого інструмента опера-

тивно-розшукової діяльності, як оперативно-розшукові заходи. Також дискусійним є питання доцільності залучення спеціалізованої агентури для виявлення та припинення злочинів середньої тяжкості. А відтак використання лише заходів оперативного пошуку, передбачених відомчими нормативно-правовими актами із грифом секретності, значно ускладнює процес оперативного документування злочинних дій із готування та вчинення підробки платіжних карток не в сукупності з іншим тяжким злочином. Нагадуємо, що законність заведення ОРС, окрім безпосередніх і прямих керівників оперативного (територіального) підрозділу НП, перевіряється прокурором, до повноважень якого входить право скасування незаконних постанов про заведення ОРС із усіма наслідками дисциплінарного, а інколи і кримінально-правового характеру. Фальсифікація матеріалів оперативно-розшукової діяльності для заведення ОРС із кваліфікацією діянь сукупно із тяжким чи особливо тяжким злочином є невиправданою навіть із метою припинення суспільно небезпечної діяльності. Крім того, межі оперативного документування обмежені вимогами положення ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», яким зобов'язано оперативний підрозділ при виявленні ознак злочину невідкладно направити до органу досудового розслідування зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння у вигляді злочинних дій з платіжними картками, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, для проведення досудового розслідування [10]. Приблизний до викладеного за змістом алгоритм дій передбачений відомчим наказом № 700 від 14 серпня 2012 року [9].

Оперативний пошук інформації щодо виявлення та припинення підробки платіжних карток необхідно сконцентрувати на особах, які підозрюються у шахрайстві чи раніше судимих за аналогічні злочини. Питання оперативного обслуговування об'єктів, на яких може відбуватися крадіжка особистої інформації та/або підроблення платіжних карток, є складним, оскільки технічна оснащеність і суб'єктів підприємницької діяльності, і можливості придбання технічних пристроїв є надзвичайно поширеними, побутово необхідними та не підконтрольними державним органам. Згадане питання може розглядатися лише у разі наявності перевіреної інформації щодо конкретного місця вчинення злочинної діяльності, наприклад, аналіз інформації від осіб (потерпілих) про факти викрадення грошових коштів після їх використання у «спільних» торгових точках. Зробити такий висновок можна внаслідок зіставлення та аналізу проведення розрахунків платіжними картками самими потерпілими, через що можна встановити ймовірні місця викрадення інформації із платіжної картки. Наслідком цілеспрямованого

оперативного відпрацювання таких місць повинно стати визначення кола причетних до злочинної діяльності осіб із подальшою їх ідентифікацією та оперативною розробкою з метою виявлення всіх складових злочинного ланцюжка.

За фактами виявлення підроблених платіжних карток без осіб (наприклад, вилучення із банкомата) повинно бути відкрите кримінальне провадження (не завжди банки повідомляють про такі факти). В процесі досудового розслідування необхідно ідентифікувати карткову інформацію із встановленням її приналежності конкретній особі (справжній платіжній картці клієнта). Виключаючи версію із втрати картки, необхідно проаналізувати місця проведення розрахунків цією картою, а також можливості стороннього доступу до неї. Існує невелика перспектива встановлення ймовірного місця викрадення персональної інформації клієнта із платіжної картки.

Наведемо декілька прикладів із виявлення фактів злочинної діяльності з платіжними картками.

16 грудня 2015 року працівниками Поліського Управління кіберполіції ДКП НП України викрито групу громадян Білорусі, яка складалася з 3-ох осіб, що здійснювали обготівкування грошей у торговельній мережі Волинської області шляхом списання коштів із банківських рахунків громадян США за купівлю товарів. Попередньо зловмисники замовляли в мережі Інтернет інформацію щодо електронних дамків та пін-кодів банківських карток іноземних громадян, які записували на магнітні стрічки банківських карток, що були відкриті на самих зловмисників у банківських установах Республіки Білорусь. Перед розрахунками останні уточняли в торговельних закладах, що мають намір розраховуватися іноземними банківськими картками.

Нещодавно співробітники Слобожанського управління кіберполіції Полтавщини викрили та затримали злочинця, який, маючи скомпрометовані банківські карти (дампи, пін-коди, слу-коди), для прикриття своєї протиправної діяльності зареєстрував приватне підприємство, після чого уклав договір із банківською установою на отримання торгового терміналу. Зловмисник здійснив 650 успішних операцій з використанням скомпрометованих карток (білий пластик) та незаконно отримав із банківських рахунків громадян майже півмільйона гривень [3].

В іншому випадку київський «фахівець» тривалий час викрадав гроші з рахунків одного з банків, де керівництво залучило його до розробки відповідної програми для банкоматів і їх сервісного обслуговування. Технічно злочинець мав можливість копіювати дані з пластикових карток власників, які користувалися послугами фінансової устано-

ви, після чого виготовляв підроблені пластикові картки та знімав гроші через банкомати.

Класичний приклад злочинів, пов'язаних із платіжними банківськими картками, викладений у вироку Піщанського районного суду Вінницької області, яким засуджено 30-річну жінку, яка, керуючи місцевим відділенням відомого банку, порушуючи Закон України «Про банки і банківську діяльність», а також внутрішні службові інструкції, організувала виготовлення 25 підроблених кредитних карток із кредитним ресурсом 10 тис. грн кожна. На підставі копій документів (паспортів та довідок про податкові номери) померлих людей, підсудна від їх імені писала заяви з проханням укласти кредитний договір із банком, оформляла ці договори та реєструвала, віддавала розпорядження підлеглим (молодим дівчатам без досвіду роботи) виписувати на ім'я померлих банківські картки та перераховувати на їхні рахунки гроші, після чого отримувала картки разом із пін-кодами та знімала гроші, які привласнювала. У результаті злочинної діяльності підсудна привласнила близько 200 тис. грн, що належать банку.

Окрім того, очікуються вироки у кримінальних провадженнях стосовно злочинної діяльності групи менеджерів у банківських установах, які перераховували на рахунки підставних осіб великі суми грошей. Для зняття грошей із банкоматів за допомогою підроблених карток наймалися люди з соціально вразливих категорій (алкоголіки, наркомани) [4].

**Висновки.** Доступність до бланків платіжних карток як матеріальних носіїв персональної інформації про клієнта, компактність технічних пристроїв для внесення викраденої інформації на «пластик», відсутність необхідності високої кваліфікованої підготовки для використання зазначених технічних засобів, латентність таких злочинів ускладнюють процес оперативного пошуку об'єктів та фактів, які становлять оперативний інтерес для підрозділів кіберполіції. Знання елементів оперативно-розшукової характеристики способів викрадення інформації та підробки пластикових платіжних карток дають змогу ухвалити ефективні рішення з організації та планування оперативної розробки.

Оперативне обслуговування об'єктів, які використовують для проведення розрахункових операцій платіжними картками, а відповідно і спеціальне обладнання, яке створює можливості для злочинців із викрадення інформації та подальшої підробки платіжних карток, в умовах стрімкого технічного прогресу та розпорошеності сил та засобів оперативно-розшукової діяльності підрозділів кіберполіції Національної поліції України, є неможливим. Лише взаємодія підрозділів

безпеки банківських установ із оперативними підрозділами Національної поліції дає змогу мінімально протидіяти злочинності із платіжними картками. Без такої взаємодії, яка ґрунтується лише на зацікавленості банків, протидія злочинності із платіжними картками мала б виключно тимчасовий характер та виявлялася в одиничних випадках, які б залежали від помилок злочинців та майстерності правоохоронних органів. Виявлення та припинення фактів готування підроблення платіжних карток можна вважати превентивними заходами більшої суспільно небезпечної діяльності, шкідливі наслідки якої усувати складніше. Нині єдиним дієвим заходом ефективної протидії підробленню платіжних карток у стратегічному вимірі є ускладнення захисту платіжної картки як матеріального носія індивідуальної інформації стосовно клієнта.

Цей процес є витратним, але фінансові установи мають необхідний матеріальний ресурс, який, на нашу думку, буде задіяний лише тоді, коли матеріальні збитки та збитки для ділової репутації банківських установ в разі перевищать згадані витрати на вдосконалення захисту.

Для ефективного використання потенціалу оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами кіберполіції Національної поліції України необхідно ініціювати внесення змін у законодавче та відомче забезпечення оперативно-розшукової діяльності, зокрема у дозволі проведення повноцінної оперативної розробки (із використанням наявних засобів та заходів оперативно-розшукової діяльності) із виявлення та припинення протиправної діяльності груп осіб незалежно від тяжкості вчинюваного ними злочину.

---

1. Бутузов В. М. Правові та організаційні засади протидії злочинам у сфері використання платіжних карток: навч. посібник / В. М. Бутузов, В. І. Василичук, В. П. Шеломенцев. – К.: Типографія ТОВ «СТ-стиль», 2006. – 139 с.

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogbankir.ru/top-8-sposobov-krazhi-sredstv-s-bankovskoj-karty.html>.

3. І цим пристроєм зловмисник вкрав півмільйона гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/business/256022/>.

4. Котнюк Ю. Злочини з платіжними картками: судова практика / Ю. Котнюк // Судебно-Юридическая газета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://anticyber.com.ua/article\\_detail.php?id=16](http://anticyber.com.ua/article_detail.php?id=16)

5. Лепеха О. М. Можливості оперативно-розшукової діяльності підрозділів боротьби з кіберзлочинністю МВС України з оперативного документування злочинних дій з платіжними картками (ст. 200 КК України) /

О. М. Лепеха, О. В. Кондратюк // Науковий вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Серія юридична (спеціальний випуск): збірник наукових праць. – Спецвип. 1. – Х.: ХНУВС, 2015. – С. 62–67.

6. Марков Д. Як крадуть гроші з картки / Д. Марков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-cent.org.ua/jak-kradut-groshi-z-kartki-2/>.

7. Перспективи співпраці страхових компаній та банків в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jenessi.net/economi/131-perspektivi-spvprac-strakhovikh.html>.

8. Пиріг С. О. Основні характеристики підроблених пластикових карток і методи їх виявлення, платіжні системи / С. О. Пиріг // Бібліотека українських підручників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://libfree.com/159783537\\_finansitehnologiya\\_vigotovlennya\\_plastikovih\\_kartok.html](http://libfree.com/159783537_finansitehnologiya_vigotovlennya_plastikovih_kartok.html).

9. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: Наказ МВС України від 14 серпня 2012 року № 700.

10. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135–XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 22. – Ст. 303.

11. Сайт НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat\\_id=79219](http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219).

12. Святенко А. Втрати від карткового шахрайства в семеро більшій від допустимих: час серйозно зайнятися системою безпеки електронних гаманців / А. Святенко // Дзеркало тижня. – 2002. – № 40 (415).

13. Тимченко Л. Виявлення пристроїв незаконного втручання в роботу банкоматів та протиправних дій у сфері використання платіжних карток: навчальні матеріали слухачів курсів первинної підготовки працівників патрульної поліції / Л. Тимченко, Р. Федоровська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ema.com.ua/ema-academy/trainings/social-responsibility/#>.

14. Як крадуть гроші з банківських карток [TechToday від 17 листопада, 2015] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://today.mts.com.ua/posts/yak-kradut-groshi-z-bankivskix-kartok>.

### **Лепеха О. М. Оперативно-розсыкная характеристика способа завладения деньгами и особенности оперативного обнаружения подделки платежных карт**

*Рассмотрено содержание методов и способов реализации преступного умысла касательно похищения информации с последующим ее использованием с помощью поддельных платежных карт как неотъемлемых элементов оперативно-розсыкной характеристики преступности с платежными картами. Описаны технологические особенности подделки пластиковых карт.*

*Обоснована необходимость ориентирования в специфике подделки пластиковых карт с целью повышения эффективности организации оперативно-розсыкной деятельности подразделениями киберполиции Национальной полиции Украины.*

*Проанализированы особенности оперативного выявления подделки платежных карт как превентивные меры совершения классифицированных преступлений большей тяжести.*

*Приведены примеры прекращения преступных действий с платежными картами.*

**Ключевые слова:** *платежная карта, подделка, оперативно-розыскная характеристика, оперативная разработка, оперативное документирование.*

**Lepekha O. M. Operational-investigative characteristics of the ways to misappropriate money and peculiarities of operational revealing of payment card frauds**

*The article deals with the methods and ways to fulfill criminal intention to steal information with its further use by means of fake payment cards as inevitable elements of operational-investigative characteristics of criminality related to payment cards.*

*Technological peculiarities of payment card frauds have been described. The necessity of detectives to be aware of the specificity of payment card frauds has been substantiated due to the increase of effectiveness of operational-investigative arrangements by the divisions of cyberpolice of the National Police of Ukraine.*

*There has also been analysis of the peculiarities of operational revealing of payment card frauds as preventive measures of committing crimes classified as a serious one.*

*It was reasoned that effective operational servicing of entities using payment cards to conduct payment transactions in the speedy technological progress and dispersed forces and means of operational-investigative activities of the divisions of cyberpolice of the National Police of Ukraine is impossible.*

*The focus has been made on the fact that only thanks to the cooperation of the safety divisions of bank institutions with the divisions of the National Police there is a possibility to prevent criminality related to payment cards. Without such cooperation being efficient only if banks are interested, prevention of criminality related to payment cards would have been just of temporary nature and of single instances depending on miscount of criminals and proficiency of law enforcement agencies.*

*For the purpose of effective use of operational-investigative activities it has been offered to initiate amendments to the legal and official provisions of operational-investigative activities, namely allowing conducting fully valid operational cultivation (with the use of available means and measures of operational-investigative activities) in order to reveal and stop illegal actions of the groups of people irregardless of the seriousness of the committed crime by them.*

**Key words:** *payment card, fraud, operational-investigative characteristics, operational cultivation, operational documentation.*

*Стаття надійшла 5 квітня 2016 р.*



## ВИРІШЕННЯ ПОЗОВНИХ ВИМОГ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ПРИ РОЗБІЖНОСТІ МІЖ СТРОКАМИ ДАВНОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА СТРОКАМИ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ

*Доведено, що позовні вимоги у кримінальному судочинстві підлягають задоволенню за одночасної дії строку позовної давності та строку давності притягнення до кримінальної відповідальності. Обґрунтовано, що в разі спливу строку позовної давності у задоволенні цивільного позову потрібно відмовити, а у ситуації, за якої строк позовної давності перевищує строк давності притягнення до кримінальної відповідальності, кримінальне провадження необхідно закрити, а цивільний позов – залишити без розгляду.*

**Ключові слова:** строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, строки позовної давності, цивільний позов, кримінальне провадження.

**Постановка проблеми.** Під час розгляду позовних вимог у кримінальному провадженні та ухвалення відповідного рішення щодо них суду слід зважати і на матеріально-правові строки (строки давності притягнення до кримінальної відповідальності), і на процесуальні строки (строки позовної давності). Водночас не виключено, що такі строки можуть не збігатися.

**Стан дослідження.** Слід зазначити, що ця проблема практично недосліджена в юридичній літературі. Винятком є лише кандидатська дисертація Ю. В. Курдубанова, де автор побіжно, без жодної аргументації, стверджує, що у кримінальному процесі не повинні застосовуватися положення тієї глави Цивільного кодексу, якою регулюється строк позовної давності.

**Метою** статті є з'ясування того, чи відповідає наведене твердження дійсності, чи можливе інше вирішення зазначеного питання; як слід діяти у разі, якщо строк позовної давності є меншим за строк давності притягнення до кримінальної відповідальності (або ж навпаки).

**Виклад основних положень.** Для того, щоб під час розгляду цивільного позову в кримінальному провадженні можна було захистити порушене право, необхідна наявність щонайменше двох умов:

1) із дня вчинення злочину і до набрання вироком законної сили не повинні минути строки давності притягнення до кримінальної відповідальності;

2) вимога про захист цивільного права чи інтересу може бути задоволена в межах строку позовної давності.

Водночас як уже зазначалося в юридичній літературі висловлюється протилежна позиція. Так, Ю. В. Курдубанов стверджує, що «цивільний позов доти, поки знаходиться в кримінальному судочинстві, слідує долі кримінальної справи, розслідування та судового вирішення якого орієнтується на строки давності звільнення від кримінальної відповідальності» [1, с. 44].

Передусім потрібно зауважити на неправильне використання науковцем терміна «строки давності звільнення від кримінальної відповідальності» (тут та далі виокремлено автором – В. Н.). Такого поняття не існує ні в законодавстві Російської Федерації (яке аналізує зазначений учений), ні в законодавстві України. Певно, дослідник мав на увазі строки давності *притягнення до кримінальної відповідальності*.

Окрім того, Ю. В. Курдубанов ніяк не аргументує своєї тези, а це, певно, зумовлено тим, що аналіз відповідних положень глави 12 ЦК Російської Федерації (як зрештою й положень глави 19 ЦК України) підстав для такого висновку не дає. Якби законодавець хотів якимось по-іншому врегулювати строк, у межах якого особа може звернутися у порядку кримінального судочинства з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу, то він саме так і зробив би.

Відомо, що особа має дві альтернативні можливості захистити порушене злочином (або іншим суспільно небезпечним діянням) благо – або шляхом пред'явлення позову в порядку цивільного судочинства або через подачу цивільного позову в кримінальному провадженні. В ч. 2 ст. 256 ЦК України зазначено, що позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися з вимогою про захист свого цивільного права чи інтересу до суду. Причому не конкретизовано, до якого саме суду – «кримінального» чи «цивільного». Тому строки позовної давності повинні однаково застосовуватися і у цивільному, і у кримінальному судочинстві.

Слід зауважити на таку обставину: в ст. 256 ЦК України про позовну давність згадано як про строк, у межах якого можна звернутися до суду. Відомо, що кримінальне провадження розпочинається суддею не може, це роблять інші особи – слідчий, прокурор. На мою думку, коли йдеться про позовну давність під час розгляду цивільного позову в межах кримінального судочинства, то буквально тлумачення тут недоцільне. Видається, що в аналізованому випадку зазначений строк

не буде пропущеним, якщо протягом трьох років із часу, коли особа дізналася (чи повинна була дізнатися) про порушення її права, вона звернулася до уповноважених на те органів із вимогою розпочати кримінальне провадження та пред'явила цивільний позов.

Те, як проявляється диспозитивність у застосуванні правових наслідків спливу позовної давності, можна продемонструвати на конкретних прикладах. Припустімо, учинено діяння, передбачене ч. 2 ст. 185 КК України (крадіжка, вчинена повторно). Тоді ж постраждалий дізнався про цей факт (за загальним правилом, перебіг позовної давності починається від дня, коли особа дізналася чи могла дізнатися про порушення свого права або про того, хто його порушив – ч. 1 ст. 261 ЦК України). З метою захисту порушеного цивільного права (права власності) уповноважена особа пред'явила у кримінальному провадженні цивільний позов. Відповідно до ст. 257 ЦК України в цьому випадку діє трирічний строк позовної давності. Оскільки санкція ч. 2 ст. 185 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років, то згідно із ч. 3 ст. 12 цього ж Кодексу, це діяння належить до злочинів середньої тяжкості. Своєю чергою, керуючись п. 3 ч. 1 ст. 49 КК України, можна визначити, що строк давності притягнення до кримінальної відповідальності за такий злочин становить п'ять років. Отже, у цьому випадку *строк позовної давності* (3 роки) *є меншим за строк давності притягнення до кримінальної відповідальності* (5 років). Припустімо, що про факт учинення діяння, забороненого кримінальним законом, правоохоронним органам стало відомо не одразу, а через чотири роки після його скоєння (що було підставою внесення даних про це до Єдиного державного реєстру досудового розслідування та, відповідно, підставою для здійснення кримінального провадження). Тоді ж було заявлено цивільний позов. Тобто, дотриманий строк, передбачений п. 3 ч. 1 ст. 49 КК України, але строк позовної давності сплив.

Насамперед потрібно з'ясувати чи можна приймати цивільний позов до розгляду, якщо минули строки позовної давності. Видається, що у такому разі необхідно керуватися положенням ч. 2 ст. 267 ЦК України, відповідно до якого «заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності». За такої ж умови (за аналогією) має бути прийнятий до розгляду й цивільний позов у кримінальному провадженні.

Також необхідно вирішити питання про те, якими мають бути подальші дії судді. Водночас доцільно брати до уваги положення, викладені у пунктах 3 та 4 згадуваної ст. 267 ЦК України. Зокрема в п. 3 ст. 267 ЦК України вказано: «Позовна давність застосовується судом

лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення». Отже, ця норма допускає певний рівень свободи волевиявлення, що впливає на ухвалення процесуальних рішень. На підставі п. 4 ст. 67 ЦК України вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові.

Найзацікавленішим у застосуванні положення про вплив строку позовної давності, безумовно, буде обвинувачений чи (та) цивільний відповідач. Інтерес цих учасників процесу виявлятиметься у вирішенні спору на свою користь, в аналізованій ситуації – у відмові в задоволенні цивільного позову.

Проте можлива ситуація, за якої особа, до котрої пред'явлено цивільний позов, незважаючи на вплив такого строку, погоджується на те, що у разі задоволення судом цивільного позову, вона нести матеріальну відповідальність за заподіяну шкоду; а з заявою про те, що такий факт повинен враховуватися, до суду звернувся цивільний позивач (його представник). Хоча, звичайно, існування такого випадку на практиці є малоімовірним.

Безсумнівно, застосування аналогії права чи закону є неідеальним способом подолання прогалини в праві. Найліпше таку невирішену ситуацію врегулювати на законодавчому рівні. Тому варто доповнити ч. 2 ст. 129 КПК України 2012 р. такою нормою: «Суд також відмовляє в цивільному позові, якщо вплив строку позовної давності».

Деякі науковці, з якими обговорювалася ця проблема, були проти зазначеної пропозиції. Їхні аргументи зводилися до того, що розгляд справи може затягнутися. Водночас не виключено, що строк позовної давності вплине, і це не дасть змоги пред'явити цивільний позов ще на досудовій стадії процесу, хоча для встановлення обставин, які становлять предмет позову, можуть бути достатні можливості.

Такі міркування викликають два контраргументи. Перший із них стосується твердження, відповідно до якого вплив строку позовної давності унеможлиблює пред'явлення позовних вимог. Зазначене твердження не ґрунтується на чинному законодавстві. Адже позовну давність не слід розглядати як строк, упродовж якого особа може звернутися з вимогою про захист свого порушеного права. Відповідно до ч. 2 ст. 267 ЦК України заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду *незалежно від спливу позовної давності*. Йдеться про те, що протягом строку дії позовної давності особа може розраховувати на захист свого порушеного права судом. Вплив же позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є тільки підставою для відмови у задоволенні позову (ч. 4 ст. 267 ЦК України).

Окрім того, незрозуміло, чому в разі пред'явлення цивільного позову до завершення трьох років із дня, коли особа дізналася (повинна була дізнатися) про порушення свого права, строк позовної давності може сплисти (за умови затягування розгляду кримінального провадження). Аналіз ст. 256 ЦК України дає підстави для висновку, відповідно до якого, якщо протягом цих трьох років постраждалий звернеться з позовними вимогами, то строк позовної давності дотримано; водночас нема потреби чекати на вирішення справи по суті.

На практиці цілком можлива й ситуація, за якої *строк позовної давності перевищує строк давності притягнення до кримінальної відповідальності*. Наприклад, можна взяти склад злочину, передбачений ст. 193 КК України («Привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї»). Оскільки санкція зазначеної статті передбачає покарання менш суворе, ніж позбавлення волі, то згідно із ч. 2 ст. 12 КК України, це діяння належить до злочинів невеликої тяжкості. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 49 цього ж Кодексу строк давності притягнення до кримінальної відповідальності у такому разі становить два роки. Строк же позовної давності у цій ситуації встановлено на рівні трьох років (ст. 257 ЦК України). Отже, якщо з моменту вчинення цього діяння минуло два роки, то строк позовної давності ще продовжується, але строк давності притягнення до кримінальної відповідальності вже сплив.

На підставі ч. 2 ст. 284 КПК України 2012 р. суду в такому разі слід закрити кримінальне провадження (звісно ж, якщо обвинувачений проти цього не заперечує). Що ж робити в цьому разі із цивільним позовом законодавець не вказує. Цивільний позов розглядається судом разом із кримінальним провадженням. Отже, у зазначеній ситуації суд мав би залишити його без розгляду, що не позбавляє особу, яка пред'явила цивільний позов у межах кримінального провадження, права пред'явити його у порядку цивільного судочинства. Саме таким шляхом іде правозастосовна практика. Для прикладу можна навести позиції, відображені в ухвалі Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 8 червня 2006 року [2] та ухвалі Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Рівненської області від 20 червня 2006 року [3].

Однак у КПК України 2012 р. передбачено, що цивільний позов може бути залишений судом без розгляду лише у двох випадках:

1) якщо не з'явився в судове засідання цивільний позивач або його представник (ст. 326 КПК 2012 р.) – за винятком випадків, зазначених у ч. 2 ст. 326 КПК 2012 р. (якщо від цивільного позивача надійшло клопотання про розгляд позову за його відсутності або якщо

обвинувачений, цивільний відповідач повністю визнав пред'явлений позов);

2) а також, коли підсудного виправдали за відсутністю у його діях складу кримінального правопорушення або його непричетності до вчинення кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 129 КПК 2012 р.).

Слід зазначити, що у п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1989 р. № 3 (з наступними змінами) «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочиним і стягнення безпідставно нажитого майна» надано, по суті, те ж роз'яснення: «У разі закриття справи з передбачених законом підстав, цивільний позов не розглядається. Вимоги позивача про відшкодування матеріальної шкоди в цьому разі можуть бути вирішені в порядку цивільного судочинства» [4].

Нааявність відповідних роз'яснень є, безумовно, позитивним явищем. Однак цього недостатньо, таке питання повинно бути відображеним у Кримінальному процесуальному кодексі.

Тому запропоновано доповнити ч. 3 ст. 129 КПК 2012 р. положенням такого змісту: «Суд також залишає цивільний позов без розгляду у зв'язку із закриттям кримінального провадження з передбачених законом підстав».

Не виключено, що строк позовної давності пропущено з поважних причин (наприклад, через тяжку хворобу особи, безпомічний стан тощо). У цьому разі слід за аналогією керуватися положенням ч. 5 ст. 267 ЦПК України, згідно з яким порушене право підлягає захисту, якщо такий факт буде визнано судом. Якщо пропущений із поважних причин процесуальний строк згідно з ч. 1 ст. 116 КПК 2012 р. повинен бути поновлений лише за клопотанням зацікавленої особи, то і розгляд питання про визнання причин пропуску строку позовної давності (матеріально-правового строку) можливий також тільки з ініціативи цивільного позивача (чи іншої особи, яка уповноважена пред'явити цивільний позов).

**Висновки.** Наведене дає підстави стверджувати, що строки позовної давності повинні однаково застосовуватися і у цивільному, і у кримінальному судочинстві.

Під час відповіді на питання про те, чи можна приймати цивільний позов до розгляду, якщо минули строки позовної давності, слід керуватися положенням ч. 2 ст. 267 ЦК України, відповідно до якого «заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від впливу позовної давності». За такої ж умови (за аналогією) має бути прийнятий до розгляду й цивільний позов у кримінальному провадженні.

У разі спливу строку позовної давності слід відмовляти у цивільному позові. З огляду на це запропоновано доповнити ч. 2 ст. 129 КПК України 2012 р. нормою такого змісту: «Суд також відмовляє в цивільному позові, якщо сплив строк позовної давності».

На практиці цілком можлива ситуація, за якої строк позовної давності перевищує строк давності притягнення до кримінальної відповідальності.

На підставі ч. 2 ст. 284 КПК України 2012 р. суду в такому разі слід закрити кримінальне провадження (звісно ж, якщо обвинувачений проти цього не заперечує). Що ж робити в цьому разі із цивільним позовом, законодавець не вказує.

Оскільки цивільний позов розглядається судом разом із кримінальним провадженням, то у зазначеній ситуації його слід залишити без розгляду.

Тому запропоновано доповнити ч. 3 ст. 129 КПК 2012 р. положенням такого змісту: «Суд також залишає цивільний позов без розгляду у зв'язку із закриттям кримінального провадження з передбачених законом підстав».

Якщо строк позовної давності пропущено з поважних причин, то розгляд питання про визнання причин пропуску строку позовної давності (матеріально можливий тільки з ініціативи цивільного позивача (чи іншої особи, яка уповноважена пред'явити цивільний позов).

---

1. Курдубанов Ю. В. Обеспечение прав гражданского истца при рассмотрении уголовных дел судами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ю. В. Курдубанов. – М., 2002. – 219 с.

2. Ухвала Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 8 червня 2006 року (№ рішення – 8267; № судової справи – 2982км06) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua).

3. Ухвала Колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Рівненської області від 20 червня 2006 року (№ рішення – 63493; № судової справи – 11а-266) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua).

4. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином і стягнення безпідставно нажитого майна: Постанова Пленуму ВСУ від 31 березня 1989 р. № 3 (зі змінами, внесеними постановами від 25 грудня 1992 р. № 13 та від 3 грудня 1997 р. № 12) // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1972–2004). Офіційне видання. – К.: Ін Юре, 2004. – Т. 2. – 318 с.

**Навроцкая В. В. Решение исковых требований в уголовном судопроизводстве при несогласовании сроков давности привлечения к уголовной ответственности и сроков исковой давности**

*Доказано, что исковые требования в уголовном судопроизводстве подлежат удовлетворению при одновременном действии срока исковой давности и срока давности привлечения к уголовной ответственности.*

*Обосновано, что при истечении срока исковой давности, в удовлетворении гражданского иска следует отказать, а в ситуации, при которой срок исковой давности превышает срок давности привлечения к уголовной ответственности, уголовное производство следует прекратить, а гражданский иск – оставить без рассмотрения.*

**Ключевые слова:** *сроки давности привлечения к уголовной ответственности, сроки исковой давности, гражданский иск, уголовное судопроизводство.*

**Navrotska V. V. Solving claims in criminal proceeding with divergence between limitation on conviction and limitation of action**

*It is stated that there are two terms for defending the violated right during consideration of civil action in criminal proceeding:*

*1) limitation on conviction must not elapse from the day of the criminal offence to the effective day of judgement;*

*2) requirement about protection of civil right or interest can be satisfied within limitation of action. Herewith, it is not excluded, that such limitations do not coincide.*

*It is affirmed that the limitation on action must be equally applied both in civil and criminal proceeding. It is criticized the statement in accordance to which elapsing of limitation on action makes filing of the claim impossible as being not based on the current legislation.*

*It is proved that if the victim files the civil action within the limitation on action, then the limitation of action is observed, herewith, there is no necessity to wait for resolving the case in assense.*

*It is affirmed that in case of elapsing of limitation on action civil action in criminal proceeding anyway must be taken into consideration, but it should be denied in its satisfaction.*

*It is offered the new edition of part 2 of the article 129 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.*

*It is proved that in a situation if the limitation of action exceeds limitation on conviction, it is better to close criminal proceeding (on condition of absence of denials in relation to it from the side of defendant) and to leave a civil action without consideration. It is offered to complete part 3 of the article 129 of the Criminal Procedural Code of Ukraine with statements of corresponding maintenance.*

**Key words:** *limitations on conviction, limitation of action, civil action, criminal proceeding.*

*Стаття надійшла 12 квітня 2016 р.*



## ПІДСТАВИ СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

*Розглянуто проблему визначення сутності та переліку підстав здійснення спеціального судового провадження в кримінальному процесі України. Досліджено існуючі теоретико-правові досягнення сучасної юридичної науки в дослідженні кримінального провадження за відсутності підозрюваного та/або обвинуваченого, визначено його природу та сутність.*

*Проведено детальний аналіз передбачених чинним КПК України підстав судового розгляду в кримінальному провадженні за відсутності обвинуваченого та встановлено їх відповідність рекомендаціям Комітету Ради Європи та практиці Європейського суду з прав людини.*

**Ключові слова:** *спеціальне судове провадження, підстави, критерії, позиції ЄСПЛ, виклик у кримінальному провадженні, поважність причин відсутності обвинуваченого, розшук, район проведення антитерористичної операції.*

**Постановка проблеми.** В умовах політичних, соціальних та культурних перетворень, які відбуваються в Україні, питання охорони та забезпечення прав людини та громадянина, зокрема в межах кримінального процесу, є надзвичайно актуальним.

**Стан дослідження.** Під час проведення дослідження було проаналізовано роботи Є. Г. Бендерської, О. О. Казакова, К. Б. Калиновського, В. Т. Маляренка, Г. В. Матвієвської, Р. Г. Песцова, О. В. Смирнова, О. В. Трофімової, Т. В. Трубнікової, А. С. Тукієва та інших.

**Метою** статті є комплексний аналіз існуючих теоретико-правових досягнень сучасної юридичної науки в дослідженні спеціального кримінального провадження, визначення його природи та сутності.

**Виклад основних положень.** Відповідно до положень статті 21 КПК України кожен має право на участь у розгляді в суді будь-якої інстанції справи, що стосується його прав та обов'язків, в порядку, передбаченому КПК України [1].

Традиційно участь обвинуваченого в судовому розгляді кримінального провадження є обов'язковою, а звуження процесуальних прав особи під час здійснення судового провадження не допускається.

Актуальність дослідження цього питання обумовлена прийняттям 07 жовтня 2014 року Верховною Радою України 3У «Про внесення

змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини», яким закріплена можливість здійснення спеціального судового провадження, тобто судового розгляду кримінального провадження за відсутності обвинуваченого.

Таке нововведення відповідає положенням Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № 6 R (87) 18 щодо спрощення кримінального провадження, де зазначається, що держави-члени повинні розглянути та дозволити судам першої інстанції розглядати справи й ухвалювати відповідно до них рішення за відсутності обвинуваченого, принаймні щодо дрібних правопорушень, з урахуванням покарання, яке може бути накладене, та за умови, що обвинувачений був проінформований належно про дату судового засідання і про своє право на законне чи інше представництво [2].

Окрім того, Комітетом Ради Європи 19 січня 1973 року була прийнята Резолюція 75 (11) про критерії, які регламентують здійснення провадження за відсутності обвинуваченого, в якій наголошується, що хоча присутність обвинуваченого під час судового розгляду його справи є надзвичайно важливою, і з погляду його права бути вислуханим, і з погляду необхідності встановлення фактів для винесення відповідного вироку, та, зважаючи, що відступи від цього правила можливі тільки у виняткових випадках, проте можливість спрощення провадження щодо деяких злочинів невеликої тяжкості не повинна виключатись [3].

У Резолюції 75 (11) від 19 січня 1973 року сформульовані мінімальні правила, які рекомендуються державам-членам до застосування в питаннях здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого, а саме [3]:

- справа жодної особи не може бути розглянута, якщо особа впродовж часу, який дозволяє їй з'явитися до суду й підготувати свій захист, *не була повідомлена повістками про дату та місце судового розгляду*, якщо тільки не буде встановлено, що вона навмисно прагнула уникнути правосуддя;

- повістки повинні вказувати на наслідки неявки обвинуваченого на судовий розгляд;

- суд повинен відкласти розгляд справи у випадку, якщо встановить, що повістка була вручена обвинуваченому, який не з'явився на розгляд, але є підстави вважати, що у нього виникли перешкоди для забезпечення явки, та особиста присутність обвинуваченого визнається судом обов'язковою;

– справа не повинна розглядатися за відсутності обвинуваченого, якщо є можливість перенести її розгляд на територію іншої держави або звернутися із запитом про видачу;

– у разі розгляду справи за відсутності обвинуваченого, докази повинні збиратися звичайними способами, а сторона захисту повинна мати право втручатися в цей процес;

– судові рішення, ухвалені за відсутності обвинуваченого, має бути доведено до його відома згідно з правилами вручення повісток для явки в суд. Резолюція 75 (11) від 19 січня 1973 року містить й інші рекомендації, що стосуються оскарження та анулювання судового рішення, яке було ухвалено за результати судового розгляду за відсутності обвинуваченого, перебігу строку на оскарження ухваленого судового рішення.

Зауважимо, що Європейський суд з прав людини в своїх рішеннях також підтверджує можливість здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого, наприклад, така позиція висловлена ним у рішенні від 24 травня 2007 року в справі «Да Лус Домінгеш Ферейра проти Бельгії» № 50049/99.

У вказаному рішенні Європейського суду зазначається, що суд неодноразово висловлював позицію про вирішальне значення явки обвинуваченого, враховуючи і право останнього бути вислуханим, і необхідність перевірки правильності його тверджень і їх порівняння із показами потерпілої сторони (рішення Європейського суду у справі «Пуатрімоль проти Франції» від 23.11.1993 року і у справі «Кромбах проти Франції» від 13.02.2001 року), проте судові засідання за відсутності обвинуваченого саме собою не суперечить вимогам статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, якщо обвинувачений згодом зможе домогтися ухвалення нового судового рішення за його участі, в якому б містилась оцінка обґрунтованості висунутих проти нього обвинувачень за фактичними й юридичними обставинами справи [4].

Схожі позиції Європейський суд висловив у своїх рішеннях у справах «Колоцца проти Італії» від 12.02.1985 року, «F.C.V. проти Італії» від 28.08.1991 року, «Т. проти Італії» від 12.10.1992 року та інших.

Отже, Європейський суд з прав людини доходить висновку, що здійснення судового розгляду та ухвалення судового рішення за відсутності обвинуваченого не можна розглядати як порушення положень Конвенції з боку держави у разі, коли немає підстав вважати, що обвинувачений не був належно повідомлений про розпочате щодо нього судове провадження.

З огляду на це можна констатувати, що на міжнародному рівні немає заборони здійснення спеціального судового провадження. Крім того, державам-членам Ради Європи рекомендовано запровадити такий інститут у національний кримінальний процес із метою його спрощення, ці рекомендації підкріплюються й практикою Європейського суду з прав людини. Проте наголошується на необхідності дотримання певних умов і правил здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого для того, щоб право обвинуваченого на справедливий суд та інші права не були порушені.

Зважаючи на викладене, зауважимо, що питання визначення сутності та переліку підстав спеціального судового провадження в кримінальному процесі України потребує детального дослідження.

Підстави здійснення спеціального кримінального провадження відображено в положеннях чинного КПК України. В частині 5 статті 139 КПК України визначено, що ухилення обвинуваченим від явки на виклик суду, а саме неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази, та оголошення його у міждержавний та/або міжнародний розшук є підставами спеціального судового провадження.

Зазначимо, що в статті 139 КПК України в редакції ЗУ від 07.10.2014 року № 1689-VII однією із підстав спеціального судового провадження було визначено перебування обвинуваченого поза межами України, проте 15.01.2015 року Верховною Радою України був прийнятий ЗУ № 119-VIII, яким внесено зміни до КПК України, зокрема й до статті 139, в результаті яких ця підстава була змінена на оголошення обвинуваченого у міждержавний та/або міжнародний розшук [5; 6].

Такі зміни обумовлені необхідністю забезпечення дії принципу невідворотності покарання щодо осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції.

Розглянемо докладніше підстави спеціального судового провадження в кримінальному процесі України. Однією з підстав спеціального судового провадження є ухилення від явки на виклик суду, тобто неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази. Встановлення факту неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази з метою ухилення від кримінальної відповідальності, передбачає необхідність підтвердження не лише безпосередньо факту відсутності обвинуваченого в залі судового засідання, а також з'ясування наявності у нього реальної можливості з'явитися і брати участь у судовому розгляді, тобто встановити причини неявки обвинуваченого й їх поважність.

Підкреслюючи важливість оцінки поважності причин відсутності обвинуваченого у судовому засіданні, вчений І. Я. Фойницький виокремив неповажність причин неявки підсудного як окремої умови заочного провадження. Він зазначав, що суд або суддя мають право приступити до заочного судового розгляду, якщо є дані про неповажність причин відсутності обвинуваченого, незалежно від шляхів їх отримання. У разі визнання причин відсутності обвинуваченого поважними, на думку вченого, суд повинен відкласти розгляд справи [7, с. 493].

Отже, ухвалення судом рішення про проведення судового розгляду без обвинуваченого має бути пов'язане не тільки з встановленням факту неявки особи в судове засідання, але й наявності доказів неповажності причин його відсутності в ньому.

Забезпечення явки обвинуваченого у судове засідання нерозривно пов'язане з дотриманням порядку здійснення виклику в кримінальному провадженні, який визначений у статті 135 КПК України і в загальному передбачає, що особа викликається до суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику телефоном або телеграмою.

Відповідно до положень чинного КПК України під час здійснення спеціального судового провадження інформація про процесуальні документи, які підлягають врученню обвинуваченому, та повістки про його виклик підлягають обов'язковому опублікуванню в засобах масової інформації України загальнодержавної сфери розповсюдження.

Обвинувачений вважатиметься належно ознайомленим зі змістом повістки про виклик із моменту її опублікування [1].

Відповідно до позиції Європейського суду з прав людини дотримання формальних вимог закону, який регулює процес виклику особи до суду, не може свідчити про те, що обвинувачений знає про дату та місце судового засідання, а отже умисно ухиляється від явки до суду. Навіть неповідомлення обвинуваченим компетентних органів про зміну адреси проживання не може виправдати проведення судового розгляду за його відсутності [8].

Загалом аналіз практики Європейського суду з прав людини дає змогу констатувати, що відсутність даних, які вказують на особисте повідомлення особи про судове засідання щодо неї, зумовлює покладання обов'язку доведення обізнаності обвинуваченого про місце і час судового розгляду в кримінальному провадженні на компетентні органи держави.

У чинному КПК України закріпленій обов'язок прокурора дати до клопотання про здійснення спеціального судового провадження матеріали про те, що обвинувачений знав або повинен був знати про розпочате кримінальне провадження [1].

Зауважимо, що в деяких випадках, незважаючи на відсутність офіційного повідомлення обвинуваченого, проте з огляду на наявність сукупності встановлених фактів, можна стверджувати, що обвинувачений свідомо ухиляється від участі у судовому розгляді, зокрема це можливо у разі наявності публічної чи письмової заяви обвинуваченого про відсутність намірів якимось чином реагувати на виклик до суду [9].

Отже, право визнання поважності причин неявки обвинуваченого покладено на суд і нерозривно пов'язане з питанням про належне повідомлення обвинуваченого про час і місце судового розгляду. Встановлення факту належного повідомлення є гарантією захисту прав особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину.

Іншою підставою спеціального судового провадження є оголошення обвинуваченого у міжнародний та/або міждержавний розшук. Правову основу оперативно-розшукової діяльності в Україні становлять Конституція України, Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» та інші нормативно-правові акти. Міждержавний та міжнародний розшук ґрунтується не тільки на положеннях національного законодавства України, а й на положеннях міжнародно-правових договорів, учасницею яких є Україна, та інших джерелах міжнародного права. Виокремлення таких видів розшуку, як міжнародний та міждержавний здійснюється залежно від території, у межах якої провадиться розшук.

Міждержавний розшук здійснюється міністерствами внутрішніх справ держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав на території їх держав. Порядок взаємодії відповідних органів внутрішніх справ під час здійснення міждержавного розшуку визначений у Договорі держав-учасниць СНД про міждержавний розшук осіб від 10 грудня 2010 року, Інструкції про єдиний порядок здійснення міждержавного розшуку осіб, яка затверджена рішенням Ради міністрів внутрішніх справ держав-учасниць СНД 30 січня 2002 року, та інших чинних актів у межах СНД.

Міжнародний розшук передбачає проведення пошукових дій і на території держави, де був скоєний злочин, і за його межами, тобто водночас на території двох чи більше держав, та здійснюється здебільшого каналами Інтерполу у всіх країнах-учасницях Міжнародної організації карної поліції.

З огляду на практику Європейського суду з прав людини суд під час вирішення питання про здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого повинен витребувати та вивчити матеріали, які свідчать про проведення відповідними компетентними органами дій, спрямованих на забезпечення явки обвинуваченого до суду, зокрема у разі встановлення перебування його на території іншої держави.

Наприклад, компетентним органам держави, на території якого перебуває обвинувачений, може бути направлено вимогу про видачу цієї особи відповідно до положень Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 29 березня 1993 року, Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959, а також на підставі двосторонніх договорів України з іншими державами. Якщо видача особи з яких-небудь причин не може бути проведена, то відповідно до Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972, а також на підставі двосторонніх договорів України може бути проведена передача матеріалів кримінальної справи правоохоронним органам тієї держави, на території якої перебуває особа.

Звичайно у разі перебування обвинуваченого на території іншої держави його розшук пов'язаний із труднощами, існування яких обумовлене наявністю національного суверенітету іноземної держави, в такому разі проведення розшуку не тільки може затягнутися на тривалий період, але й не можна гарантувати результативність такого розшуку в разі протидії з боку держави, на території якої обвинувачений перебуває. В такому разі доцільно здійснювати спеціальне судове провадження.

Зауважимо, що здійснення спеціального судового провадження можливе лише за наявності одночасно двох, визначених у статті 139 КПК України, підстав, а наявність лише однієї з них не може зумовлювати здійснення такого судового розгляду в кримінальному провадженні.

Зазначимо, що згідно з вимогами пункту 2 Прикінцевих положень ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо невідворотності покарання осіб, які переховуються на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції» від 15 січня 2015 року дія положень, зокрема абзацу 1 ч. 3 ст. 323 КПК України, тимчасово поширюється на осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції та/або оголошені у міждержавний та/або міжнародний розшук.

У статті 5 ЗУ «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12 серпня 2014 року встановлено, що ухилення від явки на судовий виклик суду (неприбуття на виклик без поважної причини більш як два рази) обвинуваченим, який перебуває в районі проведення антитерористичної операції, та оголошення його у розшук є підставою для здійснення спеціального судового провадження в порядку, передбаченому КПК України, з особливостями, встановленими цим Законом. Вимога про оголошення у міждержавний або міжнародний розшук не поширюється на випадки, якщо вирішується питання про застосування стосовно цих осіб спеціального кримінального провадження.

Аналогічне зазначеному положення міститься в частині 3 статті 12 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України.

Отже, здійснення спеціального судового провадження також можливе, якщо особа, яка ухиляється від явки на виклик суду, перебуває в районі проведення антитерористичної операції або на тимчасово окупованій території України й оголошена у розшук, який здійснюється на території України за рішенням слідчого. В цьому випадку суд повинен встановити факт перебування обвинуваченого в районі проведення антитерористичної операції або на тимчасово окупованій території України й оголосити його у розшук.

Межі тимчасово окупованої території України визначені в ст. 3 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року.

Перелік населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, був затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1053 від 30 жовтня 2014 року, проте дія цього розпорядження зупинена на підставі Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1079-р від 05 листопада 2014 року. Отже, нині немає нормативно-правового акта, яким визначено перелік населених пунктів, на території яких провадилася антитерористична операція.

Отже, здійснення спеціального судового провадження щодо осіб, які ухиляються від явки на виклик суду, оголошені у розшук та місцезнаходження яких на території України органами слідства не встановлено, виключене у зв'язку з неможливістю нині визначити межі району проведення антитерористичної операції.

З огляду на зазначене необхідно невідкладно прийняти нормативно-правовий акт, який би визначив межі району проведення анти-



терористичної операції та забезпечив можливість реалізації принципу невідворотності кримінального покарання щодо осіб, які переховуються на окремих територіях Донецької та Луганської областей із метою ухилення від кримінальної відповідальності.

**Висновки.** Закріплена у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві можливість здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого є важливою для реалізації принципу невідворотності кримінального покарання, але лише за умови практичного втілення на належному рівні закріплених у КПК України процесуальних гарантій, зокрема щодо належного повідомлення про час і місце судового розгляду кримінального провадження, врахування судом поважності причин відсутності обвинуваченого у судовому засіданні під час вирішення питання щодо можливості здійснення спеціального судового провадження тощо.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Верховна Рада України, Кодекс України від 13.04.2012 (в редакції від 06.06.2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

2. Рекомендація № 6R (87): Рада Європи, Міжнародний документ від 17.09.1987 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994\\_339](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_339)

3. Резолюція 75 (11): Совет Европы, Международный документ от 19.01.1973 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://echr-base.ru/res75\\_11.jsp](http://echr-base.ru/res75_11.jsp)

4. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Да Лус Домингеш Ферейра против Бельгии» от 24.05.2007 года № 50049/99 // Прецеденты Европейского суда по правам человека по странам-членам Совета Европы (кроме России). – 2007. – № 12. – С. 209–216.

5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 07.10.2014 року № 1689 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>

6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 15.01.2015 року № 119-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/119-19/paran7#n7>

7. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2-х т. / И. Я. Фойницкий. – СПб.: Альфа, 1996. – С. 496.

8. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Колоцца против Италии» от 12.02.1985 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57462#%7B%22itemid%3A%5B%5C%22001-57462%5C%22%5D%7D>

9. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Сейдович против Италии» от 01.03.2006 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hudoc.echr.coe.int/webservices/content/pdf/001-119893>

**Нагорнюк-Даньлюк О. О. Основания специального судебного производства в уголовном процессе Украины**

*Рассмотрено проблему определения сущности и перечень оснований осуществления специального судебного производства в уголовном процессе Украины.*

*Исследованы существующие теоретико-правовые достижения современной юридической науки в исследовании уголовного производства в отсутствие подозреваемого и/или обвиняемого, определено его природу и сущность.*

*Проведен детальный анализ предусмотренных действующим УПК Украины оснований судебного разбирательства в уголовном производстве в отсутствие обвиняемого и установлено их соответствие рекомендациям Комитета Совета Европы и практике Европейского суда по правам человека.*

**Ключевые слова:** *специальное судебное разбирательство, основания, критерии, позиции ЕСПЧ, вызов в уголовном производстве, уважительность причин отсутствия обвиняемого, розыск, район проведения антитеррористической операции.*

**Nahorniuk-Danyliuk O. O. Reasons of special court proceeding in the criminal process of Ukraine**

*The scientific article is devoted to highlighting the novel of criminal proceedings, which provides for conducting a special proceeding. The problem of determining the nature and the list of reasons for implementation of a special proceeding in the criminal process of Ukraine and the feasibility of principles of a criminal proceeding during such proceeding is considered.*

*The detailed analysis of the provided by the current Criminal Procedure Code of Ukraine bases of the litigation in criminal proceedings in the absence of the accused has been carried out and their compliance with the recommendations of the Committee of the Council of Europe and with the practice of the European Court of Human Rights has been established, as well as the possibility to appeal against court decisions made on the basis of the results of such litigation. The existing theoretical and legal achievements of modern legal science in studying the criminal proceedings in the absence of the suspect and/or the accused have been studied and its nature and essence has been determined. According to the results of the research it has been found out that differences in the legislative regulation of criminal proceedings in the absence of the suspect or the accused have resulted the differentiation of the criminal procedural form caused by the prevalence of cases of evasion by the suspects and the accused who are outside Ukraine and are announced in interstate and/or international wanted list, to appear on a call of the investigator, the prosecutor, the investigating judge, the trial and the need in this situation to ensure the implementation of the principle of inevitability of criminal responsibility.*

*It has been noted that the urgent adoption of a legal act is necessary and it would define the limits of the area of carrying out the antiterrorist operation and would provide the opportunity to implement the principle of inevitability of criminal punishment against those persons who were hiding on some territories in order to evade of the criminal responsibility.*

**Key words:** *special proceedings, reasons, criteria, positions of the ECHR, call in criminal proceedings, gravity of the accused absence causes, search, and area of carrying out the antiterrorist operation.*

*Стаття надійшла 13 травня 2016 р.*

УДК 343.11

**В. О. Рибалко,  
А. О. Филистин**

## **ПІДСТАВИ ОБ'ЄДНАННЯ МАТЕРІАЛІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

*Досліджено підстави для ухвалення рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження. Розглянуто передбачені ч. 1 ст. 217 КПК України три підстави, за яких виникає необхідність в об'єднанні матеріалів кримінального провадження, а саме: 1) щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення; 2) щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень; 3) матеріали досудових розслідувань, у яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами). Пояснено, у чому полягає потреба в ухваленні рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження за наведеними підставами.*

**Ключові слова:** *об'єднання матеріалів кримінального провадження, необхідність, достатні підстави.*

**Постановка проблеми.** Про важливість рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження свідчить те, що у початковій редакції КПК Української РСР (п. 5 ч. 1 ст. 246) та КПК Російської РФСР (п. 5 ч. 1 ст. 232) містилася така підстава для повернення справи на додаткове розслідування, як «*неправильне об'єднання кримінальних справ*». На відміну від чинного КПК України, яким ліквідовано інститут додаткового розслідування, «*неправильне об'єднання кримінальних справ*» досі залишається чинною підставою для направлення справи на дорозслідування за КПК Естонської Республіки (п. 3 ч. 1 ст. 194) та КПК Республіки Узбекистан (п. 5 ч. 1 ст. 419).

Незважаючи на те, що від рішення про об'єднання матеріалів кримінальних проваджень безпосередньо залежить спрямованість процесу, його хід та результати, правове регулювання підстав для ухвалення цього рішення не є чітким та зрозумілим. Воно призводить до двочитання та дає можливості для зловживань.

**Стан дослідження.** Комплексного дисертаційного чи монографічного дослідження правової регламентації підстав та процедури об'єднання матеріалів кримінального провадження українськими вченими ще не проводилось. Серед зарубіжних науковців, що займалися розробкою проблематики цього питання, слід виокремити І. Є. Биховського, яким 1961 року опубліковано монографію «Соединение и выделение уголовных дел в советском уголовном процессе», С. М. Кадацького, який 2009 року захистив кандидатську дисертацію «Соединение и выделение уголовных дел в стадии предварительного расследования». Теоретичне та практичне значення без сумніву мають також дисертації С. А. Тумашова «Проблемы соединения и выделения уголовных дел на предварительном расследовании» (1998 р.), Д. В. Дробініна «Соединение и выделение уголовных дел, как гарантия их всестороннего, полного и объективного исследования» (1999 р.), С. О. Денисова «Законность и обоснованность соединения и выделение уголовных дел» (2002 р.), Д. А. Черкасова «Соединение и выделение уголовных дел и материалов в российском уголовном процессе» (2005 р.).

Однак наведені праці написані за кримінально-процесуальним законодавством іноземних держав, а тому не можуть висвітлювати ті проблемні питання регламентації та застосування підстав для об'єднання матеріалів кримінального провадження, з якими стикаються вітчизняні правозастосувачі. Отож, сьогодні підстави для ухвалення рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження за КПК України залишаються недостатньо дослідженими.

**Метою** статті є дослідження підстав для ухвалення рішення про об'єднання матеріалів кримінального провадження.

**Виклад основних положень.** Відповідно до ч. 1 ст. 217 та ч. 1 ст. 334 КПК України є три підстави, за яких може виникати необхідність в об'єднанні матеріалів кримінального провадження:

- 1) щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення;
- 2) щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень;
- 3) матеріали досудових розслідувань, у яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами).

**Перша підстава.** Відповідно до ч. 1 ст. 217 КПК України у разі необхідності в одному провадженні можуть бути об'єднані матеріали досудових розслідувань щодо декількох осіб, підозрюваних у вчиненні одного кримінального правопорушення. Тобто йдеться про можливість об'єднання при співучасті, яка була передбачена ще в ч. 1 ст. 26 КПК України 1960 року.

В юридичній літературі є позиція, відповідно до якої розслідування та розгляд справи, за якою проходять не всі співучасники, є вимушеним заходом [1, с. 106; 2, с. 41; 3, с. 100].

Спільне розслідування злочинів, учинених у співучасті, має чимало переваг. Воно дає змогу правильно оцінити роль кожного співучасника, належно встановити обставини, що входять у предмет доказування, сприяє процесуальній економії [1, с. 105–106; 2, с. 41, 62–67; 4, с. 5], збільшує доказову базу [2, с. 65], дозволяє правильно встановити розмір заподіяної шкоди кожним із співучасників.

Рішення ж про окреме провадження щодо співучасників злочинів приховує певні ризики.

По-перше, ймовірним є ухвалення рішень, які суперечитимуть одне одному. Наприклад, окреме провадження щодо одного з трьох співучасників грабежу на Кіровоградщині призвело до того, що двох із співучасників визнано винним за ч. 2 ст. 186 КК України, а дії третього – кваліфіковано як хуліганство, вчинене групою осіб [5].

По-друге, таке провадження може призвести до того, що для одного з підозрюваних фактично набуде преюдиційне значення рішення щодо його співучасника в іншому провадженні. Адже у вироку щодо першої справи будуть установлені обставини вчинення злочину не лише обвинуваченим, а й його співучасником. Навіть, якщо суд буде оцінювати рішення по першій справі на рівні з усіма іншими доказами у справі та не надаватиме йому переваг, таке рішення впливатиме на свідомість судді під час ухвалення рішення щодо другого із співучасників. Своєю чергою, це може призвести до того, що питання про винуватість другого із співучасників фактично вирішуватиметься у провадженні, в якому він участі не братиме, своїх інтересів не відстоюватиме, не матиме можливості вплинути на хід розслідування та судового розгляду.

По-третє, роздільне провадження щодо співучасників може також призвести до порушення права особи від самовикриття, адже в одній справі вона може проходити у процесуальному статусі обвинуваченого, а в іншій – свідком.

Таке поєднання судами часто визнається недопустимим. Прикладом є ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області,

якою залишено без змін постанову суду першої інстанції про направлення справи на додаткове розслідування через неможливість розгляду справи щодо співучасників в окремих провадженнях. Така неможливість роздільного провадження, на думку судів першої та апеляційної інстанцій, була спричинена недопустимістю перебування одних і тих же осіб підсудними та свідками одночасно [6].

По-четверте, внаслідок роздільного провадження щодо злочинів, учинених у співучасті, ймовірність допущення неповноти розслідування та судового розгляду є значно вищою.

Показовим прикладом є роздільне провадження щодо двох співвиконавців грабежу, що був учинений із розподілом ролей. Наслідком чого дії одного із них кваліфіковано як крадіжка за ч. 1 ст. 185 КК України, а провадження щодо другого здійснювалося за заподіяння тілесних ушкоджень [7].

**Друга підстава.** В основі об'єднаного провадження щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні декількох кримінальних правопорушень, є та обставина, що всі ці діяння є вчинені однією особою. Об'єднане провадження щодо однієї особи, підозрюваної у вчиненні кількох кримінальних правопорушень, дає змогу правильно оцінити її суспільну небезпечність, дозволяє уникнути дублювання слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

На думку одних дослідників, лише суб'єкт злочину не спричиняє необхідності в рішенні про об'єднане провадження [4, с. 5–6]. Вони вважають, що рішення про об'єднання матеріалів кримінальних проваджень щодо однієї особи необхідно ухвалювати за наявності взаємозв'язку між злочинами, за їхньої однорідності. Обґрунтовують таку свою позицію ці науковці тим, що намагання будь-що об'єднати в одне провадження справи про всі злочини, вчинені особою, часто призводить до затягування строків слідства й тримання під вартою, унеможливує швидке відшкодування заподіяних збитків (що суперечить процесуальній економії та невідворотності покарання) [4, с. 5].

На їхню думку, за надмірного обсягу справи рідко вдається забезпечити високу якість розслідування [8, с. 96]. Свідки, які були запрошені на початку розслідування, можуть забути, про що вони давали показання. Справа втрачатиме актуальність. Судді, який отримав багатотомну справу, складно запам'ятати всі обставини справи, учасників провадження та докази. Можливість судових помилок у таких справах – висока [8, с. 33, 85–86].

Категорично не заперечуючи наведену позицію, правильнішими ми вважаємо міркування тих авторів, які стверджують, що всі злочини,

вчинені однією особою, по можливості слід розслідувати та розглядати в одному провадженні [9, с. 24–31; 3, с. 109].

По-перше, інколи лише розслідування в одному провадженні всіх злочинів, учинених підозрюваним, дасть змогу правильно застосувати положення матеріального права.

Наприклад, Переяслав-Хмельницьким міськрайонним судом Київської області 06.07.2014 року ухвалено вирок, яким ОСОБА\_6 визнано винним у вчиненні низки умисних злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням чужим майном шляхом шахрайства, підроблення документів та використання завідомо підроблених документів. Засуджений за цим вироком підробляв документи і під приводом передачі покупцям у власність земельних ділянок заволодівав їхніми коштами. Потерпілими від дій шахрая у різний час стали більше 20-ти осіб. Під час судового розгляду захисником обвинуваченого заявлено клопотання про звільнення підсудного від кримінальної відповідальності за вчинення перших злочинних епізодів у зв'язку з закінченням щодо них строків давності. Суд у цій справі правомірно відмовив у задоволенні цього клопотання, зазначивши, що обвинувачений ухилився від досудового слідства [10]. Якщо б провадження за злочинами, вчиненими підсудним, здійснювалося окремо, то суд не мав би можливості встановити підстави для зупинення перебігу давності і не виключено, що клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення перших злочинів було б задоволено.

По-друге, внаслідок роздільного провадження щодо злочинів, учинених однією особою, є більша ймовірність допущення неповноти розслідування та судових помилок. Якщо органи досудового розслідування займатимуться розслідуванням лише певних епізодів злочинної діяльності підозрюваного, всього скоєного їм може й не вдасться з'ясувати. Наприклад, контрабанда вибухових речовин може отримати кваліфікацію за ст. 201 КК України тоді як відбулося насправді готування до диверсії, що потребуватиме кваліфікації за ст. 113 КК України.

По-третє, роздільне провадження щодо злочинів, учинених однією особою, може призвести до застосування до підозрюваного, обвинуваченого декількох запобіжних заходів.

Така ситуація була у справах за обвинуваченням Ю. В. Тимошенко, щодо якої, незважаючи на наявність судового рішення про тримання під вартою в одному провадженні, було вдруге застосовано такий же запобіжний захід в іншому провадженні. Першого разу такий запобіжний захід, як тримання під вартою було застосовано у справі по обвинуваченню за ст. 365 КК України в перевищенні влади або

службових повноважень, що виражалися в особистому (без відома всього складу уряду) підписанні директивів делегації Нафтогазу на переговорах із Газпромом. Іншого разу цей же запобіжний захід був застосований до Ю. В. Тимошенко у справі по обвинуваченню у приховуванні корпорацією ЄЕСУ валютної виручки, махінацій з коштами держбюджету і сплатою податків у 90-х роках ХХ ст. [11].

По-четверте, ухвалення одного обвинувального вироку, яким обвинувачений визнається винним у вчиненні декількох злочинів, є більш вигідним для нього, ніж винесення кількох вироків у різний час. У цьому разі він не буде проходити по інших справах як такий, що має одну, дві та більше судимостей. Не буде переривання перебігу строку погашення судимості, яка, своєю чергою, враховується під час визнання злочину повторним, обмежує застосування амністії, є кваліфікуючою ознакою деяких складів злочинів, враховується в процесі обрання запобіжного заходу, призначення покарання та його виконання, є перешкодою для обіймання певних посад та тягне інші обмеження, встановлені законом.

По-п'яте, у КПК України немає вказівки на те, що об'єднання матеріалів кримінального провадження можливе лише за однорідності та взаємопов'язаності вчинених особою злочинів.

Правозастосовна практика також не йде цим шляхом. Промовистим прикладом є резонансна справа щодо обвинувачення А. Т. Слюсарчука, який, видаючи себе за людину з надзвичайними здібностями щодо запам'ятовування та відтворення надвеликих обсягів інформації, видатного лікаря-нейрохірурга вищої категорії, доктора медичних наук та професора, не маючи водночас медичної освіти, спеціального дозволу (ліцензії) на право заняття лікувальною діяльністю та не відповідаючи єдиним кваліфікаційним вимогам, роками займався незаконною лікувальною діяльністю, неодноразово проводив трепанацію черепа, що завершувалося смертю пацієнтів, учиняв шахрайство, реалізуючи потерпілим препарати за цінами, які вимірювалися у десятках-сотнях тисяч гривень, з метою працевлаштування у вищих навчальних закладах, Кабінеті Міністрів України, лікарнях подавав у відповідні установи підроблені документи. Вироком Сихівського районного суду міста Львова від 14.02.2014 року його визнано винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 119, ст. 138, ч. 2 ст. 190, ч. 3 ст. 190, ч. 4 ст. 358 КК України [12]. Тобто в одному провадженні здійснювалося розслідування і злочинів проти життя та здоров'я особи, і злочинів проти власності та порядку ведення, обігу, використання документів, який забезпечує нормальну діяльність підприємств, установ, організацій



незалежно від форми власності, а також прав і законних інтересів громадян, порядком документального посвідчення фактів, які мають юридичне значення.

**Третя підстава.** Необхідність об'єднання матеріалів кримінальних проваджень може бути також за наявності достатніх підстав вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються розслідування, вчинені однією особою (особами). Така підстава для об'єднання давно обговорювалася в юридичній літературі [2, с. 73–74; 13, с. 33; 3, с. 57; 14, с. 96–100]. Законодавець цілком виправдано включив її в текст КПК України, оскільки вона дасть змогу об'єднати в одному провадженні матеріали досудових розслідувань до встановлення підозрюваних.

Висновок про наявність достатніх підстав вважати, що кримінальні правопорушення вчинені однією особою (особами) можна зробити з схожості способу вчинення злочинів, виявлення на місці вчинених злочинів відбитків пальців однієї особи (інших біологічних об'єктів – слідів волосся, слини, шкіри тощо), куль, гільз, що були вистріляні з однієї зброї, однаковим способом підроблених грошей, інших слідів, знярядь, засобів учинення кримінального правопорушення, ідентифікаційні ознаки яких можна ототожнити. Висновок про вчинення злочину однією особою (особами) можна зробити у разі, коли свідки чи потерпілі дають однаковий опис прикмет імовірного злочинця. Об'єднане провадження щодо нерозкритих злочинів може дати додаткові можливості встановити осіб, що їх учинили, розширити доказову базу, виявити закономірності вчинених злочинів [2, с. 73–74; 14, с. 99–100].

Об'єднання матеріалів досудового розслідування у разі, коли підозрювані ще не встановлені, проте є достатні підстави вважати, що злочини вчинені одними і тими ж особами, вже є на практиці. Як приклад можна назвати об'єднання провадження Генеральною Прокуратурою України справ за фактом убивства людей під час Євромайдану [15].

**Висновки.** Окреме провадження для особи, яка підозрюється у вчиненні декількох кримінальних правопорушень, вигідне лише у разі, якщо вона має намір приховати певні обставини справи або окремі злочинні епізоди від правоохоронних органів (чи розраховує на те, що їй ця інформація не стане відомою).

Однак, якщо всі злочинні діяння й обставини справи є відомими, окреме провадження може їм зашкодити. Тому за загальним правилом усі злочини, вчинені однією особою, потрібно розслідувати та розглядати в межах одного провадження.

Зважаючи на переваги об'єднаного провадження щодо співучасників злочину, потрібно визнати, що воно позитивно відображається на повноті розслідування та судового розгляду. Тому в разі, якщо злочин учинено у співучасті, також слід по можливості проводити досудове розслідування та судовий розгляд щодо всіх співучасників в одному провадженні.

1. Быховский И. Е. Неправильное соединение и разъединение как основание для возвращения дела на доследование / И. Е. Быховский, Д. П. Филатов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1966. – № 2. – С. 102–106.

2. Дробинин Д. В. Соединение и выделение уголовных дел, как гарантия их всестороннего, полного и объективного исследования: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д. В. Дробинин. – Самара, 1999. – 221 с.

3. Денисов С. А. Законность и обоснованность соединения и выделение уголовных дел: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. А. Денисов. – М., 2002. – 243 с.

4. Воскресенский В. Обеспечение законности соединения и выделения уголовных дел / В. Воскресенский // Советская юстиция. – 1992. – № 15–16. – С. 5–6.

5. Вирок Кіровського районного суду міста Кіровограда від 27 березня 2009 року (справа № 1–28. – 2009 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/3289598>.

6. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 15 січня 2013 року (провадження № 11/774/11//13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28741018>.

7. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 30 червня 2011 року (№ справи 11-1129/11) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/16737060>.

8. Юркова Г. В. Реалізація завдань швидкого і повного розкриття злочину в досудових стадіях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Г. В. Юркова. – К., 2001. – 218 с.

9. Быховский И. Е. Соединение и выделение уголовных дел в советском уголовном процессе / И. Е. Быховский. – М.: Госюриздат, 1961. – 77 с.

10. Вирок Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 06.07.2014 року (№ справи 1019/1500/12) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/40048538>.

11. НГ: Юлія Тимошенко стала двічі заарештованою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://news.bigmir.net/world\\_about\\_us/482598-NG-Uliya-Timoshenko-stala-dvichi-zareshthovanou](http://news.bigmir.net/world_about_us/482598-NG-Uliya-Timoshenko-stala-dvichi-zareshthovanou)

12. Вирок Сихівського районного суду міста Львова від 14.02.2014 року (№ судової справи – 464/2026/13-к, № провадження – 1-кп/464/4/14) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37187312>.

13. Тумашов С. А. Проблемы соединения и выделения уголовных дел на предварительном расследовании: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С. А. Тумашов. – Волгоград, 1998. – 244 с.

14. Черкасов Д. А. Соединение и выделение уголовных дел и материалов в российском уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д. А. Черкасов. – Тюмень, 2005. – 249 с.

15. ГПУ об'єднала справи загиблих на Майдані у масове вбивство людей // Українська правда. – 23 лютого 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/23/7015928/>.

### **Рыбалко В. О., Филистин А. О. Основания объединения материалов уголовного производства**

*Исследуются основания для принятия решения об объединении материалов уголовного производства. Рассмотрены предусмотренные ч. 1 ст. 217 УПК Украины три основания, при которых возникает необходимость в объединении материалов уголовного производства, а именно: 1) в отношении нескольких человек, подозреваемых в совершении одного уголовного преступления; 2) в отношении одного лица, подозреваемого в совершении нескольких уголовных преступлений; 3) материалы досудебных расследований, в которых не установлено подозреваемых, однако имеются достаточные основания полагать, что уголовные правонарушения, в отношении которых осуществляются эти расследования, совершенные одним лицом (лицами). Объясняется, в чем заключается необходимость в принятии решения об объединении материалов уголовного производства по вышеприведенных основаниях.*

**Ключевые слова:** объединение материалов уголовного производства, необходимость, достаточные основания.

### **Rybalko V. O., Fylystyn A. O. Grounds for the amalgamation of the materials in criminal proceedings**

*The grounds for making the decision about the amalgamation of the materials in criminal proceedings were researched. Three reasons that are foreseen by the part 1 of the article 217 of Code of Criminal Procedure and highlight the necessity to amalgamate the materials in criminal proceedings were studied. The amalgamation of the materials in criminal proceedings is done 1) in case of a number of persons being suspected of committing the same crime; 2) in case of one person being suspected of committing a number of crimes; 3) in case pretrial investigation materials do not talk about any suspects but contain a sufficient number of evidence to assume that criminal proceedings, which are investigated, were committed by one (or more) person(s). Based on the above grounds, the necessity to make the decision about the amalgamation of the materials in criminal proceedings is described.*

*It is proven that if possible proceedings against accomplices should be instituted in one criminal case. This will allow not only to decrease procedural costs, but also to provide the proper criminal and legal assessment of committed crime. Based on the analysis of the regulations of the Criminal Procedure law of*

*Ukraine as well as the practical experience of making the decision about the amalgamation of the materials in criminal proceedings the conclusion is drawn that the investigation and examination of all crimes committed by one person within one proceeding should be abided by the general rule since this will allow a proper assessment of social danger of this person and to avoid duplication of investigative and other procedural actions.*

*The feasibility of the amalgamation of materials in pretrial investigation without a suspect but with reasonable grounds to believe that criminal offenses that are investigated are committed by one (or more) person(s) is proven. It is asserted that the amalgamation of the proceedings of unsolved cases could provide additional possibilities to determine person who committed these crimes, to expand the evidence base, and to identify patterns of committed crimes.*

**Key words:** *the amalgamation of the materials in criminal proceedings, necessity, reasonable grounds.*

*Стаття надійшла 2 березня 2016 р.*

УДК 343.125(477)

**А. Я. Хитра,  
А. В. Ратнова**

## **ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

*Розглянуто поняття, суть та основні проблемні питання, що виникають під час виконання домашнього арешту як запобіжного заходу в кримінальному судочинстві. З огляду на аналіз домашнього арешту порушено проблему неоднакової практики його застосування. Також проаналізовано основні позитивні та негативні сторони цього запобіжного заходу та надано рекомендації для його вдосконалення. Зроблено пропозицію про необхідність створення окремої бази даних щодо обліку осіб, до яких застосовано домашній арешт.*

**Ключові слова:** *запобіжні заходи, домашній арешт, ухвала суду, слідчий суддя, підозрюваний (обвинувачений).*

**Постановка проблеми.** Проблеми, що виникають на практиці під час застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, дещо відрізняються у кожному підрозділі органу Національної поліції та багато в чому залежать від місця їхнього розташування, рівня взаємодії слідчого судді, суду, слідчого та інших працівників, на яких покладено виконання такої ухвали та інших причин. Окрім того,

негативно впливають на ефективність застосування цього запобіжного заходу такі чинники, як низьке матеріально-технічне забезпечення та мала кількість відповідних фахівців, які могли б здійснювати цей контроль. Тому, означена проблематика є актуальною та потребує дослідження для дійсної реалізації основних завдань усіх заходів примусу – подолання негативних обставин, які перешкоджають вирішенню завдань кримінального судочинства, та забезпечення виконання рішень органів досудового розслідування та суду, а також забезпечення ефективності кримінального провадження.

**Стан дослідження.** Характеризуючи стан наукової розробки дослідження запобіжних заходів та домашнього арешту, зокрема можна виокремити праці таких науковців: Ю. П. Аленіна, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, П. І. Люблінського, В. Т. Маляренка, В. Т. Нора, І. Л. Петрухіна, В. В. Сташиса, М. С. Строговича, Н. В. Ткачової, Л. Д. Удалової та інших. Здебільшого ці науковці досліджували лише загальні категорії для всіх запобіжних заходів (поняття, специфічні властивості, підстави застосування), здійснювали загальний аналіз і не вирішили існуючої проблеми правової регламентації домашнього арешту, оскільки не надавали конкретних пропозицій щодо вдосконалення практики його застосування. І. Л. Дідюк, Ю. Д. Москалюк, І. Л. Невзоров більш ширше розглядали проблеми під час застосування та виконання домашнього арешту, проте їхні думки на цю тему мають радше теоретичний, а не практичний характер.

**Метою** статті є аналіз та дослідження нормативно-правових актів, що регламентують порядок виконання органами Національної поліції України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, аналіз основних проблем, що виникають на практиці під час виконання та пошук можливих шляхів їх усунення.

**Виклад основних положень.** Поняття домашнього арешту на сучасному етапі в Україні з'явилося з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) 2012 року, однак на практиці систематично виникають проблеми під час виконання органами Національної поліції ухвал про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту.

Домашній арешт як запобіжний захід має низку переваг. Особа усвідомлює невідворотність покарання, домашній арешт надає можливість підозрюваному, обвинуваченому зберегти соціальні та сімейні зв'язки, а в деяких випадках і продовжити працювати й забезпечувати свою родину. Особливо актуальним це є у разі, коли підозрюваний або обвинувачений є єдиним годувальником у родині. З психологічного

погляду домашній арешт для особи, до якої він застосовується, та членів її сім'ї є менш стресовим і психологічно травмуючим запобіжним заходом, оскільки підозрюваний, обвинувачений проживатиме в звичній для себе обстановці, без заборони на спілкування з родиною (що є дуже важливим, зокрема у разі наявності в родині малолітніх дітей або осіб, які потребують стороннього догляду), заняття спортом, користування мультимедійною технікою та звичними для себе зручностями щоденного життя тощо [1].

З іншого боку, ще під час прийняття нового КПК України висловлювалися занепокоєння щодо ефективності та доцільності введення такого запобіжного заходу до кримінального процесуального законодавства. Зокрема як було зазначено у зауваженнях до проекту КПК України (реєстраційний № 9700), підготовлених заступником керівника Апарату Верховної Ради України М. Теплюком: «Введення цього заходу не матиме позитивного ефекту, оскільки і чинний КПК України, і проект містить запобіжні заходи, не пов'язані з позбавленням волі. Якщо ці заходи не спроможні забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого, то новий захід буде нереальним, оскільки, залишаючи житло на певний період, така особа завжди матиме змогу ухилитися від слідства та суду, перешкодити встановленню істини, продовжувати займатися злочинною діяльністю» [2].

Окрім того, План заходів МВС, спрямованих на реалізацію норм КПК України, затверджений Наказом МВС України від 8 серпня 2012 року № 685, не передбачав підготовки проекту відомчого нормативно-правового акта, яким має бути врегульоване питання щодо порядку виконання ухвали слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту [8, с. 64].

Стан застосування положень КПК України щодо обрання домашнього арешту як запобіжного заходу свідчить про певні проблемні питання, які потребують і практичного, і законодавчого вирішення.

Насамперед це стосується питання щодо застосування домашнього арешту до неповнолітніх, вагітних, осіб із особливими потребами, перебування яких під вартою є небажаним – які страждають на певні хвороби (наприклад, що не підлягають лікуванню), мають на утриманні неповнолітніх дітей, осіб похилого віку.

На думку П. Павлюка, вирішення цих питань із метою однотипного належного виконання слідчими суддями та судами вимог КПК України вбачається у виданні відповідної постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, в якій було б проведено офіційне наукове тлумачення порядку застосування домашнього арешту [9].

Під час направлення обвинувального акта до суду запобіжний захід щодо обвинуваченого є незмінним у межах строку, визначеного ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування (для запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту та тримання під вартою). За правилами ч. 3 ст. 315 КПК України суд з урахуванням думки інших присутніх учасників підготовчого судового засідання вирішує питання про обрання, доцільність зміни чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжного заходу, обраного обвинуваченому з урахуванням ризиків, визначених ст. 177 КПК України, та обставин кримінального провадження. За відсутності зазначених клопотань від сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим (у межах строку, визначеного ухвалою слідчого судді під час досудового розслідування) та, відповідно, обраний запобіжний захід щодо обвинуваченої особи – незмінним. Суд продовжує застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою відповідно до порядку, визначеного Главою 18 КПК України, тобто у будь-якому разі суд зобов'язаний з'ясувати наявність та характер ризиків, які обґрунтовують доцільність та правомірність подальшого обмеження прав людини у кримінальному провадженні. Водночас про право вирішення судом самостійно питання щодо продовження строку запобіжного заходу, який має обмежений строк дії (домашній арешт, тримання під вартою), та порядок розгляду цього питання у ст. 315 КПК України не визначені.

За результатами аналізу ухвал про відмову в задоволенні поданих клопотань про домашній арешт встановлено, що основними підставами, з яких слідчими суддями ухвалюються такі рішення, було встановлення під час розгляду клопотання недоведеності прокурором наявності обставин, передбачених пп. 1–3 ч. 1 ст. 194 КПК України, і насамперед недоведеності наявності у кримінальному провадженні ризиків, визначених ст. 177 КПК України.

Проведене узагальнення засвідчило, що під час застосування домашнього арешту слідчі судді загалом дотримуються вимог КПК України. Водночас є порушення слідчими суддями норм КПК України, що стало підставою для скасування судових рішень: недоведеність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення та наявності ризиків, передбачених у ст. 177 КПК України; в ухвалах слідчих суддів не завжди зазначається адреса житла, яке забороняється залишати підозрюваному; в ухвалах слідчих суддів не завжди визначається період, у який підозрюваному забороняється залишати житло; в ухвалах слідчих суддів про обрання запобіжного

заходу у вигляді домашнього арешту, в порушення ч. 4 ст. 196 КПК України, не завжди визначається дата закінчення її дії [11].

На органи прокуратури негативно впливає відсутність напрацювання практики належного виконання вимог КПК України під час обрання домашнього арешту, а також вони не завжди можуть обґрунтувати підозру у вчиненні підозрюваним кримінального правопорушення та наявності ризиків, передбачених у ст. 177 КПК України.

До основних проблем щодо виконання органами Національної поліції ухвал слідчого судді, суду про обрання домашнього арешту можна віднести такі: не визначено основні реквізити, які повинна мати ухвала про встановлення домашнього арешту; не передбачено чіткого суб'єкта виконання ухвали щодо обліку підозрюваних, обвинувачених, які перебувають під домашнім арештом; не визначено час проведення контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом; не визначено періодичність відвідування підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом; відсутність єдиної бази даних МВС щодо обліку підозрюваних, обвинувачених, які перебувають під домашнім арештом; великий проміжок часу між відправкою судом та отриманням ухвали про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту органом Національної поліції, особливо, коли суд не є місцевим.

На відміну від Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації (далі – КПК РФ), КПК України не містить жодних вказівок щодо змісту такої ухвали, лише в чч. 3, 4 ст. 196 КПК України наголошено, що в такій ухвалі має бути зазначено точну адресу житла, яке підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати, та дату закінчення дії такого запобіжного заходу. Відповідно до ч. 9 ст. 107 КПК РФ у постанові суду про обрання домашнього арешту визначається таке: місце, де перебуватиме підозрюваний або обвинувачений; термін домашнього арешту; час, протягом якого підозрюваному, обвинуваченому дозволено перебувати поза місцем виконання запобіжного заходу; заборони та (або) обмеження установлені щодо підозрюваного або обвинуваченого; місця, які йому дозволено відвідувати [7, с. 179–180].

Ми погоджуємося з думкою Ю. Д. Москалюка, який вважає необхідним доповнити ч. 3 ст. 181 КПК України таким змістом: «Ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту повинна містити такі відомості: місце перебування підозрюваного, обвинуваченого; строк домашнього арешту; час, протягом якого підозрюваному, обвинуваченому дозволено перебувати поза місцем виконання запобіжного заходу; заборони та (або) обмеження установлені щодо підозрюваного або обвинуваченого; місця, які йому



дозволено відвідувати. В разі необхідності використовувати телефонний зв'язок для виклику швидкої медичної допомоги, співробітників правоохоронних органів, аварійно-рятувальних служб у разі виникнення надзвичайної ситуації, а також для спілкування з контрольним органом, особою, що проводить нагляд» [7, с. 180]. Цей виклад частини статті чітко встановлює та конкретизує всі необхідні реквізити, які необхідно було зазначити в окресленій ухвалі, що було б позитивним уточненням КПК України.

Пунктом 3.1 Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту (далі – Інструкція) передбачено, що начальник органу внутрішніх справ при надходженні ухвали слідчого судді, суду щодо підозрюваного, обвинуваченого, який проживає на території обслуговування органу внутрішніх справ, з урахуванням особливостей кримінального провадження визначає підпорядкований структурний підрозділ, яким буде здійснюватися контроль за виконанням підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, покладених на нього ухвалою слідчого судді, суду, та невідкладно доручає керівникові визначеного підрозділу поставити на облік підозрюваного, обвинуваченого та забезпечити контроль за його поведінкою.

Поставлення на облік і забезпечення контролю за поведінкою неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, доручається керівнику підрозділу кримінальної міліції у справах дітей органу внутрішніх справ, на території обслуговування якого проживає неповнолітній [4].

Якщо Інструкцією передбачено тільки підрозділ кримінальної міліції у справах дітей органу внутрішніх справ, який забезпечує контроль за поведінкою неповнолітніх, то щодо інших проваджень, начальник органу внутрішніх справ з урахуванням особливостей кримінального провадження визначає підпорядкований структурний підрозділ, що буде здійснювати контроль за виконанням підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, покладених на нього ухвалою слідчого судді, суду.

Одні вчені вважають необхідним покласти нагляд за поведінкою підозрюваних, обвинувачених, підданих домашньому арешту, на співробітників поліції, уповноважених безперешкодно відвідувати приміщення, де перебувають заарештовані, а також використовувати електронні засоби контролю. Інші наполягають на доцільності наділення відповідними функціями контролю за виконанням «домашнього

арешту» на судових виконавців Міністерства юстиції України, з чим не погоджується С. І. Макаренко [6, с. 237–238].

Відносна невизначеність суб'єкта, який відповідає за виконання ухвали про обрання домашнього арешту, дає змогу «перекидати» такий контроль з одних осіб на інших, в такому разі неможливо притягнути особу до відповідальності за невиконання службових обов'язків.

Відповідно до реформування структури правоохоронних органів нині служби дільничних інспекторів міліції не існує, тому, на нашу думку, правильно б було закріпити здійснення цього контролю за інспекторами Національної поліції, про що зазначити в посадовій інструкції та нормативно-правових актах, які регламентуватимуть діяльність відповідної служби.

Відповідно до п. 5 ст. 181 КПК України працівники органу Національної поліції з метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, мають право з'являтися в житло цієї особи, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань, використовувати електронні засоби контролю [5].

За наявності в органі внутрішніх справ інформації про порушення підозрюваним, обвинуваченим умов застосованого запобіжного заходу відвідування його місця проживання може здійснюватися в нічний час [4]. Тобто, за відсутності такої інформації, перевірка повинна проводитися у денний час, що є взагалі недоречним, якщо заборона залишати житло передбачена ухвалою на певний період доби (здебільшого це нічний час).

Якщо робочий час поліцейського збігається з періодом доби, під час якого підозрюваному, обвинуваченому дозволено залишати житло, то така перевірка є взагалі безрезультатною. Для ефективної перевірки таких осіб доцільним було би зобов'язати поліцейських, що працюють у нічний час, проводити цю перевірку протягом часу, впродовж якого підозрюваному, обвинуваченому ухвалою слідчого судді або суду заборонено залишати житло.

Періодичність відвідування визначається начальником органу внутрішніх справ. Водночас, якщо згідно з умовами застосованого запобіжного заходу підозрюваному, обвинуваченому заборонено залишати житло цілодобово, відвідування його місця проживання повинно здійснюватися не рідше одного разу на сім днів [4]. Отже, чітко не вказано скільки разів на тиждень необхідно проводити перевірку підозрюваних, обвинувачених, у яких заборона покидати житло встановлена на певний період.

На нашу думку, якщо особа характеризується з доброї сторони, а прокурор довів неможливість застосування інших, більш м'яких видів запобіжних заходів, то відвідування помешкань таких осіб повинне здійснюватися не рідше ніж один раз на два дні, про що на початку кожного місяця затверджувати у начальника органу Національної поліції відповідні графіки проведення відвідувань та долучати їх до контролю-наглядової справи.

Нині єдиної системи (бази даних) МВС щодо обліку підозрюваних, обвинувачених, які перебувають під домашнім арештом, не існує, що значно обтяжує роботу компетентних підрозділів Національної поліції України. Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про Національну поліцію» поліція наповнює та підтримує в актуальному стані бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України [10]. Створення єдиної бази даних щодо обліку осіб, до яких застосовано домашній арешт, дасть змогу точно перевірити та встановити чи піддавалась ця особа будь-якому запобіжному заходу, зокрема домашньому арешту, які обмеження та заборони на неї покладено, строк дії домашнього арешту та автоматичного його скасування після спливу максимального шестимісячного строку. Так, відповідно до п. 4 ст. 181 КПК України та п. 1.4 Інструкції ухвала слідчого судді, суду з моменту її оголошення підозрюваному, обвинуваченому підлягає негайному виконанню органом внутрішніх справ за місцем його проживання. Контроль за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, розпочинається з моменту його поставлення на облік [4].

Між оголошенням ухвали підозрюваному та між постановленням на облік може пройти певний проміжок часу і виникає ситуація, коли контроль за підозрюваним, обвинуваченим, який підданий домашньому арешту, в цей проміжок часу, по суті, не здійснюється та жоден поліцейський не несе відповідальності за виконання ухвали в цей час, оскільки як такого ще не визначено. Згідно з п. 3.2 Інструкції працівник органу внутрішніх справ, якому доручено здійснювати безпосередній контроль за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, для постановлення на облік викликає того на визначений час до органу внутрішніх справ або, якщо підозрюваному, обвинуваченому цілодобово заборонено залишати житло – з'являється за місцем його проживання [4].

Скільки часу може минути після того, як слідчий суддя оголосив ухвалу про застосування домашнього арешту, доки ухвала потрапить до керівника територіального органу, потім керівник призначить відповідального поліцейського, а той викличе підозрюваного, обвинуваченого чи з'явиться до нього за місцем проживання? [11].

Підставою постановки на облік такої особи є наявність ухвали слідчого судді або суду про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. На жаль, працівники суду не завжди вчасно направляють такі ухвали, а працівники поштових відділень України через різні причини не швидко доставляють їх. Аналогічна ситуація з ухвалами слідчого судді, суду про продовження строку тримання під домашнім арештом або про зміну запобіжного заходу, зокрема про скасування, зміну або покладення додаткових обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України, чи про зміну способу їх виконання. Тому, якщо ухвалу надсилають з іншого міста, району, а тим паче області, то особу ставлять чи знімають з обліку, проводять перевірку виконання покладених нових зобов'язань із запізненням не те, що на дні, а на тижні, що негативно впливає на хід здійснення перевірок. Бувають випадки, коли ухвали не надходять зовсім, тоді проведення контролю за особами, яким обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, є зовсім неможливим. Зняття з електронного обліку підозрюваного, обвинуваченого після закінчення строку тримання під домашнім арештом, у тому числі продовженого, здійснюється в автоматичному режимі [5]. На жаль, законодавцем чітко не прописана процедура автоматичного скасування такого заходу, що може створити проблеми на практиці [7, с. 181].

Варто зазначити, що питання взаємодії між судом та органами Національної поліції є дуже актуальним та потребує постійного вдосконалення. Можливим варіантом вирішення цієї проблеми було б створення єдиної загальної системи обміну інформації, в якій можливо направляти та отримувати документи напряму в той чи інший орган Національної поліції України, прокуратури чи суду, що б значно пришвидшило процес обміну запитами, повідомленнями, ухвалами й іншими необхідними для роботи документами, водночас використовуючи електронний цифровий підпис.

**Висновки.** Отже, домашній арешт – більш гуманний запобіжний захід порівняно з триманням під вартою, його запровадження є прогресивним для українського законодавства, однак практика застосування буде ефективною тільки після докладної законодавчої регламентації цього заходу в нормах КПК України і за допомогою відомчих нормативно-правових актів.

---

1. Білоус О. В. Окремі питання застосування домашнього арешту у кримінальному провадженні / О. В. Білоус // Юридична наука. – 2014. – № 10. – С. 97–103 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn-2014>

2. Зауваження до проекту Кримінального процесуального кодексу України (реєстраційний № 9700) підготовлені заступником керівника Апарату Верховної Ради України – керівником Головного управління М. Теплюком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_2?id=&pf3516=9700&skl=7](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=9700&skl=7)

3. Іванов А. Роздуми про запобіжні заходи (продовження) / А. Іванов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unba.org.ua/news/print/829-rozdumi-pro-zapobizhni-zahodi-prodovzhennya.html>

4. Інструкція про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту: Наказ МВС України від 31.08.2013 р. № 845 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1845-13>

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

6. Макаренко Є. І. Домашній арешт: поняття, мета, підстави і порядок застосування / Є. І. Макаренко // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 234–240.

7. Москалюк Ю. Д. Підстави і процесуальний порядок застосування домашнього арешту як запобіжного заходу в Україні / Ю. Д. Москалюк // Науковий вісник херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 5. – Т. 3. – С. 178–181.

8. Невзоров І. Л. Щодо перспектив застосування домашнього арешту в ході розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами / І. Л. Невзоров // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 1 (29). – С. 62–71.

9. Павлюк П. Домашній арешт: поняття, правове регулювання, перспективи удосконалення / П. Павлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.glf.com.ua/publikatsii/37-domashnii-aresht-poniattia-pravove-rehuliuвання-perspektyvy-udoskonalennia>

10. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

11. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja\\_sudovoji\\_praktiki.html](http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html)

### **Хитра А. Я., Ратнова А. В. Проблемы применения домашнего ареста в уголовном производстве**

*Рассматриваются понятие, сущность и основные проблемные вопросы, возникающие при применении домашнего ареста в качестве меры пресечения в уголовном судопроизводстве. Исходя из анализа домашнего ареста,*

затрагується проблема неодинакової практики його застосування. Проаналізовані основні позитивні та негативні сторони цієї заходи запобігання та дані рекомендації для його вдосконалення. Вноситься пропозиція про необхідність створення окремої бази даних з урахуванням осіб, до яких застосовано домашній арешт.

**Ключові слова:** заходи застосування, домашній арешт, постановлення суду, слідчий суддя, підозрюваний (обвинюваний).

### **Khytra A. Y., Ratnova A. V. Problems of application of house arrest in criminal proceedings**

*The concept, the essence and the main issues arising in the execution of home arrest as a preventive measure in criminal proceedings are considered in the article. According to the analysis of decisions on rejection of granting the petitions on home arrest it is found that the main reason for taking such decisions by the investigating judges was establishing in the course of the examination the application on failure to prove the circumstances provided by p. p. 1-3 p. 1 art. 194 of Criminal Procedural Code of Ukraine by prosecutor, and especially failure to prove the presence of risks identified by art. 177 of Criminal Procedural Code of Ukraine in criminal proceedings.*

*The main issues on the implementation of decisions of investigating judge, of the court on the charging of home arrest by the National Police include the following: the basic information that the decision of home arrest should include is not clarified; a clear responsible entity for the fulfillment of the decision on records of suspects, the accused, who are under home arrest is not provided; time of monitoring the behavior of the suspect, the accused, who is under home arrest is not defined; the frequency of visiting the suspect, the accused, who is under home arrest is not defined; the lack of a unified database of the Ministry of Internal Affairs on the records of suspects, the accused, who are under home arrest; long period of time between the sending by court and receiving the decision on approval of a preventive measure in the form of home arrest by the authority of the National Police, especially when the court is not local.*

*Currently there does not exist a single system (database) of the Ministry of Internal Affairs on the records of suspects, the accused, who are under home arrest, which greatly burdens the work of the competent departments of the National Police of Ukraine. In general, it is concluded that home arrest is more humane preventive measure compared to detention, its implementation is progressive for Ukrainian legislation, but the practice of its implementation will be effective only after detailed legal regulation of the implementation of preventive measure in the norms of Criminal Procedural Code of Ukraine, as well as by using departmental regulatory acts.*

**Key words:** preventive measures, home arrest, court resolution, investigating judge, suspect (accused).

*Стаття надійшла 2 березня 2016 р.*

## Розділ 6

### ЗАРУБІЖНІ АВТОРИ

УДК 343.85

Назим Алиев

#### СУЩНОСТЬ, СТРУКТУРА И ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ КОМПЛЕКСНЫХ ПРОГРАММ ПРОФИЛАКТИКИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

*В статье рассмотрены и проанализированы вопросы научно-теоретического и практического характера, связанные с сущностью, структурой и основными элементами комплексных программ по профилактике региональной преступности. Помимо организационных, технических, правовых, социально-психологических программ, направленных на профилактику регионального преступления, обоснованы разработка и необходимость приема комплексных программ, состоящих из общесоциальных и особо криминологических мероприятий.*

*Раскрыты сущность и содержание, основные структурные элементы по предотвращению региональной преступности. Уточнены цели и задачи региональных программ по предотвращению региональной преступности. Показана связанность одной из основных составных частей комплексных программ с созданием краткосрочных и среднесрочных прогнозов по профилактике региональной преступности.*

**Ключевые слова:** региональная преступность, комплексные программы, прогнозирование, профилактика региональной преступности, структура комплексной программы, основные элементы.

Как известно, под профилактикой преступности подразумевается система многоуровневых (общесоциальных, частно-криминологических и т. д.) и целенаправленных мер по выявлению, ослаблению и нейтрализации причин и условий преступности, отдельных видов преступлений и конкретных преступлений [1, с. 102–103].

Именно поэтому, разработка и реализация целевых и комплексных стратегических программ и планов по предупреждению региональной преступности, основанных на краткосрочных и средне-

срочных прогнозах преступности и отдельных видов преступлений, считаются одними из наиболее актуальных, имеющих важное научно-практическое значение задач, стоящих перед правовой наукой и практикой борьбы с преступностью.

Большинство видов человеческой деятельности, с точки зрения их характера и содержания, в той или иной степени обладают программным аспектом. Программно-целевой подход, как метод решения проблем междисциплинарного, межведомственного и межрегионального характера, предполагает построение иерархической системы целей, взаимную согласованность целей и задач, а также необходимых ресурсов для решения этих задач, обеспечение научного обоснования каждого этапа достижения конечных и промежуточных целей [2, с. 121].

Профилактика преступности, как способ эффективного воздействия на преступность, является носителем определенных целей, задач и функций. В. Мансуров, отмечая эти моменты, указывает следующие основные цели и задачи профилактики преступности:

- ограничение сферы влияния негативных социальных, экономических, правовых, психологических, организационных, технических и других факторов, находящихся в непосредственной, прямой взаимосвязи и взаимозависимости с причинами и условиями совершения преступлений;

- регулярное выявление и анализ обстоятельств, процессов, факторов, условий и конкретных ситуаций, которые могут привести к совершению преступлений, и на этой основе разработка основных форм, методов, способов и средств эффективного воздействия на условия возникновения этих причин;

- воздействие на негативные элементы микро- и макросреды на основе выявления и изучения социальных противоречий и конфликтов, которые могут стать причиной формирования преступной личности;

- выявление и изучение группы риска, члены которой с высокой вероятностью могут совершать преступления, активное, систематическое, последовательное и непрерывное профилактическое воздействие на этих лиц и т. д. [3, с. 77–78].

Применение программно-целевого подхода позволяет интегрировать экономические, правовые, идеологические, технические, психологические, медицинские и организационные меры в сфере борьбы с преступностью.

В наше время, когда меняются формы и масштабы преступности, появляется множество обстоятельств, приводящих к криминаль-



ным поступкам, причин условий, способствующих совершению преступлений, эти обстоятельства имеют особое значение [4, с. 44–45].

С. В. Бородин еще в 1990 году разработал комплексную теоретическую модель борьбы с преступностью. Программа, разработанная на основе этой модели, которая и сегодня не потеряла свое научно-теоретическое и практическое значение, предназначена для решения задач трех типов: 1) сведение к минимуму причин преступности; 2) совершенствование методов работы правоохранительных органов; 3) материальное, организационное, техническое и информационное обеспечение реализации программы.

К первой группе С. В. Бородин относит следующие задачи: анализ, прогнозирование и изучение причин преступности в стране (регионе, городе); определение методов их устранения. Во вторую группу включены задачи по разработке путей повышения эффективности системы социального контроля. К третьей группе задач относятся: определение конкретных исполнителей программы, контроль за степенью эффективности реализации программы, решение организационных задач, подбора и расстановки кадров (на ведомственном и региональном уровне). Далее автор приводит свои предложения по содержанию этих трех групп задач [5, с. 25–26].

Также заслуживают внимания рекомендации по планированию и программированию борьбы с преступностью, предложенные А. И. Долговой. Суть этих рекомендаций заключается в следующем: определение периода планирования (краткосрочное, среднесрочное и долгосрочное планирование); определение взаимосвязей между ожидаемым уровнем экономического, социального и политического развития общества (с учетом финансовых, кадровых и других нужд и возможностей) и программой предупреждения преступности; определение целей программы, выявление источников средств и ресурсного обеспечения для достижения этих целей; разработка законодательных актов, необходимых для обеспечения рабочего механизма намеченной программы; разработка способов практической реализации программы (подбор и обучение персонала, применение технических средств и т. д.); анализ эффективности осуществляемых мер и внесение коррекций в программу [6, с. 420].

Практика борьбы с преступностью за последние годы показывает, что в ряде стран, особенно в России, в последние несколько десятилетий разработаны и приняты многочисленные программы как общенационального, так и регионального уровня. Авторы монографии «Преступность и кибернетика», подчеркивая, что в западных странах накоплен определенный опыт создания комплексных программ,

в частности, в США, Великобритании, Канаде и в других странах разработаны комплексные программы разных направлений, отмечают, что использование этого опыта в борьбе с преступностью в Азербайджане могло бы дать положительные результаты. Далее в монографии особо подчеркивается, что до недавнего времени в Азербайджане, как и в других странах СНГ, реально не ставился вопрос о создании комплексных программ по борьбе с преступностью. В 60–70-е годы XX века, в условиях, когда не были созданы концептуальные основы системно-структурного, комплексного анализа преступности, когда методологические и методические основы этой работы были слабо развиты, сама постановка такого вопроса была очень сложна. Кроме того, сами правоохранительные органы, ни с теоретической, ни с практической точки зрения, не были готовы поставить перед собой такую задачу. Но в последние годы ситуация изменилась: криминология, как область научного знания, достигла довольно высокого уровня развития. За эти годы собраны и систематизированы научно-теоретические и эмпирические знания о причинах и условиях преступности, о ее характере и основных признаках как социально-правовое явление, о личности преступника, о латентности и прогнозировании преступности и ее отдельных видов, почти полностью сформирована научная концепция борьбы с преступностью, стратегия и тактика профилактики этого негативного явления [7, с. 26].

Таким образом, мы можем сказать, что в настоящее время имеются потенциальные возможности для осуществления целенаправленных мер воздействия на региональную преступность, для восстановления социального контроля за развитием криминальных процессов. Так, в системе правоохранительных органов накоплен определенный опыт работы в новых социально-экономических условиях, значительно улучшилась техническая база правоохранительной деятельности. Создается единая система информационного обеспечения ряда правоохранительных, контрольных и фискальных органов. Задействованы механизмы межведомственного и международного сотрудничества.

Общая цель всех программ по профилактике преступности, в том числе и региональной преступности, состоит в выявлении, устранении и нейтрализации криминогенных факторов. Эта общая цель должна быть конкретизирована по региональным особенностям преступности, криминальной мотивации различных категорий преступников и преступных групп, по отнесению к деятельности общих и частных субъектов предотвращения преступлений, по уровням профилактической деятельности, связанной с отдельными видами и формами преступлений в территориальном аспекте. Меры, включенные

в программу, должны быть направлены на обеспечение единства и эффективности деятельности центральных, региональных и местных органов самоуправления по раскрытию, предотвращению и профилактике преступлений [2, с. 124].

Принимая во внимание прогнозы в социальной сфере и тенденции развития преступности в регионе, региональная программа должна состоять из следующих основных задач: 1) совершенствование организационных и правовых основ деятельности региональных органов государственной власти; 2) планирование, разработка и реализация практических мер для предотвращения преступности и конкретных видов преступлений в регионе; 3) обеспечение контроля за выполнением намеченных мер (создание единой межведомственной компьютеризированной информационной системы для компьютеризированного сбора, анализа и обобщения информации о наиболее распространенные в регионе видах преступлений; проведения совместных мероприятий по контролю за результатами профилактической работы различных субъектов, обсуждение и оценка эффективности этой работы); 4) усиление и координация межрегионального, а при необходимости и международного сотрудничества в сфере противодействия преступности [5, с. 34–49].

Принимая во внимание необходимость комплексного подхода к проблемам предупреждения преступности на региональном уровне, необходимо подчеркнуть, что региональные программы по профилактике преступности должны также носить комплексный характер.

Комплексность означает взаимное дополнение различных стратегий как во времени, так и в пространстве. Комплексность предполагает расчет ресурсов, размещение имеющихся сил, прогнозирование развития событий и характера их последствий. Совокупность всех этих мер означает планирование борьбы с преступностью, другими словами, разработку соответствующих программ.

Разработка и реализация региональных программ по предупреждению преступности предполагает участие многих субъектов, в первую очередь – органов государственной власти и правоохранительных структур, общественных институтов, религиозных конфессий, молодежных организаций, общественных фондов, этнических общностей, других структур и отдельных граждан.

Комплексность в контексте планирования предупреждения преступности на региональном уровне означает максимальную согласованность деятельности субъектов, занимающихся борьбой с противоправными действиями в регионе, а также систематическое и скоординированное воздействие этих субъектов на причины и обстоятельства,

способствующие совершению преступлений, на лица, занимающиеся преступными деяниями [8, с. 134].

Комплексность профилактики региональной преступности предполагает, что обеспечение скоординированной и взаимосвязанной деятельности всех субъектов, осуществляющих общесоциальную профилактику преступности в регионе, состоит из комплексных социально-экономических, организационных, технических, психологических и других мер, реализуемых в этом направлении.

Предлагаемые в программе средства и методы предупреждения преступности должны быть основаны на научной оценке состояния, этиологии, последствий и прогнозов роста преступности в регионе. При этом необходимо принимать во внимание как факторы, способствующие совершению преступлений (криминогенные факторы), так и факторы, препятствующие преступности (антикриминогенные факторы). При формировании региональной политики по предупреждению преступности целесообразно использовать результаты фундаментальных исследований и международный опыт в этой области [8, с. 134–135].

Региональные программы по профилактике преступности должны быть основаны на широкой и разнообразной информации, характеризующей показатели социально-экономических и демографических условий региона; сферу быта; состояние и тенденции преступности; негативные или позитивные факторы, влияющие на развитие преступности; эффективность работы в сфере предупреждения преступности и т. д. [9, с. 137–143].

Профессор И. М. Рагимов правильно отмечает, что при составлении региональной программы профилактики преступности необходимо соблюдать следующие условия: программа должна отражать наиболее важные аспекты, характеризующие изучаемое явление, в ней должны быть точно определены цели и задачи исследования; в постановке и формулировке задач необходимо соблюдать требования о точности, ясности и однозначности; в процессе решения проблем необходимо соблюдать определенную последовательность; необходимо, по мере возможности, обеспечить сравнение ответов на вопросы, поставленные в ходе исследования, с аналогичными показателями за предыдущие периоды; методы, способы и комплекс технических средств, способствующие реализации программы, должны определяться заранее; необходимо определить конкретные сроки реализации программы и ее различных этапов [7, с. 29–30].

К. Р. Абызов указывает, что при разработке региональных программ по борьбе с преступностью необходимо принимать во внимание

следующие факторы: а) размеры территории, ее компактность или изолированность, удаленность от центральных органов государственной власти, крупных промышленных и культурных центров страны; б) характеристики населения (численность, плотность, тенденции роста населения, национальный состав, уровень миграции и урбанизации, соотношение численности городского и сельского населения); в) факторы, обусловленные этнической неоднородностью, разнообразием нравственных ценностей, исторической культуры и образа жизни; г) состояние инфраструктуры, наличие уникального природного комплекса и продовольственных ресурсов; д) наличие социокультурных и торговых отношений с другими регионами и странами, определенного потенциала для развития внутреннего и международного туризма; е) объем торгового оборота, уровень обеспеченности населения основными товарами культурно-бытового назначения, средствами телефонной связи, жильем и т. д.; ж) наличие базы по подготовке квалифицированных кадров для нужд региона; з) численность рабочих и служащих в основных сферах производства, соотношение распределения их по производственным и непроизводственным секторам, уровень занятости и безработицы и т. д.; и) экологическая ситуация и уровень медицинского обслуживания населения [8, с. 141–142].

В рамках комплексной программы по изучению, прогнозированию и профилактике региональной преступности необходимо предусмотреть также решение следующих конкретных задач:

- разработка научно-теоретических основ, методологии и методики исследования, прогнозирования и профилактики преступности;
- сравнительный криминологический анализ и прогнозирование состояния, структуры и динамики, закономерностей и тенденций латентной и зарегистрированной преступности в каждой административно-территориальной единице региона;
- исследование причин и условий региональной преступности, социальных, экономических, демографических, психологических, организационных и других факторов, детерминирующих преступные деяния в этих территориальных единицах;
- расширение социальной базы борьбы с преступностью, формирование и практическое применение более совершенной системы законодательства, регулирующей борьбу с региональной преступностью.

Одна из основных задач комплексной программы должна заключаться в статистико-аналитическом и криминологическом анализе состояния, структуры и динамики преступности. Состояние преступности на региональном уровне, основные параметры ее структурных элементов и динамики, тенденций роста региональной преступности

и характер изменений, произошедших в этой сфере в течение определенного времени, должны быть проанализированы на систематической основе.

Наряду с вышеотмеченными, в комплексной программе также необходимо предусмотреть задачи, связанные с изучением, прогнозированием и профилактикой следующих отдельных видов преступлений:

1) умышленное убийство, нанесение тяжких телесных повреждений и другие преступления против личности;

2) кража, грабеж, разбой, вымогательство, мошенничество и другие преступления против собственности;

3) организованная преступность, ее детерминанты, причины и обстоятельства, методы, способы и средства борьбы против организованной преступной деятельности;

4) экономическая преступность, ее основные формы и причины;

5) незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ, причины роста и распространения в последние годы такого рода криминальных деяний;

6) торговля людьми, преступления против социальной нравственности, обстоятельства, которые приводят к ним, факторы, детерминирующие такие преступления;

7) преступления, совершенные на улицах и в других общественных местах, способы, формы, методы и средства их профилактики и т. д. [7, с. 30–31].

В комплексной программе профилактики региональной преступности, должны найти свое отражение оптимальная модель механизма анализа, прогнозирования и предупреждения преступности, а также научная концепция профилактики региональной преступности. В этом смысле, в комплексную программу должны быть включены наиболее общие проблемы борьбы с региональной преступностью, имеющие принципиальное значение. Кроме того, в региональной программе должны быть определены меры по финансовому, материально-техническому и кадровому обеспечению правоохранительной системы.

Среднесрочные и долгосрочные криминологические прогнозы должны стать неотъемлемой частью прогнозов социально-экономического развития регионов и страны в целом. Прогнозы состояния, динамики, структуры, основных тенденций региональной преступности, охватывающие конкретный период времени, должны стать одной из важнейших составных частей этих программ и служить в качестве базы, основы для разработки комплекса организационных, правовых, социально-экономических, технических и других мер, составляющих содержание этих программ [10, с. 271].

В свою очередь, для повышения точности прогнозов необходимо принимать во внимание совокупный эффект социальных, экономических, демографических, правовых и других факторов, определяющих характер роста или снижение преступности в регионе. Наиболее сложной частью этого процесса является определение корреляционной зависимости между социально значимыми факторами и преступностью [2, с. 133–134].

Также необходимо принимать во внимание, что конкретные условия в каждом регионе отличаются своими специфическими особенностями. Эти условия могут значительно варьироваться в зависимости от экономического статуса, географического положения и других параметров данного региона.

Региональные различия, естественно, оказывают значительно влияние на характер поставленных задач и при разработке региональных программ по профилактике преступности эти различия необходимо принимать во внимание.

Комплексная программа профилактики региональной преступности должна состоять из трех частей: 1) аналитическая часть; 2) прогнозная часть; 3) система показателей (критериев) контроля над реализацией и исполнением мероприятий, предусмотренных в программе [8, с. 144].

Аналитическая часть должна отражать краткую характеристику социально-политических, экономических и демографических процессов, происходящих в данном регионе, криминогенную ситуацию в регионе к моменту подготовки программы и уровень работы органов, осуществляющих борьбу с этим социально-правовым явлением.

Эту точку зрения подтверждают также авторы монографии «Преступность и кибернетика». Они пишут: «Во введении программы необходимо привести краткую, но достаточно полную характеристику преступности, далее – должны быть отражены аналитические данные о социально-экономическом и демографическом развитии региона, исходные предположения о степени прямого или косвенного воздействия этих данных на уровень преступности» [7, с. 36].

При оценке состояния преступности в регионе необходимо выявить фактическое число преступлений, которое, как правило, бывает больше чем зарегистрированное число преступлений. Это очень важно для оценки реальной криминальной ситуации в регионе, для разработки соответствующих комплексных мер по борьбе с преступностью и для определения необходимых ресурсов. При этом важно также обратить внимание на уровень латентности отдельных видов преступлений [11, с. 48; 12, с. 56–78].

Прогнозная часть программы должна быть основана на анализе социально-политических, экономических и демографических факторов, относящихся к будущему (прогнозируемому) времени. Необходимо обеспечить изучение и прогнозирование не только самих факторов, влияющих на состояние преступности в регионе, но и механизмов их влияния на преступность.

Чем больше факторов охвачено прогнозом, чем глубже изучены и учтены механизмы влияния этих факторов, тем ценнее будет прогнозная информация, составляющая основу разрабатываемой программы прогноза.

Преступность связана с многочисленными явлениями и процессами. Поэтому для построения профилактической работы на региональном уровне необходимо проводить регулярный мониторинг криминогенных событий и процессов и пользоваться полученной информацией для постоянного слежения и оценки, определения степени криминализации и виктимизации населения, непрерывного прогнозирования состояния и динамики региональной преступности [13, с. 250].

Третья часть программы, состоящая из системы реализации контроля, указывает на содержание плана действий, подготовленного на основе программы (данные о распределении сил, средств, ресурсов и т.д., о сроках реализации и исполнителях каждого этапа и т.д.) и включает в себя сведения об основных направлениях деятельности субъектов, ответственных за реализацию мер по борьбе с преступностью. Каждая часть программы состоит из определенных разделов, содержание которых определяется в зависимости от субъектов, реализующих данную программу [8, с. 147].

Таким образом, для решения возникающих на современном этапе чрезвычайно сложных, многогранных и трудных научно-теоретических и практических проблем, связанных с комплексным исследованием, прогнозированием и профилактикой региональной преступности, необходимо добиться интеграции научных знаний для разработки соответствующего информационного и методического обеспечения, создать единые методологические, организационно-технические и правовые основы компьютеризированного решения упомянутых задач с применением методов, способов и средств кибернетики, системного анализа и теории информации, современных информационно-коммуникационных технологий.

Все эти меры в совокупности, обеспечивая проведение статико-криминологического анализа состояния, структуры и динамики региональной преступности, получение достоверных и объективных



статистических данных по отдельным регионам страны, позволяет наиболее качественно и эффективным способом решить проблему прогнозирования и профилактики региональной преступности.

Одним словом, предстоит решение очень серьезной многоаспектной, научно-практической, аналитико-информационной, организационно-технической, методологической задачи по разработке новой концептуальной модели профилактики региональной преступности – модели, интегрирующей возможности государства и гражданского общества, адекватной современным социально-экономическим и правовым условиям в глобализирующемся мире.

1. Самандаров Ф. Ю. Криминология. Общая часть / Ф. Ю. Самандаров. – Баку, 2003. – С. 102–103.
2. Ваничкин Д. Е. Криминологическая характеристика и предупреждения преступности в регионе (на материалах ставропольского края): дисс. на стиск. ученой степ. канд. юрид. наук / Д. Е. Ваничкин. – Ставрополь, 2004.
3. Мовсумов Ф. Криминология: учебник / Ф. Мовсумов, В. Мансуров. – Баку, 2011. – С. 77–78.
4. Токарев А. Ф. Криминологические основы программно-целевого предупреждения преступности / А. Ф. Токарев. – М., 1993. – С. 44–45.
5. Бородин С. В. Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы / С. В. Бородин. – М., 1990.
6. Криминология: учебник для вузов / под ред. А. И. Долговой. – М., 2002. – С. 420.
7. Рагимов И. М. Преступность и кибернетика / И. М. Рагимов, Е. Е. Гасанов, Я. С. Абдуллаев, И. А. Джавадова. – Баку, 1995.
8. Абызов К. Р. Проблемы криминологического прогнозирования и предупреждения региональной преступности (по материалам Сибирского федерального округа): дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / К. Р. Абызов. – М., 2004.
9. Босхолов С. С. Основы уголовной политики / С. С. Босхолов. – М., 1999. – С. 137–143.
10. Абызов Р. М. Проблемы предупреждения региональной преступности / Р. М. Абызов, К. Р. Абызов // Реагирования на преступность: концепция, закон, практика. – М., 2002. – С. 271.
11. Ревин В. П. Современное планирования профилактики правонарушений на основе программно-целевого подхода / В. П. Ревин, В. А. Петров // Пути совершенствования мер предупреждения преступности. – М., 1988. – С. 48.
12. Гольцова Н. И. Латентная преступность: понятие, познание, стратегия (рекомендации) / Н. И. Гольцова. – М., 1998. – С. 56–78.
13. Ахмедов Дж. С. Убийства по корыстным мотивам (уголовно-правовые и криминологические аспекты) / Дж. С. Ахмедов. – Баку, 2005. – С. 250.

**Алієв Н. Сутність, структура та основні елементи комплексних програм профілактики регіональної злочинності**

*У статті розглянуті та проаналізовані питання науково-теоретичного і практичного характеру, пов'язані зі сутністю, структурою та основними елементами комплексних програм із профілактики регіональної злочинності. Крім організаційних, технічних, правових, соціально-психологічних програм, спрямованих на профілактику регіонального злочину, обґрунтовані розробка і необхідність прийому комплексних програм, що складаються із загальносоціальних і особливих кримінологічних заходів. Розкриті сутність і зміст, основні структурні елементи запобігання регіональній злочинності. Уточнені мета і завдання регіональних програм щодо запобігання регіональній злочинності. Показана пов'язаність однієї з основних складових частин комплексних програм зі створенням короткострокових і середньострокових прогнозів щодо профілактики регіональної злочинності.*

**Ключові слова:** *регіональна злочинність, комплексні програми, прогнозування, профілактика регіональної злочинності, структура комплексної програми, основні елементи.*

**Aliyev N. Essence, structure and key elements of comprehensive regional crime prevention programs**

*Development and implementation of the targeted and integrated strategic programs and plans for the prevention of regional criminality based on short-term and medium-term forecasts of crime and certain types of crimes are among the most urgent, and are of great scientific and practical significance in solving the problems which the legal science and practice in fighting against crime are facing with.*

*The article has discussed and analyzed issues of scientific and theoretical and practical nature relating to the nature, structure and key elements of comprehensive programs for the prevention of regional criminality. Besides the organizational, technical, legal, social and psychological programs aimed at preventing crimes, the development and the need for taking comprehensive programs consisting of general social and criminological special events have been justified. The essence and content, the main structural elements of the regional crime prevention has been revealed. The purpose and objectives of regional programs for preventing regional criminality have been clarified. Connection between the one of the main components of comprehensive programs and creation of short-term and medium-term forecasts of regional crime prevention has been shown.*

*To solve today's highly complex, multifaceted and serious scientific, theoretical and practical problems related to complex research, forecasting and prevention of regional criminality it is necessary to achieve integration of scientific knowledge in order to develop appropriate informational and methodological support, to develop common methodological, organizational and technical, and legal bases for finding the solution with the help of computer using methods, techniques and tools of cybernetics, systems analysis and information theory, modern information and communication technologies.*

**Key words:** *regional crime, complex programs, forecasting, regional crime prevention, a comprehensive program structure, basic elements.*

*Стаття надійшла 23 травня 2016 р.*

## НАУКОВЕ ЖИТТЯ

### *ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ*

25 березня 2016 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 17.127.07 у Класичному приватному університеті відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук **Рибалка Володимира Орестовича «Оцінні поняття в кримінально-процесуальному праві України»** (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність).

*Науковий керівник* – кандидат юридичних наук, доцент **Навроцька Віра Вячеславівна** (Львівський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін).

*Офіційні опоненти:* доктор юридичних наук, професор **Стратонов Василь Миколайович** (заслужений юрист України, Херсонський державний університет, ректор); кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Сірий Микола Іванович** (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, старший науковий співробітник відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою).

\* \* \*

21 квітня 2016 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук **Вовк Марії Зіновіївни «Кримінально-правова характеристика віку особи»** (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право).

*Науковий керівник* – кандидат юридичних наук, доцент **Максимович Роман Львович** (Львівський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін).

*Офіційні опоненти:* доктор юридичних наук, професор **Бурдін Володимир Миколайович** (Львівський національний університет імені Івана Франка, декан юридичного факультету); кандидат юридич-

них наук, доцент **Плисюк Наталія Миколаївна** (Хмельницький університет управління та права, доцент кафедри кримінального права та процесу).

\* \* \*

25 квітня 2016 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.140.02 у Приватному вищому навчальному закладі «Львівський університет бізнесу та права» відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук **Грищук Аліни Борисівни** «Адміністративно-правове регулювання професійної підготовки державних службовців в умовах адміністративної реформи в Україні» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право).

*Науковий керівник* – кандидат юридичних наук, професор **Ковалів Мирослав Володимирович** (Львівський державний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін).

*Офіційні опоненти*: доктор юридичних наук, професор **Собочарь Андрій Олексійович** (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри тактико-спеціальної підготовки); кандидат юридичних наук **Хомишин Ірина Юріївна** (Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», заступник декана базової освіти).

\* \* \*

29 червня 2016 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук **Мармури Олега Зіновійовича** «Система ознак, що кваліфікують злочин за кримінальним правом України» (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право).

*Науковий керівник* – кандидат юридичних наук, доцент **Марін Олександр Костянтинович** (Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри кримінального права і кримінології).

*Офіційні опоненти:* доктор юридичних наук, професор **Хавронюк Микола Іванович** (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри кримінального права та кримінології); кандидат юридичних наук, доцент **Азаров Денис Сергійович** (Національний університет «Києво-Могилянська академія», декан факультету правничих наук).

\* \* \*

*Редколегія Наукового вісника вітає Рибалка В. О., Вовк М. З., Грищук А. Б. та Мармуру О. З. із успішним захистом дисертацій та бажає подальшої плідної науково-педагогічної діяльності!*

Поглибленому предметному дослідженню важливих аспектів інтенсифікації процесів перегляду галузевих правил, норм і стандартів із метою наближення української правової системи до права Європейського Союзу та популяризації європейських стандартів було присвячено низку науково-практичних та теоретико-методологічних заходів, які відбулися у Львівському державному університеті внутрішніх справ упродовж квітня–червня 2016 року.

Було організовано та проведено 7 заходів. А саме: звітну наукову конференцію (20 травня, з виданням електронного збірника наукових доповідей); Всеукраїнську науково-практичну конференцію *«Економічна безпека України: стан, проблеми та перспективи»* (22 квітня, з виданням збірника наукових доповідей); 2 науково-практичні семінари: *«Проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, попередження та припинення корупційних проявів»* (8 квітня) та *«Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики (до 20-ої річниці Конституції України)»* (24 червня, з виданням електронного збірника наукових доповідей); 3 курсантсько-студентські наукові заходи: *«Правова та правоохоронна діяльність: європейський досвід та українські реалії (іноземними мовами)»* (1 квітня, з виданням електронного збірника наукових доповідей), *«Актуальні проблеми розвитку приватного права в Україні»* (15 квітня, з виданням електронного збірника наукових доповідей); *«Соціально-економічний розвиток і безпека України: філософія та тактика»* (13 травня, з виданням збірника наукових доповідей).

Всеукраїнська науково-практична конференція **«Економічна безпека України: стан, проблеми та перспективи»** зібрала науковців і практиків із багатьох регіонів України. Серед них представники: Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Національного університету «Одеська юридична академія», Української академії друкарства, Національної академії внутрішніх справ, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київського національного торговельно-економічного університету, Національного університету «Львівська політехніка», Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького та ін., а також практики з Національної поліції України, Львівської міської та обласної рад.

Робота заходу тривала **за напрямками**: теоретичні та прикладні аспекти економічної безпеки держави та суб'єктів господарювання

в трансформаційних умовах; економічна безпека в системі національної безпеки держави; сучасні проблеми забезпечення економічної безпеки на всіх рівнях управління економікою; моніторинг фінансової безпеки суб'єктів економіки; облік і оподаткування в системі економічної безпеки; корупція як загроза економічній безпеці держави та основні напрями протидії; тіньова економіка та її вплив на економічну безпеку держави; правові, соціально-психологічні та організаційно-функціональні аспекти економічної безпеки; міжнародний досвід зміцнення економічної безпеки держави, які були об'єднані у дві панелі **«Економічна безпека України: макрорівень»** та **«Економічна безпека України: мікрорівень»**. Усього до участі у науково-практичному заході зголосилося понад 150 науковців та практиків. До початку роботи конференції видано збірник тез наукових доповідей та виступів її учасників.

Робота постійно діючого науково-практичного семінару **«Проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо виявлення, попередження та припинення корупційних проявів»** та практичні рекомендації, які були розроблені його учасниками після тривалих дискусій, були відзначені Національним антикорупційним бюро України. Робота семінару тривала **за напрямками**: адміністративно-правові та кримінально-правові проблеми антикорупційного законодавства України, а також проблеми його застосування у правоохоронній та правозастосовній діяльності. До роботи заходу долучилося 70 осіб. Серед них: представники Національного антикорупційного бюро України, ГУ СБУ у м. Києві та Київській області, ГУ СБУ у Львівській області, Департаменту захисту економіки НП України, ГУ НП у Львівській області, прокуратури Львівської області, громадських організацій, судді районних судів м. Львова, науковці Львівського державного університету внутрішніх справ, Національної академії внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного університету «Львівська політехніка», Львівського університету бізнесу та права та інших вищих навчальних закладів України.

## НАШІ АВТОРИ

- Алиев Назим** кандидат юридичних наук, доцент, начальник Академії поліції Міністерства внутрішніх справ Азербайджанської Республіки.
- Бондаренко В. А.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Боровікова В. С.** науковий співробітник відділу організації наукової роботи Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Боровська Г. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри європейської інтеграції та права ЛРІДУ Національної академії державного управління при Президентові України.
- Брич Л. П.** доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бурда С. Я.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Візняк О. В.** студент Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гнатів О. М.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Годованець Ю. С.** викладач кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Горпинюк О. П.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Дільна З. Ф.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Дроздова І. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративних та цивільно-правових дисциплін факультету № 3 (м. Івано-Франківськ) Національної академії внутрішніх справ.



- Дутко А. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Євхутич І. М.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Єсімов С. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Заверуха О. М.** президент громадського об'єднання «За права людини».
- Кісіль З. Р.** доктор юридичних наук, професор, декан факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ковалів М. В.** кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ковальчук В. П.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник Інституту післядипломної освіти та заочного навчання Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кучер В. О.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лепеха О. М.** ад'юнкт кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лепісевич П. М.** кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лепіш Н. Я.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ляхович М. В.** студент Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Максимович Р. Л.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Мелех Л. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Навроцька В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Нагорнюк-Данилюк О. О.** здобувач кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.
- Назар Ю. С.** кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Налуцишин В. В.** асистент кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права, аспірант Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Онишко О. Б.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Павлович-Сенета Я. П.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Паробок Д. О.** аспірант кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пасайлюк І. В.** викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пасєка О. Ф.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Проць І. М.** старший викладач кафедри правознавства Прикарпатського інституту ім. М. Грушевського МАУП.
- Пулим О. В.** кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Центру Сухопутних військ Збройних Сил України.

- Пустова Н. О.** студент Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Ратнова А. В.** слухач магістратури Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Рибалко В. О.** викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Соломчак Х. Б.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Тимчишин Т. М.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Устрицька Н. І.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Федіна Н. В.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного та міжнародного права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Филистин А. О.** помічник судді Львівського апеляційного господарського суду.
- Хитра А. Я.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Шевців М. Б.** кандидат юридичних наук, доцент, заступник декана факультету № 3 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Шишко В. Й.** старший викладач кафедри інформації та інформаційних технологій Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Яновицька А. В.** викладач кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ярема О. Г.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ясінь І. М.** аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.

# ЗМІСТ

## *Розділ 1*

### **ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА**

<b>Боровікова В. С., Заверуха О. М.</b> Конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина: сучасні українські реалії.....	3
<b>Боровська Г. С.</b> Слов'янофільство: філософсько-правовий аспект (за М. О. Бердяєвим).....	15
<b>Лепісевич П. М.</b> ОУН у розбудові збройних сил Карпатської України (1938–1939 рр.).....	23
<b>Лепіш Н. Я.</b> Дія актів тлумачення норм права у просторі.....	34
<b>Ляхович М. В., Павлович-Сенета Я. П.</b> Правовий нігілізм в Україні: поняття, форми прояву та шляхи подолання.....	44
<b>Онишко О. Б.</b> Правові наслідки позашлюбної спорідненості за сімейним правом Польщі (1918–1939 рр.).....	52
<b>Паробок Д. О.</b> Правове регулювання фінансової допомоги біженцям та переміщуваним особам в добу Визвольних Змагань (1917–1921 рр.).....	64
<b>Пулим О. В.</b> Антиправова, антигуманна сутність гібридної війни Росії проти України та її соціальні наслідки.....	75
<b>Федіна Н. В.</b> Національна імплементація прав людини на етапі інтеграції України у світове співтовариство.....	85
<b>Шевців М. Б.</b> Історико-філософська рефлексія війни.....	96

## *Розділ 2*

### **ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО**

<b>Гнатів О. М.</b> Поняття та види ліквідації як способу припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України.....	105
--	-----

<b>Годованець Ю. С.</b>	Юридична відповідальність за трудовим правом: сучасний підхід до розуміння.....	112
<b>Дутко А. О.</b>	Юридичні конструкції цивільного процесуального права: загальна характеристика.....	123
<b>Кучер В. О., Євхутич І. М.</b>	Вдосконалення порядку тимчасового обмеження права боржника на виїзд за межі України.....	131
<b>Мелех Л. В., Візник О. В.</b>	Проблеми застосування законодавства у розгляді спорів, що виникають з корпоративних відносин.....	140
<b>Пасайлюк І. В.</b>	Рішення суду як об'єкт апеляційного оскарження.....	148
<b>Соломчак Х. Б.</b>	Цивільно-правові аспекти виконання журналістом у редакції своїх функціональних обов'язків.....	159
<b>Яновицька А. В.</b>	Установчі документи юридичної особи.....	170

### *Розділ 3*

## **АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

<b>Бондаренко В. А., Пустова Н. О.</b>	Зарубіжний досвід законодавчого регулювання запобігання корупції в системі публічної служби та імплементація норм міжнародного права в законодавчу базу України.....	177
<b>Єсімов С. С.</b>	Нормативно-правове регулювання інформаційного забезпечення діяльності податкового адміністрування.....	186
<b>Кісіль З. Р.</b>	Нормативно-правова регламентація запобігання корупції: світовий досвід.....	196
<b>Ковалів М. В., Дроздова І. В.</b>	Діяльність Військової служби правопорядку в Збройних Силах України.....	208
<b>Назар Ю. С., Проць І. М.</b>	Попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення такого законодавства як захід впливу за делікти у бюджетній сфері.....	217
<b>Тимчишин Т. М.</b>	Теоретико-правові аспекти протидії адміністративним правопорушенням на залізничному транспорті.....	226

**Шишко В. Й.**

Міжнародний досвід реалізації права доступу громадян до публічної інформації.....235

**Ярема О. Г., Єсімов С. С.**

Предмет правового забезпечення інформаційної безпеки в інформаційному праві.....244

*Розділ 4*

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.  
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

**Брич Л. П.**

Застосування практики Європейського суду з прав людини як джерела права для оцінки допустимості та достовірності доказів у кримінальних провадженнях в Україні.....253

**Бурда С. Я.**

Зміст кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі жінок.....266

**Горпинюк О. П.**

Деякі шляхи вдосконалення кримінально-правових норм про корупційні злочини та інші посягання, пов'язані зі службовим зловживанням.....275

**Ковальчук В. П.**

Деякі проблемні питання злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості.....283

**Максимович Р. Л.**

Про поняття «посягання» у Кримінальному кодексі України.....289

**Налуцишин В. В.**

Кримінальна відповідальність за невиконання судового рішення за законодавством Латвії, Литви та Естонії.....296

**Пасєка О. Ф.**

Окремі проблемні аспекти кримінальної відповідальності за незаконне придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації за КК України.....301

**Устрицька Н. І.**

Механізм кримінально-правового реагування на вчинення злочину.....311

**Ясінь І. М.**

Об'єктивна сторона складу злочину, передбачена статтею 368<sup>2</sup> КК України.....321

*Розділ 5*  
**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС.  
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

**Дільна З. Ф.**

Щодо питання генезису стадії виконання судових рішень  
у кримінальному провадженні.....331

**Лепеха О. М.**

Оперативно-розшукова характеристика способів заволодіння  
грошима та особливості оперативного виявлення підробки  
платіжних карток.....341

**Навроцька В. В.**

Вирішення позовних вимог у кримінальному провадженні  
при розбіжності між строками давності притягнення  
до кримінальної відповідальності та строками позовної давності.....353

**Нагорнюк-Данилюк О. О.**

Підстави спеціального судового провадження в кримінальному  
процесі України.....361

**Рибалко В. О., Филистин А. О.**

Підстави об'єднання матеріалів кримінального провадження.....371

**Хитра А. Я., Ратнова А. В.**

Проблеми застосування домашнього арешту в кримінальному  
провадженні.....380

*Розділ 6*  
**ЗАРУБІЖНІ АВТОРИ**

**Алієв Н.**

Сутність, структура та основні елементи комплексних програм  
профілактики регіональної злочинності.....391

НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....403

НАШІ АВТОРИ.....408

# СОДЕРЖАНИЕ

## *Раздел 1*

### **ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА; ИСТОРИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ И ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ. ФИЛОСОФИЯ ПРАВА**

<b>Боровикова В. С., Заверуха О. М.</b> Конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина: современные украинские реалии.....	3
<b>Боровская Г. С.</b> Славянофильство: философско-правовой аспект (за Н. А. Бердяевым).....	15
<b>Леписевич М. П.</b> ОУН в построении вооруженных сил Карпатской Украины (1938–1939 гг.).....	23
<b>Лепиш Н. Я.</b> Действие актов толкования норм права в пространстве.....	34
<b>Ляхович М. В., Павлович-Сенета Я. П.</b> Правовой нигилизм в Украине: понятие, формы проявления и пути преодоления.....	44
<b>Онышко О. Б.</b> Правовые последствия внебрачного родства за семейным правом Польши (1918–1939 гг.).....	52
<b>Паробок Д. О.</b> Правовое регулирование финансовой помощи беженцам и перемещенным лицам во времена Освободительной Борьбы (1917–1921 гг.).....	64
<b>Пулъм А. В.</b> Антиправовая, антигуманная сущность гибридной войны России против Украины и ее социальные последствия.....	75
<b>Федина Н. В.</b> Национальная имплементация прав человека на этапе интеграции Украины в мировое сообщество.....	85
<b>Шевцов М. Б.</b> Историко-философская рефлексия войны.....	96



*Раздел 2*  
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.  
ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО**

<b>Гнатив О. М.</b>	
Понятие и виды ликвидации как способа прекращения юридических лиц по гражданскому законодательству Украины.....	105
<b>Годованец Ю. С.</b>	
Юридическая ответственность по трудовому праву: современный подход к пониманию.....	112
<b>Дутко А. А.</b>	
Юридические конструкции гражданского процессуального права: общая характеристика.....	123
<b>Кучер В. А., Евхутч И. Н.</b>	
Совершенствование порядка временного ограничения права должника на выезд за пределы Украины.....	131
<b>Мелех Л. В., Визняк Е. В.</b>	
Проблемы применения законодательства в рассмотрении споров, возникающих из корпоративных отношений.....	140
<b>Пасайлюк И. В.</b>	
Решение суда как объект апелляционного обжалования.....	148
<b>Соломчак К. Б.</b>	
Гражданско-правовые аспекты исполнения журналистом в редакции своих функциональных обязанностей.....	159
<b>Яновицкая А. В.</b>	
Учредительные документы юридического лица.....	170

*Раздел 3*  
**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.  
ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО**

<b>Бондаренко В. А., Пустова Н. А.</b>	
Зарубежный опыт законодательного регулирования предупреждения коррупции в системе публичной службы и имплементация норм международного права в законодательную базу Украины.....	177
<b>Есимов С. С.</b>	
Нормативно-правовое регулирование информационного обеспечения деятельности налогового администрирования.....	186
<b>Кисиль З. Р.</b>	
Нормативно-правовая регламентация предотвращения коррупции: мировой опыт.....	196

**Ковалив М. В., Дроздова І. В.**

Деятельность Военной службы правопорядка в Вооруженных  
Силах Украины.....208

**Назар Ю. С., Проць І. М.**

Предупреждение о ненадлежащем исполнении  
бюджетного законодательства с требованием устранения  
нарушения такого законодательства как мера воздействия  
за деликты в бюджетной сфере.....217

**Тимчишин Т. М.**

Теоретико-правовые аспекты противодействия административным  
правонарушениям на железнодорожном транспорте.....226

**Шишко В. Й.**

Международный опыт реализации права доступа граждан  
к публичной информации.....235

**Ярема О. Г., Есимов С. С.**

Предмет правового обеспечения информационной безопасности  
в информационном праве.....244

*Раздел 4*

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ.  
УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО**

**Брыч Л. П.**

Применение практики Европейского суда по правам человека  
как источника права при оценке допустимости и достоверности  
доказательств в уголовных производствах в Украине.....253

**Бурда С. Я.**

Содержание уголовно-исполнительной характеристики  
осужденных женщин.....266

**Горпынюк О. П.**

Некоторые пути совершенствования уголовно-правовых норм  
о коррупционных преступлениях и других посягательствах,  
связанных со злоупотреблением властью.....275

**Ковальчук В. П.**

Некоторые проблемные вопросы относительно преступлений,  
совершаемых на почве нетерпимости.....283

**Максимович Р. Л.**

О понятии «посягательство» в Уголовном кодексе Украины.....289

**Налуцишин В. В.**

Уголовная ответственность за невыполнение судебного решения  
за законодательством Латвии, Литвы и Эстонии.....296

**Пасека А. Ф.**

Отдельные проблемные аспекты уголовной ответственности  
за незаконное приобретение, сбыт или использование  
специальных технических средств негласного получения  
информации за УК Украины.....301

**Устрицкая Н. И.**

Механизм уголовно-правового реагирования на совершение преступления.....311

**Ясинь И. М.**

Объективная сторона состава преступления, предусмотрена статьей 368<sup>2</sup> УК Украины.....321

*Раздел 5*

### УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

**Дильна З. Ф.**

К вопросу о генезисе стадии исполнения судебных решений в уголовном производстве.....331

**Лепеха О. М.**

Оперативно-розыскная характеристика способа завладения деньгами и особенности оперативного обнаружения подделки платежных карт.....341

**Навроцкая В. В.**

Решение исковых требований в уголовном судопроизводстве при несогласовании сроков давности привлечения к уголовной ответственности и сроков исковой давности.....353

**Нагорнюк-Даньлюк О. О.**

Основания специального судебного производства в уголовном процессе Украины.....361

**Рыбалко В. О., Филистин А. О.**

Основания объединения материалов уголовного производства.....371

**Хитра А. Я., Ратнова А. В.**

Проблемы применения домашнего ареста в уголовном производстве.....380

*Раздел 6*

### ЗАРУБЕЖНЫЕ АВТОРЫ

**Назим Алиев**

Сущность, структура и основные элементы комплексных программ профилактики региональной преступности.....391

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....403

НАШИ АВТОРЫ.....408

# CONTENTS

## *Section 1*

### **THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES. PHILOSOPHY OF LAW**

**Borovikova V. S., Zaverukha O. M.**

Constitutional guarantees of human rights and freedoms of a person and a citizen: current Ukrainian reality.....3

**Borovska G. S.**

Slavophilism: Philosopho-Legal Aspect (after M. O. Berdyaev).....15

**Lepisevych P. M.**

OUN in building the armed forces of the Carpathian Ukraine (1938–1939).....23

**Lepish N. Ya.**

Operation of acts of interpretation of rules of law in space.....34

**Lyahovych M. V., Pavlovych-Seneta Ya. P.**

Legal nihilism in Ukraine: concepts, forms of manifestation and methods of overcoming.....44

**Onyshko O. B.**

The legal consequences of extramerital relationship by the family law in Poland (1918–1939).....52

**Parobok D. O.**

Legal regulation of financial support to refugees and displaced persons in the period of Liberation Struggle (1917–1921).....64

**Pulim O. V.**

Lawless, inhumane essence of the hybrid war of Russia against Ukraine and its social consequences.....75

**Fedina N. V.**

National implementation of human rights on the stage of integration of Ukraine into the world community.....85

**Shevtsiv M. B.**

Historical and philosophical reflection of the War.....96

## *Section 2*

### **CIVIL LAW AND PROCESS. COMMERCIAL LAW**

**Gnativ O. M.**

The concept and types of liquidation in way for termination of legal entities civil law of Ukraine.....105

<b>Hodovanets Yu. S.</b>	
Legal responsibility under labour law: a modern approach to understanding.....	112
<b>Dutko A. A.</b>	
The legal structures of civil procedural law: general characteristics.....	123
<b>Kucher V. O., Yevkhutych I. M.</b>	
Improving the procedure for the temporary restriction of the right of the debtor to travel outside the national boundaries.....	131
<b>Melekh L. V., Vizniak O. V.</b>	
Problems of legislation in consideration of disputes arising corporate affairs.....	140
<b>Pasailjuk I. V.</b>	
Court Decision as an Object of Appeal.....	148
<b>Solomchak C. B.</b>	
Civil aspects of performance by journalist his/her functional duties in editorial office.....	159
<b>Ianovytska A. V.</b>	
The Constituent Documents of a Business Entities.....	170

### *Section 3*

## **ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. INFORMATION LAW**

<b>Bondarenko V. A., Pustova N. O.</b>	
Foreign experience of legislative regulation of preventing corruption in the system of public service and implementation of international standards into the legislative base of Ukraine.....	177
<b>Yesimov S. S.</b>	
Normative and legal regulation of information activity of the tax administration.....	186
<b>Kisil Z. R.</b>	
Legal regulation on preventing corruption: world experience.....	196
<b>Kovaliv M. V., Drozdova I. V.</b>	
The activity of the Military law and order service in the Armed Forces of Ukraine.....	208
<b>Nazar Yu. S., Prots I. M.</b>	
Notice about inappropriate execution of budget legislation with the demand to eliminate violation of such legislation as a measure of pressure for the delicts in budget sphere.....	217
<b>Tymchyshyn T. M.</b>	
Theoretical and legal aspects of combating administrative violations on the railway transport.....	226
<b>Szyszko W. J.</b>	
International experience of access rights to public information.....	235

<b>Yarema O. H., Yesimov S. S.</b>	
The subject of legal information security in information law.....	244

*Section 4*

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.  
CRIMINAL-ENFORCEMENT RIGHT**

<b>Brych L. P.</b>	
The application of the European Court of Human Rights as a source of law for evaluation of admissibility and reliability of evidence in criminal proceedings in Ukraine.....	253
<b>Burda S. Y.</b>	
The Content of Criminal and Executive Characteristic of Women Sentenced to Imprisonment.....	266
<b>Gorpynyuk O. P.</b>	
The ways for improving norms of criminal responsibility for corruption crimes and prevarication offenses.....	275
<b>Kovalchuk V. P.</b>	
Some issues of crimes committed on the base of intolerance.....	283
<b>Maksymovych R. L.</b>	
The notion «encroachment» in the criminal code of Ukraine.....	289
<b>Nalutsyshyn V. V.</b>	
Criminal liability for failure of a judgment under the legislation of Latvia, Lithuania and Estonia.....	296
<b>Pasyeka O. F.</b>	
Some problematic aspects of criminal responsibility for illegal buying, selling and using special technical means for private getting of information due to the Criminal Code of Ukraine.....	301
<b>Ustrytska N. I.</b>	
Mechanism of Criminal Law Responses to the Crime.....	311
<b>Yasin I. M.</b>	
The objective side of corpus delicti specified in the article 368 <sup>2</sup> of the criminal code of Ukraine.....	321

*Section 5*

**CRIMINAL PROCEEDINGS.  
OPERATIONAL ACTIVITIES**

<b>Dilna Z. F.</b>	
On the question of Genesis Stage of judgement execution in criminal proceedings.....	331
<b>Lepekha O. M.</b>	
Operational-investigative characteristics of the ways to misappropriate money and peculiarities of operational revealing of payment card frauds.....	341

---

<b>Navrotska V. V.</b>	
Solving claims in criminal proceeding with divergence between limitation on conviction and limitation of action.....	353
<b>Nahorniuk-Danyliuk O. O.</b>	
Reasons of special court proceeding in the criminal process of Ukraine.....	361
<b>Rybalko V. O., Fylystyn A. O.</b>	
Grounds for the amalgamation of the materials in criminal proceedings.....	371
<b>Khytra A. Y., Ratnova A. V.</b>	
Problems of application of house arrest in criminal proceedings.....	380

### *Section 6*

## **FOREIGN AUTHORS**

<b>Aliyev N.</b>	
Essence, structure and key elements of comprehensive regional crime prevention programs.....	391
SCIENTIFIC LIFE.....	403
OUR AUTHORS.....	408

**Вимоги до оформлення та подання статей  
у Науковий вісник  
Львівського державного університету внутрішніх справ,  
згідно з Положенням про організацію  
редакційно-видавничої роботи  
Львівського державного університету внутрішніх справ,  
затвердженим наказом № 447 від 29 грудня 2011 р.**

**Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ** – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших вищих навчальних закладів МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

**Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз;** другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

**Вісник видається у трьох серіях** – юридичній, економічній і психологічній.

### **Вимоги до статей**

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що **відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.**

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, російською, англійською мовами;
- анотації статті українською, російською та англійською;
- ключові слова українською, російською, англійською;
- такі структурні елементи:

**Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

**Мета статті і завдання**, які необхідно вирішити для її досягнення.

**Стан дослідження.** Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід приділити належну увагу, адже



саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

**Вклад основних положень.** Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень. Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

**Висновки.** Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

**Список використаних джерел** подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

**Обсяг рукопису статті** не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервали і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисунків. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

**Рукопис має бути підписаний автором.**

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті *українською та російською мовами* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна). Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайні анотації російською та англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зав'язків навчального закладу.

**Стаття подається зі супровідними документами:**

– для авторів без наукового ступеня – із завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

– довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;

– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ **08571995**

МФО **825014**

ГУДКСУ у Львівській області

р/р **31255201100729**

**Вартість:** 36,03 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

***Примітка.***

**Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.**

**Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі необхідності, скорочувати і редагувати тексти статей або відхилити їх від опублікування.**

**Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:**

ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

***Відповідальний секретар:***

*серія юридична –*

доктор юридичних наук, доцент **Балинська О. М.;**

*серія психологічна –*

кандидат соціологічних наук, доцент **Гуменюк Л. Й.;**

*серія економічна –*

кандидат економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

**Координати для довідок:***Відділ організації наукової роботи:*

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

*Редакційно-видавничий відділ:*

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@lvduvs.edu.ua

*Відповідальні секретарі:*

Балинська Ольга Михайлівна 067-674 99 12

Гуменюк Людмила Йосифівна 067-961 48 28

Ревак Ірина Олександрівна 067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

---

НАУКОВИЙ  
ВІСНИК  
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ  
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

*Серія юридична*

Випуск 2  
(виходить із 1995 р.)

Редагування *І. Б. Попик, Г. А. Ялечко*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Редагування текстів російською *Н. В. Медвідь*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *І. М. Хоминець*

---

---

Підписано до друку 30.06.2016 р.  
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 24,88.  
Тираж 100 прим. Зам. № 56-16.

Львівський державний університет внутрішніх справ  
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру  
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції  
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.